

Роднае слова

2008/6

(246)

чэрвень

ЗАСНАВАЛЬНІК:
МІНІСТЭРСТВА
АДУКАЦЫІ
РЭСПУБЛІКІ
БЕЛАРУСЬ

УСТАНОВА
«РЭДАКЦЫЯ ЧАСОПІСА
“РОДНАЕ СЛОВА”»

Часопіс выходзіць
з 1988 года
(у 1988 – 1991,
№№ 1 – 48,
выдаваўся пад назвай
“Беларуская мова
і літаратура ў школе”)

Галоўны рэдактар
кандыдат
філалагічных навук,
дацэнт
Уладзімір КУЛІКОВІЧ

Рэдакцыйная калегія

доктар філалагічных навук М. Прыгодзіч (намеснік)
доктар філалагічных навук В. Максімовіч (намеснік)
доктар мастацтвазнаўства Т. Габрусь
доктар філалагічных навук У. Гніламёдаў
доктар мастацтвазнаўства В. Дадзіёмава
доктар філалагічных навук В. Іўчанкаў
доктар гістарычных навук, доктар архітэктуры А. Лакотка
доктар філалагічных навук А. Ліс
доктар філалагічных навук А. Лукашанец
доктар мастацтвазнаўства У. Мартынаў
доктар філалагічных навук І. Казакова

доктар філалагічных навук А. Ненадавец
доктар філалагічных навук В. Новак
доктар мастацтвазнаўства В. Нячай
доктар філалагічных навук В. Рагойша
доктар філалагічных навук І. Роўда
доктар філалагічных навук І. Саверчанка
доктар філалагічных навук В. Старычонок
доктар філалагічных навук М. Тычына
доктар філалагічных навук І. Чарота
доктар філалагічных навук Т. Шамякіна
доктар педагагічных навук М. Яленскі

Навуковыя кансультанты

Г. Адамовіч, Р. Аладава, М. Аляхновіч,
Г. Арцямёнак, А. Багданава, З. Бадзевіч,
Т. Казакова, В. Карамазяў, У. Каляя,
В. Лемцюгова, І. Лепешаў, А. Лойка,
Е. Лявонава, В. Ляшук, В. Ляшчынская,

А. Макарэвіч, У. Мархель, З. Мельнікава,
П. Міхайлаў, М. Мішчанчук, А. Міхневіч,
М. Мушынскі, М. Новік, В. Рагаўцоў, В. Русілка,
У. Рынкевіч, У. Сенькавец, А. Солахаў, А. Станкевіч,
П. Сцяцко, Т. Тамашэвіч, Н. Усава, І. Штэйнер

Рэдакцыйная рада

Р. Бабашка, М. Бубешка, М. Жуковіч,
Р. Ільіна, В. Кажура, Л. Лазарчык,

Н. Левічова, З. Падліпская, А. Панфіленка,
Т. Прадзед, А. Тарайковіч, І. Таяноўская

Над нумарам працавалі

рэдактары:

Ірына Казакова (Актуальнае інтэрв’ю, *Падзея*:
Навуковая канферэнцыя),

Крысціна Пучынская (*Літаратура і час*: 3 юбі-
леем!, Класіка і сучаснасць, На скрыжаванні культур,
Пошукі імя, Літаратура ў кантэксце часу, Пачынальні-
кі; *Мовы рысы непаўторныя*: Рыхтуемса да творчых
прац; *Будні педагога*: Вяселы перапынак; Каляндар
памятных датаў і юбілейных дзён, Крыжаванка),

Аляксандр Радзевіч (*Алімпіяды. Конкурсы*.
Іспыты: Рыхтуемса да алімпіяды, Рыхтуемса да
вуснага выказвання),

Ларыса Сагановіч (*Мовы рысы непаўторныя*:
Чароўная маляўнічасць прасторы, Свет моў і свят-
ло мовы, Загадка слова, 3 гісторыі мовы, Скарбы
мовы, Слова новае, адмысловае, Кірунак сказаў,

Функцыянальная стылістыка, Слоўнік моўнага па-
шырэння),

Тамара Саўчук (*Літаратура і час*: Урок-аба-
гульненне, Метадыст прапануе; *Мовы рысы непаў-
торныя*: Настаўнік прапануе; *Калі закончыўся ўрок*:
Вечная мелодыя жыцця),

Мікола Трус (*Літаратура і час*: Імя ў школьнай
праграме; *Нацыянальная і сусветная культура*:
Свет народнай медыцыны),

Наталля Шапран (*Літаратура і час*: 3 архіваў
часу; *Нацыянальная і сусветная культура*: Галасы
мінулага вайны, Беларуская графіка: гісторыя і су-
часнасць, Чароўная маляўнічасць прасторы, Нацыя-
нальны вобраз свету, Дыялог з карцінай, Беларускія
мудрагелінкі, Крытыка і бібліяграфія),

намеснік галоўнага рэдактара
адказны сакратар
дзяжурны рэдактар
літаратурныя рэдактары
камп’ютэрны набор
тэхнічны рэдактар
галоўны бухгалтар
вядучы бухгалтар
загадчык рэдакцыі

**Людміла Бохан,
Дзмітрый Літвіненка,
Ларыса Сагановіч,
Алена Высоцкая, Ганна Раднова,
Надзеі Бышкі,
Канстанцін Лісецкі,
Святлана Яфімчык,
Вікторыя Вальковіч,
Галіна Сташэўская.**

Змест

“Беларуская літаратура мае добрыя перспектывы...”:
Інтэрв’ю з **М. І. Чаргінцом** 3

ЛІТАРАТУРА І ЧАС

Шапран Сяргей. «3 “Сотнікава” пачынаюцца 70-я гады...»: Да гісторыі напісання і першай публікацыі аповесці Васіля Быкава 9
Бутэвіч Анатоль. У храме Купалавага слова: Развагі перад днём нараджэння Песняра 17
Трус Мікола. На вастрыі палітыкі і дыпламаты: Апошнія дні ў Славакіі. Забытае інтэрв’ю Янкі Купалы 1935 г. 20
Саламевіч Янка. <i>Здарэнец</i> : 3 псеўданімаў Янкі Купалы 25
Бугаёў Дзмітрый. Яго сэрца балела за ўсіх пакутнікаў: Аповесць “Карнікі” Алеся Адамовіча 26
Астроўская Таццяна. Драматургічныя дамінанты ў апавяданнях Аляксея Дударова 30
Капушта Жанна. Аб’яднанне “Маладняк”: мастацкая платформа 33
Запрудскі Ігар. Стратэгія ўзаемадзеяння <i>аўтар – чытач</i> у творчай спадчыне Вінцэся Каратынскага 36
Мачэль Алена. Васіль Быкаў. Звесткі пра жыццё і творчасць: X клас 39
Смыкоўская Валянціна. Вывучэнне лірычных твораў у школе. Патрыятычная лірыка: Верш Алеся Ставера “Жураўлі на Палессе ляцяць”. VI клас 41

МОВЫ РЫСЫ НЕПАЎТОРНЫЯ

Бабіч Юрый. “Шумяць зялёныя прысады...”: Зялёны колер і яго адценні ў творах беларускіх пісьменнікаў. 45
Міхневіч Арнольд. Стракатая лінгвістычная энцыклапедыя 48
Каўрус Алесь. <i>Як драпанка за тры грошы</i> : Што абазначае выраз? 49
Губкіна Алена. <i>Скрыпач, глядач, барадач</i> : Асабовыя ўтварэнні з суфіксам <i>-ач(-яч)</i> у беларускай мове 52
Здановіч Алена. Пра нос, які не адчувае пахаў 53
Шабовіч Мікалай. <i>Абвескаваць – ашлюбавачь</i> : Матэрыялы да слоўніка аказіянальнай лексікі 20 – 30-х гг. XX ст. 54
Важнік Сяргей. Навука выбачаць, або Як правільна па-беларуску прасіць прабачэння і як выбачаць. 56
Гаўрош Ніна, Нямковіч Ніна. “Без песень свайго народа нямеє нават прырода”: Песня – душа і жыццё чалавека – у беларускіх афарыстычных выслоўях .. 59
Старасценка Таццяна. Публіцыстычны стыль: Тэма 3 61
Філімонава Наталля. Урок праверкі і ацэнкі ведаў па тэме “Лічэбнік”. VI клас 66
Шпак Іван. Пераказ мастацкага тэксту на гістарычную тэму: IX клас. 69
Шаблоўскі Аляксандр. Чалавек: Беларуская лексічная экзотыка 72

АЛІМПІЯДЫ. КОНКУРСЫ. ІСПЫТЫ

Куліковіч Уладзімір. Комплексная работа па беларускай мове і літаратуры (трэці этап Рэспубліканскай алімпіяды. 2007/2008 навучальны год) 74
Кузьмінава Алеся. Сучасная паэзія Беларусі: Вуснае выказванне 77

КАЛІ ЗАКОНЧЫЎСЯ ЎРОК

Сенатарова Надзея. “Жыве каханне на зямлі”: Літаратурна-музычная кампазіцыя паводле лірычнай паэзіі Міколы Шабовіча. 79

БУДНІ ПЕДАГОГА

Зэкаў Анатоль. Пароды: Вясёлы перапынак 85

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ І СУСВЕТНАЯ КУЛЬТУРА

Кекелева Таццяна. “Вашы лісты саграваюць мяне...”: 3 перапіскі Сяргея Дрэўзіна з бацькам Юльянам Мікалаевічам і роднымі (1941 – 1943). <i>Заканчэнне</i> 86
Рынкевіч Уладзімір. Ян Дамель – майстар хуткага рысунка 92
Горава Галіна. Расліннасць і прахалода: Семантыка зялёнага колеру твораў беларускага станковага жывапісу 96
Швед Іна. Зялёны колер у традыцыйнай карціне свету беларусаў 99
Карамазай Віктар. Урокі мастака: Эсэ 101
Казакова Ірына. Дом – гэта Сусвет 104
Валодзіна Таццяна. Вобраз знахара ў беларускай народнай традыцыі і мастацкай літаратуры. 107

ПАДЗЕЯ

Бельская Таццяна. Фальклор: асэнсаваць і зберагчы 111
--

Крытыка і бібліяграфія. Швед І. Значная падзея ў фалькларыстыцы: Пра кнігу “Беларускі фальклор” І. Казаковай (110).
З юбілеем! Анатоль Бутэвіч (16).
Паэтычная старонка. Шук Н. “Цябе няма. Цябе і не было...”. “Чаму? – сама не разумею...”. “Так шчымліва ў шчасце верыцца...”. “Застанься! – шаптаў нясмела...”. “Засынаць на тваім плячы...” (84). Зэкаў А. Бяссонніца без кропкі. Чым лепш, тым горш. Чужы каханак. Не помню... (85). <i>Барадулін Р.</i> Зялёная цішыня (98). <i>Шніп В.</i> “Пачынаецца лета, і ў травах зялёных...” (98).
Песню бярыце з сабою. Жыве каханне на зямлі (верш <i>Шабовіча М.</i> , муз. <i>Яцкова М.</i>). Наша каханне (верш <i>Шабовіча М.</i> , муз. <i>Яцкова М.</i>) (83).
Каляндар памятных датаў і юбілейных дзён на 2008 год: Жнівень (103).
Увазе аспірантаў!: Інфармацыя Вышэйшай атэстацыйнай камісіі (71).
Крыжаванка. Рубінчык В. (112).

Часопіс уключаны ў Пералік навуковых выданняў ВАК Рэспублікі Беларусь для друкавання вынікаў дысертацыйных даследаванняў па філалагічных навуках, мастацтвазнаўстве і культуралогіі.

У адпаведнасці з Законам аб друку аўтары нясуць адказнасць за дакладнасць прыведзеных у артыкуле фактаў і звестак. Рэдакцыя пакідае за сабой права друкаваць артыкулы ў парадку абмеркавання, не падзяляючы пункту гледжання аўтара.

“БЕЛАРУСКАЯ ЛІТАРАТУРА МАЕ ДОБРЫЯ ПЕРСПЕКТЫВЫ...”

З дня заснавання часопіса ў цэнтры літаратуразнаўчых, мовазнаўчых і культуралагічных роднаслоўаўскіх публікацый заўсёды знаходзяцца свет чалавека і разнастайнасць навакольнай прасторы, праблемы шчасця і сям'і, любові і кахання, добра і справядлівасці. Вось ужо 20 гадоў сродкамі роднай мовы мы імкнёмся дапамагчы кожнаму грамадзяніну Беларусі адчуць гордасць за свой народ, пазнаць сваю гісторыю, культуру, прыгожае пісьменства, стаць прафесіяналам у справе выкладання беларускай мовы і літаратуры, нацыянальнага і сусветнага мастацтва.

Сёння надзвычай актуальнай нам бачацца праблема развіцця беларускай літаратуры і беларускай крытыкі, сістэма арганізацыі пісьменніцкай працы ў творчых саюзах і аб'яднаннях, работа па прапагандзе найлепшых паэтычных, праязічных і драматургічных твораў мастакоў слова – усё тое, з чаго складаецца сучасны літаратурны працэс. Таму мы запрашаем да абмеркавання гэтых пытанняў усіх, каму неабякавыя стан і лёс сучаснай беларускай літаратуры, хто працуе дзеля росквіту нацыянальнага пісьменства.

Цыкл такіх публікацый мы пачынаем з інтэрв'ю са старшынёй Саюза пісьменнікаў Беларусі, старшынёй Пастаяннай камісіі па міжнародных справах і нацыянальнай бяспецы Рэспублікі Беларусь Мікалаем Іванавічам ЧАРГІНЦОМ.

– Шаноўны Мікалай Іванавіч, скажыце, калі ласка, якая мэта стварэння Саюза пісьменнікаў Беларусі? Распавядзіце пра асноўныя задачы і формы дзейнасці новага прафесійнага аб'яднання літаратараў.

– Па-першае, хацелася б адзначыць, што пры стварэнні гэтага Саюза ніякіх палітычных мэтаў не ставілася. Гэта была папросту вымушаная мера, звязаная з пэўнымі сацыяльнымі чаканнямі. Калі падняць перыядычныя выданні пачатку 90-х гадоў, мы ўбачым у іх шэраг заяў групы пісьменнікаў, у якіх выражалася занепакоенасць тым, што Саюз беларускіх пісьменнікаў адышоў ад шляху літаратуразнаўства і заняўся пэўнымі пытаннямі палітычнага характару. Пацвярджэннем гэтаму служаць матэрыялы ўсіх тагачасных з'ездаў, якія змяшчаюць рэзалюцыі і заявы антыўрадавага палітычнага характару, скіраваныя, у першую чаргу, супраць кіраўніцтва краіны. У гэтых рэзалюцыях сцвярджалася, што ідзе працэс знішчэння літаратуры, прытым, што непасрэдна пытанні літаратуры зусім не закраналіся. А ў чым заключаецца знішчэнне літаратуры, хто яе губіць, нам, групе пісьменнікаў, якая не падзяляла падобныя погляды, было незразумела. Мы таксама не зразумелі пазіцыю кіраўнікоў Саюза

беларускіх пісьменнікаў, што, кіруючыся сваімі незалежніцкімі ідэямі, дэманстратыўна пакінулі апошні пісьменніцкі з'езд, які адбываўся ў Маскве. Мы выступілі (у тым ліку ў СМІ) за тое, каб не толькі падтрымліваць сувязі з усімі пісьменніцкімі арганізацыямі, але нават і за тое, каб стварыць міжнародную арганізацыю. Што ўрэшце рэшт і адбылося – было створана Міжнароднае таварыства пісьменнікаў, якое ўзначаліў С. Міхалкоў. Падкрэсліваю, мы звярталі ўвагу на тое, што нельга ісці па шляху самаізаляцыі, аддаваць прыярытэт выключна сваім нацыянальным інтарэсам. Я як палітык гэта вельмі добра разумеў. Кіраўніцтва новага пісьменніцкага аб'яднання адрозніваецца ад ранейшых лідэраў у першую чаргу такой пазіцыяй, што пісьменнік мае права пісаць не толькі на беларускай мове, галоўнае – гэта тое, каб яго творчасць служыла літаратуры Беларусі. Больш за тое, мы пачалі гаварыць на старонках літаратурных выданняў аб ролі пісьменніка ў грамадстве: мастак слова, на нашу думку, павінен займацца перш за ўсё літаратурай. Таму без лішняга ляманту мы, група адзінадумцаў, спакойна пакінулі ранейшы Саюз і, скарыстоўваючы наша канстытуцыйнае права, заснавалі сваю арганізацыю. Дарэчы, у нашым пісьмен-

ніцкім саюзе прыкладна 75% беларускамоўных пісьменнікаў, а ў праўленні нават больш.

Пра нас гавораць, што мы створаны па палітычных матывах. Можаче прасачыць прэсу – хто больш падымае пытанні ў палітычнага характару. Мы іх не закранаем. Для нас значныя пытанні літаратуры. Відавочна, гэта і паслужыла падставай пераходу многіх пісьменнікаў ранейшага Саюза ў наш, заўважу, іх амаль 200 чалавек. Нават калі вы паглядзіце спіс дэлегатаў апошняга з’езда Саюза беларускіх пісьменнікаў, то ўбачыце, што многія з іх перайшлі да нас ужо пасля гэтага з’езда.

Мы не імкнёмся нікога палітызаваць, мы патрабуем аднаго – выконваць закон нашай краіны, дзе ў нас ёсць улада, абраная народам, з павагай ставіцца да гэтай улады. З павагай ставіцца да ўлады краіны – гэта не значыць не мець уласнай думкі па тых ці іншых пытаннях. У нас не забаронена ў прэсе даказваць свае ці аспрэчваць чужыя думкі, мы вітаем гэта і не жадаем, так бы мовіць, усеагульнай каманды “ўхваляем”.

Але самае галоўнае, мы здолелі за кароткі час зрабіць Саюз, які пачаў працаваць на літаратуру. Стварыліся паўнаважныя абласныя арганізацыі, чаго раней не было, і ўвайшлі ў іх зусім не толькі, як гэта пісалі нашы нядобрычыліўцы, загадчыкі аддзелаў і ўпраўленняў. Сапраўды, членамі нашай творчай арганізацыі, акрамя соцень добрых празаікаў, паэтаў, з’яўляюцца прадстаўнікі іншых сфер дзейнасці, напрыклад, касманаўт Уладзімір Васільевіч Кавалёнак. Ён аўтар цэлага шэрагу кніг, і можна толькі пажадаць любому пісаць менавіта так, як Кавалёнак. У нашым Саюзе няма ніводнага пісьменніка, ніводнага чалавека, які б не выдаваў кніг! Мы запрасілі ў наша праўленне, напрыклад, дырэктара выдавецтва “Мастацкая літаратура” і зрабілі гэта менавіта дзеля літаратуры. Мы ад іх не патрабуем друкаваць нашы кнігі, мы хочам разам з імі выпрацоўваць кнігавыдавецкую палітыку. Нашымі намаганнямі створаны літфонд. На ўсе напады ў наш адрас хачу адказаць: жывіце сваім жыццём, пішыце на здароўе і друкуйцеся! Мы ні ў якім разе не хочам кагосьці ганьбіць, пісьменнік ён ці не пісьменнік, паэт ён ці не паэт... Мы ўсім жадаем поспехаў і галоўнае – поспехаў у творчасці і літаратуры!

– У структуры Саюза пісьменнікаў Беларусі ёсць толькі рэгіянальны падзел, ці Вы не абышліся без секцый, як гэта было раней?

– Мы здолелі стварыць патрэбныя нам секцыі паэзіі, прозы, дзіцячай літаратуры. Але не

толькі. Вельмі падтрымліваем і развіваем, напрыклад, секцыю крытыкі, таму што мы вядатна разумеем: не будзе крытыкі ў нашых СМІ, літаратурных часопісах, газетах, не будзе і развіцця літаратурнага працэсу. Мы за добрае абмеркаванне літаратуры ў прэсе. І яно ўжо пачалося. Ёсць і пэўныя, што называецца, перагібы: некаторыя дзеячы, застаючыся ў тым Саюзе, працуючы ў дзяржаўных СМІ, спрабуюць ачарняць наш Саюз, выказваюць несправядлівую крытыку. Але мы і гэта імкнёмся зразумець, усё ж нейкія часцінкі праўды там ёсць. Мы просім быць аб’ектыўнымі, мы не супраць таго, каб хтосьці друкаваўся, калі ласка, хай друкуюцца! І вы можаце пабачыць на прыкладзе дзяржаўнай газеты “Советская Белоруссия”, што ў ёй змяшчаецца значна больш матэрыялаў пра пісьменнікаў той арганізацыі, чым пра нашых. Мы на гэта глядзім спакойна, гэта іх права. Але вы не знойдзеце ніводнай публікацыі ў апазіцыйнай прэсе аб творчасці пісьменнікаў нашага Саюза! Чаму мы і стварылі секцыю крытыкі, у якую ўвайшлі вядомыя нашы пісьменнікі. Ідэя была такая – як мага больш уважліва ставіцца да творчасці кожнага аўтара, адшукаць у ёй зерне, разгледзець яго нават на фоне няўдалых твораў, знайсці тое, што дапаможа чалавеку стаць добрым празаікам ці паэтам, падказаць, дапамагчы.

Упершыню ў практыцы беларускай пісьменніцкай арганізацыі мы стварылі секцыю гумару. Нашы людзі, нашы чытачы любяць гумар. Паглядзіце, якую цікавую справу ў Аўцюках робяць Уладзімір Ліпскі і Міхаіл Пазнякоў, старшыня мінскай гарадской арганізацыі Саюза пісьменнікаў Беларусі. Мы іх будзем падтрымліваць і хочам ім дапамагчы выйсці на агульнарэспубліканскі ўзровень. Няхай гэта ўсё перарасце ў сапраўдны Дзень гумару 1 красавіка. Каб у межах яго праводзіліся добрыя канцэрты і выступы ці проста вечары смеху і гумару. У мінулым годзе, дарэчы, мы гэта апрабавалі, у палацы чыгуначнікаў правялі такі вечар. Нас нават здзівіла тое, наколькі зацікавіла гэта людзей! Зала была поўная, заняты балкон, ля сцен стаялі людзі... Значыць, ім гэта трэба, значыць, яны гэтага чакаюць? Іншая справа, хачу сказаць, мы не зусім справіліся: вопыту не было, залішне шмат запрасілі выступаючых, таму вечар атрымаўся зацягнуты. Аднак гэта быў першы вопыт, першая спроба, якая паказала, што мы знаходзімся на правільным шляху.

Я вельмі задаволены, што ў нас Іван Аляксеевіч Чарота ўзначаліў надаўна створаную секцыю славянскіх літаратур. Мы ўсталявалі

адносіны з шаснаццацю пісьменніцкімі арганізацыямі іншых дзяржаў, і ўжо сёння маем запрашэнні ў краіны, якія ставяць пытанні развіцця нашых адносінаў. Вось у мяне на стала ляжаць запрашэнні з Сербіі, Балгарыі, Сірыі. Натуральна, трэба разумець, што мы абмежаваныя ў сродках, мы не можам запрасіць да нас, скажам, дэлегацыю з суседняй краіны, не можам арганізаваць камандзіроўку ў суседнюю Расію, з пісьменнікамі якой мы дамовіліся аб стварэнні Асацыяцыі пісьменнікаў саюзнай дзяржавы. Мы выдатна разумеем, што не можам патрабаваць ад дзяржавы ў прамым сэнсе слова спрыяння ў арганізацыі такой працы. Шляхі вырашэння мы бачым у тым, каб навучыцца самім зарабляць грошы шляхам выдання кніг. У сувязі з гэтым мы звяртаемся да кіраўнікоў абласцей, раёнаў і гарадоў, якія зараз рыхтуюць выданні, прысвечаныя гісторыі, знакамітым людзям і памятным мясцінам свайго рэгіёну, няхай з дапамогай нашых пісьменнікаў выдаюць, а грошы пойдучь на рахунак нашай пісьменніцкай арганізацыі. Мы зможам, у тым ліку, аказваць дапамогу нашым старэйшым пісьменнікам і падтрымліваць маладых. Хочацца адзначыць, што мы адчуваем моцную маральную падтрымку з боку кіраўніцтва краіны, падтрымку нашай дзейнасці выканаўчымі камітэтамі ўсіх узроўняў (аблвыканкамамі, гарвыканкамамі, райвыканкамамі).

– Традыцыйнае пытанне аб месцы моладзі ў літаратуры. Якое значэнне Вы надаеце яму?

– Асаблівае месца ў нас займае клопат аб маладой літаратуры. Мы імкнёмся быць у добрым кантакце і дапамагаць маладзёжным арганізацыям, літаратурным аб'яднанням. Моладзь – значная каштоўнасць у літаратуры. А гаварыць аб новых імёнах у нашай літаратуры мы зможам тады, калі здолеем падтрымаць, выявіць таленавітых, дапамагчы ім. Я выступаю за тое, каб пры кожным нашым абласным аддзяленні, пры мінскім гарадскім быў створаны цэнтр, у які могуць прыходзіць маладыя людзі, каб папрацаваць, параіцца, правесці сумеснае мерапрыемства. Цяпер ідзе вельмі цікавы праект – выданне серыі бібліятэкі Саюза пісьменнікаў, у межах якога мы выпускаем вялікім фарматам кнігі нашых класікаў. Ужо выйшлі ў свет творы Я. Купалы, Я. Коласа. Зараз на выхадзе кнігі І. Чыгрынава, М. Танка, І. Шамякіна, І. Мележа, П. Броўкі. Звычайным фарматам выходзяць творы нашых сучаснікаў. Цяпер мы запускаем новы праект: з адным выдавецтвам ёсць дамоўленасць аб выданні маладзёжна-патрыятычнай кнігі. Будзем задзейнічаць і мала-

дых пісьменнікаў, і вопытных. Каб было прыцягальна, назавём серыю адпаведна – “Бібліятэка патрыятычная” ці штосьці накшталт гэтага. Я хачу ажыццявіць гэту справу з нашым Саюзам моладзі, для таго каб сур’ёзна прыцягнуць маладыя таленты ў беларускую літаратуру.

– Мікалай Іванавіч, скажыце, калі ласка, чым жыве зараз Саюз пісьменнікаў Беларусі?

– Разумеецца, мы шмат увагі надаем пытанням арганізацыі. Калі зараз паглядзець, чым мы адрозніваемся ад таго Саюза, то ўбачым, што ў нас абласныя арганізацыі дастаткова моцныя і роўна размеркаваныя ў колькасным плане. Калі ў Віцебску, скажам, 39 чалавек, у Гомелі – 41, у Брэсце – больш за 30, у мінскай абласной – амаль 40. Натуральна, самая вялікая арганізацыя – гэта мінская гарадская, у якой ужо больш за 200 чалавек. Гэта і зразумела: Мінск – мегаполіс, пісьменнікаў і творчых людзей тут шмат, і мы не маем падстаў камусьці адмаўляць у прыёме, калі гэты чалавек нават і быў у іншым Саюзе. Да нас у арганізацыю прыходзяць з расійскіх саюзаў, з іншых дзяржаў. Мы рады ўсім, хто хоча пісаць на любой мове, але пісаць – рабіць літаратуру Беларусі. Часам чытаеш заявы ў прэсе, скіраваныя на тое, каб прынізіць нашага пісьменніка, змест якіх зводзіцца да наступнага: раз ты не на “купалавай” мове пішаш, то ты і не можаш называцца беларускім пісьменнікам. У адказ на такія выказванні я хачу прывесці кітайскую мудрасць, што вельмі выразна акрэслівае адносіны да падобных рэчаў: няхай кошка будзе любога колеру, абы яна мышэй лавіла! Дык вось, на якой бы мове пісьменнік ні пісаў, абы ён служыў беларускай літаратуры. Пішаш па-руску, значыць, аб нашай літаратуры больш даведацца здолеюць тыя, хто чытае па-руску. Што тут дрэннага? Пішаш па-французску – пішы, абы ты служыў нацыянальнай літаратуры! Наша крэда – падтрымліваць усіх пісьменнікаў, якія таленавіта пішуць, даюць больш інфармацыі пра жыццё Беларусі, ствараюць нешта новае.

Наступны накірунак, які мы абралі, – набліжэнне пісьменніка да чытача, прапаганда літаратурных твораў. З гэтай мэтай мы дамовіліся з тэлебачаннем аб перадачы “Слова пісьменніка”. У абласцях пачалі выдаваць свае літаратурныя газеты. Яны ўжо выходзяць у Віцебску, Гомелі, Брэсце. Але самае галоўнае – правядзенне вечарын, творчых сустрэч з чытачамі. За мінулы год падобных сустрэч, вечарын, юбілейных і іншых мерапрыемстваў мы правялі каля 10 тысяч: гэта былі ці проста сустрэчы, ці вялікія, грунтоў-

на падрыхтаваных вечарыны з удзелам нашых пісьменнікаў. Я думаю, гэта адыграла істотную ролю ў сэнсе прапаганды, знаёмства нашых чытачоў з пісьменнікамі. Асабістыя кантакты стваралі атмасферу ўзаемадзеяння, узаемаразумення, даверу адзін да аднаго, чытача да пісьменніка.

Мы распачынаем правядзенне ва ўсёй рэспубліцы літаратурных конкурсаў. Намінацыі: “Проза”, “Ваенна-патрыятычная проза”, “Паэзія”, “Крытыка”, “Сатыра”, “Дзіцячая літаратура”. Першы вопыт ужо ёсць. У будучым годзе літаратурны конкурс пройдзе ў Барысаве, у межах Дня беларускага пісьменства, мы рыхтуем прызы, грашовыя прэміі нашым пераможцам.

Адносна дзіцячай літаратуры. Цяпер мы ў першую чаргу павінны выправіць становішча, якое склалася ў нашай практыцы. Я маю на ўвазе, калі аб дзіцячай літаратуры ўспаміналі толькі пры пэўных нагодах. Зараз мы прымаем усе магчымыя меры для дапамогі пісьменнікам, якія працуюць у названай галіне. Я вольна ўзгадваю Івана Муравейку з Любані, які ваяваў, распісаўся на рэйхстагу, а цяпер піша такія добрыя дзіцячыя казкі. Яго кнігі, упэўнены, ведаюць у любой дзіцячай установе. І з’яўляецца шмат іншых сур’ёзных пісьменнікаў, што працуюць у галіне дзіцячай літаратуры. Напрыклад, генерал міліцыі Іван Захаравіч Юркін піша цудоўныя дзіцячыя кніжкі. Яны разыходзяцца – толькі дай. Добра пішуць і шмат займаюцца дзіцячай літаратурай Уладзімір Ліпскі, Міхаіл Пазнякоў і іншыя пісьменнікі. Мы падтрымліваем гэтую дзейнасць. Акрамя таго, мы ладзім конкурсы сярод саміх дзяцей на лепшы твор або конкурсы на веданне беларускай класікі. Рыхтуюцца да такога мерапрыемства не толькі самі дзеці, але найперш іх бацькі, выхавацелі дзіцячых садкоў. Потым у выніку маленькі чалавек з гонарам атрымлівае сваю, мабыць, першую ў жыцці ўзнагароду. Але мы з вамі разумеем, што ў ёй уважліва праца і арганізацыйныя намаганні многіх дарослых людзей. У плане ўзнагарод, думаю, мы яшчэ недапрацоўваем з Міністэрствам адукацыі. Ад іх чакаем дапамогі ў набыцці пэўных сувеніраў і памятных дыпламаў для дзяцей.

З часу правядзення першага ўстаноўчага сходу саюз займаўся арганізацыйнымі пытаннямі – рэгістрацыяй, статутам, афармленнем усіх дакументаў і пятака, атрыманнем памяшкання, у якім бы мы маглі ажыццяўляць сваю дзейнасць. Акрамя таго, улічыце, што стварэнне абласных арганізацый патрабуе такой жа працэдуры. Уявіце, якая гэта нагрузка. Аднак пасля з’езда,

які адбыўся ў снежні 2006 г., у нас пачаўся новы этап. Мы заняліся кнігавыданнем, дапамагаем пісьменнікам выдавацца і ў сябе ў рэгіёнах, і на рэспубліканскім узроўні. У 2007 г. пабачыла свет больш за 180 твораў нашых пісьменнікаў. З 400 членаў нашага Саюза практычна кожны другі ўжо выдаў сваю кнігу, чаго раней і блізка не было. У гэтым годзе будзе выдадзена яшчэ больш кніг. Мы не забываем аб нашых карыфеех. Напрыклад, у апошні час І. Чыгрынава і І. Мележа літаральна не ўзгадвалі. Мы абавязкова будзем выдаваць іх кнігі, таксама, як і кнігі В. Быкава. Мы пакуль што, шчыра кажучы, яшчэ не размаўлялі з сям’ёй Васіля Уладзіміравіча, але нам бы вельмі хацелася, каб памяць аб нашых вядомых пісьменніках не толькі жыла ў сэрцах, але і захоўвалася ў выданнях і перавыданнях іх твораў.

Скажу абсалютна шчыра з пазіцыяй самакрытыкі: мы недапрацоўваем яшчэ ў многіх пытаннях. Не навучыліся сістэмна арганізоўваць і праводзіць сустрэчы пісьменнікаў з чытачамі. Дзесьці гэта добра атрымліваецца, дзесьці – не вельмі, а дзесьці – і дрэнна. Не навучыліся займацца па-сапраўднаму прапагандай кнігі, а гэта вельмі важна. Важна данесці да чытача інфармацыю аб новай кнізе! Не магу не пахваліць “ЛіМ”, на старонках якога была апублікавана серыя матэрыялаў аб творчасці цудоўнага паэта А. Аўруціна, Т. Гусачэнкі і іншых пісьменнікаў. Вось прыклад добрага ўзору літаратурнай крытыкі, вольна чаго мы імкнёмся і вольна якую я стаўлю задачу: развіваць працу ў галіне літаратурнай крытыкі, тады ў нас з’явіцца новыя Янкі Купалы і Якубы Коласы, тады нашы пісьменнікі будуць успрымаць крытыку не як уласнае прыніжэнне, а канструктыўна. Каб кожны наступны твор кожнага літаратара быў лепшы, трэба для ўдасканалення ўсёй нашай, так бы мовіць, пісьменніцкай супольнасці.

– Мікалай Іванавіч, паведаміце нам аб працы Саюза пісьменнікаў Беларусі ў сістэме сярэдняй школьнай адукацыі. Якія Вы тут бачыце перспектывы? Нам гэта цікава, таму што часопіс “Роднае слова” арыентаваны, у першую чаргу, на настаўнікаў беларускай мовы і літаратуры.

– Скажу адразу, тое, што мы робім у дашкольных дзіцячых установах і ў саміх школах, яшчэ вельмі далёка ад жадаемага. Ёсць кантакты з літаратурнымі аб’яднаннямі, сустрэчы з вучнямі, але гэта ўсё мы плануем развіваць і ўдасканальваць. Планы ў нас вельмі канкрэтныя. Мяркуем умацоўваць адзел прапаганды.

З гэтай мэтай мы ўводзім спецыяльную адзінку па супрацоўніцтве з дзіцячымі і маладзёжнымі арганізацыямі. Мэтай з'яўляецца не толькі пашырэнне ведаў і папулярызацыя твораў нашых пісьменнікаў, але і выяўленне талентаў сярод маладых. Пакуль не магу сказаць, як будзе называцца наш праект, але ў адным з выданняў мы вылучым рубрыку, у якой будзем друкаваць першыя спробы п'яра маладых літаратурных талентаў. Няхай юнага аўтара пачытаюць, падкрэсяць тое, што ў яго атрымліваецца, выкажуць нешта добразначлівае, а не толькі “не можаш – не пішы”. Можна, малады чалавек пад уплывам гэтага пачне паглыбляць свае веды ў мове, гісторыі. Галоўнае, каб дзеці адчувалі, што старэйшае пакаленне думае пра іх, імкнецца ім па магчымасці дапамагаць, падтрымліваць іх прынамсі. Такім чынам, дзіцячая літаратура і актыўнасць дзяцей у плане літаратурнай творчасці – гэта вельмі важныя для нас накірункі, не менш важныя за развіццё літаратурнай крытыкі і непасрэдна прозы і паэзіі. Мы ўжо падкрэслівалі, што пісьменнікі недапрацоўваюць у галіне выхавання падрастаючага пакалення. Значыць, трэба думаць, і мы думаем сур'ёзна, як адраджаць павагу да дзяржавы, краіны, сям'і, да старэйшых. Павагу, урэшце рэшт, да самога сябе. І тут, як кажуць, яшчэ шмат праблем. Аднак мы будзем працягваць працу ў гэтым накірунку.

– Мікалай Іванавіч, як Вы лічыце, гэта нармальнае сітуацыя, што ў краіне існуюць два альтэрнатыўныя пісьменніцкія саюзы? Ці трэба з гэтым штосьці рабіць?

– Вы ведаеце, распад Савецкага Саюза ды і сацыялістычнай сістэмы ў цэлым выклікаў ланцуговую рэакцыю і ў літаратурным працэсе. У кожнай краіне налічваецца па некалькі пісьменніцкіх саюзаў. У адной Расіі іх – не злічыць. Таму, на маю думку, на дадзеным этапе гэта нармальна. Галоўнае, каб менш было паказухі, заяваў у СМІ, бравады. На жаль, ад нашых калег з таго Саюза гэтага болей гучыць. Я, напрыклад, парэкамендаваў бы адказаць ім спакойна, годна, сур'ёзна адзін раз. Але не апускацца да штодзённай ляянкі, да знявагаў. Маўляў, калі ты пішаш і размаўляеш па-руску, то ты пішаш і размаўляеш мовай акупантаў. І ты не беларус пасля гэтага і не беларускі пісьменнік. Мы не ідзем на падобнае і не адказваем на такія напады. Хацелася б таксама нагадаць тым, ад каго яны зыходзяць, што любая палка мае два канцы. Нельга гэтага рабіць.

Я вам скажу, мы спецыяльна не імкнуліся да таго, каб было дзве арганізацыі, проста на-

зіралася варожая настроенасць адных супраць другіх, нейкі раскол. Але жыццё прывядзе да таго, што ўсе пісьменнікі будуць разам, сыдуць палітычна настроеныя і палітычна заангажаваныя. Хочацца звярнуцца да калег: давайце лепш будзем думаць аб літаратуры. А калі хочаш кагосьці крытыкаваць – пачні з сябе. Быць самакрытычным вельмі карысна, па-мойму, так лепш будзеш ацэньваць і творы іншых. Трэба больш клапаціцца пра тое, што нас аб'ядноўвае, пра літаратуру Беларусі. Паўтараючыся, я хачу давесці да разумення ўсіх: на якой бы мове ні тварыў пісьменнік Беларусі, ён служыць беларускай літаратуры. Наспеў час гэта зразумець любому крытыкану.

Чытаем у газеце “ЛіМ” (№ 14, сакавік 2008 г. – *І. К.*) ацэнку, дадзеную аднаму рускамоўнаму пісьменніку: “Вы ўсё адно будзеце ў гэтай дзяржаве і ў гэтага чытача другасным літаратарам... Не таму, што вы пішаце з мастацкага погляду горш ці лепш, і нават не таму, што вы пішаце на тэму беларушчыны, браншчыны ці славянафільшчыны, а ўсяго толькі таму, што ў Беларусі вы пішаце па-руску”. Нельга ў Беларусі па-руску пісаць і ўсё! Вось што змяшчае дзяржаўная газета. Падобныя “спрэчкі” нам карысці не прыносяць. Я не пачаў абстрацаць канфлікт з аўтарам гэтага матэрыялу, сказаў, не чапайце, хай працуюць.

– Мікалай Іванавіч, Вы выступаеце за адкрытую дыскусію на карысць літаратуры і краіны, так трэба разумець Вашы словы?

– Натуральна, за дыскусію, за канструктыўную крытыку канкрэтных твораў. Але пры гэтым я супраць таго, каб перагінаць палку. Беларускія выданні будуць больш чытаць, калі на іх старонках будуць змяшчацца матэрыялы літаратурных дыскусій! Самае галоўнае – памятаць аб прызначэнні пісьменніка, служыць літаратуры і народу, праз літаратуру служыць свайму народу. Сваім словам служыць. А паняцце “народ” аб'ядноўвае людзей усіх узростаў і прафесій. Трэба ўмець знайсці мудрае слова. Не дарма пісьменнікі называліся і называюцца інжынерамі чалавечых душ.

– Якія Вы бачыце перспектывы развіцця беларускай літаратуры наогул?

– Падобнае пытанне мне задаюць нярэдка. Вось нядаўна сустракаўся з работнікамі бібліятэкі, якія спрабавалі мне з шумам даказаць, што беларуская літаратура і мова гінуць. Я прамаўчаў, што гіне яна часта па віне такіх крыкуноў, якія толькі крычаць, а дзяцей накіроўваюць вучыцца ў школы з іншымі мовамі. Захаванне

мовы, адраджэнне яе – гэта не выключальнікам шчоўкнуць, запаліўшы святло: раз – і ўсе загаварылі па-беларуску! Гэта карпатлівая праца з людзьмі, з насельніцтвам. І галоўную ролю тут павінны адыграць самі пісьменнікі, у першую чаргу тыя, хто не на словах клапоціцца аб беларускай мове. Вось самая нагода паказаць прыклад. Хай бы кожны з іх сказаў, колькі разоў ён быў, скажам, у дзіцячых садах, распавядаючы там, што такое беларуская мова. Падманваюць, кажучы, што іх не пускаюць. У прэсе чытаеш: то там адбылася сустрэча, то там. Значыць, ёсць магчымасць? Толькі не трэба гэтыя сустрэчы ператвараць у палітычны мітынг замест гутаркі пра мову і культуру. Ім не падабаецца Прэзідэнт, ім не падабаецца ўлада – вось гэта ўжо і ёсць палітыка. Спытайце ў любога з нашых больш чым чатырохсот пісьменнікаў, калі я ці мае калегі па кіраўніцтву Саюзам заклікалі іх займацца палітыкай? Мы іх заклікаем толькі да аднаго – пісаць, тварыць і, натуральна, не парушаць нашы законы. Вось такое наша бачанне сітуацыі.

А беларуская літаратура мае добрыя перспектывы. Зараз вельмі важна больш заахвочваць тых пісьменнікаў, якія працуюць па-сапраўднаму, працуюць над творами, якія надзвычай патрэбныя нам сёння. І цікавасць да беларускай літаратуры сёння вялікая. Нядаўна я атрымаў праз наша пасольства заяўкі ад цэлага шэрагу універсітэтаў Злучаных Штатаў Амерыкі на кнігі беларускіх аўтараў. Дашлем ім абавязкова. Прычым, дашлем не толькі творы членаў нашага Саюза, але і членаў таго Саюза. Самыя цікавыя творы на беларускай мове з задавальненнем дашлем. Мне зараз цяжка гаварыць па персаналіях. Разумеецца, тут атрымаўся перакос такі: некаторыя нашы знакамітыя пісьменнікі, прызнаныя ў мінулым, у апошні час нічога не пішуць, акрамя лістовак, прабачце. Дык тое, што ў іх было добрае ў мінулым, чаму не цаніць? Мы гэта цэнім. Але часам чытаеш выказванні папросту бязглуздыя, маўляў, з усіх школьных праграм мы выключылі В. Быкава, Р. Барадуліна, Г. Бураўкіна, а М. Чаргінца ўставілі. Знайдзіце там, у школьных праграмах, мяне!

Як і раней, ёсць толькі ў спісе літаратуры, рэкамендаванай для дадатковага чытання.

– Вы давалі нейкія каментары да зменаў школьнай праграмы?

– Так. Мы лічым, напрыклад, што нельга, каб чалавек, далёкі ад пісьменніцкай працы, больш вядомы як публіцыст, што піша на год дзесяткі артыкулаў палітычнай тэматыкі, клянё існуючую ўладу, раптам выдаваўся ў школьных праграмах за знакамітага пісьменніка. Мы рэкамендавалі разабрацца, скараціць і прадставіць у праграме творчасць больш вядомага аўтара.

А што датычыць, скажам, твораў тых жа Геннадзя Бураўкіна, Рыгора Барадуліна, Ніла Гілевіча – мы нічога не выкрэслівалі. І мы не выкрэслівалі Васіля Быкава.

– Я ведаю, што Вас звязвалі цёплыя сяброўскія адносіны з Васілём Уладзіміравічам Быкавым, гэта так?

– Так, гэта праўда. Я і ў сваёй кнізе ўспамінаў пішу аб ім вельмі добра. Дзе толькі ёсць магчымасць, я заўсёды гаварыў і гавару пра Васіля Уладзіміравіча як пра вельмі добрага чалавека, вялікага пісьменніка. Я цаню тое, што ў нас з ім было добрае сяброўства.

Я хацеў бы адзначыць, што некаторыя заўважылі змены школьнай праграмы такога кшталту: раптам замест аднаго твора пісьменніка пастаўлены іншы яго твор. Лічу, нічога ў гэтым дрэннага няма. Чым больш дзеці і моладзь будуць ведаць твораў пэўнага літаратара, таго ж Васіля Быкава, тым лепш. Я ўжо гаварыў, што мы плануем перавыданне збору твораў Васіля Быкава. Узгадненне падобных пытанняў з сям’ёй, са спадчыннікамі – заўсёды справа складаная. Вось над гэтым зараз і працуем.

– Дзякуем, Мікалай Іванавіч, што знайшлі час даць інтэрв’ю для нашага часопіса.

– Калі ласка. Пospехаў “Роднаму слову”!

Гутарку вяла Ірына КАЗАКОВА.

У першым паўгоддзі 2008 г. часопіс “Роднае слова” быў узнагароджаны дыпламам Саюза пісьменнікаў Беларусі за вялікі ўнёсак у развіццё культуры і пісьменства, а таксама дыпламам лаўрэата IV Нацыянальнага конкурса друкаваных сродкаў масавай інфармацыі “Залотая Літера” ў намінацыі “Лепшыя навуковыя, навукова-папулярныя часопісы”.

Сяргей ШАПРАН

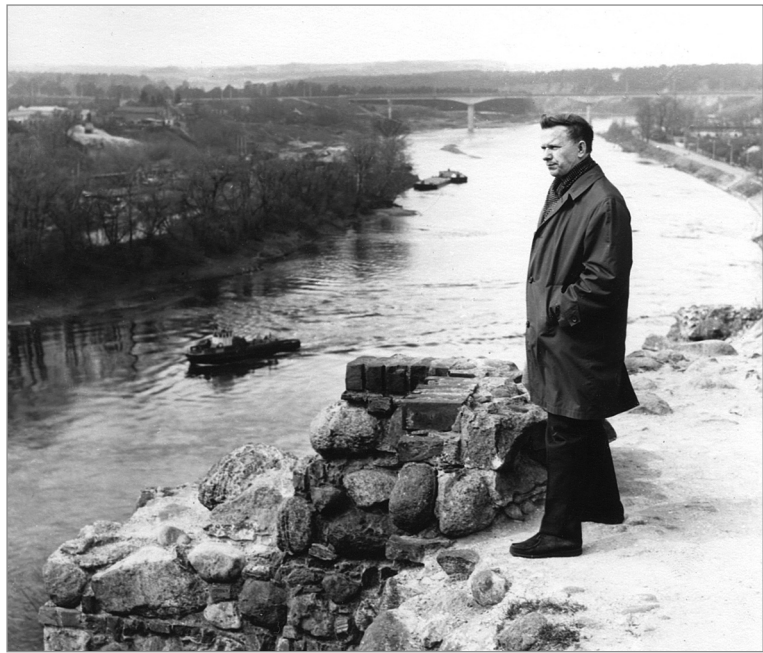
«З “СОТНІКАВА” ПАЧЫНАЮЦЦА 70-я ГАДЫ...» ДА ГІСТОРЫІ НАПІСАННЯ І ПЕРШАЙ ПУБЛІКАЦЫІ АПОВЕСЦІ ВАСІЛЯ БЫКАВА

22 чэрвеня ўжо назаўжды заста-
нецца ў беларускай гісторыі чорнай
датай не толькі таму, што ў тую чэр-
веньскую нядзелю 41-га пачалася вай-
на, але і таму, што ў такі ж самы летні
дзень спынілася сэрца Васіля Быкава.
Сталася гэта роўна 5 гадоў таму.

За гэты час быкавазнаўства па-
поўнілася цікавымі дакументамі, да-
следаваннямі і ўспамінамі; практыч-
на да кожнага этапу жыцця Васіля Ула-
дзіміравіча сёння можна дадаць нешта
новае, невядомае шырокаму колу чы-
тачоў. Выключэннем не будзе і мяжа
70-х гг., калі быў напісаны “Сотнікаў” –
адно з несумнеўных дасягненняў бела-
рускай і сусветнай літаратур.

Першапачатковая назва аповес-
ці – “Ліквідацыя”*. Аднак, па сло-
вах Аляксея Пяткевіча, была і іншая,
папярэдняя назва – “Двое ўначы”. У
сваю чаргу П. Вайль сведчыў, што першапачатко-
ва аповесць называлася “Рыбак і Сотнікаў”
[13, с. 376]. Так ці інакш, але падчас першай пуб-
лікацыі – у часопісе “Новый мир” (1966, № 1, 2) –
аўтарскі варыянт не захаваўся: назву “Сотні-
каў” далі менавіта ў маскоўскім часопісе.

Гэта была ўжо дзесятая аповесць Васіля Бы-
кава, калі ўлічваць “Апошняга байца” – самую
першую аповесць, якую сам аўтар практычна
ніколі не прыгадваў і пасля першапублікацыі ў
1958 г. у “Чырвонай змене” ў свае кнігі не ўклю-
чаў. І ў той жа час “Сотнікаў” – чацвёртая апо-
весць, якая мелася быць надрукаванай у адным
з самых ліберальных тагачасных часопісаў – у
“Новом мире”, галоўным рэдактарам якога быў
А. Твардоўскі. Між іншым цяжка назваць пісь-

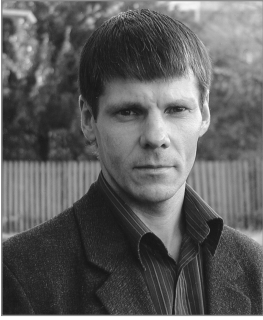
Васіль Быкаў на Замкавай гары ў Гродна, 1973 г.

менніка, якога б з такой настойлівасцю друкаваў
Твардоўскі – Аляксандр Трыфанавіч публікаваў
літаральна кожную вялікую рэч, якая выходзіла
з-пад пяра гродзенскага аўтара: у “Новом ми-
ре” адна за адной з’явіліся быкаўскія аповес-
ці “Мёртвым не баліць” (1966), “Атака з ходу”
(1968; у беларускім арыгінале – “Праклятая вы-
шыня”), “Круглянскі мост” (1969). І вось цяпер
на чарзе была “Ліквідацыя” (заўважым толькі,
што новая быкаўская аповесць з’явіцца на ста-
ронках “Нового мира”, калі А. Твардоўскі ўжо
будзе вымушаны сысці з часопіса)...

Працаваць над аповесцю Быкаў пачаў 1 снеж-
ня 1968 г., скончыў 31 ліпеня 1969 г. – гэтыя да-
ты пазначаны рукой Васіля Уладзіміравіча на
машынапісе твора [5]. Сярод рукапісаў пісь-
менніка сустракаецца і такое ўдакладненне:
“Сотн<ікаў> – 1 год (з перапын<кам>)”*. Як заў-
важаў крытык Васіль Буран, аповесць “пісалася
параўнальна лёгка. Спрыяла гэтаму, бясспрэчна,

* Пра ўнутраную матывацыю гэтай назвы добра напіша
А. Адамовіч: «Жудасная справа – “ліквідацыя” Сотнікава і іншых,
з кім расправіліся фашысты ў маленькім беларускім гарадку. Але
тое, што фашысты зрабілі з Рыбаком, – таксама “ліквідацыя”: яго
пазбавілі чалавечага права ўжо не на жыццё, а нават на больш-
менш прыстойную смерць» [1, с. 187].

* Архіў В. Быкава.

Сяргей Уладзіміравіч Шапран – журналіст, публіцыст. Закончыў філалагічны факультэт Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта (1992). Аўтар шматлікіх публікацый у айчынным і замежным друку пра беларускую літаратуру.

не толькі добрае веданне матэрыялу, перш-наперш характараў, але і вопыт, доўгая папярэдняя праца над сюжэтам і тое, што пытанні, якія пастаўлены ў творы, так ці інакш закраналіся ў ранейшых апавяданнях і аповесцях пісьменніка» [6, с. 170]. Сапраўды, як пісаў Алесь Адамовіч, «у “Круглянскім мосце” ёсць адно месца, якое, як гэта часта ў Быкава, стала ідэйна-маральным “зернем”; з яго, магчыма, і вырасла галоўная думка наступнага твора – “Сотнікава”.

Брытвін, высмейваючы непрыемных яму “разумнікаў”, у якіх усялякія там “прынцыпы”, расказвае пра партызана Ляховіча. <...> Як гэты Ляховіч з другім партызанам, Шусцікам, трапіў у лапы паліцаям, немцам. А камэндант “такі стары ўжо немец быў, сівы і трохі з прыдурам – усё баб каціным крыкам палохаў. Бабы наўцёк, а ён рагоча. Лічылі яго дурнаватым, але калі справа даходзіла да экзекуцыі, не пудлаваў. Звераваў нароўні з усімі... “Прызнаеш уласць вялікага фюрэра нямецкага народу Адольфа Гітлера?” – “Прызнаю, – кажа, – паночку, як не прызнаць, калі ўвесь свет заваяваў”. Гэта спадабалася, немец паказвае на Ляховіча: а той, маўляў, прызнае? Паліцай перакладае, а ён маўчыць. Маўчаў, маўчаў, а пасля кажа: “На жаль, я не магу гэтага прызнаць. Гэта не так”. Немец не разумее, паглядвае на паліцаю. Паліцай шыпіць: “Не прызнаеш – памрэш сёння ж!” – “Магчыма, – адказвае, – але памру чалавекам, а ты будзеш жыць скацінай”. Хлётка, праўда? Прыгожа, як у кіно, ды што карысці. Немец без перакладчыка здагадаўся, у чым справа, і як гыркне: “Аднаго вэк, другога на вяз!” На вязе тым вешалі. Павесілі і Ляховіча. Ну, хіба не дурань?”

Памерці чалавекам ці жыць скацінай – тое, што для Брытвіна “кіно”, на самай справе рэальны выбар, які вельмі часта прапаноўвае само жыццё. Менавіта аб гэтым – “Сотнікаў»» [1, с. 216].

Варта дадаць, што “Сотнікаў” быў напісаны Быкавым яшчэ ў той час, калі ў друку працягваўся разгром ранейшых, “новомирских” аповесцяў: “Мёртвым не баліць”, “Атакі з ходу” (“Праклятай вышыні”) і таго ж самага “Круглянскага моста”; у той час, калі, па ўласным прызнанні, пісьменнік быў ужо гатовы змоўкнуць – пад тым шквальным агнём крытычных залпаў, якія чатыры гады запар

білі па яго творах. Невыпадкава рускі пісьменнік Грыгорый Свірскі пасля напіша, што на несупынную траўлю Быкаў адказаў «бадай, самым глыбокім творам, у якім ён прама выступае супраць сталінска-кадэбэшнай “чорна-белай канцэпцыі” і ў літаратуры, і ў жыцці» [21, с. 381].

Той жа Г. Свірскі сцвярджаў, што “Сотнікаў” – аповесць у нечым дакументальная “і гэта адразу павысіла значэнне і бясспрэчную даставернасць усяго, што раней спрабавалі не заўважаць ці абвясціць выдумкай пісьменніка”. Справа ў тым, што хутка пасля з’яўлення аповесці «КДБ “раптам” адшукаў Рыбака, дакладней, таго, хто быў выведзены пад імем Рыбака, – пра гэта распавядае ў сваіх “Дзённіках” Эдуард Кузняцоў» [21, с. 383]. Сапраўды, Э. Кузняцоў прыгадваў: «Сёння ў абед чуў голас Ляпчанкі. Відаць, яму падавалі ежу ў кармушку, а ў гэты час міма ішоў нехта з начальства. “Гражданин начальник, – чую, – дык як наконт “Нового мира” – пяты нумар?” Болей нічога нельга было разабраць. <...> Яму і Марозаву пракурор запатрабаваў расстрэлу, і ў дзень абвясчэння прысуду, калі да воклічу “Устаць! Суд ідзе!” заставаліся лічаныя хвіліны, да яго падышоў нейкі мужчына і спытаўся, ці не чытаў ён аповесць пра сябе ў 5-м “Новом мире”. “Не”, – буркнуў у адказ Ляпчанка. Той, назваўшыся аўтарам гэтай аповесці, гарача раіў прачытаць яе. Але Аляксею Ільічу ў той дзень было не да славалюбства і ўжо зусім не да прыгожага пісьменства, – ён паслаў аўтара ў вядомае рускае месца. А потым усё бедаваў, што не папрасіў у яго той часопіс. <...> Я прасядзеў разам з ім тыдзень, і не было такога дня, каб ён так ці іначай не згадаў пра гэты часопіс. Чалавек ён не дрэнны, як і большасць пасрэдных карнікаў, якіх я бачыў дастаткова. Гісторыя найбанальнейшая, сотні разоў чутая: убогі духам абірае ролю кáта, бо ампула ахвяры яму не пад сілу» [16, с. 171 – 173]. Аднак заўважым, што Ляпчанка мог і не быць прататыпам Рыбака – проста Быкаў, неяк дазнаўшыся пра яго гісторыю, вельмі падобную да той, якую ён апісаў у аповесці, вырашыў прыйсці на судовы працэс, каб знайсці рэальнае пацверджанне сваёй пісьменніцкай задуме.

І яшчэ наконт прататыпаў аповесці: драматург і сябра Быкава Мікалай Матукоўскі пісаў: «Аўтар – гэта перш за ўсё яго героі. <...> Безумоўна, у кожным з яго герояў – сам Васіль Быкаў, як пісьменнік і як чалавек, яго біяграфія, яго франтавы і проста чалавечы вопыт. Самы аўтабіяграфічны герой – гэта, вядома, Васілевіч з аповесці “Мёртвым не баліць”. <...>

А Сотнікаў? Хіба гэта не Васіль Быкаў? Відаць, я не паверыў бы Сотнікаву ў самыя апошнія секунды яго жыцця, калі б не ведаў Васіля. Гэта ж трэба – у апошнюю секунду... пашкадаваць

Рыбака, даць яму апошні шанц стаць чалавекам, апярэдзіць яго, каб не браў на сваю душу такі вялізны грэх – забойства былога таварыша» [19].

Сам жа аўтар зазначыў у артыкуле «Як была напісана аповесць “Сотнікаў”»: «Перш за ўсё і галоўным чынам мяне цікавілі два маральныя моманты, якія, спрасціўшы, можна сфармуляваць так: “Што такое чалавек перад знішчальнаю сілай бесчалавечных абставін? На што ён здольны, калі магчымасці абараніць жыццё вычарпаны ім да канца і прадухіліць смерць немагчыма?”» [10, с. 95]. І далей В. Быкаў распавёў пра выпадак, які адбыўся ў жніўні 1944 г. Праезджаючы міма зборнага пункта для ваеннапалонных, ён убачыў знаёмы твар. «Палонны таксама затрымаў на мне свой безуважны позірк, – прыгадваў пісьменнік, – і ў наступнае імгненне я пазнаў у ім колішняга свайго саслужыўца, які з восені сорак трэцяга лічыўся забітым. Болей таго, за стойкасць, праяўленую ў цяжкім баі на Дняпроўскім плацдарме, за ўмелае камандаванне акружаным батальёнам, у якім ён быў начальнікам штаба, гэты чалавек пасмяротна быў удастоены высокай узнагароды. Аб ім разказвалі новаму папаўненню, аб яго подзвігу праводзілі гутаркі, на яго вопыце вучылі ваяваць. А ён вось сядзеў цяпер перада мной у прапачелым нямецкім кіцелі з трохкаляровым шаўроном на рукаве, на якім красамоўна паблісквалі тры знаёмыя літары “РОА”. <...>

Ён папрасіў закурыць і коратка паведаміў сумную і адначасна страшную ў сваёй знішчальнай прастаце гісторыю. Аказваецца, у тым памятным баі на плацдарме ён не быў забіты, а быў толькі паранены і трапіў у палон. У лагеры, дзе ён апынуўся, сотнямі паміралі з голаду, а ён хацеў жыць і, надумаўшы абхітрыць немцаў, запісаўся ва ўласаўскую армію з надзеяй знайсці момант і перабегчы да сваіх. Але, як на тое ліха, здатнага моманту ўсё не было, фронт знаходзіўся ў жорсткай абароне, а за ўласаўцамі строга сачылі немцы. З самага пачатку нашага наступлення яму давялося прыняць удзел у баях супраць сваіх, хоць, зразумела, ён страляў угору: ці ж ён вораг сваім? – сцясшаў ён сябе. Урэшце аказаўся ў палоне, вядома ж, здаўся сам, інакш бы тут не сядзеў...

Я слухаў яго і верыў яму: ён гаварыў праўду. Безумоўна, ён не быў з ліку тых, якія прагнулі служыць ворагу, яго асабістая храбрасць і воінскае майстэрства былі пацверджаны высокай узнагародай. Проста, апынуўшыся ў палоне, ён вышэй за ўсё паставіў уласнае жыццё і вырашыў абхітрыць фашыстаў. І вось варты жалю вынік гэтых хітросчаў...» [10, с. 96 – 97].

* Упершыню апублікавана – **Быков, В.** Как создавалась повесть “Сотников” / В. Быков // Литературное обозрение. – 1973. – № 7.

Гэтая гісторыя і прывяла Быкава, па ўласным прызнанні, да асэнсавання той маральнай ідэі, якая паслужыла асновай аповесці “Сотнікаў”.

У кастрычніку 1969 г. у лісце да Веніяміна Каверына Васіль Уладзіміравіч наступным чынам характарызаваў свой твор: “Мне цяжка ацаніць вартасці маёй аповесці – аўтару, як вядома, значна лепей бачацца недахопы свайго твора – я проста хацеў перадаць у ёй невялікую частку вялікай праўды вайны, т. ск. яе прыватны факт, выпадак, калі заўгодна. Што з гэтага выйшла – не ведаю. Але людзі, якіх я паважаю і чыё меркаванне прывык цаніць, убачылі ў ёй нешта – дзякуй ім” [14, с. 248]. У лісце ж да Грыгорыя Бакланава Быкаў пісаў: «У сэнсе мастацкім усё залежыць ад бога, тут аўтар не дужа вольны, але што тычыцца ідэйнага боку, то тут хацелася б пазбегнуць непажаданасцяў, тым больш, што па гэтай частцы кожны аўтар – гаспадар. Тут усё ад яго залежыць, ад яго волі і намераў.

“Сотнікаў”, вядома, не бог ведае што, але мяне цікавіла гэтая праблема, даволі зладзённая ў жыцці, матэрыялу для яе больш чым дастаткова»*.

Між тым у быкаўскіх рукапісах ёсць аркушык, у якім пісьменнік адзначыў, якія творы трэба было б перапрацаваць, дык вось пасля слоў:

“Аўт<арскае> стаўл<енне> да ранейшых твораў.

1. Не вяртаюсь. Хаця

– трэба было б перапісаць Альп<ійскую> б<аладу>

– – // – перапрацава<аць> М<ёртвым> не б<аліць>”, Быкавым, як ні дзіўна, пазначана: “перапісаць Сотнік<ава>”**.

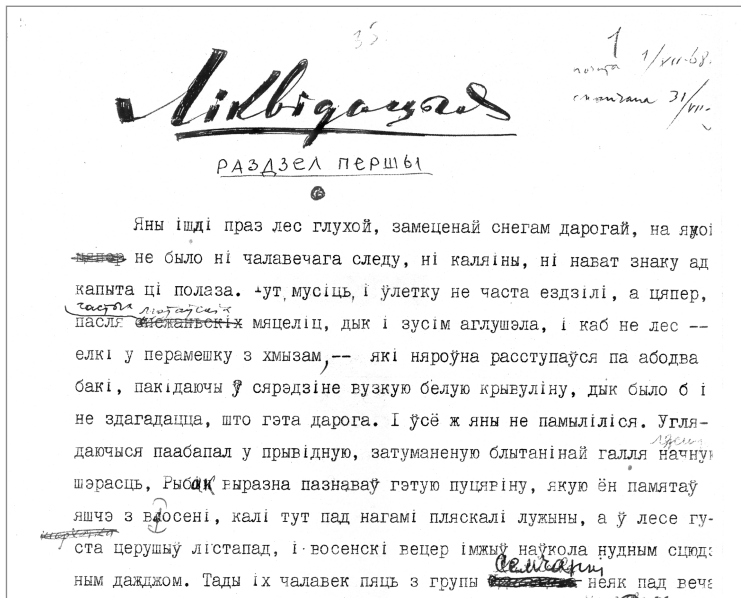
Друкаваць новы твор Быкаў спачатку думае ў беларускім часопісе, але ў якім? «Мне ўжо стала няёмка змушаць на тое “Малодосць”, якая, мабыць, не адмовіла б мне і на гэты раз, але і не надта ўзрадавалася б, – пісаў у сваёй апошняй, мемуарнай, кнізе В. Быкаў. – Тым болей што адносіны галоўнага рэдактара, мілага Пімена [Панчанкі. – **С. Ш.**], з начальствам сталі даволі нацягненыя. І ў немалой ступені праз Быкава***. Падумаўшы і павагаўшыся, аднёс рукапіс у “Польмя”. Усё ж той часопіс быў болей аўтарытэтны, з большымі заслугамі перад партыяй, значыцца, і з большымі прабійнымі магчымасцямі, што тады найболей было каштоўна. Праўда, друкаваць Быкава “Польмя” не сьпяшалася, ды і я не прысьпешваў яго, памалу пераклаў аповесць на расейскую мову, Ірына**** перадрукавала і, маючы “лёгкую руку”, адвезла рукапіс у “Новый мир”. Надзіва хутка там

* 3 ліста ад 8 верасня 1970 г. Архіў В. Быкава.

** Архіў В. Быкава.

*** Рэдактарам “Малодосці” П. Панчанка быў да 1967 г.

**** Ірына Міхайлаўна Суворова – супрацоўніца газеты “Гродзенская праўда”, пазней стане другой жонкай В. Быкава.

Толькі ў архівах аповесць захавалася з аўтарскай назвай, напісанай рукой В. Быкава [5]. Друкуецца ўпершыню.

прачыталі, пазваніў сам Аляксандр Трыфанавіч – будзем друкаваць. Калі? Яшчэ ня вырашана, але цягнуць доўга ня будзем» [9, с. 312].

Аповесць будзе апублікаваная ў “Новом мире” ў 1970 г. (№ 5) і – пад назвай “Сотнікаў”.

Між тым у Мінску яшчэ разважаюць – ці друкаваць новы быкаўскі твор. За гэта выказваецца Янка Брыль, які не змог прысутнічаць на пасяджэнні рэдкалегіі часопіса ў лютым 1970 г. і таму піша ліст сакратару “Полымя” Алесю Бачылу для зачытвання на наступным рэдакцыйным пасяджэнні: «Аповесць “Сотнікаў” – глыбокі, сумленны, таленавіты твор, і я, безумоўна, за тое, каб ён як мага хутчэй з’явіўся ў “Полымі”. Ненармальна гэта і брыдка, што такія творы з’яўляюцца раней у перакладзе...» [4, арк. 4 – 4 ад].

“Сотнікаў” у “Полымі” будзе надрукаваны (1970, № 11), але пасля таго, як у тэкст будуць унесены значныя праўкі. Аб тым, у прыватнасці, клапаціўся Пятрусь Броўка – пісаў у лісце да Быкава, што хацеў бы “бачыць аповесць надрукаванай з некаторымі папраўкамі і дадаткамі, якія аўтару зрабіць было б не вельмі цяжка” [4, арк. 1]. «“Полымя” пачало татальнае “абмеркаванне” маёй творчасці, – прыгадае пасля Васіль Уладзіміравіч. – Мылілі мне галаву з асаблівым задавальненнем. Праводзілі паралелі з падрыўной дзейнасцю антысавецкіх радыёстанцый “Свабода” і “Голас Амерыкі”, абвінавачвалі ў здрадзе ідэалам сацыялізму і гэтак далей. Рабілася гэта, натуральна, з дапамогай маіх кніг. Нехта з вельмі пільных заўважыў: у творчасці Быкава, у яго аповесцях няма ніводнага камуніста... Ні благога, ні выдатнага. А я і не мог напісаць інакш, бо ў гады вайны ніхто на гэта не звяртаў асаблівай увагі. Гэта потым па-

чалі шукаць нейкую партыйнасць, а падчас баёў роля камісараў, палітрукоў, ваенных саветаў абсалютна нічога не значыла. Яны былі толькі сведкамі падзей і не болей. Уздымаць на шчыт палітработу сталі пазней, асабліва ў так званы брэжнеўскі перыяд. Таму той жа камбат Валашын не мог, як бы гэта камусьці ні хацелася, меркаваць ці размаўляць партыйнымі штампамі і клішэ, або выпускаць “боевыя лісткі”.

Зрабіць рэдактуру “Сотнікава” даручылі Барысу Сачанку» [20].

«Я ўжо меў вопыт Сачанкавай рэдактуры, – прыгадаў В. Быкаў, – колісь яго намаганьнямі была амаль цалкам перапісана мая невялікая аповесць “Здрада”*. Цяпер мне Барыс па-сяброўску адкрыў сакрэт рэдактарскіх закідаў да аповесці – адсутнасць у ёй вобразаў камуністаў. Я сказаў, што наогул пазбягаю тых вобразаў, бо не валодаю патрэбным талентам. Мабыць, для іх увасаблення патрэбны талент кшталту Салтыкова-Шчадрына. <...> Сачанка сказаў на тое, што ён гэта выправіць у адзін момант і, пагартаўшы рукапіс, знайшоў здатнае мейсца. Во тут і напішам: Сотнікаў – камуніст. А што, апроч таго, і сын камуніста, тое вынікае з кантэксту.

<...> Хоць мы нічога больш не змянілі, у тым выглядзе аповесць пайшла ў набор. Прэ-тэнзіяў да яе больш не знайшлося ні ў галоўнага – Паўла Кавалёва, ні ў Галоўліце, ні ў ЦК. Што значыць мудры спрактыкаваны рэдактар! Толькі аўтар пры гэтым адчуваў сябе дурнем, ну але гэта яго прыватная справа» [9, с. 324 – 325].

Сапраўды, у машынапісе аповесці ў 16-м раздзеле, у прыватнасці, у сказе “Праўда, за пяць партызанскіх месяцаў ён нешта зрабіў для свайго абавязку грамадзяніна і байца” Быкавым дапісана алоўкам: “і камуніста”** [3]. Зрэшты, праўкі ўсё-такі яшчэ былі, і даволі значныя, аднак зроблены яны ўжо рэдактарскай рукой...

Аб тым “палымянскім” пасяджэнні, што вырашала лёс публікацыі “Сотнікава”, можна мерка-

* Сёння немагчыма сказаць, як выглядала гэтая аповесць, напісаная ў 1961 г. у першапачатковай рэдакцыі. Вядома толькі, што падчас падрыхтоўкі публікацыі “Зрады” ў часопісе “Полымя” (1961, № 3) сам В. Быкаў выкрасліў у пятым раздзеле дзве старонкі машынапіснага тэксту, у якіх была падрабязна расказана жыццёвая драма былога сакратара райкама камсамола Ждановіча, калгаснага актывіста, якога ягоныя “ненавіснікі рашылі знішчыць”. Гэтыя старонкі былі выкраслены, трэба думаць, па патрабаванні рэдактуры. Аднак пасля яны ўсё-такі з’явіліся з некаторымі не вельмі значнымі скарачэннямі ў беларускіх кніжных выданнях аповесці [7, с. 290 – 292], што будзе нават дзіўна, таму што Быкаў амаль ніколі, за рэдкім выключэннем, не вяртаўся да сваіх твораў пасля першай іх публікацыі.

** У рускіх перакладах аповесці Сотнікаў застанецца беспартыйным [12, с. 428].

ваць па лістах першых асобаў тагачаснага Саюза пісьменнікаў. Гэтыя лісты красамоўна сведчаць пра крытычныя заўвагі, зробленыя Быкаву, і пра тое, каму ён абавязаны тымі зменамі, на якія няхай і часткова, але быў вымушаны пайсці...

П. Н. Кавалёву*

Дарагі Павел Нікіфаравіч!

Яшчэ раз уважна перачытаў я аповесць В. Быкава "Сотнікаў", якая надрукавана ў часопісе "Новый мир". Шкада, што не маю пад рукой першага яе варыянта са сваімі заўвагамі, каб зверыць усе аўтарскія праўкі. Адно трэба сказаць, што В. Быкаў дапрацаваў многія сцэны, скараціў многія спрэчныя і, на мой погляд, лішнія розныя філасофскія разважанні, якія былі ў першым варыянце.

Зараз аповесць чытаецца з большай цікавасцю, хоць і цяпер яна, напэўна, выкліча шмат заўваг чытачоў. Я – за тое, каб яе надрукаваць у часопісе "Полымя", параіўшы аўтару крыху праясніць агульны фон, каб не такая фатальная "обреченность" ляжала на героях гэтай аповесці, і, можа, хоць у фінальнай сцэне паказаць галоўных віноўнікаў усёй трагедыі – фашысцкіх захопнікаў. Я не буду раіць, якія сюжэтныя хадзі можна было б зрабіць. Аўтар – пісьменнік вопытны. Яны яму відней. Тут можна прыгадаць розныя парады і патрабаванні, якія ў свой час рабіліся аўтару "Ціхага Дона". У кожнага пісьменніка – свой падыход да мэты і яе выражэння. Але гутарка ідзе аб тым, каб не размінуцца з праўдай.

З нарачанскім прывітаннем
Максім Танк
Нарач, 2/III, 70 г. [4, арк. 5]

Аповесць Васіля Быкава "Сотнікаў" чытаецца з цікавасцю. Прачытаў я яе за адзіны дзень. Якое агульнае ўражанне. Калі я адлажыў аповесць і падумаў, якое пачуццё яна ў мяне выклікала? Бясспрэчна, нянавісць да здраднікаў-паліцаяў, ну і канечне, да немцаў, хоць іхнюю лютасць можна было б паказаць больш. А то доўгі час яны наогул застаюцца па-за сцэнай.

Што б мне хацелася? <...>

Па-першае, хоць у парадку адступлення паказаць хоць бы адну падзею гераізму партызанаў. Хай бы яна звялася, скажам, да разгрому невялічкага гарнізона дзесьці ў воласці, у невялікім мястэчку. А то ўвесь час яны ўцякаюць (гэтыя Рыбак і Сотнікаў).

Па-другое. Вельмі прыкра, калі Рыбак вядзе Сотнікава на смерць. Можа, адзінкавы такі выпадак і быў, але гэта неўласціва нашаму партызанскаму руху. Можа, варта было б пазбегнуць гэ-

тага, а калі не, дык было б добра, каб Рыбака (нягледзячы на яго пераход у паліцаі) усё роўна павесілі. А то выходзіць, што здрадніцтва, шкурніцтва перамагае. <...>

Жнівень, 1970 г.

Пятрусь Броўка
[4, арк. 1 – 2]

В. У. Быкаву.

Паважаны Васіль Уладзіміравіч!

Як Вы папрасілі на паседжанні рэдкалегіі нашага часопіса – пасылаем Вам асноўныя нашы заўвагі па Вашай аповесці "Сотнікаў".

1. Хацелася б, каб Вы, калі можна так сказаць, праяснілі агульны фон аповесці: можа б, хоць у парадку адступлення ці праз успаміны галоўных герояў паказалі адну-дзве падзеі гераізму партызан, каб мясцовыя паліцаі не адчувалі сябе "гаспадарамі" і г. д.

2. Ці не можна некалькі зняць з герояў фатальную "обреченность", каб яна не ляжала ў іх увесь час на плячах. Добра было б, каб Сотнікаў у Вас хоць бы ў апошні час – пасля допыту і на плошчы – быў больш мужны і цвёрды, – ён жа "касцяк" усёй аповесці. Пажадана, каб Вы некалькі праяснілі яго разважанні ў тым плане, у якім гаварылася на паседжанні рэдкалегіі. (Сотнікаў думае: варты людзі ці не, каб за іх аддавалі жыццё; яго развагі пра адукацыю Рыбака і вышэйшы кодэкс чалавечнасці, пра біблію на матчыным камодзе і г. д.)

3. Можа, дзе больш падкрэсліць, што Рыбак – катэгорыя сацыяльная. Адсюль – ясней стануць вытокі яго здрады.

4. Хацелася, каб Вы абавязкова паказалі больш галоўных віноўнікаў усёй трагедыі – фашысцкіх захопнікаў, а не мясцовую паліцыю: вядома, што паліцаі былі толькі фашысцкімі паслугачамі і г. д.

5. Ці трэба, каб стараста "круціўся між двух агнёў", калі ён ідзе службыць да немцаў па заданні партызан.

6. Не хацелася б, каб людзі "праходзілі міма" Басі – Вашай гераіні, – калі яна хаваецца ад немцаў і паліцыі...

Просім Вас уважліва паставіцца да заўваг і тых з іх, якія на Вашу думку слушныя, улічыць пры дапрацоўцы аповесці.

Друкаваць яе будзем, як толькі атрымаем ад Вас папраўлены рукапіс.

Па даручэнні рэдкалегіі:

/П. Кавалёў/

/І. Пташнікаў/ [4, арк. 7 – 8]

*Кавалёў Павел Нікіфаравіч – галоўны рэдактар часопіса "Полымя" (1967 – 1972).

Ужо пасля публікацыі аповесці былі і іншыя заўвагі, да якіх Быкаў паставіўся з разуменнем і ўвагай. Пра адзін такі эпизод распавядаў Аляксей Пяткевіч: «Ёсць такі погляд, што Быкаў не лічыўся з крытычнымі назіраннямі, не асабліва зважаў на тое, што гавораць калегі. Гэта

не зусім так. Такі вось прыклад. У нас ва ўніверсітэце абмяркоўвалі “Сотнікава”. Гэта было самае бурнае абмеркаванне. Адзін з выкладчыкаў, які чытаў курс па гісторыі партыі, практычна зрываўся на крык: “Этот Рыбак – это как Григорий Мелехов! Мы таких в гражданскую войну шашками рубали! Этот Рыбак – враг народа!” Іншыя выкладчыкі таксама даволі адназначна даказвалі, што Рыбак – гэта закончаны нягоднік і няма чаго яго апраўдваць, рэабілітоўваць. Я ж трымаўся процілеглага пункту гледжання, гаварыў, што Рыбак – нармальны чалавек, такі ж самы, як Сотнікаў, – яны абодва добра ваявалі, абодва сумленныя людзі, але бяда Рыбака ў тым, што ён не дабраў асабовага пачатку. У савецкай сістэме чалавек практычна не мог выхаваць у сабе асобу. Таму Рыбак, калі даводзіцца ратавацца, аказваецца бездапаможным, наіўным, як дзіця. Сотнікаў дык разумее, што перад ім вораг, смелы і разумны, што яго не перахітруеш. Рыбак жа ў сілу сваёй унутранай неразвітасці спрабуе ратавацца наступным чынам: добра, я пайду да вас служыць, але пасля яшчэ пакажу вам!.. І тут мне прарэчыць адна выкладчыца – прыгадвае эпізод, калі Рыбак разам з бацькам вёз воз сена, той пачаў хіліцца, Рыбак яго плечуком падтрымлівае, але бачыць, што цяжка, і кідае, воз той і кульнуўся. Выкладчыца кажа: “Вось яшчэ калі праявіў сябе Рыбак!” І мне сапраўды не было чым крыць! Таму я сказаў, што гэты эпізод проста кепскі, у кантэксце персанажа гэтая дэталёў неарганічная. Мне пачалі прарэчыць. Аднак Быкаў, у канцы выступаючы, падтрымаў мяне. Больш за тое, калі кніжка ўжо выйшла – мы абмяркоўвалі часопісную публікацыю, – гэты эпізод ён перарабіў: Рыбак, падтрымліваючы воз з усіх сіл, усё такі ўтрымаў яго*.” (Аднак трэба адзначыць, што гэты эпізод будзе перароблены аўтарам не ў першым кніжным выданні аповесці [11, с. 147 – 148], а пазней [8, с. 131 – 132].)

Другі ж выпадак праўкі тэксту апісваў сам аўтар: “Чытач-астраном з Масквы паведаміў, што малады месяц, які тою парой паяўляецца ў небе вечарам, не можа свяціць і ноччу: да поўначы ён павінен зайсці. Гэта правільна, і я пасля гэта выправіў” [10, с. 98].

Што ж датычыць крытыкі, дык яна сустрэне “Сотнікава” ў цэлым станоўча. Як рэзюмуе шмат пазней літаратуразнавец Міхась Тычына, «апавесць “Сотнікаў” Быкава мела вялікую прэсу: аб ёй пісалі больш, чым пра якую іншую. Галоўнае, што цікавіла крытыку, гэта творчая індывідуальнасць празаіка, эстэтычныя законы, паводле якіх будуюцца яго творы, своеасаблівасць

ідэйна-мастацкай структуры*. Асабліва плённай была спрэчка пра жанр прытчы (прыпавесці) і прытчападабенства быкаўскіх аповесцей. “Прытчападабенства” ў рэалістычнай літаратуры выяўляецца па-рознаму, – сцвярджаў А. Адамовіч, – але традыцыйная яе асаблівасць – гэта завостранасць маральных вывадаў, імкненне да абсалютных ацэнак, шматзначнасць сітуацый і вобразаў. Поруч з традыцыйнай прытчай, якая патрабуе “прыбірання дэкарацый”, агалення думкі і маралі, умоўнасці характараў і становішчаў, ёсць, аднак, і іншая яе разнавіднасць: гэта таксама “прытча” (па аголенасці думкі і завостранасці “маралі”), але з гранічна рэалістычнымі абставінамі і з усім магчымым багаццем “дыялектыкі душы” [2, с. 116]. Быкаўскія аповесці крытык адносяць да другой разнавіднасці прытчы, якая захоўвае перавагі першай, але застаецца ўважлівай і да жыццёвай канкрэтыкі» [22, с. 670 – 671]. Між тым Алесь Адамовіч пісаў таксама: «3 “Сотнікава” пачынаюцца 70-я гады. Так здарылася, што менавіта ў гэтай аповесці выразна прагучала новая нота, інтанацыя, з’явілася крыху іншая, магчыма – больш сталая, маральная “факусіроўка”. <...> “Сотнікаў” – найбольш філасофскі твор з таго, што напісаў Васіль Быкаў. І гэта найбольш трывожная апавесць (хоць у ёй і менш, здавалася б, адкрытага гневу, пафасу)» [1, с. 187].

Праўда, яшчэ будуць з’яўляцца артыкулы накшталт “Красоты подвига” Б. Ляонава, які перанейшаму абвінавачваў Быкава ў “рэмаркізме” [18, с. 230]. Да таго ж аўтару ўкажуць і на некаторыя “авторские просчеты” [15] ці ўбачаць у аповесці недахопы і пралікі мастацкага плана (праўда, не назавуць іх). Але менавіта з гэтага часу савецкая партыйна-літаратурная крытыка будзе ставіцца да пісьменніка калі не прыязна, дык прынамсі, больш спакойна. Пасля цяжкіх выпрабаванняў другой паловы 60-х гады 70-я ў гэтым сэнсе хутчэй нагадваюць штэль пасля буры. Як канстатаваў рускі крытык і даследчык быкаўскай творчасці Лазар Лазараў, апавесць “Сотнікаў” «стала важкім аргументам пры вызначэнні “сілавых ліній” сучаснага літаратурнага працэсу. “Круглянскі мост” быў апошнім рэччу Быкава, якая выклікала “ацэначныя” спрэчкі. Пачынаючы з “Сотнікава” накірунак і тон размовы пра творчасць Быкава ў крытыцы рэзка і акрэслена змяняецца. Галоўнае, што яе зай-

* Пра гэта больш падрабязна гл.: **Перцовский, В.** Проза вмешивается в спор / В. Перцовский // Вопросы литературы. – 1971. – № 10; **Белая, Г.** Земная, прочная, надежная ценность / Г. Белая // Вопросы литературы. – 1973. – № 7; **Бочаров, А.** Свойство, а не жулел / А. Бочаров // Вопросы литературы. – 1977. – № 5; **Коваленко, В.** Новая тема или новые рубежи / В. Коваленко // Неман. – 1973. – № 1.

* 3 гутаркі аўтара з А. Пяткевічам. Чэрвень 2005 г.

мае, – унутраныя законы быкаўскай прозы, традыцыі, на якія ён абапіраецца, своеасабліва сцэна ідэйна-мастацкай структуры яго аповесцяў. Спрэчкі калі і ўзнікаюць, то ў асноўным пра гэта, а не пра тое, адобрыць ці асудзіць яго новую аповесць. Сваю ролю тут адыграла і тое, што да мастацкай сістэмы Быкава паступова “прывыклі”, яна стала больш зразумелай, і пытанне пра яе правамернасць цяпер ужо не ўзнікае» [17, с. 137].

Аднак, каб з гэтай яго сістэмай “звыкліся”, Васілю Быкаву давялося прайсці цяжкім шляхам другой паловы 60-х. Прайсці і не зламацца, не здрадзіць самому сабе. Зрэшты, як і яго літаратурнаму герою Сотнікаву.

Спіс літаратуры

1. **Адамовіч, А.** Аповесці Васіля Быкава / А. Адамовіч // Польшча. – 1973. – № 2.
2. **Адамовіч, А.** Торжество человека / А. Адамовіч // Вопросы литературы. – 1973. – № 5.
3. **БДАМЛІМ.** Фонд 42. – Воп. 1. – Адз. зах. 618. – Арк. 149.
4. **БДАМЛІМ.** Фонд 42. – Воп. 1. – Адз. зах. 621.
5. **БДАМЛІМ.** Фонд 165. – Воп. 1. – Адз. зах. 13. – Арк. 1.
6. **Буран, В.** Васіль Быкаў : нарыс творчасці / В. Буран. – Мінск : Маст. літ., 1976.
7. **Быкаў, В.** Аповесці / В. Быкаў. – Мінск : Беларусь, 1969.
8. **Быкаў, В.** Выбр. тв. : у 2 т. / В. Быкаў. – Мінск : Маст. літ., 1974. – Т. 2.
9. **Быкаў, В.** Доўгая дарога дадому : кніга ўспамінаў / В. Быкаў. – Мінск : ГА БТ “Кніга”, 2003.
10. **Быкаў, В.** Праўдай адзінай : літаратурная крытыка, публіцыстыка, інтэрв’ю / В. Быкаў. – Мінск : Маст. літ., 1984.
11. **Быкаў, В.** Сотнікаў. Абеліск / В. Быкаў. – Мінск : Маст. літ., 1972.
12. **Быков, В.** Собр. соч. : в 4 т. / В. Быков. – М. : Молодая гвардия, 1985. – Т. 2.
13. **Вайль, Пётар.** Быкаўская вайна – ня бой дзеля перамогі, а бой без пераможцаў / Пётар Вайль // Быкаў на Свабодзе. – 2-е выд. – Радзе “Свабодная Эўропа” / Радзе “Свабода”, 2005.
14. **Каверин, В.** Письменный стол : воспоминания и размышления / В. Каверин. – М. : Советский писатель, 1985.
15. **Козлов, И.** Подвиг Сотникова / И. Козлов // Литературная газета. – 1970. – 16 сент.
16. **Кузнецов, Э.** Дневники / Э. Кузнецов. – Paris : Les Éditions Réunis, 1973.
17. **Лазарев, Л.** Василь Быков : очерк творчества / Л. Лазарев. – М. : Художеств. лит., 1979.
18. **Леонов, Б.** Красота подвига / Б. Леонов // Знамя. – 1971. – № 3.
19. **Матукоўскі, М.** Чалавек – гэта ўчынкі / М. Матукоўскі // Літаратура і мастацтва. – 1984. – 29 чэрвеня.
20. **Па Богу і людзям сэнс жыцця чалавечага ў тым, каб жыць. Высока :** інт. А. Тамковіча з В. Быкавым / Свабодныя новыя. – 1999. – 25 іюня – 2 іюля.
21. **Свирский, Г.** На лобном месте : литература нравственного сопротивления 1946 – 1986 гг. / Г. Свирский. – М. : Крук, 1998.
22. **Тычына, М.** Васіль Быкаў / М. Тычына // Гісторыя беларускай літаратуры XX ст. : у 4 т. – Мінск : Бел. навука, 2001. – Т. 3.

Я збіраўся напісаць табе па поваду “Сотнікава”, была такая патрэбнасць выказацца, аповесць твая мяне моцна ўсхвалявала <...>.

...у “Сотнікаве” будзе пра што спрачацца. Але як бы там ні было, я лічу, што дыялектыку здрадніцтва ты раскрыў як ніхто іншы. Гэта майстэрства.

Праблема здрадніцтва – адна з вечных плям на сумленні чалавечым. Пра гэта мастацтва павінна думаць заўсёды. <...> Бо здрадніцтва такое шматаблічнае і так даўно яно водзіцца за людзьмі...

З ліста Чынгіза Айтматава да В. Быкава ад 12 жніўня 1970 г.
(Дзяржаўны музей гісторыі беларускай літаратуры. КП 10735/800.)

Дзякую Вам за добрыя словы пра маё апавяданне. Мне асабліва прыемна было пачуць іх ад Вас – аднаго з найлепшых і найсумленнейшых нашых цяперашніх пісьменнікаў. Я чытаў, відаць, усё, што выходзіла ў Вас у свет, і амаль усё люблю, а з апошняга – асабліва “Сотнікава”. Сцэну пакарання адтуль я перачытваў шмат разоў, каб зразумець, як гэта робіцца, і нічога, вядома, не зразумеў: занадта проста і моцна, гэтая прастата не паддаецца засваенню.

З ліста Валянціна Распуціна да В. Быкава ад 18 лістапада 1973 г.
(Архіў В. Быкава.)

Я з вялікім задавальненнем напісаў бы прадмову да аднатомніка гэтага пісьменніка. Я яго ўвогуле вельмі люблю, а яго аповесць “Сотнікаў” здаецца мне адным з самых лепшых і высакародных твораў нашай літаратуры пра вайну, пра прыгажосць і сілу духоўную савецкага чалавека.

З ліста Канстанціна Сіманова да загадчыцы
рэдакцыі літаратур народаў СССР выдавецтва “Художественная литература”

І. Ізраільскай ад 25 снежня 1973 г.

(Главная цель: Из писем Константина Симонова // Вопросы литературы. 1985. № 5. С. 214.)

АНАТОЛЬ БУТЭВІЧ

60

Анатоль Іванавіч БУТЭВІЧ (псеўд. Максім Валашка) нарадзіўся 15 чэрвеня 1948 г. на хутары Язавец Нясвіжскага раёна. Вучыўся ў Вяліка-Ліпскай васьмігадовай школе. У 1966 г. скончыў Сноўскую сярэднюю школу. Пасля заканчэння вучобы на філфаку Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта (1971) працаваў рэдактарам Беларускага тэлеграфнага агенцтва, намеснікам галоўнага рэдактара газеты “Чырвоная змена”, дырэктарам выдавецтва “Мастацкая літаратура”, у ЦК ЛКСМБ і ЦК КПБ. З 1990 г. – старшыня камітэта па друку, міністр інфармацыі, міністр культуры і друку Рэспублікі Беларусь. У 1996 – 1998 гг. – генеральны консул Рэспублікі Беларусь у Гданьску. У 1998 – 2000 гг. – надзвычайны і паўнамоцны пасол Рэспублікі Беларусь у Румыніі. Мае дыпламатычны ранг надзвычайнага і паўнамоцнага пасла Рэспублікі Беларусь. Кандыдат навук у галіне інфармацыйных тэхналогій.

Сябра Саюза беларускіх пісьменнікаў з 1994 г., сябра Беларускага саюза журналістаў з 1972 г. Працуе ў сферы дзіцячай, гістарычнай літаратуры, публіцыстыкі, крытыкі, у галіне перакладу. Друкавацца пачаў у 1969 г. Аўтар кніг для дзяцей “Прыгоды лісціка-карунчыка” (казкі), “Прыгоды памаўзлівай Рыскі” (казкі), “Як акіян з кропелькай барукаўся” (казкі), “Расстайны пах асоту” (апавесць і апавяданні). Выйшлі гістарычныя кнігі для дзяцей з серыі “Сем цудаў Беларусі”: “У гасцях у вечнасці”, “Званы Нямігі”, “За наміткай гісторыі”, “Адвечны покліч Радзімы”, “Славутыя родам сваім”.

Аўтар п’есы “Маладыя гады – маладыя жаданні” пра Максіма Багдановіча (Маладосць, 2007), апавесці “Апошняе ігрышча” пра жыццё ў бы-

лой Заходняй Беларусі (Полымя, 2007). У 2007 г. убачыла свет кніга літаратурных эсэ “Пад небам беларускага слова”, прысвечаная пісьменнікам, новым кнігам, развагам пра ролю літаратуры і мовы ў грамадскім жыцці.

Перакладае з польскай, рускай, украінскай моў на беларускую, з беларускай на рускую. Асобнымі кніжкамі выйшлі творы “Крутые версты”, “Выстрелы над старым окопом” У. Ліпскага, “Соленая роса” А. Капусціна, “Марсианское путешествие” В. Гігевіча, беларускі народны гумар “Смеяться, право, не грешно”. На беларускай мове выйшлі кнігі “Бывай, зброя” Э. Хемінгуэя, раман “Паляўнічы” Дж. Олдрыджа, “Тэўе-малочнік” Шолама Алейхема і іншыя. З польскай мовы перакладзеныя кнігі “Прыгоды Піркса” і раман “Салярыс” С. Лема. У 2003 г. у выдавецтве “Мастацкая літаратура” ў серыі “Скарбы сусветнай літаратуры” выйшаў пераклад вядомага рамана “Над Нёманам” Э. Ажэшкі. Зроблены пераклад яе ж навелы пра паўстанцаў 1863 г. “Gloria victis”. У 2007 г. выдадзена ў перакладзе з польскай мовы кніга “Славянскі світанак” Р. Курільчыка, зараз знаходзіцца ў працэсе перакладу ягонага ж апавесць “Нязломны з Назарэта”.

У сваёй творчасці закранае тэму Вялікага княства Літоўскага, яго ўзаемаадносін з Польшчай. Часопісны варыянт рыцарскага рамана “Каралева не здраджвала каралю, або Каралеўскае шлюбаванне ў Новагародку” – пра караля польскага і вялікага князя літоўскага Ягайлу і яго чацвёртую жонку Соф’ю Гальшанскую – надрукаваны ў “Маладосці” ў 2003 г.

П’есы ў перакладзе А. Бутэвіча ішлі і ідуць на сцэне беларускіх тэатраў.

Узнагароджаны медалём “За асваенне цалінных зямель”, граматай Вярхоўнага Савета БССР, ганаровай граматай Савета Міністраў Беларусі. Лаўрэат прэміі Саюза журналістаў “Залатое пяро – 2001”, прэміі імя Васіля Віткі часопіса “Вясёлка”, літаратурнага конкурсу “Кімерыйскія музы” на міжнародным фестывалі дзіцячых пісьменнікаў у Феадосіі, дыпламант літаратурнага конкурсу Міністэрства абароны Рэспублікі Беларусь, лаўрэат Гомельскай абласной літаратурнай прэміі імя А. Капусціна. У 2004 г. за пераклады з польскай мовы атрымаў прэмію польскага Таварыства аўтараў ZAiKS.

Член рэдкалегій часопіса “Вясёлка”, “Краязнаўчай газеты”, намеснік старшыні Рады Беларускага фонду культуры, член Савета ветэранаў камсамола, піянерскага і маладзёжнага руху пры ЦК БРСМ.

Анатоль БУТЭВІЧ

У ХРАМЕ КУПАЛАВАГА СЛОВА

РАЗВАГІ ПЕРАД ДНЁМ НАРАДЖЭННЯ ПЕСНЯРА

ПЕСНЯРУ – ПЕСНЯРОВА

Спадзяюся і веру, што праз усе стагоддзі, колькі будзе жыць наша роднае беларускае слова, не запыляцца на кніжных паліцах томікі патрэбнай беларусу мудрай паэзіі Янкі Купалы. А з часам мо і пабольшыцца інтарэс да яе, узрасце цікавасць да таго сапраўднага сэнсу, што жыве ў кожным Купалавым слове і творы.

Бо толькі сталеючы можна цалкам спазнаць і адэкватна зразумець Купалаву трывогу за родную зямельку, за Беларусь, за наш з вамі лёс – тых, хто гэтую зямельку насыляе і хто апякуецца над ёю. Бо “творчасць Купалы ад першага і да апошняга верша належыць Беларусі і яе нацыянальнай культуры”, як пісаў пра Песняра Уладзімір Гніламёдаў у прадмове да Поўнага збору твораў Янкі Купалы*.

Мо і таму таксама ўся Купалава творчасць уяўляецца мне адной суцэльнай праніклівай і пранізлівай малітвай. Малітвай за Беларусь і ў імя Беларусі. Малітвай за беларуса і ў імя беларуса:

*Я буду маліцца і сэрцам, і думамі,
Распетаю буду маліцца душой,
Каб чорныя долі з мяцеліцаў шумамі
Ўжо больш не шалелі над роднай зямлёй...*
(т. 1, с. 83).

Так прамаўляў Янка Купала ў вершы “Мая малітва”, дата напісання яго 5 ліпеня 1906 г. – за два дні да дваццаць чацвёртага дня народзін. А вось час першай публікацыі гэтага твора падаецца дзіўным – другі нумар часопіса “Полымя” за 1929 г. Гэтулькі часу верш быў недаступны шырокаму чытачу.

Быў у Купалы і яшчэ адзін верш “Мая малітва” (“*Ва ўсяку мінуту, ва ўсякай патрэбе...*”). Час яго напісання – 1912 г., 1 жніўня. Надрукаваны ўпершыню 20 (3) верасня таго ж 1912 г. у № 38 газеты “Наша ніва”. Паміж імі шмат дзён прамільгнула над нашай старонкай. Не адзін твор напісаўся за гэты час і ў самога Янкі Купалы. Аднак жа з’явілася жаданне яшчэ раз публічна прамовіць малітву за свой край і за ягоных людзей.

*Малюся я небу, зямлі і прастору,
Магутнаму Богу-Ўсясвету малюся,
Ва ўсякай прыгодзе, ва ўсякую пору
За родны загон Беларусі...*

(т. 3, с. 76).

Бо балела Песняру, рупіла, непакоіла. Не мог ён спакойна пачувацца, не памаліўшыся за сваю зямельку, не аддаўшы ёй належнага, не папрасіўшы ў Бога і ў лёсу лепшай долі для яе. І заўважце, якія шчырыя і шчымлівыя, не гучныя і не крыклівыя словы, як і належыць сапраўднай малітве. Бо іх, словы гэтыя, нават выдыхнутыя аднымі вуснамі, чуе не толькі той, хто побач, але і той, хто на вышынях, хто дараваў нам усім зямельку гэтую і спрыяе, хоча паспрыяць, каб годна мы апекаваліся над ёю, бераглі яе, шанавалі, не прадалі і не аддалі ў палон.

А яшчэ ў словах Купалы – заклік да супольнай малітвы за наш край, за нашу зямлю, за нас саміх і нашых дзетак. І таму я перакананы: нам проста неабходна, конча патрэбна як мага часцей прамаўляць Купалавы словы. Каб стацца людзьмі, каб заставацца беларусамі.

Прамоўце, прашапчыце самі сабе словы малітвы – і вы адчуеце, як палягчэла на душы. Няважна дзе: у тлумным аўтобусе ці ў лясной цішыні, на шырокім гарадскім праспекце ці на пакручастай палявой сцяжыне між валошкавага жыта, па дарозе ў студэнцкую аўдыторыю ці ў школьны клас. Прамоўце Купалаву малітву – і вы адчуеце, як нешта зрушылася ў вас унутры, як непатрэбнай стала штодзённая мітусня і як захацелася вам зрабіць некаму дабро. А гэта ж проста таму, што душа ваша стала лепшай, дабрэйшай, больш чулай, яна навучылася слухаць. Значыць, лепшымі сталі не толькі вы, а ўвесь чалавечы род. Прамаўляйце Купалаву малітву – і ў вас палепшыцца настрой, вам захочацца жыць больш цікава і вынікова. З’явіцца жаданне як мага больш добрага зрабіць для іншых. Паспрабуйце, праверце і паверыце...

Я ў гэта – веру. А таму – я буду маліцца і сэрцам, і думамі. І адзін, і разам з усімі намі. Тымі, хто ідзе да Купалы і хто прыйшоў. Хто жадае пабыць у храме ягонага слова і хто даўно і стала – там. Хто зразумеў і хто намагаецца зразумець: а хто ж Купала для нас сённяшніх? Для нас, абцяжараных тысячамі тамоў наву-

* Купала, Я. Поўны збор твораў : у 9 т. / Я. Купала. – Мінск : Маст. літ., 1995. – Т. 1. – С. 46. Далей цытаты з гэтага выдання падаюцца з пазначэннем тома і старонкі ў дужках.

ковага і мастацкага слова, цесна аплеценых су-светным сецівам, не здольных і кроку ступіць без Інтэрнэту і без даброт навуковага прагрэсу, – хто для нас Янка Купала сёння?

Агеньчык, які для кожнага свеціцца ратавальным святлом і кожнага выведзе на праўдзівую дарогу?

Касцёр, які разганяе цемру і асвятляе наваколле для вялікай грамады?

Вогнішча, якое поклічна вабіць да сябе гурты людзей, яднае іх, сагравае, дае спадзеў і тым самым сведчыць пра нас свету?

Ці мо Купала – гэта тая чароўная і таямніча-загадкавая купальская папараць-кветка, на якую праз усё жыццё спадзяюцца беларусы? Пра якую марылі і мараць, але ніхто так і не ўбачыў, не адшукаў яе? Адно самому Янку Купалу ўдалося хапіць яе водару, ажывіцца ім і жывіць гэтым іншых.

Аднак жа не перамагла паняверка беларусаў, не адцураліся яны ад свайго, не перасталі верыць у цуд адраджэння. І таму жывуць з прыгожай марай і пэўнасцю, што знойдзецца тая кветка і выведзе на сапраўдны і нязбочны шлях да храма, за дзвярыма якога “даўняе і любімае паэтам слова *адраджэнне*”, як піша Уладзімір Гніламёдаў (т. 1, с. 39).

Ці мо Купала – гэта Зніч? Светач? Паходня?

Так ці інакш, а для мяне Янка Купала непарыўна звязаны з агнём, са святлом і ззяннем, з прасвятленнем. А дзе святло – там жыццё.

Купала і сёння прамаўляе да нас. То малельна ціха, нават ціхенька. Але хто хоча – чуе яго. То гучна, заклікальна – каб пачулі тыя, хто не звык яшчэ ўслухоўвацца.

Купалу не зламалі і не спакусілі адмовіцца ад свайго ні пагрозамі, ні ласкамі. І гэта праўда, што, як зазначае Уладзімір Гніламёдаў, “прызначаную беларускаму народу чашу пакут ён выпіў да дна. Можна, яшчэ і таму сёння яго слова ўспрымаецца асабліва глыбока і блізка, яно дапамагае будаваць жыццё, вартае свабоднага чалавека” (т. 1, с. 46). Мо таму, што пакутнік пакутніку спачувае больш?

Купала не выракся і не здрадзіў. Нават тады, калі змушаны быў пайсці ў Вечнасць. Дачасна, балюча заўчасна. Пайшоў ад нас, каб ужо ніколі не расставаліся з намі, каб стаць нашым анёлам-ахоўнікам. І ўжо адтуль, з вышыняў, вучыць нас і настаўляе, аберагае і заклікае, спадзяецца...

А што ж мы самі?

Мы намагаемся ісці да Купалы. Мы ідзём да Купалы, хоць і спатыкаемся. І калі сапраўды прыйдзем, то і станем тымі беларусамі, пра якіх марыў ён.

І адчуем: хто мы.

І ўсвядомім: адкуль мы.

І спасцігнем: якія святыні ў нас.

І зразумеем: куды мы ідзём.

І стане бачна: што нясем на сваіх плячах на паказ усяму свету.

Сёння, як і сто гадоў таму, Беларусь чытае Купалу. Як і сто гадоў таму, беларусы ўваходзяць у свет Купалавага слова. А гэта значыць, з кожным новым пакаленнем ён набліжаецца да нас, а мы – да яго, каб разам, сумесна, настойліва будаваць свой беларускі дом.

І таму – “я буду *малицца і сэрцам, і думамі, распетаю буду малицца душой...*”.

РУПЛІВЫ ПЕРАСТАВАРАЛЬНІК “СЛОВА...”

Слынным Пясняр і духоўны абаронца беларускай зямлі Янка Купала сярод іншых твораў сусветнага маштабу высока цаніў “Слова аб палку Ігаравым”, аддаваў належнае майстэрству і мудрасці невядомага аўтара. Народны паэт Беларусі практычна і сам стаў дзейным прадаўжальнікам нацыянальна-патрыятычных традыцый, якімі прасякнуты гістарычны літаратурны помнік.

Праблемы чалавечага быцця і міжчалавечых стасункаў, ва ўсе пераломныя часы выключна значныя для кожнага народа, для ягонай адвечнай справы мацавання дзяржаўнасці, так захапілі Купалу, што ён ажно двойчы пераўвасабляў “Слова...” па-беларуску. Спачатку быў зроблены праязічны пераклад “Слова аб палку Ігаравым, Ігара, сына Святаслаўлева, унука Алегава” (упершыню надрукаваны ў газеце “Беларусь” 7 – 9, 11 лістапада 1919 г.).

А ў 1921 г. твор загучаў паэтычным ладам (упершыню надрукаваны ў пятым і шостым нумарах часопіса “Вольны сцяг” за 1921 г.). Аўтарская паметка сведчыць, што пераклад закончаны ў Акапах 5 верасня 1921 г., у час, вызначальны не толькі для самога Купалы, але і для ўсёй нашай Бацькаўшчыны. У скрутным ХХ ст. ёй выпала абіраць свой лёс і будучыню сваіх дзяцей.

Янка Купала шукаў у “Слове...” грунтоўны падмацунак народным памкненням да вольнасці і справядлівасці. Ён так прагнуў, “каб чорныя долі з *мяцеліцаў шумаў ўжо больш не шалелі над роднай зямлёй*”, што з усёй моцай свайго таленту захоплена пераўвасабляў “Слова...” – як гістарычны ўрок для беларусаў. Як палярэджанне пра згубнасць і небяспеку раз’яднанасці, сварак, непаразумення, нявер’я, своекарыслінасці, пра бясплоднасць унутраных разборак перад найважнейшай задачай будавання Бацькаўшчыны.

Перакладам Янка Купала засведчыў вялікія мажлівасці беларускай мовы, яе здольнасць адэ-кватна і даходліва перадаць высокі паэтычны лад, элегічнае гучанне “Слова...”, яго самыя тонкія лірычныя і непадатныя для пераўвасаблення настроі.

Самому ж несмяротнаму помніку прыгожага пісьменства больш за 800 гадоў. Праз пакаленні захоўвалася “Слова...” у людской памяці, шматразова перапісвалася, ажно пакуль не было ўпершыню выдадзена ў 1800 г.

Чым жа на працягу гэтулькіх стагоддзяў яно вабіць да сябе, чым палоніць і зачароўвае? Поклічным водарам вечнасці, магутнай лірыка-эпічнай плыню, таямнічасцю, невычэрпнасцю, спаконвечнай загадкавасцю. Унікальнай здольнасцю заўсёды быць сучасным. Колькі і хто ні звяртаўся б да яго, кожны адкрываў нешта сваё, новае, непаўторна-асабістае. Як адкрыў гэта і Янка Купала. Як адкрывае нам сваю сучаснасць сама творчасць Янкі Купалы.

А што дае “Слова...” нашаму сучасніку?

Урок спагадлівасці, дабрыні, адмаўлення панавання сілы, амбітнай пыхлівасці, збраёвага свербу. Ухваляе тое першаснае, на чым трымаецца жыццё, – каранёвую павязь са сваім народам. Сцвярджае моц веры і духоўнае ўзвышэнне праз тварэнне добра. Перасцерагае ад ганарлівасці і бяздумнасці, ад небяспекі апынуцца адзінокім у людскім хаўрусе, стаць безаблічнай пылінкай сусвету. Спрыяе разуменню ратавальнай мудрасці продкаў. Змушае задумацца: кім быць? Сваім сярод чужых альбо чужым сярод сваіх? Гаспадаром на бацькоўскай зямлі ці прыхаднем-чужынцам на зваяванай у іншых? Што спавядаць: дужасць розуму ці разумнасць сілы?

Чытайце “Слова...” і ў арыгінале, і ў Купалавым перастварэнні – і вы зразумеце, што ўсім сваім ладам, многімі рэаліямі і гістарычнай напоўненасцю яно цесна знітавана і з беларускай зямлёй. Янка Купала нават адважыўся ў памеце да надрукаванага ва ўжо згаданым часопісе “Вольны сцяг” перакладу даць наступнае тлумачэнне: «“*Песня аб паходзе Ігара*” *напісана старой беларуска-славянскай мовай у XII ста-леці. Друкаваны ніжэй пераклад вершам на сучасную нашу мову зроблены па магчымасці бліжкім па зместу арыгіналу*».

Каб не здрадзіць сабе і сваім караням, сваёй маці і людзям, роднай Айчыне-Бацькаўшчыне – чытайце “Слова...”.

Каб не збіцца з дарогі да храма, на дзвярах якога накрэслены вятрыскамі мінулага выпаласканыя, чалавечымі пакаленнямі выпакутаваныя заповітныя словы “Людзьмі звацца”, – чытайце Купалу і ягоны пераклад “Слова...”.

АД ВЯЗЫНКИ – ДА МАСКВЫ

Не так даўно Іван Дамінікавіч атрымаў сталую маскоўскую прапіску*. Пра гэта сведчыць і адпаведны надпіс на камені каля помніка: “Дар Рэспублікі Беларусь столице Российской Федерации городу Москве”.

Першымі абжываюць абноўленую тэрыторыю звыклага сквера дзеці. Жвавія хлапчкі плюхаюць рукамі ў крынічнай вадзіцы, пакуль мамы з бабулямі адпачываюць на лаўках пад дрэвамі. Самыя смелыя ахвоча падымаюцца па ўтравелых сходцах-камянях пагорка, каб памерацца ростам з дзядзькам Янкам, дакранаюцца да бронзавай папараць-кветкі. І, як дасведчаныя экскурсаводы, тлумачаць цікаўным, што гэта вядомы беларускі паэт, які некалі жыў у Маскве.

Янка Купала прыпыніўся на адным з найбуйнейшых маскоўскіх праспектаў – Кутузаўскім, паміж дамамі 28 і 30. Ва ўтульным невялікім скверы, у атачэнні старых дрэў, якія шмат пабачылі на сваім вяку, сярод маладзенькіх бярозак, клёнаў і каштанаў, між кветак і кустоў на невысокім штучным пагорку, пакрытым аксамітнай муравой, стаіць наш Пясняр, задуменна падняўшы вочы да неба. Нібыта шукае там зорку Венеры, што будзе давеку паказваць яму шлях да роднай Беларусі, нагадваць пра свой край, за лёс якога ён выдыхнуў да шчымлівасці праніклівыя словы малітвы: “*Малюся я небу, зямлі і прастору, / Магутнаму Богу-Ўсясвету малюся...*”.

Непадалёку ад помніка Янку Купалу, па гэтым жа баку вуліцы знаходзяцца помнікі Баграціёну, Кутузаву, Панарама Барадзінскай бітвы. Шырокую плынь Кутузаўскага праспекта пераразае Трыумфальная арка. А наперадзе мемарыял на Паклоннай гары – велічны комплекс у гонар Вялікай Перамогі савецкага народа ў Вялікай Айчыннай вайне.

Дзякуючы рупнасці нашых вядомых скульптараў бацькі і сына Льва і Сяргея Гумілеўскіх бронзавая скульптура Янкі Купалы распавядае кожнаму масквічу і госьцю Масквы пра нашшага слыннага Песняра. А жвавая крынічка, што бруіцца з-пад каменя-валуна ля падножжа курганка ў невялічкі ставок, нагадвае пра наш блакітнавокі ад рэк і азёр беларускі край. Пра тую зямлю, сярод палеткаў якой пазірае ў блакітнае вока стаўка Купалава Вязынка.

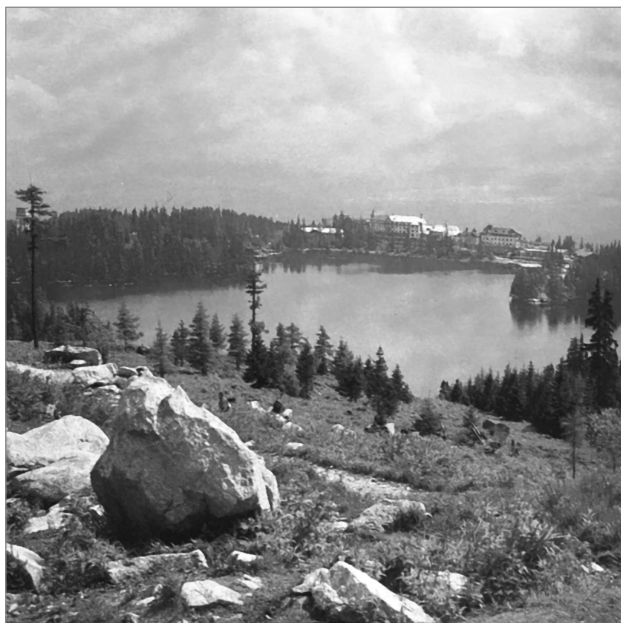
Значыць, не будзе адзінока дзядзьку Янку і ў Маскве, не будзе ён самоціцца па звыклым і родным. І адтуль будзе пасылаць усім нам словы сваёй малітвы за род беларускі...

* Пра помнік Янку Купалу ў Маскве, выкананы скульптарамі Львом і Сяргеем Гумілеўскімі і архітэктарам Юрыем Арэхавым, для “Роднага слова” пісала летась у ліпеньскім нумары Марына Тараканава. Тамсама на 3-й старонцы вокладкі змешчана выява твора. – *Заўвага рэд.*

Мікола ТРУС

НА ВАСТРЫ ПАЛІТЫКІ І ДЫПЛАМАТЫ

АПОШНІЯ ДНІ ў СЛАВАКІІ. ЗАБЫТАЕ ІНТЭР'Ю ЯНКІ КУПАЛЫ 1935 г.

Штрбскае плеса.

У адпаведнасці з праграмай знаёмства са Славакіяй паважаным гасцям з Савецкага Саюза ў 1935 г. прапанавалася аглядзець курортныя мясціны, дзівосныя краявіды і дастапамнасці Высокіх Татраў. Можна меркаваць, што на гэтым этапе славацкая прэса вырашыла асабліва не назаліць савецкім калегам, даць ім магчымасць хоць трохі адпачыць без пільнай увагі фотааб'ектываў на ўлонні прыроды, *“дзе па паўднёвым схіле гор, што стаяць над мяккай дымчатай і вялікай, як мора, далінай, раскінуты цэлыя гронкі выдатных санаторыяў, гасцініцы і дач, пабудаваных і абстаўленых рацыянальна і вытанчана”* [3, с. 10].

Бадай што толькі адна газета – “Slovenský deník” – у сваім артыкуле “Шлях рускіх журналістаў і пісьменнікаў па Славакіі” [4, с. 1] дала інфармацыю пра гэты прыпынак візіцёраў. У ёй сцісла, без асаблівых каментарыяў пералічваліся тыя мясціны, курорты, якія аглядзелі госці з СССР.

Дэлегацыя савецкіх журналістаў і пісьменнікаў прыбыла цягніком з Пешчян у Татранскую Ломніцу (Tatranská Lomnica) раницай 17 кастрычніка. Гасцей сустракалі і суправаджалі кіраўніцтва татранскай камісіі па турызме і дырэкцыя дзяржаўных курортаў. У экскурсій-

ную праграму ўвайшло знаёмства з Ломніцай, а таксама наведванне горнай катлавіны пад назвай Татранска Котліна (Tatranská Kotlina) з заходам у Бельскую пячору. У Ждзяры (Ždiar), мястэчку, слаўным самабытнай драўлянай архітэктурай і звычаямі, госці паглядзелі на самавітыя ждзярскія танцы, мелі магчымасць засведчыць, як развіваецца турызм у гэтым рэгіёне Славакіі. Цікавасць гасцей выклікала новабудуля чэхаславацкай транспартнай галіны – дарога Свабоды.

Абед праходзіў у гатэлі “Palace” у Новым Смокаўцы. Пасля абеду наведалі горнае возера Штрбскае плеса (Štrbské pleso), паглядзелі на велічную будову Масарыкавага санаторыя (у нашай традыцыі – імя Масарыка) у Вышніх Гагах. Затым быў турыстычны цэнтр у Новым Смокаўцы, агляд абсталявання для скалалажання, знаёмства з арганізацыяй службы бяспекі і дапамогі для турыстаў. Бліжэй пад вечар гасцей чакала экскурсія па санаторыі ў Новым Смокаўцы, дзе прайшло таксама знаёмства з працай грамадскіх устаноў у Высокіх Татрах. Тут у кінаатэатры гасцям быў прапанаваны гукавы этнаграфічны фільм рэжысёра Карала Рыцкі “Зямля спявае” (“Zem spieva”).

У гатэлі “Palace” у гонар савецкай творчай эліты была арганізавана ўрачыстая вячэра, на якой прысутнічалі прадстаўнікі цэнтральнай дырэкцыі дзяржаўных курортаў, а таксама мясцовыя службоўцы. У планах наступнага дня, як паведамляў “Slovenský deník”, значылася наведанне Шробарава дзіцячага аздаравленчага цэнтра ў Дольным Смокаўцы і ад'езд пражскім хуткім цягніком у Мараўскую Астраву.

Пра маршрут паездкі дэлегацыі савецкіх журналістаў і пісьменнікаў па Славакіі ў папярэднія інфармацыі паведамлялася, што апошнія прыпынкі павінны былі быць у Падкарпацкай Русі. Невядома, на якім этапе праграма карэкціравалася, але такога завяршэння падарожжа не адбылося. Відаць, па мерка-

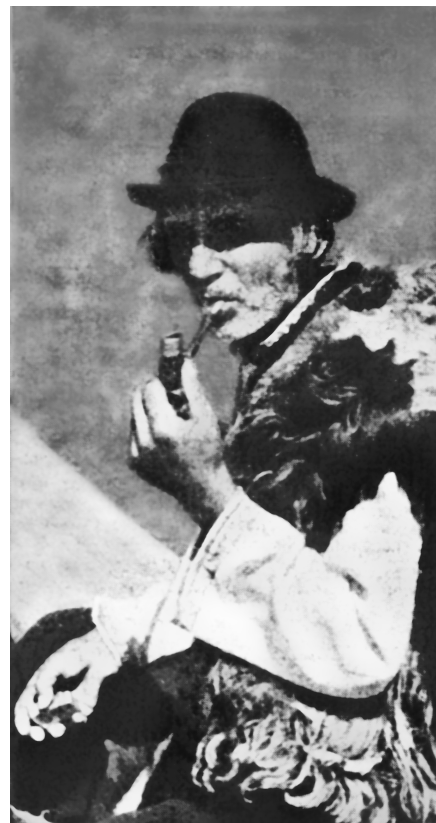
Матэрыялы пра паездку савецкіх пісьменнікаў і журналістаў у Славакію, адшуканыя і падрыхтаваныя Міколам Трусам, публікуюцца ў “Родным слове” з № 4 за 2007 г. Раней змешчаныя артыкулы “Янка Купала ў Славакіі. Пачатак знаёмства” (2007, № 4), “Браціслава вітае ганаровых гасцей” (2007, № 10), “Янка Купала і Людэвіт Штур: рэха знаёмства са славацкай Модрай” (2008, № 3), «Угаварыць яго выступіць – гэта майстэрства»: Янка Купала ў Пеішчянах» (2008, № 4).

ванні арганізатараў, гэтую змену павінна была кампенсаваць дэманстрацыя фільма “Зямля спявае”, прысвечанага жыццю русінаў – аўтаhtonнага народа Падкарпацкай Русі (іншая назва – Угорская Русь).

Ганна Караваева (дарэчы нагадаць, шчыры сябра і добры знаўца творчасці Я. Купалы) пры апісанні гэтага эпизоду побыту ў Чэхаславакіі ў сваіх успамінах (надрукаваны спачатку як асобны артыкул у часопісе “Огонёк” [2, с. 16], затым як фрагмент дарожных дзённікаў у часопісе “Молодая гвардия” [1, с. 51 – 53]) звярнулася па гістарычную даведку да кнігі гісторыка Каміла Крэфта “Падкарпацкая Русь і Чэхаславакія”, якая ўбачыла свет у Празе акурат у 1935 г. Прайдземся ўслед за згаданымі пісьменніцай звесткамі з гэтай кнігі.

Падкарпацкая Русь была далучана да Чэхаславакіі 10 верасня 1919 г. Гэты край, насельніцтва якога складалі “галоўным чынам сяляне і пастухі”, дастаўся маладой Чэхаславакіі пасля распаду Аўстра-Венгерскай імперыі. За сваю пакутніцкую гісторыю тутэйшы народ зведаў шмат прыцясненняў і ад каралёў, што былі тут яшчэ да Габсбургаў, і ад нямецкіх каланізатараў, і ад венгерскіх памешчыкаў. З 60-х гг. XIX ст. у Падкарпацкай Русі праводзілася жорсткая палітыка мадзьярызацыі насельніцтва. Русіны жылі з земляробчай працы і жывёлагадоўлі. Але ўласнай зямлі і ўласнага статку было так мала, што большую частку года прыходзілася галадаць. К. Крэфт у сваёй кнізе выказаў наступную думку: “...яшчэ многа трэба тут зрабіць, вырашыць многа складаных задач, каб завяршыць нацыянальнае, культурнае і палітычнае адраджэнне падкарпацкага народа” [2, с. 16]. Зрэшты, першае беларускае знаёмства з гісторыяй і нацыянальным адраджэннем русінаў адбылося яшчэ ў 1914 г. дзякуючы артыкулу “Угорская Русь” Максіма Багдановіча.

Восенню 1935 г. дэлегацыя савецкай журналісцкай і пісьменніцкай эліты мела магчымасць пазнаёміцца з жыццём русінаў аспродкавана, праз прызму рэжысёрскага бачання К. Рыцкі. Г. Караваева вельмі каларытна і эмацыянальна апісала асобныя эпизоды з фільма ў сваіх дзённікавых нататках: «Мы сядзім у вялікай глядзельнай зале санаторыя пенсійных кас у курортным мястэчку Смокавец у Высокіх Татрах. На экране перад намі спачатку праходзяць вуліцы Прагі з іх шумным натоўпам, рака Влтава з аркамі старажытнага Карлава моста, пражскі крэмль, Градчаны з вострымі шпілямі і стральчатымі вежамі старога гатычнага сабора св. Віта. Вось Прага знікае. На экране ўздыбіліся Высокія Татры і вядомыя нам мясіны з жывапіснымі горнымі курорта-

Пастух-русін.
Кадр з фільма “Зямля спявае” К. Рыцкі.

мі Чэхаславакіі. Потым знікаюць і гэтыя ціхія куточкі з камфортнымі гатэлямі, турысцкімі клубамі, фунікулёрамі, і глядач, як бы завяршыўшы кола культурных прагулак па краіне, патрапляе цяпер на ўлонне дзікай некранутай прыроды. На пагорыстых лугах пастухі ў лямцавых капелюшах і дубленых аўчынных куртках пасуць статкі. Старое шыракалістае дрэва з каравымі галінамі гойдаецца на ветры. Пастух трубіць у ражок, авечкі, піхаючыся, збягаюцца да яго. За крутым выступам гары падае нанач сонца. Пастух і авечкі таксама спяць. Аднекуль здалёку даносіцца песня, якая нагадвае пераклічку пастуховых ражкаў. І вось цішыня. Ноч.

На вясновых палях, ледзь пакрытых травой, дзяўчаты водзяць карагоды, мільгаюць на сонцы белымі вышыванымі кашулямі, стужкамі і шырачэзнымі, як ветразі, стракатымі спадніцамі. Хуткая, як тупат ног у танцы, вясёлая абрадавая песня нясецца з экрана. Хлопцы ў аўчынных куртках спяваюць свае гульнівыя песні, з вялікім захапленнем аддаюцца прастадушнай веселасці. Яны ездзяць адзін на адным, бегаюць, гуляюць у “куча малая” і з гучным смехам утвараюць потым жывую піраміду палымяных твараў. Дзяўчаты зноў спяваюць абрадавую песню і пераможнай грамадой нясуць да вогнішча пудзіла зімы, а потым кідаюць яго ў раку. Хваля гуляе,

Ждзяр.

дзявочая песня звiнiць i льецца, сонца iскрыцца, зваблiва шумяць веснавыя воды. Цяпло. Свята. Iдылiя. Зямля спявае...

А вось i буднi. На схiле гары, услед за сахой, iдзе селянiн. Месца, кожны бачыць, нязручнае, прымiтыўная прылада – сошка – цягнецца няроўна, каняка спатыкаецца. Пасля высокай тэхнiкi заводаў “Шкоды” дзiўна бачыць гэтую сошку i каняку, але гэта сапраўды так i ёсць: на ўзгорках i палях Падкарпацкай Русi аруць зямлю менавіта такiм першабытным спосабам. Пад усё тыя ж даўнiя песнi жанчыны-русiнкі мыюць у рацэ пучкi льну, мнуць яго, чэшуць i нарэшце ткуць на гэтых жа прымiтыўных, як сошка, кроснах, на якіх працавалi iх прабабулi» [2, с. 16].

Акрамя кантрастаў унутры краiны, Г. Караваява згледзела “падабенства з жыццём нашай рускай дарэвалюцыйнай вёскi”, вельмi крытычна ахарактарызавала зафіксаваныя аператарам праўдзiвыя сцэны царкоўнага жыцця, як безумоўную карысць i мастацкую вартасць фiльма вызначыла тое, “што ў карцiне гэтай нiчога не прыдуманна”. З усяго пералiчанага вынiкала падсумаванне ўражанняў пiсьменнiцы: “...як не адзначыць грамадскую чуйнасць маладога рэжысёра Карала Рыцкi, які не толькi здолеў праўдзiва ахапiць усё яскравае i характэрнае для свайго культурфiльма, але i з любоўю i павагай аднёсся да творчасцi маленькага русiнскага народа, які скрозь iматэкавае сваё, сапраўды батрацкае быццё данёс да лепшых часоў свае гульнi, скокi i свае цудоўныя, багатыя на пачуццё i гучанне песнi” [2, с. 16].

Можна толькi меркаваць, які водгук у сэрцы беларускага песняра мела ўбачанае на экране славацкага кiнатэатра восенню 1935 г. Адно пэўна: Я. Купалу не маглi пакiнуць раўнадушным талент, цяжкая праца селянiна, пастуха – адным

словам, усходнеславянскага пабрацiма па цяжкай долi i надзеi на лепшае жыццё.

Чым вышэй у горы падымалася дэлегацыя савецкiх майстроў пяра, чым далей яна ад’язджала ад Брацiславы, Прагi, тым вышэйшай станавiлася тэмпература дыскусiй у Славакii. Актуалiзацыя многiх пытанняў iшла, як з сейсмаактыўнага цэнтра, з Прагi, дзе газеты, што прадстаўлялi розныя палiтычныя партыi, бралiся падбiць рахунак пад значэннем двухтыднёвага падарожжа па краiне паважанай дэлегацыi з Савецкага Саюза.

Камунiсты i сацыял-дэмакраты прадстаўлялi вынiкi вiзiту як станоўчыя. Заўважна акрыялi грамадскiя таварыствы, асноўнай дзейнасцю якіх было азнаямленне чэхаў i славакаў з культурнымi i эканамiчнымi дасягненнямi маладой краiны саветаў.

Газеты левых партый хваласпеўна “смакавалi” асобныя эпiзоды, што, на iх меркаванне, дэманстравалi асаблiвую прыязнасць прадстаўнiкоў савецкай дэлегацыi да працоўнага люду Чэхаславакii. У такiм стылi, напрыклад, славацкая газета “Ludový denník” са спасылкай на чэшскiя “Haló-poviny” апiсвала адзiн з эпiзодаў наведання савецкiмi журналістамi Аламоўца: «На аламоўцкi чыгуначны вакзал прыбылi дарагiя госцi – савецкiя журналісты. Вакзал змянiўся з выгляду, на пероне многа рабочых з жонкамi, якія прыйшлi паглядзець... Ля выхаду з вакзала цiснулiся тыя, што не мелi Кч [крон чэшскiх] 1.20 на перонны квіток. Рабочы ў iшэрай кашулi з чырвоным галыштукам працiснуўся наперад i з натхненнем у вачах крыкнуў: “Здравствуйте!” – але тут жа з’явiўся палiцайны камiсар i абарваў рабочага такiм спосабам, які мы прывыклi бачыць у час дэманстрацый i палiцэйскiх паправаў: “Разыдзiцеся!” Не ведаю, хто гэта быў з савецкiх журналістаў, але ён звярнуўся да камiсара, паклаў яму руку на плячо i сказаў тым прыемным тонам, які магчымы толькi ў рускай мове: “Не трогайте товарища!” Потым ён падаў рабочаму руку з таварыскiм поцiскам i зноў сардэчна прамовiў: “Здравствуйте, товарищ!” Гэта было неафiцыйнае, але самае сардэчнае i самае прыемнае прывiтанне» [7, с. 2].

Той жа “Ludový denník” прадставiў неадназначнасць стаўлення да нядаўнiх падзей з боку iншых партый i iх выданняў: «Зараз, калi нашы савецкiя госцi завяршаюць сваю невялiкую афiцыйна зацверджаную праграму падарожжа па Чэхаславакii, пачынаюць з’яўляцца закiды ў бок прадуманасцi праграмы iх побыту ў нас. “Lidové poviny” пiсалi пра тое, што добрую палову дэлегацыi складалi пiсьменнiкi, а з чэхасла-

вацкімі майстрамі слова савецкія госці так і не сустрэліся і часу не мелі, каб наведаць розныя творчыя арганізацыі. Влада Клеменціс ужо напісаў у газеце “*Lidový denník*”, наколькі варта жа-лю тая акалічнасць, што складальнікі праграмы побыту савецкай дэлегацыі ў Славакіі не запланавалі для дэлегацыі наведанне Маціцы, да якой – як пра гэта сказаў украінец Мікітэнка – савецкая культурная грамадскасць праяўляе зацікаўленасць. Не мелі магчымасці наведаць і Славацкі нацыянальны тэатр, пры гэтым трэба адкінуць пасквіль Сідара ў “Славаку”, у якім ён напракае савецкіх гасцей і пасмейваецца са славацкага тэатра, маўляў, паколькі ён і так прапанаваў са свайго рэпертуару най-больш савецкія п’есы, таму савецкія госці туды і не пайшлі. Гэтыя закіды адрасаваны арганіза-тарам праграмы падарожжа, якія вазілі дэлега-цыю журналістаў па ўсіх магчымых курортах, але што савецкія госці хацелі, тое маглі назіра-ць па-за афіцыйнай праграмай» [6, с. 4].

Узгаданыя ў артыкуле Влада (Уладзімір) Кле-менціс (Vladimir Clementis, 1902 – 1952) і Карал Сідар (Karol Sidor, 1901 – 1953) – яркія фігуры ў славацкім грамадска-палітычным жыцці 30 – 40-х гг. XX ст. Яны прадстаўлялі крайнія пазіцыі палітычнага супрацьстаяння таго часу. В. Кле-менціс – перакананы камуніст, у 1924 – 1935 гг. ён быў рэдактарам часопіса “*DAV*”. К. Сідар – актывіст правай славацкай народнай партыі Ан-дрэя Глінкі, у 1930-х гг. ён быў галоўным рэдак-тарам тыднёвіка “Славак”. У сацыялістычнай гістарыяграфіі гэтае імя прыгадвалася толькі з кляймо “клерафашыст, ідэйны і палітычны рэпрэзэнтант антыкамунізму, нацыяналізму і супрацьчэшскага шавінізму” [5, с. 462]. У апош-нія дзесяцігоддзі ацэнкі яго дзейнасці ў палітыч-ным і культурным жыцці Славакіі пазбаўлены такой катэгарычнасці [10, с. 409].

Імітуючы ў сваім артыкуле няспешны рытм падарожжа, К. Сідар іранічна пакепваў з за-стольнага характару візітаў, маўляў, пра якую сур’ёзнасць тут можна гаварыць: “*Жыццё ішло далей сваім шляхам. Ішлі далей і савецкія пісь-меннікі і журналісты, аглядалі нашу Славакію за шклянкай добрага віна ў Святым Юры і Мод-ры, за багатым сталом пешичанскага курорта, а потым зноў бавілі час у атачэнні беласнежных і небатычных славацкіх Татраў*” [9, с. 1].

Іронія “Славака” пераходзіла ў з’едлівы сар-казм. Паколькі з гэтым візітам савецкі бок, віда-вочна, разыгрываў славянскую карту, імкнуўся ў некагорай ступені рэанімаваць чэшскае і сла-вацкае русафільства XIX ст. (усюды падкрэслі-

Санаторныя будынкi ў Новым Смокаўцы.

валася, што ў дэлегацыі – прадстаўнікі руска-га, украінскага і беларускага народаў), адзін з аўтараў тыднёвіка выступіў з выкрывальніц-кім артыкулам з яўна антысеміцкім душком. У ім пісалася: «У нядаўняй дэлегацыі рускіх жур-налістаў у ЧСР быў адзін савецкі журналіст, які меў гучнае рускае прозвішча Кальцоў. Хто такі Кальцоў, пра гэта піша зараз “*Národní politika*”. Гэта не рускі, а яўрэй, які раней называўся Гінз-бург (сапраўднае прозвішча Міхаіла Кальцова Фрыдланд. – М. Т.), а бальшавіцкі рэжым узяў яго на працу ў прапагандыскае аддзяленне кры-важэрнага ЧК (ГПУ).

Таму нас не здзіўляе, чаму такім вялікім бы-ло натхненне нашых камуністаў, таксама ад-ной нацыянальнасці з Гінзбургам, у час прыёму савецкай дэлегацыі. Вядома, свае да сваіх пры-ехалі» [8, с. 2].

На вастрыі палітыкі і дыпламатыі нечакана апынулася мастацкая літаратура, прытым тыя яе жанры і акалічнасці іх стварэння, якія са ста-ронняга погляду былі абсалютна бяскрыўднымі. Нечаканае абурэнне ў зацятых крытыкаў выклі-каў развітальны верш Івана Мікітэнкі, у якім ён выказваў сваю ўдзячнасць за прыём і найлеп-шыя пажаданні народу. Але якому народу? Гэта і стала падставай гучных прэтэнзій і абвінав-чанняў з боку К. Сідара: «*І нарэшце савецкая дэ-легацыя дабралася да Мараўскай Астравы, каб адтуль накіравацца назад у Савецкі Саюз. І тут пісьменнік Іван Мікітэнка сказаў развітальную прамову, пахваліў нашы адносінны, зноў паабяцаў, што пра нашу рэспубліку чырвоны бацюшка цар, які сядзіць зараз у Маскве, не забудзе і напрыкан-цы, перапоўнены пачуццямі, якія вельмі цяжка падрабіць, пісьменнік Мікітэнка прачытаў свой украінскі верш “На развітанне”*» [9, с. 1].

Артыкул К. Сідара гучна называўся “Здрад-ніцкі верш”. У чым жа была здрада Івана Мікі-

тэнкі, які, здавалася б, з першых сваіх прамоў у Славакіі выклікаў сімпатыю сваёй шчырасцю, увагай да тэмы малых народаў. Аб'ектам жорсткай крытыкі стала тое, якому народу былі адрасаваны найлепшыя зычэнні ўкраінскага пісьменніка. “Славак” прыводзіў урывак з украінскага арыгінала, дзе адрасатам пажаданняў выступаў “Чэхаславацкі народ”, і той жа ўрывак з перакладу на чэшскую мову, што быў змешчаны ў выданні “A-zeť” 20 кастрычніка 1935 г., дзе адрасатам быў ужо “чэхаславацкі народ”. Не хочучы таго, І. Мікітэнка развярэдзіў балючыя пытанні чэшска-славацкага федэралізму. У Чэхаславакіі адразу пасля яе ўзнікнення ішоў актыўны працэс выпрацоўкі дзяржаўнай ідэі. Адным з праграмных момантаў новай ідэалогіі, дарэчы, на пэўным этапе значылася стварэнне чэхаславацкай літаратурнай мовы. Са славацкага боку гэта выклікала далёка не адназначнае стаўленне. Да сярэдзіны 1930-х гг. гэтае пытанне было адным з краевугольных камянёў супрацьстаяння славацкай народнай партыі Андрэя Глінкі і “цэнтралістаў”, камуністаў у Празе.

Карал Сідар рабіў свае высновы: “...у вершы, напісаным у Мараўскай Астраве, ужо няма гаворкі пра малы славацкі народ, якому Масква прапануе абарону на далейшым шляху жыцця. У вершы ўжо гаворыцца пра чэхаславацкі народ, якому зычыцца росквіт. Словам, няхай квітнее чэхаславацкі народ, няхай квітнее гэты большы народ, а не наш народ, няхай квітнее нават на магіле славацкага народа.

Падман з камуністычным нацыяналізмам тады не ўдаўся. Ён быў выкрыты яшчэ да таго, як савецкія журналісты і пісьменнікі пакінулі нашу рэспубліку. У нас ужо няма ілюзій, няма бела-чырвоных мрой пра дапамогу і бацькоўскую падтрымку славянскага велікана. Засталіся мы са сваімі думкамі і клопатамі зноў адныя, якімі і былі яшчэ да савецкага візіту. Няма розніцы паміж графам Коламанам Цісам і ўкраінскім пісьменнікам Іванам Мікітэнкам. Абодва аднолькавым спосабам раскрылі жыццё славацкага народа, аспрэчылі яго месца пад сонцам. <...> Здрадніцкі верш. З яго крычыць рэальнае ўсведамленне: славацкі народ у сваім нацыянальным развіцці не можа спадзявацца на дапамогу Савецкага Саюза. Савецкі Саюз і яго інтэлектуалы стаяць за чэхаславацкі народ” [9, с. 1].

На гэтым фоне словы Янкі Купалы, якія цытавалі славакі, выглядаюць падкрэслена выверанымі, дыпламатычнымі. Газета “Ludový denník” пісала, што «знаходжанне савецкіх гасцей у нас мае вялікае значэнне і для іх. **Беларускі паэт Купала** (выдзелена мною. – М. Т.) такім чынам выказаўся рэдактару “Lidových novin” пра свае ўражанні ад наведання Чэхаславакіі: **“І калі мы**

Янка Купала. “Lidové noviny”.
17 кастрычніка 1935 г.
На Беларусі друкуецца ўпершыню.

пакінем па-за ўвагай усе афіцыйныя прывітанні, у якіх усё-ткі можам адразу вылучыць блізкі, сардэчны тон, нам застаецца яшчэ сардэчная цікавасць простых людзей. Як толькі куды-небудзь прыедем або дзе толькі пакажамся, вітаюць нас адразу людзі на вуліцы. І на вачах тых людзей мы бачым, што яны рады, што маюць магчымасць нас прывітаць”. А знаёмства гэтых сімпатый самых шырокіх мас у адносінах да прадстаўнікоў Савецкага Саюза – гэта вялікі набытак нашых савецкіх таварышаў» [6, с. 4].

Славацкая газета змясціла толькі вытрымку з інтэрв’ю, толькі тэя словы, у якіх беларускі паэт выказаўся агулам пра шчырыя вітанні простага люду краіны, не канкрэтызуючы пры гэтым, пра якія мясціны ідзе гаворка.

Чэшская газета “Lidové noviny” 18 кастрычніка 1935 г. змясціла інтэрв’ю з Купалам пад назвай “3 размоў з рускімі гасцямі. Прага ўсё прыгажэ”. На пачатку асноўнага тэксту былі пазначаны месца і дзень размовы: Прага, 17 кастрычніка. Побач з тэкстам пададзены графічны партрэт песняра, яго аўтар не ўказаны. Гэта інтэрв’ю трэба аднесці да катэгорыі малавядомых ці, дакладней сказаць, забытых, паколькі ў Поўным зборы твораў у дзевяці тамах яно не ўзгадана.

Прыводзім яго поўны тэкст у перакладзе з чэшскай мовы аўтара гэтых радкоў і дацэнта БДУ Алены Вострыкавай. Напачатку адзначу, што прыведзены вышэй пераклад невялікага ўрыўка тэксту са славацкай газеты мае нязначныя разыходжанні з адпаведным фрагментам перакладу поўнага тэксту. Аўтар гэтых радкоў

не імкнуўся іх знівеліраваць. Відавочна, што тут маюць месца свае дробныя нюансы перакладчыцкага падыходу.

“Прага чым далей, тым прыгажэй”, – адказвае Янка Купала, беларускі пісьменнік з рускай дэлегацыі, на пытанне, як яму падабаецца Прага.

Як гэта, чым далей? Вы ж ведаеце Прагу ўжо з больш ранняга часу. Якое адрозненне вы назіраеце?

“Так, я быў у Празе ў 1925 г. А адрозненне вельмі значнае. Град больш шумны, ажыўленыя вуліцы поўныя руху. У той раз яшчэ здаралася, што я павінен быў шукаць таксі, а сёння іх усюды поўна. Сёння Прага – гэта радасная сталіца”.

Вы былі ў крамах. Якое ваша меркаванне наконт якасці нашых тавараў?

“Пра гэта нават лішне гаварыць, вы самыя ведаеце, што вашы тавары напросту знакамітыя. Мы ў захапленні ад таго, што вы можаце гэтым ганарыцца. Вы малая краіна, але мы ўпэўнены, што ў гэтым вы можаце параўноўваць сябе з любой прамысловай імперыяй. У астатнім, калі вы самыя гаворыце, што вы малая краіна, то ў гэтым вельмі многа сціпласці, таму што, напрыклад, ваша прамысловаць павялічвае ваша значэнне. Я думаю, што многа вашых людзей паедзе да нас працаваць, калі не зараз, то праз некаторы час”.

Што вы мне скажаце пра тое, як вас прымалі ў Чэхаславакіі? Ці думаеце вы, што гэта шчыры прыём сапраўдных сяброў?

“У гэтым няма ніякага сумнення. І нават калі мы пакінем збоч усе афіцыйныя вітанні, у якіх усё ж можна вызначыць унутраны сардэчны тон, яшчэ нам застаецца сардэчная цікаvasць простых людзей. Як толькі мы куды-небудзь прыезджаем, усюды на вуліцах нас вітаюць людзі. І на вачах гэтых людзей мы бачым, што яны радыя, што маюць магчымасць нас прывітаць” [11, с. 5].

Працяг будзе.

Спіс літаратуры

1. **Караваева, А.** В стране гуситов. Дорожные дневники / А. Караваева // Молодая гвардия. – 1936. – № 9. – С. 30 – 53.
2. **Караваева, А.** Земля поет / А. Караваева // Огонёк. – 1935. – № 36. – С. 16.
3. **Третьяков, С.** Страна-перекресток / С. Третьяков // Огонёк. – 1936. – № 21. – С. 8 – 10.
4. Cesta ruských novinářů a spisovatelů po Slovensku // Slovenský deník. – 1935. – 18. októbra. – S. 1.
5. Malá Encyklopédia Slovenska. – Bratislava : Veda, 1987.
6. Najväčší zisk sovietskej delegácie // Ludový denník. – 1935. – 20. októbra. – S. 4.
7. Nechájte továryša! // Ludový denník. – 1935. – 18. októbra. – S. 2.
8. On reprezentoval Rusov // Slovák. – 1935. – 21. novembra. – S. 2.
9. **Sidor, K.** Zradná báseň / K. Sidor // Slovák. – 1935. – 22. októbra. – S. 1.
10. Slovník slovenských spisovateľov 20. storočia. – Bratislava : Slovenská národná knižnica, 2001.
11. Z hovorů s ruskými hosty. Praha je stále krásnější // Lidové noviny. – 1935. – 17. října. – S. 5.

Пошукі імя

ЗДАРЭНЕЦ

З ПСЕЎДАНИМАЎ ЯНКИ КУПАЛЫ

Адкуль мы родам? Вядома ж, з роднага кута, які заўсёды сэрцу мілы. Памяць часта ўваскрашае і роднае наваколле, і назву той мясціны, да якой прывязаны душою – нават тады, калі з той ці іншай прычыны трэба падпісаць друкаваны матэрыял не сваім прозвішчам, а прыдуманым – псеўданімам. Ён, як успышка маланкі, выхоплівае з мінулага найменне роднага кута, блізкай мясціны. Аўтар, нават хаваючы сваё сапраўднае прозвішча, усё ж хоча сказаць: я – адтуль, я – з тых мясцін, я – гродзенскі, слонімскі, слуцкі, магільскі, гомельскі, асвейскі, кракоцкі, мормальскі, я – з-над Пцічы, з-пад Докшыцаў, Мінска і г. д.

Здарэнне – былы засценак паблізу вёскі Жукаўка былога Вілейскага павета Мінскай губерні. Цяпер яго няма. Едучы да маці ў Акопы, Янка Купала, як успаміналі яго родныя, любіў спыняцца ў карчме (мясцовая назва – Пустка: успомніце, як у “Паўлінцы” Адольф Быкоўскі хваліцца, што конь яго чуць не растрас каля Пусткі, такі гарачы жарабец). Заходзіў

у карчму, каб паслухаць навіны, часам нават узяць чарку ці пачаставаць развяселеных сялянаў, якія тут вялі розныя гавэнды, гаварылі пра сваё і суседскае жыццё-быццё, падхмеленыя, спявалі народныя песні (радыё ж, а тым болей тэлебачання тады не было). Некаторыя апавяданні і гутаркі мужыкоў Янка Купала нават занатоўваў у запісную кніжку. Часам (найчасцей, калі прасілі) чытаў наведвальнікам свае вершы, хоць і не вельмі ахвотна.

Друкуючы ў газеце “Наша Ніва” 16 красавіка 1909 г. карэспандэнцыю пра дрэнны стан Даўгінаўскага тракта, Янка Купала падпісаўся псеўданімам *Здарэнец*. Назва засценка была вельмі блізкая песняру. У карэспандэнцыі ён успамінаў і суседнія вёскі Жукаўку і Карпілаўку (дзе не аднойчы бываў у Ядвігіна Ш., які меў там свой маёнтак). Сёння гэтыя мясціны – у Лагойскім раёне Мінскай вобласці.

Янка САЛАМЕВІЧ.

Дзмітрый БУГАЁЎ

ЯГО СЭРЦА БАЛЕЛА ЗА ЎСІХ ПАКУТНІКАЎ

АПОВЕСЦЬ “КАРНІКІ” АЛЕСЯ АДАМОВІЧА

Выдатныя пісьменнікі звычайна бываюць вялікімі гуманістамі. Такім быў і Алесь (Аляксандр Міхайлавіч) Адамовіч. У дзённікавых нататках, пасмяротна апублікаваных у часопісе “Неман”, ён, як наказ самому сабе, запісаў: “Чужая жыць – это твоя жыць”. Гэтыя словы, зусім не розлічаныя на публіку, добра выяўляюць глыбіню чалавечнасці Алесь Адамовіча, вельмі арганічную яго здольнасць да суперажывання з людзьмі ў бядавым ці проста дыскамфортным становішчы.

Нарадзіўся Алесь Адамовіч 3 верасня 1927 г. у вёсцы Канюхі Капыльскага раёна ў сям’і медыкаў. У Канюхах ён пражыў усяго адзін год. І яны засталіся для яго толькі адзнакай у пашпарце. “А сапраўдная малая радзіма, дзе я ўваходзіў ва ўзрост і ў жыццё, – рабочы пасёлак Глуша”. Яна размешчана “на паўшляху з Варшавы ў Маскву, на ўсход сем соцень верст, на захад – амаль столькі ж”, – прыгадваў Алесь Адамовіч у сваёй пасмяротна апублікаванай кнізе “Віхі” (“Пражыта”, Мінск, 2002).

Азы граматы на працягу года ён спасцігаў на Хоцімшчыне, у школе, дзе настаўнічаў ягоны дзядзька Антон Мітрафанавіч Тычына, матчыны брат. На Хоцімшчыне той апынуўся пасля раскулачвання сям’і Алесевага дзедка Мітрафана Тычыны, які быў сасланы ў Сібір, дзе і памёр. Маці, Ганна Мітрафанаўна, засталася на радзіме. Яна выйшла замуж за сельскага ўрача Міхаіла Іосіфавіча Адамовіча, які сваю доктарскую справу рабіў самааддана, у палітыку не ўмешваўся, а аўтарытэт як лекар здабыў вельмі трывалы. Таму і ягоную жонку Ганну Мітрафанаўну, якая вызначалася вялікай дабрывай і шчодрай гасціннасцю, хоць і кулацкую дачку, улады не зачэпілі. У 1939 г. Міхаіл Іосіфавіч Адамовіч быў прызваны ў армію. Там ён працаваў медыкам. Дайшоў да звання падпалкоўніка медыцынскай службы. Да арміі і пасля дэмабілізацыі жыў у Глушы. Памёр, атрымаўшы цяжкае захворванне пасля наведвання ў непагадзь сваіх пацыентаў.

Ганна Мітрафанаўна ў асабліва цяжкія гады гітлераўскай акупацыі Беларусі трымала сувязь з партызанамі, а потым і сама разам з усёй сям’ёй пайшла да іх. Партызанам у 15 гадоў стаў і Алесь Адамовіч.

Вяртаючыся да адукацыі Аляксандра Міхайлавіча і яшчэ не згадваных вех яго жыцця, зазначым, што пасля Хоцімшчыны ён працягваў вучобу ў Глушы. Усяго закончыў восем класаў сярэдняй

школы ды яшчэ адзін курс горна-металургічнага тэхнікума ўжо ў Ленінагорску на Алтаі, куды хлопец трапіў з партызанаў. У войска яго тады не ўзялі, бо быў яшчэ занадта малады. Ён не ведаў, дзе яго бацька, старэйшы брат, маці, і падаўся да сібірскіх сваякоў. “Да лета 1945 года прабыў на Алтаі, спрабуючы вучыцца і працаваць. Не ведаў, ці адзін я на свеце, ці хто-небудзь з самых блізкіх застаўся жыць, але цвёрда ведаў – дом там, на Беларусі”, – зазначае А. Адамовіч у аўтабіяграфіі. Вярнуўшыся на Радзіму, паступіў у Белдзяржуніверсітэт на філфак. Закончыў яго ў 1950 г. Потым – аспірантура, таксама ў БДУ (1950 – 1953), ужо ў 1962 – 1966 гг. – вышэйшыя сцэнарныя курсы ў Маскве. Была і праца ў Інстытуце літаратуры імя Я. Купалы АН Беларусі навуковым супрацоўнікам і загадчыкам сектара літаратурных узаемасувязяў. Выкладаў беларускую літаратуру ў БДУ і МДУ імя Ламаносава. З сярэдзіны 80-х гг. да канца жыцця ўзначальваў навукова-даследчы Інстытут кінематаграфіі ў Маскве. А. Адамовіч – доктар філалагічных навук, прафесар, член-карэспандэнт АН Беларусі. З 1989 г. да распаду дзяржавы быў народным дэпутатам СССР.

Вялікі поспех чакаў самыя першыя мастацкія творы Алесь Адамовіча – раманную дылогію з моцнай дакументальна-аўтабіяграфічнай асновай “Вайна пад стрэхамі” (1960) і “Сыны ідуць у бой” (1963). Выдавалася гэтая дылогія і пад назвай “Партызаны”.

Пісьменніцкі талент А. Адамовіча бліскуча выявіўся ў яго аповесцях. Найбольш часта выдавалася “Хатынская аповесць” (1973), адзначаная Дзяржаўнай прэміяй Беларусі імя Я. Коласа. А потым пайшлі “Асія” (публікавалася і пад загалоўкам “Вікторыя”), “Апошні водпуск” і інш.

Трагедыйнае гучанне мае аповесць “Венера, або Як я быў прыгоннікам” (1988 – 1991) – твор пра пакручасты лёс беларускай жанчыны, на долю якой выпалі і жахлівыя нягоды вайны, і самыя цяжкія выпрабаванні пасляваеннай пары.

Шырокі грамадскі рэзананс атрымалі дакументальныя рэчы пісьменніка: “Я з вогненнай вёскі” (зроблены ў сааўтарстве з Я. Брылём і У. Калеснікам твор пра шматлікія беларускія Хатыні, спаленыя гітлераўцамі разам з жыхарамі) і “Блакадная кніга”. Яна рабілася ў сааўтарстве з рускім пісьменнікам Д. Граніным, адлюстравала жахі ленинградскай блакады.

“Я з вогненнай вёскі”, “Блакадную кнігу”, “Хатынскую аповесць” і аповесць “Карнікі”

А. Адамовіч называў сваімі галоўнымі кнігамі. У школьную праграму для паглыбленага вывучэння ў XII класе ўключаны “Карнікі”. Таму і павядзём гаворку пра гэтую аповесць.

Над “Карнікамі” Алесь Адамовіч працаваў восем гадоў (1971 – 1979). Апублікаваў іх у 1981 г. “Аповесць, здаецца, пра самае агіднае, што можа быць на вайне, пра тых, хто забіваў нашых людзей у Хатынях, пра катаў”, – зазначаў аўтар у адным са сваіх інтэрв’ю. Псіхалогію фашысцкіх катаў, іх аблічча і тое, як былыя нашы воіны прыходзілі да здрады, пісьменнік паказаў вельмі пераканальна, з глыбокім высвечваннем таго, на чым звычайна спатыкаліся людзі, сковаючыся ў бяздонне бесчалавечнасці.

Вельмі выразнымі ў сваёй агіднасці фігурамі тут выступаюць Мельнічэнка, Мураўёў, Белы, Сураў, Тупіга. Расказваючы пра іх злачынствы, А. Адамовіч абапіраўся на матэрыялы судовых працэсаў, на якіх судзілі здраднікаў пасля перамогі над гітлераўцамі, а таксама на сваё веданне жыцця, псіхалогіі асобы ў так званых пагранічных сітуацыях, калі даводзіцца выбіраць: ці мужна памерці, захоўваючы чалавечы гонар, ці апусціцца да здрадніцтва, каб атрымаць нейкія шансы на выжыванне. Выпрабаванне вельмі жорсткае, жahlівае. Яго не вытрымалі ўсе тыя, што сталі карнікамі. Звычайна яны займаліся і самападманам, суцяшаючы сябе тым, што на службе ў ворага яны будуць нядоўга, пры зручным выпадку прыйдучы да партызан, знішчыўшы пры гэтым некалькі гітлераўцаў ці хоць бы паліцаяў. Але гітлераўцы мелі на ўвазе гэты варыянт і рабілі так, каб ён не мог быць ажыццёўлены. Галоўны карнік з паказаных у аповесці немцаў – Оскар Дзірлевангер*. Ён праводзіць бязлітаснае знішчэнне шматлікіх беларускіх Хатыняў. Дзірлевангер адразу павязаў падначаленых яму паліцаяў: “Сам должен выбрать из сидящего надо рвом человеческого ряда, в кого будешь стрелять, – такое правило для новичков у Дирлевангера... Двоих приказано, обязан, а больше – на твое усмотрение. Сколько выберешь – столько и сам стоишь в глазах немцев! И это тотчас оценивается – сигаретами. Передаешь пистолет следующему... а тебе – две сигареты. Не хотел, кацап, больше, ну и дурак!”**

Тут вельмі выразная дэталі: за забойства чалавека – цыгарка. Такімі дэталімі, часам паўтараючы іх па некалькі разоў, А. Адамовіч карыстаецца вынаходліва. Добра паказана ў яго нянавісць карнікаў адзін да другога. Вось Белы з Краснаярскага краю. Ён таксама суцяшаў сябе, што пры зручнай

нагодзе ўцячэ да партызан, прыстрэліўшы некалькі немцаў. Але замест гэтых уцёкаў прымае ўдзел у захопе заманенага ў пастку партызана, а потым і ў расстрэле насельніцтва. Агрэты бізунном свайго нядаўняга камандзіра Мельнічэнкі, Белы, кулю за куляй, усаджвае ў яго цэлую абойму патронаў, але падае і сам, скошаны стрэламі барадатага карніка з “заходнікаў”.

Вельмі з’едліва падаюцца ў аповесці дзікія прэтэнзіі карнікаў на нейкую гуманнасць. Адны з іх заспакойваюць сябе, што іншыя на іх месцы лютавалі б яшчэ больш. А Тупіга, які расстрэльваў людзей з віртуознасцю асабліва спрытнага ката, забіўшы малога хлапчука, знаходзіць такі “гуманны” выверт: “Жалко было, пацана пожалел! Живым сторит”. Агідны той Тупіга і знешнасцю. У яго пашкоджаная шыя, дык галава здаецца звернутай набок, і ён яе падымае, як змяя. Кадык у Тупігі вялізны, як поршань. Выкрывальная сутнасць такіх і многіх іншых дэталей у паказе карнікаў бясспрэчная і цалкам зразумелая.

Аповесць “Карнікі” мае падзагалавак “Радость ножа, или Жизнеописание гипербореев”. Сам выраз “радасць нажа” азначае асалоду ад вялікай улады, спалучанай з жорсткасцю. У аповесці ён скіраваны на выкрыццё філасофіі, якая нарадзіла фашызм. Аснова гэтай філасофіі трымаецца на думцы Ф. Ніцшэ пра гіпербарэяў – звышлюдзей, якія некалі жылі там, дзе не веяў халодны вецер Барэй. Ніцшэ адкрыта заяўляў: “Мы – гиперборейи... Нет ничего более нездорового среди нашей нездоровой современности, как христианское страдание”. Вынішчаючы яго, трэба “действовать ножом – это надлежит нам, это наш род любви к человеку, с которым живем мы – философы, мы – гиперборейи... В единичных случаях на различных территориях земного шара и среди различных культур удается проявление того, что фактически представляет собой высший тип, что по отношению к целому человечеству представляет род сверхчеловека. Такие счастливые частности всегда бывали и всегда могут быть возможны. И при благоприятных обстоятельствах такими удачными могут быть поколения, племена, народы”, – цытуе А. Адамовіч разважанні Ніцшэ ў пачатку кнігі і паўтарае іх у трошкі падкарочаным выглядзе ў канцы аповесці. Так замыкаецца, сцягваючы яго, як моцным абручом, сэнсавае кола твора.

Удачлівым, па афіцыйнай тэрміналогіі – арыскім народам, прыйшоўшы да ўлады ў Германіі, абвясціў немцаў Гітлер. Яго дэмагогія спачатку карысталася вялікім поспехам. “Сегодняшний немец, а немки, те особенно, руку не моет, коснувшись руки, одежды или машины фюрера”, – фанатэрыцца Гітлер. Фанатычныя дзяўчаты, прыгадвае ён, “писали фюреру и предлагали себя на одну ночь, на первую ночь”.

* Цяпер знойдзены архіўныя дакументы, якія сведчаць, што беларускія вёскі разам з жыхарамі спальваліся пад кіраўніцтвам Рыгора Васюты, былога савецкага афіцэра, які перайшоў на службу да гітлераўцаў і працягнуў асабліва жорсткасць у час карных аперацый.

** Аповесць “Каратели” А. Адамовіча на беларускую мову не перакладалася. – *Заўвага рэд.*

На захопленых тэрыторыях уладарны кат паводзіў сябе па-гіпербарэйску, усталёўваючы свой крываваы “новы парадак”, пры якім панаваць павінны былі немцы, астатнія падлягалі знішчэнню, як яўрэі, ці пакідаліся часткова для рабскай працы.

Ды Гітлер замахваўся і на большае. Ён уяўляў сябе пасланцом не толькі звышлюдзей, але і вышэйшых сіл сусвету ды марыў пра Час Пяску, калі ўжо будучь знішчацца і нямецкія святыні, сама нацыя, а “над всем миром встанет и вечно будет лишь всеобщее содружество хозяев, господ! И множество ступенек-каст, падающих вниз”. Сябе ў гэтай міфічнай садружнасці ён бачыў найважнейшым фактарам, які ніколі нельга адкінуць.

Праз такія фантазмагорыі Гітлер і яго трызненні развенчаваюцца рашуча і з’едліва. Гэта зноў падкрэслена і загалоўкамі раздзелаў, непасрэдна прысвечаных ашалеламу фюрэру. Адзін з тых раздзелаў (у пачатку аповесці) мае назву “Чем выше обезьяна взбирается по дереву”. Другі (у канцы твора) амаль тоесны, але ён ужо з выразнай расшыфроўкай з’едлівай думкі: “Чем выше взбирается обезьяна по дереву, тем лучше виден ее зад”, вядома, голы і ў гэтай галізне агідны.

Завяршаецца размова пра Гітлера дакументамі пра яго ганебны канец – даюцца звесткі пра смерць Гітлера і спаленне яго трупа разам з трупам Евы Браўн у Берліне ў маі 1945 г.

Гітлер, пракляты мільёнамі людзей, сышоў у нябыт, а сучасныя гіпербарэі застаюцца. У сваёй жорсткасці яны пераплунулі і нямецкага фюрэра. Пра гэта вядзецца гаворка і ў самым апошнім раздзеле аповесці. Тут ідзе размова пра палпотаўцаў, якія ў час свайго нядоўгага ўладарання ў Камбоджы (Кампучыі) у 70-я гг. XX ст. імкнуліся знішчыць самую цывілізацыю. Яны разбуралі гарады, лічачы іх прынцыпова заганнымі, праводзілі масавае варварскае знішчэнне насельніцтва, не грэбуючы пры гэтым і канібалізмам. Адзін з заядлых палпотаўцаў, трынаццацігадовы падлетак, з гонарам заяўляў: “Да, я убил триста человек. Сам считал”. У некаторых ахвяр ён выразаў “печень, жарил на костре и ел. А печень – она даёт много ненависти против наших врагов”.

Гэтыя непрыдуманая прызнанні абалваненага юнака прыводзяцца ў аповесці без каментарыяў. Але яны тут і непатрэбныя, бо і так зразумела, што безагляднае культываванне нянавісці можа прывесці і прыводзіць толькі да самых жахлівых вынікаў.

Алесь Адамовіч з яго выключнай чалавечнасцю адчуваў гэта асабліва востра. Таму ён вельмі настойліва змагаўся супраць развязвання ядзернай вайны, калі яе пагроза нависала над чалавецтвам асабліва злавесна.

Цэлую кнігу (“Апакаліпсіс па графіку”, Мінск, 1992) прысвяціў ён чарнобыльскай трагедыі і ў многіх вышэйшых інстанцыях той пары дамагаўся, каб рабілася ўсё магчымае для змяншэння радыяцыйных наступстваў ад жахлівага выбуху, які прагучаў на цэлы свет у красавіку 1986 г.

Пісьменнік заўсёды кідаўся актыўна дзейнічаць, калі трэба было некага ці нешта бараніць. Ён і памёр 26 студзеня 1994 г. пасля выступлення ў маскоўскім судзе. Там ён змагаўся за пісьменніцкую маёмасць. Гэта менш за ўсё быў клопат пра самога сябе. Ён хацеў адстаяць нейкія сродкі для тых, хто сам не можа абыходзіцца без грамадскай дапамогі. Тое выступленне Алесь Адамовіч ужо рабіў пасля аднаго інфаркта. Другога яго сэрца не вытрымала.

Вечны супакой няўрымслівы змагар за палпшэнне лёсу абдзеленых і пакрыўджаных знайшоў у Глушы, дзе ў адпаведнасці з ягоным пажаданнем пахаваны побач з бацькамі і братам.

Адамовіч быў не толькі выдатным прэзаікам, але і бліскучым крытыкам, самым праніклівым з усіх, хто выступаў у гэтым вельмі клопатным жанры. «Я кінуўся ў крытыку, – пісаў ён у аўтабіяграфіі, – увесь, з усімі думкамі і эмоцыямі. І літаратурная крытыка, магу засведчыць, здольна стаць тваёй страсцю, але пакуль ты верыш, што гэта не “бура ў шклянцы”, а сапраўды грамадская справа».

Крытыка стала для Алесея Адамовіча грамадскай справай. Ён вызначаўся вельмі шырокім кругаблядам, бездакорным эстэтычным чутцём, творчасць Л. Талстога і Ф. Дастаеўскага аналізаваў больш глыбока, чым рускія даследчыкі, асабліва вылучаючы плённасць традыцый абодвух геніяў у сучаснай літаратуры.

Па-новаму прачытваў А. Адамовіч Я. Коласа і М. Гарэцкага, К. Чорнага і І. Мележа, Я. Брыля і В. Быкава, хараша пісаў пра многіх іншых пісьменнікаў. Вяршыннымі з’явамі сталі яго кнігі “Беларускі раман” (у рускім перакладзе, як і шэраг іншых кніг даследчыка, апублікаваных у Маскве, мае назву “Становление жанра”), “Культура творчасці”, “Маштабнасць прозы”, “Літаратура, мы і час”, “Здалёк і зблізку”. Дзве апошнія ў саміх назвах утрымліваюць канцэптальную сутнасць. Тут асабліва выразна выявілася ўменне А. Адамовіча асэнсоўваць творчасць нашых майстроў слова ў кантэксце часу, у сілавым полі сусветнага мастацкага развіцця, паказаць, як нацыянальныя традыцыі ўзбагачаліся вопытам іншых народаў, г. зн. як наша літаратура набыла свой адметны воблік, здольнасць даваць сваю фарбу ўсечалавечай мастацкай культуры.

Я асабіста добра ведаў А. Адамовіча з тых часоў, калі з Мазыра трапіў на працу (узяў мой

настаўнік В. Барысенка) у Інстытут літаратуры імя Я. Купалы АН Беларусі. Адамовічаў і мой рабочыя сталы былі ў адным пакоі. Кантакты сталі непазбежнымі. І Алесь Адамовіч з яго душэўнай адкрытасцю і прыроджанай добразычлівасцю паставіўся да мяне з поўным даверам. Свой раман “Вайна пад стрэхамі” даваў чытаць яшчэ да выхаду ў свет, папрасіўшы сказаць пра сапраўднае ўражанне, якое б яно ні было. “Калі ўбачыш, што кніга не атрымалася, кажы адкрыта. Я не пакрыўджуся. Мне патрэбна толькі праўда, а сучасальная мана – ні ў якім разе. Калі ж раман спадабаецца, добра было б напісаць і рэцэнзію для друку”, – прыкладна такімі словамі ён завяршыў сваю гаворку.

Адчуць глыбіню і значнасць “Вайны пад стрэхамі” было, вядома, няцяжка, бо навізна рамана проста кідалася ў вочы. Словам, кніга выклікала ў мяне захапленне. І рэцэнзію я зрабіў аператыўна, надрукаваў яе ў нашым “ЛіМе”. Гэта была першая рэцэнзія на Адамовічаў раман. Аляксандр Міхайлавіч застаўся ёю задаволены. Заўважылі яе і ў часопісе “Новый мир”, які тады рэдагаваў А. Твардоўскі. “Новаміраўцы” цанілі праўдзівую літаратуру і таму далі ладную цытату з маёй рэцэнзіі ў чарговым нумары, каб падтрымаць выдатны твор Алеся Адамовіча. І не памыліліся, бо “Вайна пад стрэхамі”, ці адна, ці ў пары з раманам “Сыны ідуць у бой”, друкавалася не толькі ў Мінску і ў Маскве ў розных выдавецтвах, але і перакладалася на літоўскую, балгарскую, французскую і іспанскую мовы.

А я яшчэ пацікавіўся ў А. Адамовіча, чаму ён напісаў свае раманы па-руску: “Крытычныя ж працы Вы пішаце на беларускай мове. І яна гучыць у Вас добра, выразна, яскрава”. Аляксандр Міхайлавіч зазначыў, што патрабаванні да мовы крытычных прац і мастацкіх твораў неаднолькавыя. Крытыка можа абыходзіцца літаратурнай мовай у яе звыклым абліччы. А ў мастацкім творы трэба перадаваць глыбінны зрэз жыцця, ствараць чалавечыя характары з жывінкай і ў мове. А ён, вырастаючы ў Глушы, у інтэлігенцкай сям’і, дзе па-беларуску не гаварылі, карысталіся мовай рускай, такой жывінкі на глыбінным узроўні не засвоіў, вывучаў беларускую мову па творах пісьменнікаў, спачатку пераважна К. Чорнага, якога даследаваў найбольш. Пазней, у выніку працы над кнігай “Я з вогненнай вёскі”, калі давялося аб’ездзіць усю Беларусь і вельмі глыбока акунцаўца ў стыхію жывога беларускага слова, А. Адамовіч адчуў сябе ў беларускай мове раскавана. Самыя апошнія мастацкія творы, апублікаваныя пасмяротна ў кнізе “Vixi” (аповесць “Венера, або Як я быў прыгоннікам”, “Нямко”, “Vixi. Скончаныя раздзелы незавершанай кнігі”), ён ужо напісаў па-беларуску. Быў у яго і беларускамоўны ва-

рыянт “Хатынскай аповесці”. А ў пачатку 60-х гг. XX ст., калі стваралася партызанская дылогія, больш упэўнена валодаў рускай мовай.

Але трэба прызнаць, што вельмі прыстойная руская мова ў Адамовіча ўсё ж не мела той вытанчанасці, якая набываецца з дзіцячых гадоў, за свойваецца, можа, яшчэ і на генным узроўні. Гэта адразу адчуваецца, калі гаворыш з карэнным арлоўцам, куранінам, вяцічам ці сібіраком.

Алесь Адамовіч як мастак адчуваў пэўную недастатковасць сваёй рускай мовы не ў сэнсе агульнай правільнасці (тут у яго праблем не было), а ў адносінах прыроджанай спантаннасці моўнай плыні з усімі яе жывінкамі. І таму ў рускамоўнай дылогіі даваў героям-беларусам лёгкі беларускі акцэнт, нашу адметную фарбу.

Такі погляд я выказваў пры жыцці Алеся Адамовіча. Ён на гэта не крыўдаваў. А нашы прыязныя адносіны мацаваліся і ў сумесных паездках. Адна з іх была ў Маскву, на абарону кандыдацкай дысертацыі па беларускай літаратуры (мы выступалі афіцыйнымі апанентамі нашай зямлячкі).

У 1972 г. плылі па Енісеі ад Краснаярска да Дудзінкі і Нарыльска разам з Я. Брылём, М. Аўрамчыкам, С. Грахоўскім.

Алесь Адамовіч увогуле быў лёгкі на пад’ём, любіў падарожнічаць. З рознай нагоды наведваў Польшчу, Чэхаславакію, Югаславію, Балгарыю, Італію, Германію, Нарвегію, Індыю, Малайзію, Сінгапур, ЗША. За акіянам ён быў у складзе беларускай дэлегацыі на 37-й сесіі ААН (1982).

Сваю прыхільнасць да мяне ён засведчыў і ў надпісах на падараваных кнігах. Іх з аўтографамі, зробленымі імкліва-размашыстым почыркам, у маёй дамашняй бібліятэцы ажно чатырнаццаць. На кнізе “Культура творчасці” подпіс з ледзь прыкметнай падкавыркай і прадказаннем, якое спраўджвалася шмат разоў: “Дзмітрыю Бугаёву – гарачаму і хітраму хлопцу – якога не раз яшчэ будуць біць за тое, што ён сапраўдны крытык. 27.XI.1959 г.”. Білі мяне сапраўды часта, часам прыпісваючы і тое, чаго я ніколі не гаварыў.

Як музыка для маёй душы, гучыць кароценькі надпіс на выдадзеным у Маскве зборніку “Горизонты беларускай прозы”: “Дзмітрыю Бугаёву па-сяброўску! 25.5.1974 г.”. “Дзіму Бугаёву з аўтарскай удзячнасцю!” – гэта подпіс на кнізе “Літаратура, мы і час” (1979).

На першым томе вялікага чатырохтомнага збору твораў, выдадзенага ў 1981 – 1983 гг., подпіс зноў кранальны: “Дзмітрыю Бугаёву – нашаму Змітраку, побач з якім цікавей працаваць, а калі плыць па Енісеі, дык і зусім файна! 29.10.81 г.”.

Гэта з ім самім заўсёды было вельмі файна мноству людзей, перад якімі шчодро раскрывалася яго чулая душа, поўная дабрыві і рэдкаснай па гатоўнасці на самаахварнасць чалавечнасці.

ДРАМАТУРГІЧНЫЯ ДАМІНАНТЫ Ў АПАВЯДАННЯХ АЛЯКСЕЯ ДУДАРАВА

Уважлівасць да глабальных праблем каштоўнаснай сферы існавання чалавецтва, пытанні душы і веры, адраджэння і выраджэння, злачыннага падзення і гераічнага ўзыходжання – адзнакі драматургіі Аляксея Дударова (чья постаць воль ужо тры дзесяцігоддзі з’яўляецца знакавай у сферы беларускай драмы), якая эвалюцыяніравала ад псіхалага-філасофскай (пачатку 1980-х гг.) да гістарычнай (сярэдзіны 1990-х гг.). Дакладная псіхалагічная распрацоўка характараў, спецыфіка сістэмы драматычных персанажаў, распрацаванасць сітуацый і дэталёвая выверанасць рэплік, якімі вызначаюцца п’есы А. Дударова, як ні дзіўна, узялі пачатак ад прозы, у прыватнасці ад першага зборніка апавяданняў “Святая птушка” (1979).

Некаторыя жанравыя драматургічныя дамінанты знайшлі адлюстраванне ў апавяданнях названага зборніка. Перш за ўсё гэтыя праявы назіраюцца ў спецыфіцы вымалёўкі эпічнага героя, якога, зыходзячы з характаралагічных рысаў, нельга назваць цалкам эпічным. Відавочна, што мастацкі вобраз асобы ў апавяданнях выходзіць з “зоны эпічнай пабудовы вобразаў” [1, с. 301], пад якой разумеем “творчае ўзаемадзеянне пунктаў гледжання розных мастацкіх суб’ектаў” [1, с. 301], у тым ліку і аўтарскага як суб’екта адлюстравання. Выключная роля ў гэтым належыць прынцыпам распрацоўкі дзялогаў і, у прыватнасці, асобнай рэплікі: у іх назіраецца сутыкненне галасоў як сэнсавых *пазіцый герояў* (што з’яўляецца выразнай адзнакай драматычных дзялогаў і рэплік). Дзякуючы гэтаму персанажы “набываюць” большую самастойнасць, узмацняецца іх дзеянне не ад аўтара, а ад “саміх сябе”. Менавіта выразная распрацаванасць дзялогаў у апавяданнях, якая скіравана на выяўленне пазіцыі дзейнай асобы, пашыраючы тым самым поле свядомасці ўласна герояў і нязначна змяняючы прамое ўвасабленне “голосу” аўтара, дае падставы меркаваць, што першыя апавяданні заклалі аснову будучага драматычнага персанажа.

Эпічнае адлюстраванне мастацкай асобы ў зборніку “Святая птушка” дапаўняецца драматычным адлюстраваннем: асноўная функцыя гэтага адлюстравання належыць слову персанажа, якое ператвараецца ў “сэнсавы згустак”, што выразна прасочваецца скрозь усе апавяданні. Як і ў драме, слова набывае функцыі сродку самахарактарыстыкі персанажа, выяўлення ім сваёй

пазіцыі. Маўленне пачынае страчваць функцыі паведамлення. Вынік – перабудова маўленчай тканіны твораў, пры якой уласна апавяданне “змяншаецца” дзеля акцэнта на выказванні. Так гутараць між сабою Васіль Сілявец і Банчук з апавядання “Шчасце”:

– <...> Ты во скажы лепей: ты хоць раз у жыцці меў тое, чаго надта хацелася? Да канца...

– Канешне, меў...

– А я ні разу... Толькі напалову, і тое не заўжды. Во, памятаю, у дзяцінстве... Хадзілі па грыбы некалі. <...> Усе там сыраежак, лісічак збольшага нашукалі, а я во такенны во баравік! <...> Усе ахаюць, зайздросцяць, у кошык зазіраюць. Шчасце! Дадому прыйшоў, ножычкам яго – чык! Чарвівы, зараза! Сточаны ўшчэнт! А я ж так хацеў знайсці яго, гэты баравік... Стаю і думаю: чаго я радаваўся, чаго ганарыўся перад другімі? <...> Во яно, шчасце! Гадоў шэсць мне тады было... І з гэтага часу пайшло! Усё напалавіну. Усё не так, як ні круці... [2, с. 106].

Тут відавочнае акрэсліванне персанажам сваёй пазіцыі. Словы героя апавядання характарызуюцца этанакіраванасцю: маналог Васіля Сіляўца ўвасабляе яго жыццёвую мэту – пошукі шчасця.

Першыя апавяданні выразна адлюстроўваюць не толькі пачаткі складвання драматургічнага характарау як родавай разнавіднасці мастацкіх асобаў, але і складванне канцэпцыі будучага драматычнага героя, што рэалізавалася і развілося ў некаторых п’есах А. Дударова. “Дзівакі” ў яго апавяданнях (а пасля і п’есах) – “не проста незразуметыя і нікім не прызнаныя барацьбіты за справядлівасць. Найчасцей яны самі імкнуцца быць заўважанымі. Яны наважваюцца на розыгрышы, рызыкаўныя жарты, інакш кажучы, ствараюць канфліктную сітуацыю” [3, с. 114], якая набывае характар своеасаблівага эксперыменту. Так, “эксперыментуе” са сваім начальствам Генка Круглы (апавяданне “Хвароба”), не паказваючы даведкі аб сваёй хваробе: “От жа людзі! Няўжо што-небудзь зменіцца ад таго, што ён прынясе гэты лісток *непрацаздольнасці*?” [2, с. 133]. Ускосна ўздымаючы праблему бюракратызму, А. Дудароў падкрэслівае сітуацыю падазронасці і недаверу паміж людзьмі, якую не можа зразумець “дзівак” Генка. “Чаму няма даверу?” – пытаецца ў сябе і іншых герой апавядання “Кола” Сашка Раманаў, якога абвінавачваюць у крадзяжы веласіпеднага ко-

ла. Усё пачалося з зачараванасці майстэрствам заезджага балалаечніка. Хацелася навучыцца іграць гэтак жа хораша. Таму і крадзе з клуба балалайку, пасля чаго яму прычাপілі і новае злачынства, да якога ён не меў дачынення. “Дзівак” Сцяпан майструе на старой ліпе ля хаты гняздо для буслоў і плача над светлым жоўтым пнём дрэва, спілаванага на загад брыгадзіра (апавяданне “Святая птушка”). Яго чулілася да буслоў успрымаецца ў своеасаблівым кантэксце: “дзівацтва” – і ёсць чалавечнасць.

Характары ў апавяданнях Аляксея Дударова выразна падобныя да драматычных характараў яго ж п’ес. Гэтая асаблівасць вынікае не толькі з рысаў родавай спецыфікі драматычнага і эпічнага характараў, іх падабенства, але і з амаль поўнага пераймання з апавяданняў мастацкіх сітуацый, у якіх рэалізуюцца драматычныя характары, ці са стварэння падобных сітуацый, што вызначаюць не толькі развіццё ўсяго сюжэта, але і раскрыццё ўнутранага свету персанажа і яго далейшы лёс. У апавяданнях А. Дударова гэтая сітуацыя канфліктнага неразумнення іншымі персанажамі надзвычай гарманічнага з сабой і светам героя: Сцяпан Пузырэвіч з апавядання “Святая птушка”, Сашка Раманаў з апавядання “Кола”, Генка Круглы з апавядання “Хвароба”, Сямён Шпак з апавядання “Цацкі”.

Некалькі апавяданняў зборніка аўтар будзе вакол “антыгероя” – супрацьлегласці “дзівакам”. Ён раскрываецца ў зусім іншай сітуацыі. Так, у апавяданні “Абразок” дзеянне разгортваецца вакол абсурднага ўчынку Міколы Кісялёва: той зняў з кута абразок Багародзіцы і ўставіў яго замест шыбы ў хляве. І ў гэтым – не толькі знявага Бога, але і памяці, традыцый мінулага пакалення, веры. Такі герой у А. Дударова праз усё сваё жыццё прыходзіць да самаразбурэння, як гэты адбываецца з “сухім сур’ёзным дзядком” пенсіянерам Васілём Сіляўцом. У канцы жыцця нарэшце ён злавіў шчасце – выйграў у латарэю. Але не зразумеў-такі, што будаваў сабе шчасце, якога жадаў, не ў згодзе са сваім сумленнем, прынцыпамі, годнасцю, таму і атрымліваў усё “напалову”, “на пяцьдзесят працэнтаў”. Падобны характар знайшоў увасабленне ў п’есе “Вечар”, дакладней, ён цалкам пераняты з апавядання і адзначаецца аналагічным самараскрыццём і раскрыццём характару ў межах абставін падобнай мастацкай сітуацыі.

Сістэма персанажаў кожнага апавядання вызначаецца адметнай іерархіяй. Сюжэтнае дзеянне разгортваецца вакол двух-трох герояў, адзін з якіх – цэнтральны – і вызначае агульную гуманістычную скіраванасць твора. Як і ў драматычных тэкстах, літаратурны характар апавяданняў ствараецца, галоўным чынам, сродкамі

моўнай характарыстыкі (у меншай ступені – развіццём дзеяння). Адсюль – дамінаванне размоў, а не адлюстраванне дзеяння.

Адметнасць апавяданняў Аляксея Дударова – перавага дыялагічнага пачатку, і як вынік – сэнсавая нагрузка кожнага маналагічнага выказвання. Яно нярэдка набывае форму мінісповедзі (разгорнутыя маналогі ў апавяданні “Шчасце” – яскравы прыклад), што дазваляе перанесці дзеянне ва ўнутраны план. Дыялог персанажаў перарастае ў дыялог пазіцый, ідэй, меркаванняў і, што больш важна, – у сутыкненне поглядаў на свет, у якім увасабляецца складанасць вечных праблем быцця, што таксама выразна знаходзіць адлюстраванне ў шэрагу п’ес (“Вечар”, “Парог”, “Радавыя”) як вядучы прынцып пабудовы драматычнага дзеяння. Гэтая асаблівасць апавяданняў уплывае на спосаб абмалёўкі персанажаў і іх характараў: побач з асобнымі мастацкімі дэталямі значнасць набывае самараскрыццё (праз слова).

Пераемнасць прозы і драматургіі відавочная і ў перанясенні ў п’есы без заўважных змен асобных маналогаў апавяданняў, выразнасць якіх адпавядае патрабаванням маналогаў драматычных: няма дамінавання рытарычных выказванняў, “нежаданых і нават небяспечных для драматычнай вобразнасці” [4, с. 195], гэтак жа, як і адлюстраванне штодзённай размовы-гутаркі, якая ў п’есе траціць сувязь з драматычным дзеяннем (адсутнасць валявой скіраванасці, дзейнаснага прызначэння). У межах маналога, які з’яўляецца выказваннем адной асобы, аднаго суб’екта, можна назіраць перасячэнне розных пунктаў гледжання, розных суб’ектаў, што ўвогуле характарызуе як эпас, так і драму.

Маналогі апавяданняў – выразная самарэфлексія. Асобная рэпліка ў межах дударавіцкіх дыялогаў аўтанамізуецца, выяўляючы сэнс адлюстраванага, ствараючы выдатную абмалёўку героя, у якой, як адзначалася, акцэнтуюцца роля асобнага слова і павялічваецца аўтарская імпліцытнасць. Да таго ж, п’есы ў А. Дударова шмат у чым развіваюць светапоглядную пазіцыю аўтара, канцэпцыю творчасці, пачатак якой закладзены менавіта ў апавяданнях, у дыялогах іх герояў. Зразумела, што аўтар бачыцца не праз прамое адлюстраванне ўласнай думкі, а праз выяўленне прадметнага свету, узнаўляючы чыёсьці маўленне. Такім чынам, маналогі (асобныя дыялогі), запазычаныя з апавяданняў, разгортваюць і развіваюць у п’есах дударавіцкую філасофію жыцця. І, як бачым, драма становіцца больш спрыяльнай глебай для яе ўвасаблення.

Асновы чалавечага быцця закранае апавяданне “Дэмагог”, у якім праявіў выразна акрэслівае гэты пытанне: “Жыццё <...> Што яно для

чалавека?” [2, с. 97]. Вартаснасць жыцця не існуе ізалявана ад асэнсавання смерці. Гэтая праблема развязаецца праз дыялог розных пазіцый герояў апавядання адносна пытання жыцця і смерці, што перарастае ў канфліктнае сутыкненне. Параўнаем пазіцыі Міціка і Пракопа:

– Чалавек сам па сабе ўяўляе толькі, што ён нешта асаблівае, а на самой справе – так, частка прыроды. Смерці ён не адужае ніколі... [2, с. 101].

– <...> Пі за святую чалавечую душу! За тое, што яна заўжды ёсць! Да нараджэння чалавека, у час яго жыцця і нават смерці. Пі за вечную памяць і яшчэ за тое, каб здохлі ўсе бязмозглыя пні, як ты, што лічаць чалавека нікчэмнасцю і раўняюць яго з жывёлінай! [2, с. 102]

З першых апавяданняў Аляксея Дудараў пачаў распрацоўваць гуманістычную праблематыку. Амаль кожная яго новая п’еса – распрацоўка на новым узроўні таго ж лейтматыву творчасці – сэнсу жыцця і чысціні сумлення. Маральна-этычнае рэалізуецца і ў гістарычных п’есах (характары Вітаўта ў драме “Князь Вітаўт”, Прадславы ў п’есе “Крыж”).

Так, і шафёр Сцяпан Пузырэвіч (“Святая птушка”), і трактарыст Сяргей Жураўчык (“Дуб”), і паштальён Матруна Акуліч (“Святочная тэлеграма”), і калгаснік Сямён Шпак (“Цацкі”) малююцца А. Дударавым незвычайнымі ў сваёй чуласці. Вось чаму Сямён Шпак задае сабе пытанне: “Чаму душы ў людзей сталі такія засушаныя, нібы леташнія грыбы?” [2, с. 48]. Адказ ён таксама знаходзіць для сябе дзіўны: “Прывучылі... дзяцей да ўсяго гатовага. Навошта, маўляў, вам думаць пра што-небудзь, маляваць звяроў або ляпіць іх з гліны <...> Вось вам мядзведзі, зайцы, ваўкі, сланы. А думаць не трэба. Тыя, хто робяць гэтыя цацкі, за вас падумаюць” [2, с. 51]. Вось таму зусім зразумелым і апраўданым падаецца яго ўчынак (паліць цацкі), у якім бачыцца пратэст супраць збяднення чалавечай душы, тым больш дзіцячай: “...А наш? Ці яму [сыну. – Т. А.] што цікава? Ды ў яго цацкі прыгажэйшыя, чым тыя, на манер якіх яны зроблены. <...> Урэшце рэшт і ён прывучыцца глядзець на ўсё так, як глядзяць на цацкі. І смяяцца будзе...” [2, с. 52].

Пытаннімі-развагамі поўняцца і маналогі дзейных асобаў п’ес: гэта самавыкрыццё, самапрызнанне. Жыццёвая пазіцыя, душэўны неспакой, сістэма каштоўнасцяў, глыбокае суперажыванне чужым пакутам – адметныя іх асаблівасці. Так, да прыкладу, Бацька (драма “Парог”) гэтаксама, як і Сямён Шпак, разважае пра пакаленне дзяцей і свайго сына, знаходзячы прычыну трагедыі: “Якое няшчасце? Ён што, аднарукі, сляпы, кульгавы? Няшчасце... Мо яго няшчасце ў

тым, што ты [да маці. – Т. А.] малаком са сваіх грудзей усё жыццё яго карміла! Мо няшчасце ў тым, што ішчасця занадта тоўстую лусту лёс адмераў...” [5, с. 119].

Выдатна пабудаваныя дыялогі апавяданняў, структурна набліжаныя да драматычных, сталі матэрыялам п’ес, бо менавіта дыялог – адзіны носьбіт “ўзнаўляльнага дзеяння... выяўляе становішчы дадзенага моманту ў іх непаўторнасці, матэрыялізуе ход падзей і дынаміку ўзаемаадносін герояў” [4, с. 194]. Свядомасць герояў апавяданняў пераважна таксама дыялагічная – адкрытая свядомасці іншых герояў, здольная ўдзельнічаць у лёсе іншага, спачуваць і суперажываць.

Маналогі і дыялогі герояў апавяданняў шчыльна пераплецены, часам пераходзяць адно ў адно. У рамках жывых размоў узнікаюць і сцвярджаюцца грунтоўныя маналагічныя выказванні, якія выходзяць за межы гутаркі дзейных асобаў і такім чынам набываюць патэнцыйную магчымасць быць непасрэдным зваротам да аўдыторыі, што з’яўляецца адной з адметнасцяў драматычнага маналога.

Як відаць, апавяданні Аляксея Дударава давалі выразную падставу для звароту да драматургіі (адметнасць эпічнага героя, шырокая распрацаванасць маналогаў і дыялогаў, канфліктнасць станаў мастацкай сітуацыі).

Спецыфіка выбару персанажаў у апавяданнях, іх расстаноўка ў зыходныя для дыялога пазіцыі, акцэнтаванне ў іх пэўных бакоў характараў, супярэчлівы сінтэз супрацьдзейных тэндэнцый, пастаноўка важных сацыяльна-псіхалагічных і маральна-філасофскіх праблем, разгорнутых у дыялогах, знайшлі працяг у драматургіі А. Дударава, якую можна лічыць жанравай трансфармацыяй яго першых апавяданняў.

Спіс літаратуры

1. **Тэорыя літаратуры** : учеб. пособие для студ. филол. фак. высш. учеб. заведений : в 2 т. / под ред. Н. Д. Тамарченко. – М. : Академия, 2004. – 512 с.
2. **Дудараў, А.** Святая птушка : Апавяданні / А. Дудараў. – Мінск : Маст. літ., 1979. – 158 с.
3. **Васючэнка, П.** Сучасная беларуская драматургія : дапаможнік для настаўнікаў / П. Васючэнка. – Мінск : Маст. літ., 2000. – 158 с.
4. **Халізев, В. Е.** Драма как род литературы : Поэтика, генезис, функционирование / В. Е. Халізев. – М. : Изд-во МГУ, 1986. – 289 с.
5. **Дудараў, А.** Дыялог : П’есы / А. Дудараў. – Мінск : Маст. літ. – 1987. – 272 с.

Таццяна АСТРОЎСКАЯ,
даследчыца літаратуры.

Артыкул рэкамендаваны да друку кафедрай беларускай літаратуры Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы.

АБ'ЯДНАННЕ “МАЛАДНЯК”: МАСТАЦКАЯ ПЛАТФОРМА

Літаратурнае аб'яднанне “Маладняк” утварылася 28 лістапада 1923 г. у Мінску пры аднайменным часопісе, першы нумар якога выйшаў на некалькі месяцаў раней. У яго склад увайшлі Міхась Чарот (абраны старшынёй), Анатоль Вольны, Алесь Дудар, Андрэй Александровіч, Язэп Пушча, Адам Бабарэка, Уладзімір Дубоўка, Кузьма Чорны, Кандрат Крапіва, Максім Лужанін, Пятро Глебка, Алесь Звонак, Паўлюк Трус, Нічыпар Чарнушэвіч, Язэп Падабед, Міхась Зарэцкі і інш. Нягледзячы на тое, што спачатку “Маладняк” не меў ні належнага фінансавання, ні нават уласнага будынка, яго папулярнасць сярод беларускай моладзі расла надзвычай імкліва, і ўжо ў 1925 – 1926 гг. колькасць сяброў дасягала 500 чалавек, што ў першую чаргу звязана са стварэннем філій аб'яднання ў іншых гарадах і мястэчках. Не ўсе маладнякоўцы былі таленавітымі пісьменнікамі і паэтамі, некаторыя ўвогуле ніколі не пісалі і пісаць не думалі. Па сутнасці, сапраўдны актыў “Маладняка” – тая, пра каго гавораць цяпер, маючы на ўвазе гэтае літаратурнае аб'яднанне, – гэта два-тры дзесяткі творцаў, што, як правіла, гуртаваліся ў Мінску (выключэнні складаюць некалькі пісьменнікаў з правінцыі, якія, аднак, неўзабаве таксама перабраліся ў сталіцу).

Даследчыкамі беларускай літаратуры, пачынаючы ад Максіма Гарэцкага і Льва Клейнбарта, ужо дадзена трывалая характарыстыка становішча і адмоўных рысаў у творчасці і грамадска-культурнай дзейнасці маладнякоўцаў: з аднаго боку, абнаўленне тропікі і рытмікі беларускай паэзіі, прыўнясенне новых матываў і настройаў, з другога – перавага ідэалагічных крытэрыяў над літаратурнымі, пераўтварэнне з літаратурнай у культурна-асветную арганізацыю, адмаўленне спадчыны нашаніўства, схематызм і шаблоннасць у творчасці, недахоп літаратурнай дасведчанасці і начытанасці.

Між тым “Маладняк” быў першым аб'яднаннем пісьменнікаў у Беларусі, і галоўная памылка яго стваральнікаў – падмена эстэтычных прыярытэтаў ідэалагічнымі – была справакаваная заканамернасцямі тагачаснага грамадска-палітычнага жыцця краіны. Маладнякоўцы будавалі сваю арганізацыю па прынцыпе партыйнай ячэйкі, з адпаведнай дысцыплінай, сходамі, пратаколамі, дырэктывамі, вымовамі і нават чысткамі. У сувязі з гэтым эстэтычнае аблічча “Маладняка” складалася стыхійна і было вынікам агульнасці не так мастацкіх прынцыпаў, як светаадчування і светапогляду.

Таму калі “Маладняк” і не стаў паўнаважным мастацкім кірункам, то адлюстраваннем светаад-

чування моладзі той пары ён стаў адназначна – гэта быў перыяд аптымізму, бадзёрасці, веры ў свае сілы і нечуванай радасці быцця. Верш М. Чарота, якім адкрываўся першы нумар часопіса “Маладняк”, вельмі добра характарызаваў гэтую настроёнасць: *“Перастаў і сумны сьнег гусыці, / Дні прыйшлі – ажно ня верыцца... / Хто-ж адвагі знойдзе, сьмеласьці / З сілай моладзі намерацца?!”* [9, с. 3].

Найбольш паказальна папулярнасць маладнякоўскіх ідэй сярод беларускай моладзі выявілася ў стварэнні так званых акруговых філій: *“Ува ўсіх акруговых гарадох засноўваліся філіі Маладняка. На раёнах, вёсках, пры школах вырасталі маладнякоўскія гурткі. І ня толькі ў БССР. Меліся філіялы Маладняка ў Маскве, Ленінградзе і па-за межамі Савецкага Саюзу”* [1, с. 3]. Вядома, з мастацкага боку творы сяброў філій і ўдзельнікаў гурткоў былі слабымі, а іх аўтары мелі прымітыўнае ўяўленне наконт прынцыпаў і задачай мастацкай творчасці. Як правіла, з 10-20 сяброў філій толькі 1-2 працягвалі працаваць у літаратуры (напрыклад, з Магілёўскай філіі – Кастусь Губарэвіч, Юрка Лявонны, з Бабруйскай – Міхась Лынькоў), прозвішчы большасці нічога не скажуць нават сучаснаму даследчыку гісторыі літаратуры. Часта здаралася і так, што ў сябры філіі залічваліся маладыя людзі, увогуле ніякім чынам не звязаныя з літаратурнай творчасцю. А. Дудар, накіраваны Цэнтральным Бюро “Маладняка” для кіраўніцтва філіяй у Полацк, у лісце да У. Дубоўкі пісаў: *“...я тады сабраў 7 хлопцаў на адзнацы: гаворыць па-беларуску, піша, чытае (маецца на ўвазе – умее пісаць, чытаць. – Ж. К.) і больш нічога. Бо калі б я ўзяў напрамак на мастакоў (мастацкую творчасць. – Ж. К.), то нічога ня вышла б – няма ў Полацку людзей. Цяпер якую працу з імі весіць? Разглядаць пытанні літэратуры? Нікога, апрача мяне, не зацікавіць. А што яшчэ: спектаклі ставіць, канцэрты рабіць? Тады лепш назваць звычайным культурна-асветным гуртком, а ня філіяй аб'яднання поэтаў і пісьменнікаў”* [3, арк. 44]. Такая сітуацыя была характэрная не толькі для Полацкай філіі, насычанае літаратурнае жыццё вялося, па сутнасці, выключна ў Мінску, дзе для гэтага былі і больш спрыяльныя ўмовы. Галоўная задача акруговых філій палягала не толькі ў камсамольскай прапагандзе і пашырэнні кругагляду маладога пакалення, але і ў далучэнні яго да беларускага літаратурнага кантэксту. Часта здаралася, што нават тыя, хто цікавіўся літаратурай і пачынаў пісаць сам, у большасці выпадкаў бралі за прыклад расійскіх пісьменнікаў, і гэта датычыцца як класікі, так і

сучаснасці. На абавязковыя ў маладнякоўскіх анкетах пытанні пра літаратурныя густы і прыярытэты моладзь адказвала, згадваючы Л. Талстога, А. Чэхава, І. Тургенева, А. Блока, У. Маякоўскага, С. Ясеніна, Дз. Беднага часцей, чым Ф. Багушэвіча, Я. Коласа, Я. Купалу, М. Гарэцкага, З. Бядулю і інш. Часам літаратурная недасведчанасць даходзіла да таго, што аўтарства “Сымона-музыкі” прыпісвалася маладымі паэтамі Янку Купалу [2, арк. 10]. У гэтым сэнсе “Маладняк” рабіў вельмі карысную і неабходную справу, знаёмячы моладзь як з сучаснай беларускай літаратурай (якая атаясамлівалася, праўда, з творчасцю маладнякоўцаў), так і з літаратурай XIX – пачатку XX ст. Зразумела, што ацэнкі творчасці нашаніўцаў і іх папярэднікаў з вуснаў маладнякоўскіх актывістаў гучалі прадурэна і не заўсёды карэктна і прыводзілі да таго, што “ўсякіх там Коласаў ды Бядуль нешта моладзь, асабліва камсамольская, ня ведае, а пра нас [маладнякоўцаў] чула” [3, арк. 57].

Увогуле ж адносіны маладнякоўцаў да сваіх літаратурных папярэднікаў былі агрэсіўнымі. У пэўным сэнсе гэта адбывалася з-за ўплыву расійскага пісьменніцкага руху 1920 – 1930-х гг., які ўсё-ткі меў ролю своеасаблівага “заканадаўцы” ў тагачаснай літаратуры. Між тым калі для расійскага кантэксту такая сітуацыя была хоць і не спрыяльнай, але заканамернай, што абумоўлівалася ў першую чаргу пазалітаратурнымі прычынамі (сацыяльны склад “старога пісьменніцтва”), то для беларускіх умоў праблема супрацьпастаўлення пісьменніцкіх пакаленняў выглядала штучна і надумана. Цікава, што значнасць творчасці Я. Коласа маладнякоўцы адмаўлялі катэгарычна, а вось Я. Купалу лічылі настаўнікам. Абумоўлена такая, на першы погляд, парадаксальная сітуацыя была тым, што Я. Купалу маладнякоўцы ўспрымалі выключна як песняра рэвалюцыі: пакідаючы пазза ўвагай нешта больш істотнае, глыбокае ў яго творчасці, яны захапляліся раннімі купалаўскімі вершамі, прысвечанымі тэме нацыянальнага і сацыяльнага вызвалення, заклікам да рэвалюцыйнай барацьбы. Такія матывы пакаленню, выхаванаму на рэвалюцыйных лозунгах, былі блізкія не толькі паводле тэматыкі, але і ў сэнсе ідэйным.

Па-іншаму ставіліся маладнякоўцы да творчасці Я. Коласа, даючы яму наступную характарыстыку: “Адзін поэта, які прэтэндуе на нейкае незвычайнае значэнне ў Беларусі, напісаўшы тысячы радкоў, звязаных прымітыўнымі, дзіцячымі дзеяслоўнымі рыфмамі” [7, с. 15]. Напружаныя адносіны з Я. Коласам тлумачыліся дзвюма прычынамі: па-першае, асноўная тэматыка яго твораў – вёска, селянін, улада зямлі над чалавекам – расцэньвалася маладнякоўцамі не проста як састарэлая і неактуальная ў паслякастрычніцкай рэчаіснасці, але і як ідэалагічна заганныя, паколькі вёска, паводле камуністыч-

ных пастулатаў, разглядалася як асяродак “дробна-буржуазных ідэй”; па-другое, Я. Колас сам уступаў у адкрытую літаратурную палеміку з “Маладняком” – менавіта ў гэтым кантэксте пісаліся юнацкая аповесць “На прасторах жыцця”, апавяданні “Трыумф” і “Адукацыя”. І хоць “Трыумф” меў падзагалоўак “Прыяцельскі шарж”, маладнякоўцы ўспрынялі яго як абразу. Між тым Я. Колас не хацеў абразіць маладых пісьменнікаў, але для іх жа карысці даваў ім магчымасць паглядзець на сябе збоку і задумацца над тым, што іх вобразатворчае наватарства часта стаіць на мяжы недарэчнасці: *«Выходзіць паэт і пакланіцца ня хоча: самі паклоніцеся мне! Вытрас з кішэні паэзію, у позу стаў добраую і чытаць пачаў:*

“Бурапень ты, мая песня новая!

Сэрца рыжае, скачы!

Вечар п’яны носам клёвае,

А з стрэх віснуць смаркачы!”

...Дзьве старэнькія бабкі, стоячы ў куточку, гаротна паківалі галоўкамі адна да адна і адна з іх сказала:

– Ой, матухны мае! Як гэта ён хораша сказаў! Праўда: і вечар цяпер зноў п’яны робіцца – гарэлкаю, кажуць, тарваваць пачалі. Ня дзіва, што і сэрца ад яе парыжэе» [5, с. 2].

Як ужо адзначалася, галоўным недахопам у літаратурнай дзейнасці “Маладняка” была адсутнасць эстэтычнай платформы. Калі ў 1923 – 1925 гг. для пісьменнікаў мела значэнне толькі магчымасць заявіць пра сябе, пэўным чынам сцвердзіцца ў моднай іпастасі *літаратара*, то з выспяваннем творчай самастойнасці, фарміраваннем адметнага стылю і асэнсаваннем літаратурных прыярытэтаў з’яўляліся і больш сур’ёзныя запатрабаванні – перамяшчэнне акцэнта з культурна-асветніцкай працы на літаратурную. Творчы крызіс “Маладняка” ярка праявіўся ў канцы 1925 – пачатку 1926 г. і скончыўся так званым расколам: 27 мая 1926 г. Язэп Пушча, Адам Бабарэка, Уладзімір Дубоўка, Кузьма Чорны, Кандрат Крапіва, Максім Лужанін, Пятро Глебка, Андрэй Шашалевіч *«вышлі з “Маладняка”... не згаджаючыся з мэтадамі працы арганізацыі і яе характарыстыкай сучаснага становішча беларускай пралетарскай літаратуры»* [6, с. 4]. Неўзабаве было ўтворана новае літаратурнае аб’яднанне “Узвышша”, яно па сваіх мастацкіх дасягненнях пераўзышло “Маладняк” у шмат разоў.

Раскол выклікаў вялікі розгалас у тагачасным беларускім літаратурным жыцці і паклаў пачатак бескампраміснага супрацьстаяння паміж “Маладняком” і “Узвышшам”: нягледзячы на тое, што на сходзе, прысвечаным “трохгадоваму юбілею” “Маладняка” (28 лістапада 1926 г.), заяўлялася, што *«“Маладняк” у далейшым лічыць магчымым аказваць таварыскую дапамогу і падтрыманьне новай маладой літаратурнай арганізацыі, аднак, ні на хвіліну ня спыняючы выкрыцьціце яе ўхілаў і*

памылак як у тэорыі, так і ў творчай практыцы» [8, с. 3], маладнякоўцы паспяхова выконвалі толькі другую частку свайго абяцання.

Зразумела, раскол “Маладняка” быў заканамерны і непазбежны. Сіла дзеяння роўная сіле супрацьдзеяння: чым больш у маладнякоўскай творчай практыцы назіраўся ўхіл да прымітывізацыі мастацкіх задач, тым больш востра адчувалася патрэба ў вызначэнні эстэтычных кірункаў творчасці. Тым не менш была і канкрэтная прычына, што справакавала ці, прынамсі, паскорыла выхад шэрагу пісьменнікаў з “Маладняка”. Маецца на ўвазе надзвычай негатыўная ацэнка зборніка вершаў “Credo” У. Дубоўкі, якая выказвалася многімі сябрамі аб’яднання. Менавіта гэта давала падставы кіраўнікам “Маладняка”, у прыватнасці М. Чароту, разглядаць менавіта У. Дубоўку як ініцыятара расколу. У інфармацыі на сходзе Віцебскай філіі 10 чэрвеня 1926 г. М. Чарот адзначаў: «...нядаўна група членаў аб’яднання на чале з Дубоўкай вышла з “Маладняка”. Галоўнымі матывамі выхаду імі вызначаліся ўціск з боку некаторых членаў ЦБ [Цэнтральнага Бюро “Маладняка”], патрэба адмовіцца ад грамадзянскай працы, ухіліцца ад абцяжарвання сябе філіямі, патрэбы ўтварэння Саюзу сапраўды талянавітых адзінак і г. д. Зразумела, гэтыя прычыны не абаснаваны і ня ўлічваюць умоваў сучаснай працы. Выхад быў выкліканы рэцэнзіяю на Дубоўку ў “Маладняку”, але магла быць і іншая прычына» [4, арк. 81]. Асабліваю крытыку заслужылі ўзвышаўцы за патрабаванне зменшыць грамадскую нагрузку (“адмовіцца ад грамадзянскай працы”). Між тым адзін з самых паслядоўных апанентаў “Узвышша” А. Дудар у лісце да У. Дубоўкі за 14 ліпеня 1925 г. скардзіўся: “Толькі пасля отпуску я ні за што не вярнуся ў Полацк, хаця бы мне прыйшлося кінуць усё. Я магу працаваць, хачу працаваць і буду працаваць. Толькі ня ў Полацку. Полацк мяне знаіў і фізічна і можа маральна. <...> Дасягненні я маю тут вялікія: калі я меў раней хоць кроплю здольнасці, дык у Полацку я яе страціў” [3, арк. 50]. Як бачым, разбуральны ўплыў “абцяжарвання сябе філіямі” на творчую працу адчувалі не толькі тыя пісьменнікі, што выйшлі з “Маладняка”, гэта было відавочным і для самых зацятых маладнякоўцаў. Аднак калі пачыналі дзейнічаць законы “групавой барацьбы”, то пытанні мэтазгоднасці і праўдзіваці рабіліся неістотнымі.

Так сталася, што і святкаванне пятай гадавіны “Маладняка” таксама адзначалася арганізацыйнымі зменамі: у лютым 1928 г. была прынята пастанова пра ўваход “Маладняка” ў ВОАПП (Всесоюзное объединение ассоциации пролетарских писателей), у выніку чаго “Маладняк” быў рэарганізаваны ў БелАПП (Беларускую асацыяцыю пралетарскіх пісьменнікаў). Па сутнасці,

гэта была своеасаблівая падрыхтоўка да ўтварэння адзінага Саюза пісьменнікаў, аднак для маладнякоўцаў гэта стала і адмысловым арганізацыйным выратаваннем: пасля расколу ў 1926 г. калі аб’яднанне страціла самых таленавітых пісьменнікаў, пасля пераходу М. Чарота, М. Зарэцкага, А. Дудара, А. Александровіча, А. Вольнага ў “Польмя” “Маладняк” канчаткова страціў сэнс існавання як літаратурная арганізацыя.

Вельмі часта даследаванне “Маладняка” ў беларускім літаратуразнаўстве вядзецца ў пошуках пэўнага кампрамісу паміж яго сціпымі літаратурнымі дасягненнямі і шырокімі культурніцкімі. Сапраўды, варта не надаваць абсалютны сэнс літаратурнаму складніку гэтага аб’яднання, а паглядзець на яго найперш як на культурна-асветную арганізацыю. Калі зыходзіць з яго шырокай культурна-асветніцкай працы, тады не ўзнікае і пэўных супярэчнасцяў у ацэнцы яго ўнёска ў літаратурнае і культурнае жыццё Беларусі. “Маладняковец... быў актыўным агітатарам за беларускую мову і культуру, працаўніком у галіне беларусізацыі, ён дапамагаў распаўсюджваньню беларускага друку” [1, с. 3]. Акрамя гэтага, маладнякоўцы спрыялі выяўленню творчых людзей у розных кутках Беларусі, а таксама давалі ім магчымасць своеасаблівай “літаратурнай стажыроўкі” – знаёмства з мастацкімі прыёмамі, далучэння да літаратурнага руху, цэнтрам якога была сталіца. Думаецца, у выхаванні творчых асобаў ролю “Маладняка” перабольшаць не варта, бо талент тых пісьменнікаў, творчасць якіх стала знакавай, развіваўся хутчэй не дзякуючы, а насуперак маладнякоўскім творчым устаноўкам.

Спіс літаратуры

1. Александровіч, А. Сьвята беларускай пралетарскай літаратуры (Пяць год “Маладняка” 28-XI-23 – 28-XI-28) / А. Александровіч // Звязда. – 1928. – 28 сьнеж. – С. 3.
2. БДАМЛМ. – Ф. 225. – В. 1. – Спр. 11. – Арк. 10.
3. БДАМЛМ. – Ф. 225. – В. 1. – Спр. 13. – Арк. 44, 50, 57.
4. БДАМЛМ. – Ф. 225. – В. 1. – Спр. 17. – Арк. 81.
5. Колас, Я. Трыумф (Прыяцельскі шарж) / Я. Колас // Савецкая Беларусь. – 1925. – 7 сак. – С. 2.
6. Лісты ў рэдакцыю // Савецкая Беларусь. – 1926. – 10 ліп. – С. 4.
7. Маладняк Янку Купалу : Да 20-гадовага юбілею. – Мінск : Выданьне ЦБ Маладняка, 1925. – С. 15.
8. Трэцяя гадавіна “Маладняка” : Ад Усебеларускага аб’яднання паэтаў і пісьменнікаў “Маладняк” // Савецкая Беларусь. – 1926. – 28 ліст. – С. 3.
9. Чарот, М. Маладняк / М. Чарот // Маладняк. – 1923. – № 1. – С. 3.

Жанна КАПУСТА,

аспірантка кафедры беларускай літаратуры і культуры філалагічнага факультэта БДУ.

Артыкул рэкамендаваны да друку кандыдатам філалагічных навук, дацэнтам Паўлам Навуменкам.

Жанна Капуста падрыхтавала для “Роднага слова” цыкл матэрыялаў пра літаратурныя аб’яднанні Беларусі. У адным з найбліжэйшых нумароў будзе надрукаваны артыкул пра згуртаванне “Узвышша”.

СТРАТЭГІЯ ЎЗАЕМАДЗЕЯННЯ АЎТАР – ЧЫТАЧ У ТВОРЧАЙ СПАДЧЫНЕ ВІНЦЭСЯ КАРАТЫНСКАГА

Творчая спадчына Вінцэся Каратынскага адносна невялікая. Перыяд яго літаратурнай актыўнасці вельмі кароткі: другая палова 50-х гг. XIX ст. Звернем увагу на гэты час. Пасля прыходу да ўлады імператара Аляксандра II, нягледзячы на кансерватызм большасці “ўладальнікаў душ”, стала зразумела, што прыгонная залежнасць будзе знішчана. Нават у межах самадзяржаўнай Расіі гэты гістарычны акт – толькі пытанне часу. Пярэдадзень эпохі так званых вялікіх рэформаў нарадзіў своеасаблівую эйфарыю ў грамадстве, абяцаў лепшую будучыню. Да кожнага слова пісьменнікаў тады чуйна прыслухоўваліся, ставіліся да іх як да найвысакароднейшых сучаснікаў, а занятак літаратурай лічылі вельмі карысным для грамадства. Нярэдка творчасць увогуле ўспрымалася як місія, таму ў многіх тагачасных творах асоба аўтара выходзіла на першы план. У духу часу было не толькі непасрэдна звяртацца да чытачоў, але і рознымі спосабамі выражаць уласную пазіцыю, нагадваць чытачу, што ён не столькі чытае, колькі вядзе зацікаўленую гутарку з аўтарам. Невыпадкова многія тагачасныя творы пачыналіся прадмовамі або мелі адмысловыя каментарыі, у якіх высвятлялася і тлумачылася пазіцыя пісьменніка. Таму цалкам правамерна ставіць пытанне пра *стратэгію* двух асноўных суб’ектаў літаратурнага працэсу ў дачыненні да творчай спадчыны В. Каратынскага.

Вінцэс Каратынскі належыць да вельмі нешматлікіх у сярэдзіне XIX ст. прадстаўнікоў сялянства, якія атрымалі магчымасць засвоіць здабыткі элітарнай шляхецкай культуры. Дзякуючы збегу шчаслівых акалічнасцяў, пры дзейнай падтрымцы Уладзіслава Сыракомлі, які стаў яго настаўнікам і апекуном, сын наднёманскага селяніна быў уведзены ў тагачаснае культурнае асяроддзе сталіцы краю, Вільні, прыняты ў ім. Але прыняты не як роўны. Дзеячы культуры і прадстаўнікі віленскай інтэлігенцыі сярэдзіны 50-х гг. XIX ст. аднесліся да маладога чалавека з сацыяльных нізоў спецыфічным чынам: на яго негалосна ўсклалі задачу стаць у літаратуры абаронцам заняволеннага і пазбаўленага голасу сялянства. Згадваючы тыя часы, В. Тамашэвіч, які добра ведаў паэта і ўсе акалічнасці культурных перыпетый Вільні, пісаў: “Калісьці мы марылі бачыць у ім [В. Каратынскім] будучага народнага трыбуна, бо ён, выйшаўшы з народа, ведае ўсе яго патрэбы, а адначасова і крыўды, і вучыўся ён не на подлай руціне ўрада-

вай школы, а на ўзорных польскіх пісьменніках, ён хуткім крокам прайшоў пачатковыя ступені разумовага развіцця...” [5, с. 33]. Гэта абумоўлівала датклівасць становішча. З аднаго боку, як селянін пісьменнік лепш ведаў рэальнае жыццё прыгоннай вёскі. Але з другога – у творчасці ён так ці інакш мусіў арыентавацца на літаратурныя густы адукаванай шляхецкай аўдыторыі. Такая дваістасць уладна дыктавала неабходнасць выпрацоўкі пэўных “правілаў гульні”, своеасаблівага кодэксу літаратурных паводзінаў. Трэба было пісаць (і гэтага ад яго чакалі) пра сваіх братаў у сярмязе і пры гэтым не расчараваць, не “абразіць” густы шляхецкай чытацкай аўдыторыі.

У такой сітуацыі В. Каратынскі меў абмежаваныя магчымасці адкрыта выяўляць у творчасці тое, што хвалявала, пра што думаў. Мы ведаем яго рэальныя адносіны да шляхты і тагачаснай краёвай літаратуры, выкладзеныя ў так званым лісце “Да чэшскіх літаратараў” (чэрвень 1858 г.): *“Сапраўдныя дзеці нацыі, вы пішаце для народа, і народ вас чытае, і народ вам гаворыць: узнагародзь вас Бог! Вы шчаслівейшыя за нас! У нас сельскі народ цалкам не ўмее чытаць, толькі шляхта піша для шляхты, і пісьменства за малымі выключэннямі, замест інтарэсаў нацыі, падтрымлівае інтарэсы касты, якая адна толькі хоча называцца нацыяй. З кожным днём, дзякуй Богу, усё мацней пярэчанні супраць такога парадку рэчаў; але факт дагэтуль застаецца фактам, які падтрымліваецца забабонамі, карыслівацю і заканадаўствам”* [2, с. 357]. Няма сумнення, што такая катэгарычная пазіцыя павінна была нейкім чынам, хоць і завулявана, адлюстравана ў асабліва сцяжх мастацкай творчасці паэта, прыхільніка, калі дазволіце, ідэалогіі сялянскай дэмакратыі і апанента шырока распаўсюджанай формулы “мастацтва для мастацтва”. В. Каратынскі належыць таксама да ліку тых нямногіх беларускіх пісьменнікаў XIX ст., хто здолеў выкласці дастаткова поўна ўласныя эстэтычныя погляды. Ён адчуў вызначальны і прынцыповы ўплыў У. Сыракомлі, але яго палеміка з адэптамі “чыстага мастацтва” ў каментарыях да паэмы “Таміла” [2, с. 176 – 182] сведчыць пра больш радыкальнае, у параўнанні з настаўнікам, сацыяльнае асэнсаванне жыцця беларускай вёскі.

Для культурнай сітуацыі сярэдзіны 1850-х гг. у Беларусі была актуальнай праблема пошуку і “фарміравання” свайго беларускамоўнага чытача. Гэта знайшло адлюстраванне ў “Літаратарскіх

клопатах” (1856) В. Дуніна-Марцінкевіча. Свае беларускія творы пісьменнік пісаў з разлікам на абавязковага *насярэдніка* пры камунікацыі. Ім мусілі выступаць дабрачынныя пані і паненкі, якія, сабраўшы сялян, чыталі б творы на іх мове [1, с. 258 – 259]. Значыць, творчасць Беларускага Дудара мела дваінога адрасата і павінна была рэалізоўвацца ў форме *аўтар – чытач – слухач*. Камунікацыя ў такой сітуацыі была выразна сацыяльна рэгламентаванай. Пры гэтым апошняе звязно трыяды – *слухач* – звязана не столькі з аўтарам, колькі з чытачом, які з’яўляўся не галоўным, але абавязковым (побач з аўтарам) адрасантам і арганізатарам непасрэдных зносін. Зразумела, што пры гэтым мастацкія творы, іх змястоўны бок арыентаваліся на даволі абмежаваныя веды, жыццёвы вопыт і нацыянальна-культурныя традыцыі патэнцыяльнага слухача, а не чытача. Пазней, у 1868 г., калі пасля паўстання сітуацыя прынцыпова змянілася, у лісце да Я. Карловіча В. Дунін-Марцінкевіч нібы апраўдваўся, што ў колішняй беларускамоўнай творчасці “выракаўся” “ўсялякіх эстэтычных формаў”, а ў польскамоўнай – арыентаваўся на “простыя, даступныя ўяўленням яшчэ не акрэсленым”, густы “цёмнага мужыка” [3, с. 121 – 125].

Іншыя тэндэнцыі пераважалі ў другой палове 50-х гг. XIX ст. Тады якраз актыўна фарміраваўся сам тып беларускага пісьменніка і, адпаведна, аўтара. Тэксты, якія пакінуў В. Каратынскі, даюць уяўленне як пра вобраз аўтара, так і пра вобраз чытача, на якога арыентаваўся пісьменнік. Абразоў з народнага жыцця “Таміла” – вызначальны ў творчай спадчыне. Штуршком да яго напісання было, па ўсім відаць, пачуццё пратэсту супраць агульнапрынятых, але памылковых і непрымальных, бо яны ўжо зжылі сябе, адносінаў да сялянства. Задума твора залежала не толькі ад знешніх прычын, але і ад унутраных, звязаных з паходжаннем і жыццёвым вопытам аўтара. Паэма “Таміла” ўбачыла свет у 1857 – 1858 гг., г. зн. пасля выхаду двухмоўных паэтычных зборнікаў В. Дуніна-Марцінкевіча. Возьмем на сябе смеласць выказаць меркаванне, што ў абразку заключана скептычная пераацэнка “твораў для народа” вядомага сучасніка і папярэдніка. І тут галоўнае не толькі ў ступені суб’ектывізацыі тэксту, скіраванай у “Таміле” на ўзмацненне псіхалагічнай глыбіні твора. У В. Каратынскага відавочна выяўляецца адсутнасць асаблівых асветніцкіх ілюзій. Творчасць жа В. Дуніна-Марцінкевіча грунтавалася перадусім на выразных асветніцкіх уяўленнях пра маральныя, сацыяльныя, рэлігійныя і літаратурныя каноны, на ўвасабленні станоўчага пачатку і адназначнага літаратурнага вобраза. У В. Каратынскага, наадварот, вобраз Тамі-

лы будзеца на шматлікіх супярэчнасцях. Калі В. Дунін-Марцінкевіч – аптымістычны, то мастацкая канцэпцыя В. Каратынскага прасякнута скептыцызмам. У “Таміле” аўтар прапанаваў уласную версію рэчаіснасці, прынцыпова адрозную ад варыянтаў аўтараў шляхецкага паходжання, у тым ліку В. Дуніна-Марцінкевіча. В. Каратынскі быў перакананы, што праўдзіва адлюстроўвае рэчаіснасць, што кіруецца ў творчасці праўдай і толькі праўдай. Але ці так было насамрэч? Паэт, у той час малады чалавек, які ўваходзіў у жыццё, з запалам кінуўся самасцвярджацца, амаль заваёўваць належнае суверэннае становішча як у літаратуры, так і ў грамадстве. Пазней ён прыгадваў, што Вільня “*тады бруіла жывым разумовым рухам*” [2, с. 333]. І гэты рух за грамадскае абуджэнне, за асвету найперш адлюстроўваўся ў літаратуры. Вось чаму палеміка пра ролю мастацтва ў пераўтварэнні жыцця з’яўляецца асноўнай у каментарыях да “Тамілы”, вызначае іх пафас, скіраваны на “сцвярджэнне тэндэнцыйнасці, праўдзінасці і грамадскай функцыянальнасці мастацтва” [4, с. 161].

Трэба думаць, што В. Каратынскі імкнуўся зрабіць абразок “Таміла” своеасаблівай ілюстрацыяй да ўласных эстэтычных поглядаў. Сапраўды, найбольш істотнымі ў яго з’яўляюцца пасулаты аб’ектыўнай і тэндэнцыйнай творчасці, адмаўленне “штучнага” мастацтва. Але асноўны твор паэта дзякуючы наўмыснай ангажыраванасці атрымаў ці не больш істотным і важкім не столькі мастацкі, колькі публіцыстычны кампанент. В. Каратынскі імкнуўся адлюстраваць не проста праўду, а жорсткую праўду. Яго арыентацыя на дзейснае мастацтва як ключавы момант у эстэтыцы спецыфічным чынам рэалізавалася ў творчай практыцы. Зрэшты, канцэпцыя “Тамілы” нібы ляжыць на паверхні, але ў той самы час гэты твор яшчэ не прачытаны з пункту гледжання менавіта аўтарскіх ідэй.

Галоўны герой абразка мае ўласнае імя, якое і дало назву твору. Ён прадстаўнік пэўнага саслоўя, але аўтар, па сутнасці, пазбаўляе яго вобраз прыкметаў Асобы, а надзяляе толькі сукупнасцю ці мадэллю нейкіх канкрэтных стэрэатыпаў паводзінаў. Як герой Таміла пазбаўлены характару, хоць і мае, здавалася б, дастаткова акрэсленую драматычную біяграфію. І гэта, бадай, абумоўлена задумай і мэтай аўтара: ахвяруючы характарам і пакідаючы на першым плане жыццёвую канкрэтыку, дасягнуць як мага вышэйшай ступені мастацкага абагульнення сацыяльных фактаў. Гэтаму таксама спрыяюць выкарыстаныя прынцыпы фалькларызму і этнаграфізму, а таксама адчувальныя элементы прамых аўтарскіх выказванняў і роздумаў. У сваёй творчай лабараторыі В. Каратынскі нібы ставіў

эксперымента: амаль пазбаўлены волі галоўны герой выступае ў якасці ахвяры неспрыяльных абставінаў. У пэўным сэнсе так прамалінейна можна трактаваць увасабленне ідэі тэндэнцыйнасці на практыцы. Бясспрэчна, В. Каратынскі “перажываў” за свайго галоўнага героя, спачуваў яму, але як творца, паводле ўласнай мастацкай канцэпцыі, ён нібы прымушаў Тамілу прайсці праз ланцуг фатальных выпрабаванняў.

У сярэдзіне XIX ст. паказ жыцця сялянства менавіта ў такім ракурсе, здаецца, яшчэ не быў запатрабаваны рэальным чытачом. Але ці не ўпершыню менавіта В. Каратынскім гэты ракурс быў рэалізаваны. Пазней, у тым ліку ў выніку паразы шляхецкага паўстання 1863 – 1864 гг., такі спосаб адлюстравання рэчаіснасці на працягу некалькіх дзесяцігоддзяў праіснаваў як эстэтычны патэнцыял. І толькі напрыканцы стагоддзя, найперш у творчасці Ф. Багушэвіча, творчы “эксперымента”, распачаты В. Каратынскім, паспяхова па-мастацку ўвасобіўся і, што найбольш істотна, знайшоў свайго чытача. Паводле Ф. Багушэвіча, сялянін – таксама ахвяра сацыяльных, эканамічных, культурных і нават канфесійных адносінаў. Яшчэ ў 1972 г. У. Конан слушна адзначыў: «У іншых вершах Каратынскага можна заўважыць пачатак тых матываў, якія пазней стануць вельмі заўважнымі ў беларускай паэзіі: патрыятызм “ліцвіна” (г. зн. беларуса), “плакучая” нота і абяцанне, калі заблішчыць сонца над краінай, заспяваць на “вясёлы лад”» [4, с. 163]. В. Каратынскі сапраўды ішоў у авангардзе мастацкіх пошукаў свайго часу. Як ніхто з сучаснікаў, ён адлюстравваў сялянскае жыццё, якое ведаў не ў знешніх праявах, а ва ўнутранай сутнасці, спазнаў на ўласным вопыце. У “Таміле” аўтар вельмі шмат увагі аддае працы над рознымі элементамі мастацкай структуры, змяшчае даволі аб’ёмны каментарый. Няма сумнення, што гэта выклікалася разуменнем пісьменнікам “непадрахтанасці” чытача і імкненнем зрабіць на яго як мага большае ўздзеянне.

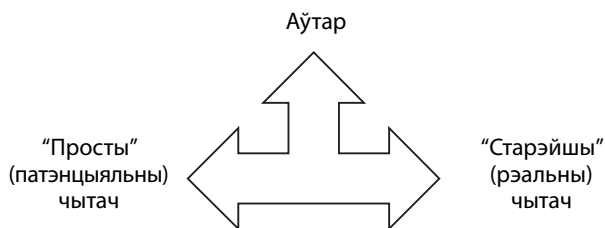
Эстэтыка “Тамілы” вылучаецца не толькі дэклараванымі аўтарам прынцыпамі, але і мастацкай традыцыяй: сінтэзам здабыткаў так званага фізіялагічнага нарыса і меладрамы ў яе трагедычным афармленні. Гэта адлюстравалася ў кампазіцыі твора. Яна вызначаецца наўмыснай незавершанасцю і пастаянным тэкстуальным проціпастаўленнем гаротнай сучаснасці і значна больш шчаслівага мінулага. У абразку “Таміла”, што ў жанравых адносінах спалучае побытавыя замалёўкі і шэраг своеасаблівых сцэн, канкрэтнасць адлюстравання жыцця вясковай беднаты спадарожнічае спробам псіхалагічнага раскрыцця свету галоўнага героя, жыццё якога беспрасветнае і трагічнае. Безумоўна, В. Каратынскі, як і В. Дунін-Марцінкевіч, аддаў даніну эстэтыцы сентыменталізму з яе абавязковым матывам

пакорлівасці лёсу. Але стратэгія ўзаемаадносінаў аўтар – чытач – слухач у творчасці В. Дуніна-Марцінкевіча мела на ўвазе абавязковую зваротную сувязь паміж імі. Пісьменнік быў перакананы, што “пачцівыя сялянкі” будуць “удзячныя сваім чытальніцам”, набудуць “да паноў нейкую сімпатыю”, набяруцца “ахвоты вучыцца”, будуць “са слязьмі ў вачах” цалаваць “рукі чытаючых”, а г. зн. непасрэднымі ўчынкамі абавязкова засведчаць літаратурны поспех аўтара [1, с. 258 – 259]. Для В. Каратынскага зваротная сувязь паміж аўтарам і чытачом – катэгорыя адносна. Ён свядома не праграмаваў у творчасці “мадэль” паводзінаў чытача, пакідаў яму магчымасць самастойна спасцігнуць аўтарскую задуму і аўтарскія адносіны да ўсяго, што адлюстравана ў мастацкім тэксце.

Аўтарскую ацэнку па-мастацку адлюстраванай рэчаіснасці ў сучасным літаратурнаўстве прынята называць мадальнасцю, якая, іншымі словамі, з’яўляецца матываванай аўтарскай канцэпцыяй, пунктам гледжання, пазіцыяй, каштоўнасцямі арыенцірамі. Сумны факт: раней яе называлі класавасцю і партыйнасцю. Сутнасць амаль не змянілася. У гэтым плане В. Каратынскі, як ніхто з беларускіх пісьменнікаў XIX ст., выразна засведчыў сваю пазіцыю ў каментарыях да “Тамілы”. Ён пісаў: “Праца наша наскрозь прасякнута тэндэнцыяй, і, каб пазбегнуць ганьбавання за грэх, які мы не лічым грахам, неабходна апраўдацца перад чытачом” [2, с. 176]. І гэтак жа ўсведамлена абавязку “апраўдацца перад чытачом” фігуруе неаднойчы ў каментарыях: “у адным нам толькі хацелася б апраўдацца” [2, с. 179]; “На гэтым канчаем нашу доўгую споведзь, якая, здавалася нам, была патрэбна для паразумнення з чытачом і за якую найсардэчней просім у яго прабачэння” [2, с. 180]. Невыпадкова ў тэкстах В. Каратынскага часта сустракаюцца непасрэдныя і вельмі характэрныя звароты да чытача: “прыношу просьбу” [2, с. 161], “каюся” [2, с. 183] і інш.

Асабліва важным у рэчышчы нашай гаворкі з’яўляецца пачатак прадмовы да памфлета “Выпіў Куба да Якуба” В. Каратынскага (1859): “**Простыя** (вылучана намі. – **І. З.**) браты зразу меюць мяне без прадмоў і зойдуць да мяне, хоць дом мой без порціка; прынамсі, я гэтага хацеў і ад усёй душы зычу. Што да **старэйшых** (вылучана намі. – **І. З.**) братаў, то прыношу просьбу, каб не шукалі ў маёй кніжачцы таго, чаго ў ёй аўтар не намерваўся змяшчаць, гэта значыць **паэзіі**. Адкрыта прызнаюся, што дыдактычнай паэзіі не разумею і, хочучы вучыцца садаводства, аддаю перавагу Струмілу перад Дзілілем: таму я наважыўся выбраць простую **прозу**, якая для таго толькі зарыфмавалася, каб пад лёгкай, як навуціна бабінага лета, формаю з большай пэўнасцю магла данесціся з ветрам да маіх братаў

у сярмязе. Колькі агульных думак кідаю ў свет на агульны ўжытак. Ці гэта надыйшло? Я не ведаю, але прагну” [2, с. 161]. Паводле гэтага фрагмента адносіны аўтар – чытач уяўляліся В. Каратын-скаму наступным чынам.

Але пісьменнік, відавочна, не быў упэўнены, што для рэалізацыі такой трохкампанентнай мадэлі ўзаемадзеяння надыйшоў час. Пад “агульным ужыткам” маюцца на ўвазе дзве катэгорыі сацыяльна і культурна дыферэнцыраваных адрасатаў: “старэйшага” і “простага” чытача. Пры гэтым “просты” чытач, па сутнасці, пакідаецца па-за ўвагай аўтара, бо з’яўляецца толькі імаверным. Яго верагодная наяўнасць служыць аўтару аргументам для “апраўдання” перад “старэйшым” чытачом за адсутнасць у творы “паэзіі”. У адносінах да “старэйшага” чытача аўтар не адчувае сябе раўнапраўным пры камунікацыі, ён “камплексуе”:

просіць, апраўдваецца, прызнаецца, тлумачыць сваю пазіцыю і мэты, не забываючы засведчыць уласны інтэлектуальны ўзровень (згадка пра Струмілу і Дэлію). В. Каратынскі, які абраў сабе шлях прафесійнага працаўніка слова, быў нібы ў цісках. Як аўтар ён імкнуўся да аб’ектыўнасці, хацеў выказаць сваё меркаванне, не хаваў уласнае “я”, але ў чытачы (амаль выключна шляхецкага паходжання) ён на падсвядомым узроўні бачыў магутнага апанента, перад якім увесь час адчуваў патрэбу апраўдацца, пакаяцца.

Спіс літаратуры

1. Дунін-Марцінкевіч, В. Творы / В. Дунін-Марцінкевіч; уклад., прадм. і камент. Я. Янушкевіча. – Мінск : Маст. літ., 1984. – 527 с.
2. Каратынскі, В. Творы / В. Каратынскі; уклад., прадм. і камент. У. Мархеля. – 2-е выд., дап. – Мінск : Маст. літ., 1994. – 406 с.
3. Янушкевіч, Я. Беларускі Дудар : Праблемы славянскіх традыцый і ўплываў у творчасці В. Дуніна-Марцінкевіча / Я. Янушкевіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1991. – 143 с.
4. Дорошевич, Э. Очерк истории эстетической мысли Белоруссии / Э. Дорошевич, В. Конон. – М. : Искусство, 1972. – 320 с.
5. [Tomaszewicz, W.] Album wileński / W. Tomaszewicz // Przegląd rzeczy polskich. – 1860. – № 3. – S. 2 – 35.

Ігар ЗАПРУДСКІ,
літаратуразнаўца.

Алена МАЧЭЛЬ

ВАСІЛЬ БЫКАЎ. ЗВЕСТКІ ПРА ЖЫЦЦЁ І ТВОРЧАСЦЬ

Х КЛАС

Мэты: паўтарыць і сістэматызаваць веды вучняў па раней вывучаных творах; пры дапамозе камп’ютэрных тэхналогій пазнаёміць школьнікаў з кароткімі звесткамі жыцця і творчасці Васіля Быкава, з грамадзянскай пазіцыяй пісьменніка; зацікавіць вучняў неардынарнай асобай пражытка і яго кнігамі; выхоўваць пачуццё нацыянальнай самасвядомасці.

Абсталяванне: партрэт В. Быкава на дошцы; выстава кніг пісьменніка; камп’ютэр, медыяўстаноўка, аўдыёзапіс голасу В. Быкава.

ХОД УРОКА

I. Паведамленне тэмы і мэты ўрока.

II. Уступнае слова настаўніка.

Імя Васіля Быкава вядома кожнаму беларусу, ды не толькі. Гэта чалавек, які праз усё сваё жыццё пранёс любоў да роднага краю, да яго мовы.

Рыгор Барадулін казаў пра пісьменніка: “Васіль Быкаў, як той васілёк у жыце Беларуса-

чыны, робіць зямлю нашу бліжэйшай да неба, а неба слова беларускага – вышэйшым”.

У 2001 г. менавіта В. Быкаў атрымаў ганаровае званне “Чалавек стагоддзя”, што сведчыць пра яго вялікую папулярнасць і павагу беларусаў да гэтага знакамітага пісьменніка.

Паводле звестак ЮНЕСКА, напрыканцы 70-х гг. XX ст. В. Быкаў быў адным з самых вядомых пісьменнікаў у свеце. Ды і сёння яго папулярнасць не зменшылася: быкаўскія творы перакладзены больш чым на 50 моў свету, у тым ліку на англійскую, іспанскую, нямецкую, французскую, японскую. Пра яго і сёння пішуць у папулярных газетах і часопісах Расіі, Германіі, Францыі, Італіі, Польшчы, Швецыі, Фінляндыі...

А якім жа чалавекам застаўся В. Быкаў у памяці беларусаў, і, вядома ж, сваіх сяброў?

III. Прэзентацыя.

Група вучняў загадзя рыхтуе прэзентацыю з выкарыстаннем звестак пра жыццё і творчасць

Урок-абагульненне

Алена Лявонцеўна Мачэль – настаўніца беларускай мовы і літаратуры Вілейскай гімназіі № 1 “Логас”. Закончыла Беларускае дзяржаўнае педагагічнае інстытут імя А. М. Горкага (1988). Настаўнік вышэйшай кваліфікацыйнай катэгорыі.

пісьменніка, здымкаў, аўдыё-, відэазапісаў, узятых з Інтэрнэту.

Задача класу: зрабіць кароткі канспект прэзентацыі, бо пасля заканчэння мы з вамі правесім веда, атрыманыя на ўроку.

IV. Вучань чытае верш “Ён недзе тут...” Анатоля Вяцінскага.

V. Тэст.

1. Дзе і калі нарадзіўся В. Быкаў?

- а) 1924 г., в. Бычкі на Ушаччыне;
- б) 1917 г., г. Талін;
- в) 1914 г., в. Самагэвічы на Магілёўшчыне.

2. Вызначце паслядоўнасць жыццёвых этапаў пісьменніка:

- а) Саратаўскае пяхотнае вучылішча; удзел у баявых дзеяннях на Украіне, у Малдавіі, Румыніі, Балгарыі, Венгрыі, Югаславіі, Аўстрыі;
- б) праца мастаком у гродзенскай майстэрні;
- в) пераезд на сталае месца жыхарства ў Мінск, літаратурная дзейнасць;
- г) вучоба ў Кубліцкай школе;
- д) навучанне ў Віцебскім мастацкім вучылішчы і школе ФЗН;
- е) паступленне ў Шосткінскі індустрыяльны інстытут на Украіне; мабілізацыя ў войска, у склад інжынернага батальёна;
- ж) час вымушанай эміграцыі.

3. Чаму В. Быкаў не закончыў Віцебскае мастацкае вучылішча?

- а) За час навучання ў вучылішчы В. Быкаў не выявіў творчых здольнасцяў. Акрамя таго, на яго адлічэнне паўплывала крытыка юнаком савецкага ладу жыцця.

б) Напрыканцы 30-х гг. XX ст. была адменена дзяржаўная стыпендыя. Вучыць Васіля за свой кошт бацькі не маглі, таму хлопец вярнуўся дамоў.

4. Які ўдзел у Вялікай Айчыннай вайне прымаў В. Быкаў?

а) Вайну В. Быкаў прайшоў франтавым карэспандэнтам. Працаваў у газетах “За савецкую Беларусь” і “Раздавім фашысцкую гадзіну”.

б) З першых дзён вайны ён быў на перадавой. На працягу 1942 – 1943 гг. вучыўся ў Саратаўскім пяхотным вучылішчы.

в) Малодшым лейтэнантам В. Быкаў ваяваў у пяхоте і артылерыі, двойчы быў цяжка паранены. Нават значыўся ў ліку загінуўшых і пахаваных у брацкай магіле, пра што паведамлі бацькам.

5. Калі і якім творам В. Быкаў распачаў сваю літаратурную дзейнасць?

- а) у 1947 г. апавяданнем “Дапякло”;
- б) у 1959 г. аповесцю “Жураўліны крык”.

6. Якія з пералічаных твораў належаць пярэму В. Быкава?

- а) “Пайсці і не вярнуцца”;
- б) “Людзі на балоце”;
- в) “Аблава”;
- г) “Дажыць да світання”;
- д) “Альпійская балада”;
- е) “Каласы пад сярпом тваім”;
- ж) “Сотнікаў”;
- з) “Трыбунал”.

7. Якія тэмы раскрываюцца ў творах В. Быкава?

- а) рэпрэсіі 30-х гг., гвалтоўная калектывізацыя;
- б) жыццё сучаснага беларускага горада;
- в) франтавая барацьба ў гады Першай сусветнай вайны;
- г) барацьба беларускага народа ў гады Вялікай Айчыннай вайны.

8. Вызначце жанравыя прыкільнасці В. Быкава:

- а) аповесць;
- б) раман;
- в) драматургія;
- г) паэма;
- д) эпапея;
- е) апавяданне;
- ж) публіцыстыка.

9. Які твор В. Быкава расказвае пра лёс б чалавек на вайне, вытокі іх подзвігу ці здрады перад тварам смерці?

- а) “Пайсці і не вярнуцца”;
- б) “Жураўліны крык”;
- в) “Аблава”;
- г) “Дажыць да світання”;
- д) “Альпійская балада”;
- е) “Сотнікаў”.

10. Якімі ўзнагародамі адзначана творчасць В. Быкава?

- а) Званне народнага пісьменніка Беларусі;
- б) Нобелеўская прэмія;
- в) Дзяржаўная прэмія БССР, Ленінская прэмія, Дзяржаўная прэмія БССР імя Якуба Коласа.

VI. Праверка тэста.

Адказы на слайдзе:

1. а	4. бв
2. гдэабвж	5. а
3. б	6. авгдж

7. аг 9. б
8. абвеж 10. ав

VII. Слова настаўніка.

Васіль Быкаў – пісьменнік-грамадзянін, сумленны чалавек, патрыёт. Пра гэта можна ўпэўнена сказаць, чытаючы яго творы, слухаючы яго выказванні.

(Гучыць выказванне В. Быкава пра мову.)

VIII. Рэфлексія.

Настаўнік прапануе вучням словы і словазлучэнні, з якіх неабходна выбраць тыя, што найбольш ярка раскрываюць асобу В. Быкава.

IX. Дамашняе заданне.

Прачытаць аповесць В. Быкава (на выбар), паставіць сябе на месца аўтара і адказаць на пытанне: “Як бы я закончыў гэты твор?”

“Роднае слова” змясціла некалькі дзесяткаў артыкулаў, якія рознабакова асвятляюць жыццё і творчасць выбітнага беларускага празаіка. Вывучэнню біяграфіі Васіля Быкава прысвечаны дыстанцыйны ўрок літаратуры (для IX класа) з выкарыстаннем Інтэрнэту, падрыхтаваны М. Жуковічам (2005, № 1), частка літаратурнай віктарыны А. Солахава (1999, № 5 – 6). Алена Мачэль у 2004 г. апублікавала ўрок-канферэнцыю па аповесці “Жураўліны крык” (для VII класа) “Выпрабаванне вайной” (2004, № 1).

Метадыст прапануе

Валянціна СМЫКОЎСКАЯ

ВЫВУЧЭННЕ ЛІРЫЧНЫХ ТВОРАЎ У ШКОЛЕ

*Пакуль паэты будуць пець –
Не быць Радзіме безыменнай,
Зямлі бацькоў – не анямець.*

Ніл Гілевіч.

Паэтычнае спасціжэнне свету – складаны духоўны, псіхалагічны, эмацыянальна-эстэтычны працэс, які патрабуе ад настаўніка літаратуры пранікнення ў таемніцы аўтарскай задумы, ідэйна-эстэтычнай пазіцыі пісьменніка, трансфармацыі апошнім суб’ектыўных паняццяў у аб’ектыўныя, адзінкавых з’яў – у тыповыя. А гэта сведчыць пра неабходнасць актывізацыі педагогічных метадаў і прыёмаў, што найлепшым чынам уплывалі б на духоўны вопыт вучняў, садзейнічалі выпрацоўцы ўласных ацэнак працытанага, выхаванню свядомых прадстаўнікоў нацыі.

Сказанае адносіцца і да тэматычнага, змястоўнага багацця лірычных твораў, уключаных у школьную праграму па беларускай літаратуры. Кожны твор заключае ў сабе неабмежаваны магчымасці для выхавання патрыятычных, грамадзянскіх, маральна-этычных, экалагічных пачуццяў моладзі.

Так, **патрыятычная лірыка** далучае школьнікаў да духоўных споведзяў – прызнанняў паэтаў у любові да Радзімы, зямлі бацькоў, бацькоўскай хаты, фарміруе паважлівыя адносіны да народа, слаўных людзей краіны, матчынай мовы, найвялікшага і найдаражэйшага скарбу, візітнай карткі беларусаў.

Грамадзянская лірыка сцвярджае высокую чалавечую годнасць, услаўляе багатую і мужную гісторыю народа, менталітэт беларускага этнасу. Творы гэтага накірунку даюць вучням сапраўдныя ўрокі добра і чалавечнасці, мужнасці і грамадзянскасці.

Глыбінёй і змястоўнасцю адрозніваецца **філасофская лірыка** – своеасаблівы маналог-споведзь аб сэнсе жыцця, прызначэнні чалавека на зямлі, жыцці-гарэ і жыцці-тленні, аб трываласці народных асноў, уяўленняў пра добро і зло, праўду і крыўду.

Патрыятычную накіраванасць і адметнасць твораў **пейзажнай лірыкі** вучні адчуваюць не толькі ў вялікім гонары аўтараў за свой край, яго цудоўную

прыроду, але і ў багацці, выразнасці паэтычнага радка, свежасці і непасрэднасці, лірызме і задушэўнасці мастацкага слова.

На раскрыццё складаных інтымных узаемаадносін, непаўторнага свету кахання скіроўвае нас **інтымная лірыка**, прадстаўленая ў школьнай праграме невялікай колькасцю твораў, але такіх, якія лічацца сапраўднымі шэдэўрамі нацыянальнай паэзіі. Усё ёсць у іх: вечнасць і імгненне, радасць і смутак, сустрэчы і расстанні, хвіліны спакою і вялікага ўзрушэння.

Але як найлепш рэалізаваць адукацыйны і выхаваўчы патэнцыял урока пры вывучэнні лірыкі, якія шляхі будуць найбольш эфектыўнымі – складаная метадычная праблема. Складанасць яе заключаецца не толькі ў адметнасці патрабаванняў да арганізацыі і зместу работы настаўніка і вучняў на кожным з такіх урокаў, але і ў разнастайнасці тых паняццяў, якія неабходна засвоіць школьнікам. Зразумела, што на кожнай новай ступені навучання яна ўскладняецца, і настаўніку-славесніку неабходна выпрацаваць пэўную сістэму дзейнасці ў гэтым накірунку на ўвесь перыяд навучання, але менавіта ў сярэднім з’яне, на 1-й ступені літаратурнай адукацыі (V – VIII класы) закладваюцца асновы аналітычнага падыходу да праграмага твора ў яго тэматычнай шматграннасці, фарміруюцца ўменні і навыкі правільнай яго ацэнкі.

Прапануем метадычны матэрыял па вывучэнні патрыятычнай, грамадзянскай, філасофскай, пейзажнай, інтымнай лірыкі, які дапаможа ў выпрацоўцы сістэмнага падыходу і будзе садзейнічаць павышэнню агульнай літаратурнай культуры вучняў, пашырэнню іх кругагляду, набыццю неабходных уменняў і навыкаў работы з лірычным творам з улікам патрабаванняў праграмы і ўзроставых асаблівасцей школьнікаў.

ПАТРЫЯТЫЧНАЯ ЛІРЫКА

ВЕРШ АЛЕСЯ СТАВЕРА “ЖУРАЎЛІ НА ПАЛЕССЕ ЛЯЦЯЦЬ”. VI КЛАС

Мэты:

данесці да вучняў патрыятычны пафас твора, багацце паэтычных вобразаў Бацькаўшчыны, дарагога сэрцу пісьменніка асяроддзя;

паглыбіць і ўдасканаліць навыкі работы з лірычнымі творамі на ўзроўні іх разумення, уяўлення, прымянення ведаў у незнаёмай сітуацыі і на ўзроўні творчасці;

садзейнічаць выхаванню высокіх патрыятычных пачуццяў моладзі.

Абсталяванне:

кніжная паліца “Сёння на ўроку” з выстаўкай твораў паэта: зборнікі “Ластаўкі перад дажджом” (1967), “Жураўлі ляцяць” (1972), выбраныя творы “Жнівеньскі вырай” (1979), партрэт пісьменніка, ілюстрацыі-малюнкi да верша.

Эпіграф:

Знаю я: абыдзі ўсю планету,

Але гэткай зямлі не сустрэць.

Беларусь! Край натхнення паэтаў!

Ды цябе немагчыма апець.

Алесь Ставер.

• Уступныя заняткі можна пачаць з пытанняў па ўзнаўленні таго, што ўжо вядома шасцікласнікам пра патрыятычную лірыку, паэтычныя вобразы Радзімы, бацькоўскай хаты, роднай маці, дарагога сэрцу кожнага мастака асяроддзя.

Пачынаючы ўрок, настаўнік адзначае, што ў кожнага чалавека ёсць свая Радзіма-маці, Бацькаўшчына, краіна, дзе жылі продкі і жывуць сёння іх нашчадкі. Гэта наша родная Беларусь – край блакітных рэк і азёр, зялёных лясоў, сенажацяў, мужага і працавітага народа; той родны кут, дзе кожны з нас нарадзіўся (пэўны раён, горад, вёсачка). Гэта наша малая радзіма, якая мае свой адметны выгляд, сваю, хай самую сціпую і звычайную, прыгажосць, якая адкрываецца кожнаму яшчэ ў дзяцінстве, у час памятных на ўсё жыццё ўражанняў дзіцячай душы. Быў такі родны куток і ў паэта Алеся Ставера, да творчасці якога вучні далучаюцца ўпершыню. Ён нарадзіўся ў прыгожым маляўнічым краі ля вытокаў ракі Бярэзіны (яго родная вёска Маргавіца непадалёку ад Бягомля ў Докшыцкім раёне, што на Віцебшчыне). Праз усё жыццё творца пранёс сваю вялікую любоў да роднай зямлі, бацькоўскага краю, асабліва ў перыяд знаходжання ў час вайны ў фашысцкім канцлагеры. Пасля вяртання ў родную Беларусь паэт многа вандраваў, шмат чаго зведаў і пабачыў у жыцці: і бурштынавы прыбой Балтыкі, і Карпацкія перавалы, і блакітную Вісла, і паўночнае ззянне. Але дзе б ён ні быў, яго заў-

сёды цягнула ў свой азёрны рабінавы край, на Беларусь, да “сакавітых пожняў мурожных”, у ветлівы і гасцінны двор беларуса. Бадай, самым шчымлівым і хвалюючым было для Алеся Ставера гэтае жураўлінае “курлы-курлы”, іх адметная песня-вітанне падчас вяртання з чужых краёў.

Настаўнік прыводзіць звесткі пра шэрага жураўля паводле Чырвонай кнігі Беларусі. Гэта – “*птушка сямейства жураўліных, атрад жураўленадобных... На Беларусі падвід шэры журавель заходні. Рэдкая гнездавальная нешматлікая па пралётах птушка. Часцей трапляецца на Палессі і ў Паазер’і. Насяляе глухія вярховыя і нізінныя балоты. Народныя назвы жураў, жораў... Занесены ў Чырвоную кнігу Беларусі. У мэтах захавання віду яго здабыча забаронена, птушка ахоўваецца на запаведных тэрыторыях. Адлятае ў канцы жніўня – верасні. Зімуе ў Міжземнамор’і*”. Падаючы апісанне знешняга выгляду птушкі, настаўнік прапануе параўнаць яго з тым, што на малюнку 1: “*Дзюба, шыя і ногі яго доўгія. Апярэнне шэрае, канцы крылаў, галава, шыя і ногі чорныя. Ад вачэй па баках галавы на спіну ідзе белая паласа. На задняй частцы цем’я і патыліцы чырвоная пляма...*”.

Журавель уразіў Алеся Ставера сваім незвычайным характам, грацыёзнасцю, ён стаў для паэта сімвалам Бацькаўшчыны.

Каб сустрэча з новым пісьменнікам і яго творах стала цікавай і запамінальнай, на ўроку **гучыць аўдыёзапіс песні** на словы Алеся Ставера “Жураўлі на Палессе ляцяць” (муз. Ігара Лучанка) у выкананні ансамбля “Песняры”. Затым увага класа пераключаецца на верш. З мэтай абудзіць у школьнікаў эмоцыі настаўнік выразна чытае лірычны твор на памяць. Настроіць вучняў на правільнае ўспрыманне новага тэксту дапаможа **рэпрадуктыўная гутарка**, у ходзе якой школьнікі павінны адказаць на пытанні:

– Дзе адбываецца дзеянне твора?

– Ад чыйго імя вядзецца апавяданне?

– Хто галоўны герой верша? Што мы ведаліся пра яго?

– Хто мог напісаць такі верш: чалавек раўнадушны ці назіральны, уважлівы, дапытлівы, неабыякавы да сваёй Бацькаўшчыны?

– Як можна назваць такога чалавека? (Патрыёт.)

Каменціруецца запісанае на дошцы слова **патрыятызм** (ад грэч. *patris* ‘радзіма’) – гра-

мадскі і маральны прынцып, які характарызуе адносіны людзей да сваёй краіны, праяўляецца ў пэўным вобразе дзеянняў і складаным комплексе грамадскіх пачуццяў.

Далей увага вучняў засяроджваецца **на пытаннях падручніка**, асэнсаванне якіх падводзіць іх да разумення аўтарскага настрою, ягоных пачуццяў: паэт вядзе свой дыялог-размову з Радзімай, спавядаецца перад ёй, разумее, “чаму з выраю жураўлі на Палессе ляцяць”. Гэта і ёсць галоўная думка верша, яго патрыятычная ідэя.

Пераключаючы ўвагу вучняў, настаўнік лагічна пераходзіць да **тлумачэння лексічнага значэння незразумелых слоў**.

Платан – вялікае паўднёвае дрэва з зеленавата-шэрай карой і шырокімі лістамі.

Пожня – жатае хлебнае поле або сенажаць.

Мурожны – ад *мурог* – сухадольная сакавітая трава высокай кармавой якасці або сена з такой травы.

• Каб наблізіць вывучэнне твора да натуральнага чытання, забяспечыць глыбіню пранікнення ў яго змест, верш чытаецца і аналізуецца ў той паслядоўнасці, у якой размешчаны радкі, г. зн. **услед за аўтарам**. Найлепшы шлях тут – спалучэнне ідэйна-сэнсавага і эмацыянальнага аналізу тэксту з выпрацоўкай навыкаў выразнасці.

Мэта чытання першай страфы – зацікавіць слухачоў паведамленнем, перадаць хваляванне чалавека, які зразумеў нешта вельмі важнае для сябе: “Каб любіць Беларусь нашу мілую, трэба ў розных краях пабываць”. Інтанацыя чытання памяркоўная, разважлівая.

Пры чытанні другой страфы акцэнт пераносіцца на выяўленне аўтарскага стаўлення да жураўлёў, іх паводзін, адносін да бацькоўскай зямлі. Радкі чытаюцца ўзнёсла, пафасна, з клічнай інтанацыяй.

Інтанацыйна трэцяя страфа верша выражае новыя адценні настрою паэта – у яго душы зараджаецца нейкае асаблівае пачуццё радасці, захаплення прыгажосцю жыцця, гонару за свой край, яго “сакавітыя пожны мурожныя”, за зямлю, дзе “сцяжыначка кожная ў прыветлівы дом прывядзе”.

У чацвёртай страфе аўтар выражае свае пачуцці пры дапамозе клічнага сказа, але цяпер гэта радасна-ўзнёслае хваляванне, адчуванне непарыўнай сувязі не толькі самога паэта (займеннік я ў першай страфе), але і кожнага з нас (ты зразумееш тады) з радзімай, з дарагімі сэрцамі краевідамі і насельнікамі гэтай зямлі.

Валянціна Іванаўна Смыкоўская – метадыст. Кандыдат філалагічных навук (1967). Закончыла Мазырскі педагагічны інстытут імя Н. К. Крупскай (1962), аспірантуру пры Інстытуце літаратуры імя Янкі Купалы АН Беларусі (1967). Дацэнт кафедры беларускай літаратуры Гомельскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Францыска Скарыны. Аўтар кніг “Творчая канцэпцыя пісьменніка” (1976), “Развіццё мовы вучняў на ўроках літаратуры” (1988), сааўтар кніг “Педагагічная практыка студэнтаў-філолагаў” (1983), “Методыка выкладання беларускай літаратуры” (1986), “Вучыць і выхоўваць словам” (1996), аўтар шматлікіх артыкулаў па праблемах развіцця сучаснай беларускай літаратуры.

Каб даць магчымасць шасцікласнікам выказаць свае меркаванні адносна зместу верша, слова даецца вучням, якія атрымалі апераджальныя заданні да малюнкаў, ілюстрацый, прапанаваных настаўнікам.

Малюнак 1. **“Жураўлі на Палессе ляцяць”**. Складзі сказы з прыведзенымі словазлучэннямі: *вясна, час абуджэння прыроды; жураўліны клін; блакітнае неба; стомленыя, але шчаслівыя; подых роднай зямлі; узрушаныя*; “*курлы-курлы*” – *песня Бацькаўшчыне, яе непаўторнай прыгажосці*.

Малюнак 2. **“Клічуць нас далі сасновыя”**. Зачытваецца падрыхтаванае вучнем вуснае выказванне, у ім вылучаюцца эпітэты, дзеяслоўныя сінонімы: “Далі сасновыя, сасновыя бары *вабяць* кожнага з нас сваёй прыгажосцю, *чаруюць* каляровай палітрай, *п’яніць* у іх сцюдзёны водар чабору, духмянага багуну, *узрушвае* пах дурнап’яну. *Хвалюе* сустрэча з птушкамі і іншымі насельнікамі лесу. *Сосны вядуць* паміж сабой ціхую гаворку, кожная з іх пяе сваю песню роднаму бору”.

Малюнак 3. **“І азёрны рабінавы край”**. Акрэсліваецца каляровая гама малюнкаў і даецца каментарый да яе:

Блакітны колер нябёсаў, колер азёр і рэк Беларусі – колер спакою, пяшчоты.

Зялёны колер мурожных пожняў, лясоў, сенажацяў – колер жыцця, надзеі.

Белы колер – колер нашай Бelay Русі, сімвал чысціні, гармоніі, веры.

Затым школьнікі слухаюць верш-прысвячэнне Алеся Ставера “Беларусі” і ўключаюцца ў аналітычную работу, разважаючы над пытаннем – што аб’ядноўвае абодва творы?

Родны край беларускі спрадвеку,

Дзе такія ты фарбы знайшоў?

Люстраныя азёры і рэкі,

Аksamітныя цені дуброў.

Курганы, як стагі канюшыны,

Як пасцель, муражныя лугі,

І палі, дзе жыцця вітамінам

Напаўняецца колас тугі.

У ходзе разважанняў шасцікласнікі прыходзяць да высновы, што Алесь Ставер паэтызуе родны край беларускі, ганарыцца ім, лічыць сябе сынам гэтага краю. Жывапісе ён і прыроду, рознакаляровую, шматфарбную, цудоўную.

Аўтар стварыў зрокавыя малюнкi роднай Беларусі, выкарыстоўваючы для гэтага такія вобразна-выяўленчыя сродкі, як **эпітэты** і **параўнанні**:

“Жураўлі на Палессе ляцяць”	“Беларусі”
эпітэты: Беларусь мілая, далі сасновыя, азёрны рабінавы край, сакавітыя пожны мурожныя,	эпітэты: люстранныя азёры і рэкі, аксамітныя цені дуброў, параўнанні: курганы, як стагі канюшыны, муражныя лугі, як пасцель

Гэтыя тропы ўзмацняюць аўтарскую думку, дапамагаюць адчуць бадзёры, радасны настрой паэта, яго ўлюбёнасць у родны край, змалку знаёмыя краявіды.

Малюнак 4. “**Сцяжыначка кожная ў прыветлівы дом прывядзе**”. Класу ставіцца пытанне: што меў на ўвазе аўтар, калі пісаў пра сцяжыначку, што вядзе ў прыветлівы дом? Як інакш яшчэ можна назваць гэты дом? (*Гасцінны, бацькоўскі, родны, мілы сэрцу.*) Дзе знаходзіцца гэты дом, хто яго насельнікі? (*Беларусы.*) Пра якія рысы характару народа нагадвае нам А. Ставер? (*Гасціннасць, шчырасць, ветлівасць, адкрытасць, добразычлівасць.*)

• Уражанні вучняў сістэматызуюцца ў ходзе **аналітычнай гутаркі** па пытаннях настаўніка:

1. Ці былі вы ў тых краінах, дзе “*пышны платанавы рай*”, куды ў вырай адлятаюць птушкі? Якія пачуцці засталіся ў вас пасля наведвання чужых краёў:

– захапленне іх прыгажосцю;
– радасць ад сустрэчы з цудоўнымі пейзажамі;

– туга па роднай Беларусі?

Свой адказ абгрунтуйце.

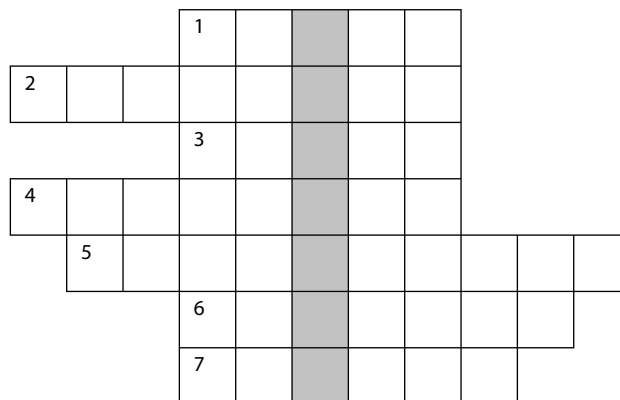
2. Знайдзіце ў вершы слова, малюнак, вобраз, самыя значныя і прыкметныя на вашу думку. Чаму вы так лічыце?

3. Чаму аўтар засяроджвае ўвагу менавіта на прылёце жураўлёў, а не на іх адлёце? (*Бо развітанне заўсёды навявае сум, трывогу, а сустрэча – радасць.*)

4. Падумайце, ці можам мы давяраць аўтару ў яго сцвярджэнні, што “*сакавітыя пожны мурожныя не заменіш нічым і нідзе*”.

5. Пераключыце сваю ўвагу на **эпіграф** да ўрока. Ці сапраўды лепшай зямлі, чым наша Беларусь, не сустрэць, бо прыгажосць яе нават паэтам цяжка апець? Вы згодныя з гэтым сцвярджэннем А. Ставера?

Заклучным акордам урока можа стаць работа з крыжаванкай “Родны край беларускі спрадвеку”, у выніку чаго вучні зразумеюць, хто з’яўляецца галоўным героем верша А. Ставера “Жураўлі на Палессе ляцяць”.

1. Зжатае хлебнае поле, іржышча. (*Пожня*)
2. Краіна, якую паэт называе “мілай”. (*Беларусь*)
3. Цёплы край, куды адлятаюць на зіму птушкі. (*Вырай*)
4. Мастацкі прыём і спосаб паказу жыцця, у аснове якога ляжыць скрытае параўнанне, перанясенне ўласцівасцей адной з’явы на другую, чым-небудзь падобную да іншай. (*Метафара*)
5. Мастацкі прыём, характарыстыка аднаго прадмета або з’явы пры дапамозе яго супастаўлення з іншымі. (*Параўнанне*)
6. Балоцістая нізінная мясцовасць, прыродны рэгіён на поўдні Беларусі. (*Палессе*)
7. Мастацкае азначэнне, якое вобразна характарызуе прадмет, з’яву, чалавека. (*Эпітэт*)

• Падагульняючы ўсё сказанае, настаўнік просіць вучняў абгрунтаваць думку, што разгледжаны на ўроку верш – узор патрыятычнай лірыкі, і вырашыць, якая з ніжэй прыведзеных фармулёвак падыходзіць да акрэслівання яго тэмы:

– лірычны гімн паэта непаўторнай прыгажосці роднага краю;

– аўтарская шчырая споведзь аб асабістых уражаннях ад прылёту жураўлёў;

– аўтарскі маналог – прызнанне ў любові да маці-Беларусі.

• **Дамашняе заданне:** вывучыць на памяць верш Алесь Ставера “Жураўлі на Палессе ляцяць”, памятаючы пры чытанні аб яго інтанацыйным афармленні як узору патрыятычнай лірыкі.

У наступных нумарах нашага часопіса будуць надрукаваны метадычныя парады Валянціны Смыкоўскай па вывучэнні такіх твораў: “Беларуская песня” Уладзіміра Караткевіча (узор грамадзянскай лірыкі), “Жыццё даецца, каб жыццё тварыць” Анатоля Вяцінскага (узор філасофскай лірыкі), “Маёвая песня” Максіма Багдановіча (узор пейзажнай лірыкі), “Бывай...” Аркадзя Куляшова (узор інтымнай лірыкі).

Юрый БАБІЧ

“ШУМЯЦЬ ЗЯЛЁНЫЯ ПРЫСАДЫ...”

ЗЯЛЁНЫ КОЛЕР І ЯГО АДЦЕННІ Ў ТВОРАХ БЕЛАРУСКІХ ПІСЬМЕНнікаў

Зялёны – “адзін з колераў сонечнага спектра, сярэдні паміж жоўтым і блакітным; колеру травы, зелены” (Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т., т. 2. Мінск, 1978, с. 522). У творах беларускіх пісьменнікаў гэты колер дастаткова частотны, ён традыцыйна ўжываецца пры апісанні вясновай або летняй пары. Іншымі словамі, каляронім адлюстроўвае натуральную афарбоўку навакольных рэалій, каларыстыку нашай прыроды. Так, вясновы пейзаж надзвычай выразна выпісаны Сяргеем Грахоўскім: *Увесну ўсе зялёныя сады, / Зялёныя лугі і пералескі, / І на траве – зялёныя сляды, / Пазелянелі на дрывотні трэскі* (“Колеры”). Тут у кожным радку ёсць каляронім, што стварае аднатонную, але яскравую карціну абуджэння прыроды. У каларыстыцы такі прыём называецца эстэтызацыяй ізаляванага колеру, калі слова са значэннем адной фарбы некалькі разоў ужываецца ў межах мікракантэксту і тым самым стварае адпаведны эмацыйны фон: *Там-сям з зялёнага мора маладога хвойніку ўзнімаліся парасоны-верхавіны хвой-стадрэвін, што як бы аглядалі зялёныя прасторы свае маладое змены...* (Я. Колас. “На ростанях”); *У зялёным лубянішчы бабру здалася, што ён плыве ў зялёнай вадзе тае даўняе рэчкі і што яна прывядзе да вольнага спрадвечнага месца* (А. Жук. “Палыванне на Апошняга Жураўля”). Як мяркуе нямецкі навуковец Г. Цойгнер, “зялёны – найбольш спакойны з усіх колераў” [1]. Гэта значыць, што ізаляваны зялёны мае яшчэ большае станоўчае ўздзеянне на чытача, чым зялёны ў спалучэнні з іншымі колерамі.

Згаданы колеракод надзвычай прадуктыўны ў плане стварэння розных стылістычных фігур, і гэтым ён у значнай меры адрозніваецца ад астатніх каляронімаў. Так, даволі распаўсюджаныя ў мастацкіх тэкстах метафары, дзе адным з кампанентаў выступае дадзенае колераабзначэнне: *Падлятае, трыміціць – не сядзіцца шпаку, / Быццам недзе ханіў непатухлага жару / І збіраецца*

У мінулым годзе Ю. Бабіч пачаў гаворку пра колера-светлавую эстэтыку ў творах беларускіх пісьменнікаў. Ужо разгледжаны колеры: белы (2007, №№ 3, 4), чырвоны (2007, № 9), аранжавы (2007, № 10), жоўты (2008, № 3).

з клейкіх пупышак на кожным суку / Распаліць сто маленькіх зялёных пажараў... (Г. Бураўкін. “Шпак спявае...”); *Лісцевае веціце і хвойныя лапы іншы раз спляталіся над дарогай, і сонечнае святло цадзілася праз зялёную страху, як праз сіта* (Т. Хадкевіч. “Песня Дзвіны”); *І ападаў на сад са званам / Бліскучых буйных кропель рой... / А з поўдня ехаў май зялёны / Да нас з вясёлкавай дугой* (П. Панчанка. “Яблыня”).

У творах беларускіх пісьменнікаў намі адзначана таксама дастаткова шмат выпадкаў выкарыстання прыёму сінестэзіі на аснове кода “зялёны”. Сінестэзія (ад грэч. *synaisthēsis* ‘адначасовае адчуванне’) – від тропа, заснаваны на спецыфічным спалучэнні розных асацыяцый: зрокавых, слыхавых, дотыкавых, дзякуючы чаму ствараецца арыгінальны мастацкі вобраз. Можна сказаць, што гэта адносна рэдкі прыём, бо ад мастака патрабуецца не толькі дасканаласць валодання словам, але і досыць своеасаблівы характар мыслення. З іншага боку, якраз таму троп і прыцягвае ўвагу, прымушае задумацца, асэнсаваць прачытанае: *Дзе арэшнік развесіў / Гронкі вочак-арэхаў, – / Заблудзілася ў лесе / Зялёнае рэха* (К. Кірэенка. “Зялёнае рэха”); *Быў мяккі морак летняе ночы з зялёным танцам светлякоў...* (У. Арлоў. “Сны імператара”); *На возера вечар зялёны / Пад сонцам ідзе залатым...* (Я. Пушча. “На возеры”); *Зялёны звон пад нагамі* (У. Караткевіч. “Каласы пад сярпом тваім”). Варта адзначыць, што ў межах іншых колеракодаў сінестэзія фіксуецца значна радзей, толькі ў адзінкавых выпадках.

Колеравае адценне можа ўзмацняцца праз выкарыстанне прыёму рэдуплікацыі – поўнага ці частковага паўтарэння слова: *Там, дзе нібыта павінна ляжаць саломы, красуе ад краю да краю поля зялёным-зялёная рунь* (А. Разанаў. “Руць”). Значэнне такой складанай лексемы можна перадаць таксама як ‘вельмі зялёны, надзвычай зялёны’. Дарэчы, сінтагма *зялёная руць* часта фіксуецца ў творах беларускіх пісьменнікаў: *Ляжаць твае гоні-загоны / Стомільна на свеце на белым / І жаляцца руняй зялёнай / І коласам жаляцца спелым* (Я. Купала. “Мой край”); *Сёння ўранку*

ўжо значна смялей, як учора, ажывае **зеляніна** руні (Я. Брыль); *Даўно ўжо абветралі дарогі; па-шарэла ралля, і добра ўрунела жыта* (К. Чорны. “Зямля”). Апошні дзеяслоў мае колеравае значэнне ‘ўзыходзячы, зазелянела’. У такіх выпадках мы атрымліваем з кантэксту і дадатковую інфармацыю, бо гаворка можа ісці пра вясну або восень, калі высаваюць адпаведныя сельскагаспадарчыя культуры. Падобнае выкарыстанне дзеяслова бачым і ў Якуба Коласа: *Шумяць зялёныя прысады, / Рунюць травы ў наплавах* (“Рыбакова хата”); *Усталявалася вясна. Дубы зялёны плашч адзелі, / І зарунела ярына* (тамсама). Але значэнне каляроніма-дзеяслова *рунець* у двух коласаўскіх фрагментах неаднолькавае, бо адпаведна рэалізуюцца семы “вылучацца зялёным колерам” і “ўзыходзячы, зелянец”. Тут семантычны характар колераабзначэнняў рэгламентуецца кантэкстам. Прычым у апошнім выпадку каляронім можа выкарыстоўвацца толькі ў строга акрэсленых кантэкстуальных умовах: калі гаворка ідзе пра пасевы. Аўтар гарманічна спалучае ўласна прымету і прымету дзеяння. Можна меркаваць, што ў Якуба Коласа зялёны – чыста зямны колер. Гэта афарбоўка травы, поля, дрэў. І, вядома, гэта колер лесу: *Вясёлыя палянкi абводзіліся аправаю пышна-зялёных хвойнікаў...* (“На ростанях”); *Рассыпаючы сноп залатых стрэл, велічна выплывала сонца з-за краю зямлі над прасторами зялёнага палескага мора* (тамсама); *Кончыліся, дзеці, вашы гульні / Каля светлай рэчкі, каля пуні, / І на жоўценькім пясочку, / І ў зялёненькім лясочку* (“За навуку”). Як адзначае Т. Шамякіна, “Колас верны перш за ўсё расліннаму покрыву зямлі: самы любімы яго герой, без перабольшання, – лес... Лес – асабліва адухоўленая частка нацыянальнага космасу ў Коласа” [2]. Тут, відавочна, захоўваецца пераемнасць хрысціянскіх традыцый, бо зялёны колер у хрысціян заўсёды лічыўся сімвалам вясенняга абнаўлення і пэўным чынам супрацьстаіць, паводле меркавання расійскага знаўца класічнай эстэтыкі В. Бычкова, “велічным колерам – пурпуравому, залатому, блакітнаму” [3].

Варта адзначыць, што, на думку польскай даследчыцы каларыстыкі А. Заушніцы, трывалая асацыятыўная сувязь зялёных фарбаў з колерам расліннасці выразна прасочваецца і ў іншых славянскіх мовах, дзе зялёны суадносіцца з назойнікамі *зелье* (руск.), *ziolo* (польск.), і ў неславянскіх*. Так, англійскае *green* і нямецкае *grün* узыходзяць да старажытнагерманскага *grō*, што азначае ‘расці’. І нават у мове эскімосаў *ivijuk* ‘зялёны’ паходзіць ад *ivik* – ‘трава’ [4].

* Пра гісторыю слова *зялёны* (яно, як высветлілася, паходзіць ад таго самага караня, што і слова *жоўты*) распавяла М. Абрагімовіч у снежаньскім нумары за 2007 г. – *Заўвага рэд.*

Зялёны колер дастаткова прадуктыўны ў мове твораў Янкі Купалы. Асабліва гэта датычыць ранняга перыяду творчасці паэта, дзе зялёны выконвае функцыю эпітэта, можа ўваходзіць у склад параўнання і звычайна таксама адлюстроўвае колер расліннасці, поля, лесу: *У зялёным садочку / Пад ігрушай ў цянёчку / Сядзіць хлопец з дзяўчынкай...* (“У зялёным садочку”); *Ў збожжа ўсякая ніва прыбралася – / Хараства там якога няма! – / Як зялёны дыван, распласталася; / Шопат нейкі плыве ад жытца* (“Лета”). Але часам каляронім выкарыстоўваецца Янкам Купалам у асаблівай мастацкай ролі, калі адпаведная колеравая адзінка з’яўляецца цэнтральным элементам разгорнутага вобраза: *Далёка – міль многа ад вёскі-сяла – / У лесе зялёным царэўна жыла, – / Царэўнай зялёнага лесу была, – / Жыла вечна ў ім, панавала над ім* (“Лясная царэўна”).

Прыметнік *зялёны* можа ўжывацца ў складзе ўстойлівых спалучэнняў. Пры гэтым страчваецца асноўнае, колеравае значэнне, і ў такім разе *зялёны* ўжо не ўспрымаецца як каляронім. Найбольш падобных выпадкаў знаходзім ва Уладзіміра Караткевіча: *Вось “зялёная вуліца” – гэта, брат, жах* (“Зброя”); *Не маючы аб тэарэмах і зялёнага паняцця* (“Чазенія”); *І прыйшлі два зялёныя салдаты...* (“Партызанская балада”).

У творах канца ХХ ст. усё гучней пачалі ўздымацца праблемы экалогіі. Зразумела, што зялёны колер і экалогія – рэчы непадзельныя. Гэта знайшло сваё ўвасабленне і ў мастацкіх тэкстах: *А калісь было ўсяго надзіва! / Як збяднеў у нас зялёны свет. / Дзе знайсці сармацкае кадзіла, / Сон-траву, і меч-траву, і позначвет?* (П. Панчанка. “Сармацкае кадзіла”); *Душина ад жалезнага прагрэсу: / Дружна падразаем жылы лесу, / Траў і кветак топчам карані, / Ад зялёнай адракаем-ся радні...* (тамсама). У апошнім мікракантэксте супастаўляюцца два метафарызаваныя паняцці: *жалезны прагрэс* і *зялёная радня*. Тут у вытанчанай мастацкай форме выразна выказваецца занепакоенасць аўтара актуальнай у наш час праблемай захавання прыроднага багацця.

Замілаванне роднай прыродай, яе хараством, прыгажосцю яшчэ больш падкрэсліваецца праз увядзенне ў кантэкст памяншальна-ласкальных формаў прыметніка – *зялёненькі, зелянюсенькі*: *Якія некныя былі на бярозыцы галінкі, а на галінках паўнюсенька зялёненькіх бліскучых лісточкаў!*.. (Ядвігін Ш. “Бярозка”); *Там відаць зялёненькія стужкі лёну з сінёнькімі галоўкамі* (Я. Колас. “Лета”); *А знізу гэты лес кашлаты / Меў зелянюсенькія шаты / Лазы, чаромхі ці крушыны...* (Якуб Колас. “Новая зямля”). Праз унутраную сінтагму – суфіксы суб’ектыўнай ацэнкі – пісьменнікі маляўніча апісваюць адпаведную прыродную рэалію. Мы бачым таксама і індывідуальна-аўтарскае стаўленне да гэтага, якое

вызначаецца кранальнасцю і пяшчотай. Падобныя фрагменты – добры прыклад для выхавання ў вучняў пачуцця адказнасці за навакольнае асяроддзе, родную прыроду.

Асаблівай увагі заслугоўвае выкарыстанне ў мове мастацкіх твораў складаных каляронімаў-прыметнікаў, бо менавіта праз такія ўтварэнні перадаюцца найдрабнейшыя нюансы афарбоўкі, дасягаецца максімальная дакладнасць і дэталізацыя апісання. “Семантыка ж такіх кампазітаў, – сцвярджае беларускі даследчык В. Тозік, – да такой ступені разнастайная, а спалучальнасць кампанентаў складаных прыметнікаў падобнага тыпу да таго непрадказальная, што ўсе магчымыя прыметнікі, якія абазначаюць канкрэтныя праявы колеру, не можа змясціць нават самы падрабязны філалагічны слоўнік” [5]: *Круча абрываўлася стромкай карычневай сцяной і толькі ўнізе, пры самай рацэ, заканчвалася пакатым шаўкавіста-зялёным схілам* (Т. Хадкевіч. “Крынічка”); *Лапушацца вялізныя, на чырвона-зялёных ножках-сяяблінках, лісты рэвену, “беларускага апельсіна”* (У. Караткевіч. “Дарога, якую прайшоў”); *Клён страпянуў вецею і ўсцешана ўбачыў... поплаў з белымі плямамі гусей і няроўны лілавата-зялёны мур лесу...* (У. Арлоў. “Сны імператара”); *Заблішчала раса; над праменьнямі сонца маладая рунь і трава сталі алюмініева-белымі, на выгляд – зыркiмі і сухімі, толькі дзе-нідзе на іх праляглі ярка-зялёныя мокрыя сцяжкі – сляды чалавека ці жывёлы* (І. Шамякін. “У добры час”); *Поле здалёк нагадвае ў такі час мора, што злёгка хвалюецца і пераліваецца то светла-зялёнымі, то цёмна-сінімі фарбамі* (Т. Хадкевіч. “Вяснянка”); *Палаткі з цёмна-зялёнымі лапінамі азiмiны, з чорнымі палоскамі раллі, з аксамiтнымi дзірванамi і лугавiнамі то ўздымалiся хвалямi, то спаўзалi ў лагчыны* (Т. Хадкевіч. “Песня Дзвіны”); *А лёд, бы мур сцямна-зялёны, / Чуць пасярэдзiне падняты* (Я. Колас. “Новая зямля”); *Добра ўзняць галаву, заглядзецца на іх [соснаў] шэра-зялёныя, са стальным адлівам, кучаравыя верхавiны на фоне цёплага блакiту і галубiных воблакаў* (Я. Брыль. “Надпіс на зрубe”); *Па пясчанаму адхону берага нiбы рассыпаны былі бледна-зялёныя зоркi бясмертнiку ўперамежку з жоўтым, падобным на звычайныя кветкi, і чырвона-лiловага чабору...* (М. Лынькоў. “Векапомныя днi”); *Светла-зялёныя вочы страказы, пукатыя, блiскучыя, вiдмаробяцца цямнейшымi, бронзава-зялёнымi. Яе бледнае тулава набывае пад сонцам блакiтна-зялёную афарбоўку* (тамсама). У апошнім выпадку аўтар з незвычайнай дакладнасцю апiсвае страказу, ужываючы ў межах аднаго мiкракантэксту адразу тры розныя кампазіты з рознымi адценнямi зялёнага колеру. І тут, можа, не столькi важны сам аб’ект апiсання, колькi пiсьменнiцае iмкненне да дакладнасцi, дэталiзацыi, што выяўляецца

праз багаты патэнцыял складаных каляронімаў. Падобнае апісанне сапраўды унікальнае.

Няцяжка заўважыць, што ў прыведзеных прыкладах кампазіты колеракода зялёны не вызначаюцца асаблівай разнастайнасцю сiнтагматычнага патэнцыялу. Усе яны аб’ядноўваюцца тэматычнай групай “прырода”.

Крыху iншы характар ужывання складаных лексем са значэннем зялёнага колеру бачым у цэлым у мове твораў Уладзіміра Караткевіча. Пiсьменнiк больш шырока выкарыстоўвае словаўтваральныя і спалучальныя магчымасцi кода “зялёны”: *аксамiтна-зялёныя плiты, алiўкава-зялёны парк, аранжава-зялёныя сонцы, iзумрудна-зялёныя ценi, празрыста-зялёныя шаты дрэў, пяшчотна-зялёныя навінавоцкi-артэмiды, ружова-зялёнае шкло, светла-зялёнае шчаўе, сiне-зялёнае прадонне, сiнявата-зялёнае мясячнае неба, блакiтна-зялёная вада, бледна-зялёныя сцяблiнкi, глянцава-зялёныя адценнi, бронзава-зялёныя мухi, вогненна-зялёныя iскры, глыбока-зялёная лагчына, дымна-зялёныя горы, дымчата-зялёны ядловец, жаўтавата-зялёная трава, смарагдава-зялёны схiл, тонка-зялёныя пасмы водарасцей, туманна-зялёныя дрэвы, цёмна-зялёныя шапкi дубоў, цёмна-зялёныя кабачкi, чорна-зялёныя пiрамiды ялiн, ярка-зялёная змяюка, шыза-зялёны палын*. У Караткевіч таксама стварыў дастаткова шмат і iндывiдуальна-аўтарскiх кампазітаў, якія выразна адлюстроўваюць яго ўласнае бачанне і iнтэрпрэтацыю гэтага колеру і абазначаных iм рэалiй: *марозна-зялёны палын, атрутна-зялёная трава, салатна-зялёны сад, сляпуча-зялёныя колы, фосфарна-зялёны дождж, шумна-зялёны ад траў адхон, цёмна-бутэлучнае мора*.

Значэнне зялёнага колеру можа перадавацца і iншымi прыметнiкамі, якія ўваходзяць у структуру колеракода. Напрыклад, *алiўкавы* – жоўта-зялёны: *У думках iмператар кiдае позiрк на сябе зводдаль, з гарбатых прыморскiх вулачак, застаецца задаволены ўбачаным і адразу ўяўляе гэты малюнак у выглядзе гравюры: залiтыя алiўкавым святлом поўнi камянi старажытнага пiрса, слягма блiжэйшае фляюгi і ягоная постаць на парозе нязведанага* (У. Арлоў. “Сны iмператара”); *смарагдавы* – колеру смарагду. Смарагд – назва некаторых мiнералаў зялёнага колеру. У беларускай мове выкарыстоўваецца як сiнонiм да слова iзумруд: *Аня сустрэла мяне ў прывезенай з замежных спарторнiцтваў смарагдавай сукенцы з залацiстымi маланкамі на рукавах і кiшэнях* (У. Арлоў. “Ордэн Белаі Мышы”). Што праўда, адзначаецца ў творах беларускiх пiсьменнiкаў і каляронiм *iзумрудны*: *Недзе далёка скупы прамень сонца прабiўся праз хмары і зрабiў на мокрай траве iзумрудную пляму* (У. Ка-

раткевіч. “Нельга забыць”); *малахітавы* – колеру малахіту. Малахіт – мінерал ярка-зялёнага або блакітна-зялёнага колеру: *Пад Хабараўскам, раницай, горы нагадвалі букеты: залатыя, барвяныя, малахітавыя, жоўта-лімонныя, іржавыя* (У. Караткевіч. “Чазенія”); *Доўгія чырвоныя цені ствалоў ляглі на малахіт лістоты* (тамсама).

Побач з каляронімамі-прыметнікамі значэнне зялёнага рэалізуецца ў мастацкім радку і праз ужыванне слова з апрадмечанай колеравай семай “зелень”. Сам па сабе назоўнік *зелень* не заўсёды з’яўляецца колераабзначэннем. Гэта можа быць проста ўказанне на расліннасць або некаторыя віды гародніны, якія чалавек выкарыстоўвае ў ежу. Але найчасцей колеравая прымета ўсё ж прысутнічае, хоць і статычная, застылая: *У канцы красавіка на збуялую раннюю зелень пайшлі спачатку доўгія золкія дажджы, як увосень...* (І. Пташнікаў. “Алімпіяда”); *Згінулі сцюжы, марозы, мяцеліцы, / Болей не мерзне душа ні адна, / Сонейкам цёпленькім, зеленню вабнаю / Абдаравала зямельку вясна* (Я. Купала. “Вясна”).

У адрозненне ад назоўнікаў, дзеепрыметнікі з колеравым значэннем паказваюць прымету ў дзеянні, колер нібы змяняецца, застаючыся, праўда, у межах аднаго кода: *Шырокі закат накладвае пурпуровыя фарбы на край лесу, што цямнее на небасхіле. Палі распасціраюцца чарнеючымі прастакутнікамі раллі, бледна-жоўтымі плямамі ржышча, ужо зелянеючымі прасцягамі азіміны, і няма, здаецца, ім ні канца ні краю* (Т. Хадкевіч. “Неспакой”). Тут розныя колеравыя адценні выкарыстаны пры апісанні краявіду. З пункту гледжання сучаснай літаратурнай мовы дзеепрыметнікі з суфіксам *-ючы* ненарматыўныя. Але ў мастацкім радку яны надзвычай арганічна знітананыя з іншымі колеравымі лексемамі і не парушаюць агульнага характару ўспрымання.

Динамічная колеравая прымета перадаецца дзеясловамі: колер быццам выпраменьваецца, струменіць: *Здаецца, хай пойдзе суткі цёплы дождж – папараць зазелянее, пусціцца ў рост і дагоніць малады сасняк* (І. Пташнікаў. “Чакай у далёкіх Грынях”); *За сялом густа і тучна зеляніцца поле* (Я. Скрыган. “На выселках”); *Веснавое сонца грэла ўжо як след. Дрэвы зелянеліся* (Я. Маўр. “Палескія рабінзоны”).

Такім чынам, прааналізаваны матэрыял дазваляе сцвярджаць, што колеракод “зялёны” з’яўляецца адным з найбольш прадуктыўных у мове айчыннай мастацкай літаратуры. Зялёны – гэта, у першую чаргу, колер нашага навакольнага асяроддзя. На аснове каляронімаў са значэннем зялёнага будзеца значная колькасць розных стылістычных фігур – эпітэт, метафара, сінестэзія і інш. Колеракод мае разгалінаваную сістэму кампазітаў, у тым ліку і аказіянальных, уласна-аўтарскіх. Гэта выразна сведчыць пра вялікі выяўленчы, сінтагматычны і словаўтваральны патэнцыял лексем са значэннем зялёнага колеру і іх важную мастацкую ролю ў творах беларускіх пісьменнікаў.

Спіс літаратуры

1. Цойгнер, Г. Учение о цвете : Популярный очерк / Г. Цойгнер. – М., 1971. – С. 103.
2. Шамякіна, Т. І. Натурфіласофскія стыхіі ў нацыянальным космасе / Т. І. Шамякіна // Беларусіка = Albaruthenica : матэр. Міжнар. кангр. беларусістаў, 25 – 27 мая 1991 г. – Мінск, 1993. – Кн. 1. – С. 186.
3. Бычков, В. В. Византийская эстетика : Теоретические проблемы / В. В. Бычков. – М., 1977. – С. 105.
4. Zausznica, A. Nauka o barwie / A. Zausznica. – Warszawa, 1959. – S. 446.
5. Тозик, В. В. Производная лексика в составе адекватных гнезд цветowych прилагательных русского и белорусского языков : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.02; 10.02.01 / В. В. Тозик. – Мозырь, 1999. – С. 4 – 5.

Свет моў і святло мовы

СТРАКАТАЯ ЛІНГВІСТЫЧНАЯ ЭНЦЫКЛАПЕДЫЯ

“Месца, дзе ронім мы першыя слёзы...” Зноў згадаем дарагое ўсім імя Якуба Коласа і падтрымаем яго “афарыстычную хвалю”.

Ды вазьмі за нораў   А перш каля носу
Не хадзі за горы,   Пашукай ты лёсу.

Бацька праўдзе вучыў змаля,
Дык з гэтай праўдай ступім далей.

Ды наш народ – асілак-дуб
І сцяг высокая ўмее несці.

І мы ў палатах Гадунова
Аб Беларусі скажам слова.

Хай будзе лад ў сваёй гасподзе
Ствараць народ-уладца сам.

Калі агледзіш хвайнякі
І гэты кут пазнаеш бліжай,
Збіраючы баравікі, –
То вывад я раблю такі:
Мне Загібелька лепш Парыжа.

Але нявіднымі ніцямі
Я моцна-моцна звязан з вамі,
Малюнкі роднае краіны!

Палі ты яго і расстрэльвай,
А ён, славянін, будзе жыць.

О Беларусь! Ты – сэрца і душа,
Нутра зямлі багаты клунак.

Арнольд МІХНЕВІЧ,
доктар філалагічных навук.

Алесь КАЎРУС

ЯК ДРАПЯНКА ЗА ТРЫ ГРОШЫ

ШТО АБАЗНАЧАЕ ВЫРАЗ?

У часопісе “Роднае слова” (2007, № 10) быў змешчаны ўрывак з верша Якуба Коласа “Савось-распуснік” як дыдактычны матэрыял для падрыхтоўкі вучняў да сачынення-апісання жывёлы.

*У Савосева суседа
Быў пярэсценькі каток,
Выхаванец Паўла-дзёда,
Такі слаўны пестунок!
Нос чарнявы,
Хвост бялявы,
Задзірасценькі,
Кіпцік-шчыпчык
Заграбасценькі;
Лапкі-драпкі
Машастовыя,
А шарсціначкі
Шаўковыя;
Губкі, зубкі
Адмысловыя;
Вусы-русы
Патырчастыя;
Тая спінка,
Як націнка,
Выгінастая.
Вушкі-слушкі
Не мыляюцца,
Вочкі ў ночку
Запаляюцца.
Ну, такі каток харошы,
Як драпянка за тры грошы!*

Да тэксту дададзена, у прыватнасці, заданне растлумачыць значэнне слоў *машастовыя, адмысловыя, патырчастыя, націнка*, якое вучням пад сілу выканаць з дапамогаю слоўнікаў.

Аднак ёсць у гэтым урыўку яшчэ адно слова (у складзе фразеалагізма), растлумачыць якое не так проста. У слоўніках літаратурнай мовы назоўнік **драпянка** і параўнальная канструкцыя з ім не падаецца. Няма яго і ў каментарыях да 3-га тома (1973) Збору твораў Якуба Коласа, дзе змешчаны верш “Савось-распуснік”. На жаль, новае, 20-тамовае выданне (т. 2, 2007) таксама не дае яго тлумачэння. Відаць, таму аўтары метадычнага артыкула апусцілі *драпянку* ў спісе слоў, якія павінны растлумачыць вучні.

А як быць вучням, настаўнікам? Чытаць хрэстаматыйны твор – і нібы не заўважаць (не разумець) адзін яго радок?! Думаю, з такой пазі-

цыяй не пагодзіцца ніводзін выкладчык – незразумеламу выразу мусіць быць дадзена абгрунтаванае тлумачэнне, і яго неабходна шукаць. Давайце разам паспрабуем прасвятліць гэтую цёмную мясцінку ў мастацкім палатне.

Прачытаем увесь тэкст верша. Што выяўляецца?

Радкі “Ну, такі каток харошы, / Як драпянка за тры грошы!” нібы падагульняюць абмалёўку пераважна вонкавага выгляду катка.

Цікава, што ў першай публікацыі верша (Беларускі піянер, 1926, № 11) гэтых радкоў няма. Выходзіць, дапісваючы іх, аўтар надаваў ім важнае значэнне. Затое ж у Савосевай мове, звернутай да катка, пасля слоў “Ідзі ж, коцік, да мяне: / Не пакрыўджу цябе, не” былі радкі: “Я пагладжу спінку, / Мяккую шарсцінку”. Майма на ўвазе гэтую акалічнасць.

Бясспрэчна, паэтам створаны станоўчы партрэт катка – “слаўнага пестунка”. І зусім правамерна ён завяршаецца адпаведным словам *харошы*, што значыць тут прыгожы, прывабны. Далей у вершы, там, дзе Савось “*катку замаўляе зубы*”, ужыты сінанімічны прыметнік *файны*.

*Ах ты, коцічак мой!
Які **файны** ты, ой!
Што за спіначка!
Ну, карціначка!*

Значнае месца сярод дэталей апісання катка займае шэрсць (у “Тлумачальным слоўніку беларускай мовы” яна мае яшчэ назву *шарсцінка*): “*А шарсціначкі / Шаўковыя*”. Фактычна тое самае было ўкладзена ў вусны Савося: “*Я пагладжу спінку, / Мяккую шарсцінку*”. У наступных публікацыях верша аўтар апусціў гэтыя Савосевы словы як лішнія, як непажаданы паўтор.

Такім чынам, акцэнт робіцца ў творы на харастве, прыгажосці катка. І гэтае характэрнае параўноўваецца таксама з нечым не менш прыгожым – “*як драпянка...*”

Але ж... Драпянка за тры грошы – мусіць, рэч не дарагая, бо, як сцвярджаецца ў “Фразеалагічным слоўніку мовы твораў Якуба Коласа”, *за тры грошы (купіць)* абазначае ‘танна, лёгка (купіць)’ [10]. Выходзіць, нібыта гэтым параўнаннем вартасць прадмета апісання (у вершы “Савось-распуснік”) змяншаецца? Ды хіба ж таннае не можа быць прыгожым?! Падкрэслім. Характарыстыка, апісанне катка даецца апавя-

дальнікам з усёй сур'ёзнасцю тону, без жаднага намёку на іронію, кпіны.

Можна меркаваць, што драпянка – вядомая на час напісання верша (1926) тканіна ці выраб з яе. На карысць такой думкі гавораць і найменні аналагічнай марфемнай будовы – *шарсцянка*, *баваўнянка* ды іншыя. Слова *шарсцянка* зафіксавана на Гродзеншчыне са значэннямі ‘невялікая суконная хустка без кутасоў’ [8] і ‘хустка з воўны фабрычнага вырабу, у кветкі’ [5].

Паводле ТСБМ, *шарсцянка* – баваўняная тканіна, якая нагадвае вонкавым выглядам шарсцяную. Мажліва, і драпянка – тканіна, якая на выгляд нагадвае драп – тоўстую шарсцяную або паўшарсцяную тканіну.

“Тканінную прыроду” слова *драпянка* пацвярджаюць наступныя факты. У публікацыях дыялектнай лексікі беларускай мовы выяўлены блізкія да яго паводле формы словы *драпанка*, *драпоўка*, *дрыпоўка*.

Драпанка, ж. Сукенка з фабрычнага матэрыялу. Раней бабы насілі ўсё дэмайтканья, калі ў каго дрэпёнка звадзільсь – першья дзеўка на дзярэўні. Дуброва Круглянскага раёна [4].

Драпоўка, ж. Адзенне з баваўняных нітак. Адз’ела новуіу драпоўку и пашла да дачк’и. Шчорсы Навагрудскага раёна [9].

Дрыпоўка, ж. Шарсцяная хустка. А таб’е гэтайа дрыпоўка ідз’е да твару. Нягневічы Навагрудскага раёна [9].

Паводле С. Ляскевіч, *драпоўка* і *дрыпоўка* – вузкарэгіянальныя словы, якія зарэгістраваны ў гаворках Гродзеншчыны. Першае “відавочна, паходзіць ад *драп* (*драп-оўк-а*)”, другое ўтворана “ад *дрыповы* (*дрыпоў-к-а*), якое ад *драп*”. Даследчыца мяркуе: “Магчыма, хустка з кутасамі называлася *драпоўка*..., а *дрыпоўка* – фанетычны варыянт” [7, с. 90]. Дадамо ад сябе. Як варыянты слова *драпоўка* можна разглядаць назвы “хустак пэўнага колеру ці расфарбоўкі”: *грапоўка* ‘вялікая каляровая святочная хустка’ і *грапоўка* ‘суконная квяцістая хустка з кутасамі’ [6, с. 60].

Такім чынам, у беларускіх гаворках словы *драпанка*, *драпоўка*, *дрыпоўка* служылі назвамі вырабаў з тканіны (сукенка, адзенне, хустка). З ёю, квяцістаю, стракатаю, сама раз параўнаць “пярэсценькага катка”.

Напэўна, роднасным (аднакаранёвым) назоўніку *драпянка* з’яўляецца прыметнік *драпясты* (*драп’ясты*), не раз ужыты ў творах Цішкі Гартнага.

На вешалцы каля палатак нерухома, марна вісецьме *драпястая* ў вялікія гвядзы баваўняная коўдра (“Праводзіны”). У жоўтых, пахучых дубняком кажухах, у *драп’ястых* хустках, пілявья, гаваркія, варушыліся ў саломе на вазах сялянкі (“Сокі цаліны”). І толькі зарухала ў няроўным

суваю *драпястая* заслона, каб затуліць сабою зацягнуты спектакль, як наўкосная прагаліна да выйсця на сцэну аддзяліла Рыгора ад Сроля і Лібы (“Сокі цаліны”).

Якое лексічнае значэнне прыметніка *драпясты*? ‘Яскравы, зырккі’, ‘пярэсты’? Ці ‘крамны, фабрычны’? Пакуль што няма адказу. Важна тое, што гэтае слова абазначае нейкую прыкмету вырабаў з **тканіны**.

Драпянка як элемент фразеалагізма падаецца ў слоўніку М. Даніловіча.

Харошы ЯК ДРАПЯНКА ЗА ТРЫ ГРОШЫ. Гумар.-іран. Зусім не (харошы). Сукенка ў цябе гарная. Пэўня, не абы-дзе, а ў Мінску купляна. Такая хароша як *драпянка* за тры грошы. Дубіна Валожынскага раёна [3].

Прыведзеная ў слоўнікавым артыкуле ілюстрацыя – недастатковая падстава, каб прыняць прапанаваную сэнсавую і стылістычную характарыстыку фразеалагізма. Хутчэй за ўсё, у гэтых сказах не адмаўляецца, а сцвярджаецца станочная ацэнка прадмета, без гумарыстычна-іранічнага адцення.

Разам з тым ілюстрацыя сведчыць пра ўжыванне фразеалагізма ў беларускай мове. Апрача верша Якуба Коласа, ён сустраўся яшчэ ў адным мастацкім творы – у апавяданні Вячаслава Адамчыка “Бронікі, альбо Навела пра каня”. Але і тут кантэкст не дае мажлівасці акрэсліць значэнне рэдкага фразеалагізма. Вось дыялог (скарочаны) бацькі-сялянкі і сына-паліцыянта.

– Ён жа [Маслянка] забраў надоечы нашага каня.

– А чым жа я памагу? – насупіўся меншы Бронісь.

– А тым, што скажаш немцам, дзе я прапаў.

– Як прапаў? – недаўменна зажмурыўся паліцыянт.

– Як *драпянка* за тры грошы. Я заўтра пайду ў Панікарты да Крывеняў і скажу, каб вярнулі каня. <...> Калі не вярнуся, каб ты ведаў, з каго спрос.

Ува ўсіх трох выпадках (верш Якуба Коласа, апавяданне В. Адамчыка, слоўнік М. Даніловіча) значэнні паданалізнага фразеалагізма не зводзяцца да аднаго. Прычым у Коласавым творы і ў дыялектнай мове ён паясняе прыметнік *харошы*, у навеле В. Адамчыка – дзеяслоў *прапаў*. Магчыма, гэты фразеалагізм шматзначны.

Пасля здачы артыкула ў рэдакцыю быў выяўлены выраз *прадацца за драпянку* ў рамане Вячаслава Адамчыка “Голас крыві брата твайго” (Мінск, 1991, с. 161).

Алеся гаворыць з Жэнікам Рэпкам.

– ...А ці ж ведаеш, што з хатаю?

– Ведаю. Усё ведаю... Ведаю, што і Змітрык ваш за *драпянку* прадаўся – пайшоў служыць.

– Ты Змітрыка не чапай!.. Ён бяды нікому не зрабіў.

Драпянка тут – напэўна, “асколак” фразеалагізма як *драпянка за тры грошы*, вынік яго змянення (скарачэння).

Разуменне слова *драпянка* як мяккая або стракатая тканіна ці выраб з яе (сукенка, хустка... мо нават цацка ў выглядзе звярка) узгадняецца з тэкстам твора, з вобразам катка.

Да гэтых назіранняў-высноваў блізкае тлумачэнне, дадзенае ў “Тлумачальным слоўніку адметнай лексікі ў творах Якуба Коласа” Г. Арашонкавай і Н. Чабатар: “*Драпянка* ж. Адзежына з грубай, шурпатай тканіны. Ну, такі каток харошы, / Як *драпянка за тры грошы*”. Праўда, слова *драпянка* разглядаецца як кампанент свабоднага словазлучэння, а не фразеалагізма. Але – галоўнае – тут паўстае пытанне: як “грубая, шурпатая тканіна” стасуецца да апісання катка, у прыватнасці да яго “шарсціначак *шаўковых*” і (у першапублікацыі верша) “*мяккай шарсцінкі*”? Такім чынам, пошук у азначаным кірунку трэба весці далей.

Не выключаецца, што для параўнання Якуб Колас мог выкарыстаць слова *драпянка* з зусім іншым значэннем.

Сярод супрацоўнікаў музея Якуба Коласа ў Мінску і яго філіяла на Стаўбцоўшчыне існуе меркаванне, што слова *драпянка* – мясцовае. Першыя (у тым ліку сын народнага паэта Міхась Канстанцінавіч) схіляюцца да думкі, што яно называе нейкі прадмет, выраб з тканіны.

А вось у філіяле музея яго супрацоўнік Юрась Міхайлавіч Міцкевіч, унук дзядзькі Юзіка, роднага Коласавага брата, упэўнена тлумачыць: “*Драпянка* – гэта булка, якую прадавалі яўрэі. У Мікалаўшчыне яўрэйка трымала карчму. Булка рабілася пад птушку, пад зайчыка, пад рыбу, здобная, пахучая, з макам”. І пры гэтым адразу пераходзіць да слова *пляцка* як нібыта сіноніма *драпянкі*.

Сапраўды, у паэме “Новая зямля” ўжыта слова *пляцка*: “*А ў Сержань [дзядзька] пойдзе – купіць пляцку*”. Яно абазначае ‘пляскаты кандытарскі выраб; коржык’ [1]. Слова *пляцка* ‘пернік’ ёсць у гаворках Гродзеншчыны. Параўнаем польскае *plasek*, якое мае значэнні: 1) салодкі пірог; 2) у *множным ліку* аладкі; 3) перапечка, праснак [2].

Калі дапусціць, што і *драпянка* – булка ці іншы кандытарскі выраб, то ў такім выпадку ўзнікае сумненне ў правамернасці ўжытага паэтам параўнання. У булкі на першым плане – “смакавыя якасці”, у катка (у яго апісанні, абмалёўцы) – вонкавае, успрымальнае вокам хараство. Булку ядуць... Такім чынам, няма адной асновы для параўнання прадметаў.

Зрэшты, цалкам адмаўляць магчымасць падобных параўнанняў было б неапраўданым. Пра

гэта сведчаць, у прыватнасці, радкі з верша Якуба Коласа “За дождж”.

*Месяц круглы, бледналіцы,
Як пірог той на паліцы,
Свеціць шчыра, колькі можа
З палавіны падарожжа.*

Слоўнікі суседніх славянскіх моваў – польскай, украінскай, рускай – не фіксуюць слова *драпянка* і фразеалагізма з ім. Але, як сведчаць матэрыялы з Інтэрнэту і друку, існуе падобнае да яго слова *драпанка*.

На Украіне шырока распаўсюджана мастацтва пісанкі – размалёўка курыных яек... **Драпанка** – гэта калі яйкі спярша фарбуюць адным колерам, а потым вострым прадметам (іголкай, напрыклад) выдрапваецца малюнак [11].

Робім падагульненне. Сказаць канкрэтна, дакладна, што абазначае слова *драпянка* і фразеалагізм як *драпянка за тры грошы*, яшчэ не можам. Не стае фактычнага матэрыялу. Ёсць, аднак, спадзяванне, што чытачы “Роднага слова” – навукоўцы, настаўнікі, студэнты – зацікавіцца ўзнятым пытаннем і дапамогуць знайсці на яго здавальняльны адказ. У гэтым істотную ролю мае адыграць моўны досвед актыўных носьбітаў роднай мовы – людзей старэйшых пакаленняў.

Выходзячы на раду да чытача, мы ні ў якім разе не прыніжам годнасці навукоўцаў. Ужо даўно існуе традыцыя: аўтар, выпраўляючы ў свет сваю працу, усведамляе, што не ўсё ў ёй дакладнае, бяспрэчнае. Звычайна гэта ў крыху завуаленай форме выказваецца ў “Прадмове”, “Слове ад аўтара”: “Заўвагі і пажаданні наконт палепшання кнігі дасылайце на адрас...” У нашым выпадку зварот да чытацкай аўдыторыі цалкам апраўданы, адпавядае калектыўнаму характару навуковага пошуку ў сучасных умовах.

Спіс літаратуры

1. Арашонкава, Г. У. Тлумачальны слоўнік адметнай лексікі ў творах Якуба Коласа / Г. У. Арашонкава, Н. А. Чабатар. – Мінск : Беларуская навука, 2003.
2. Волкава, Я. В. Польска-беларускі слоўнік / Я. В. Волкава, В. Л. Авілава. – Мінск : БелЭн, 2004.
3. Даніловіч, М. А. Слоўнік дыялектнай фразеалогіі Гродзеншчыны / М. А. Даніловіч. – Гродна, 2000.
4. Жывое народнае слова. – Мінск : Навука і тэхніка, 1992.
5. З народнага слоўніка. – Мінск : Навука і тэхніка, 1975.
6. Ляскевіч, С. Назвы хустак у гаворках Гродзеншчыны С. Ляскевіч / Роднае слова. – 2008. – № 3.
7. Ляскевіч, С. Г. Найменні адзеньня ў гаворках Гродзеншчыны / С. Г. Ляскевіч. – Гродна, 2007.
8. Слоўнік рэгіянальнай лексікі Гродзеншчыны. – Гродна, 1999.
9. Сцяшковіч, Т. Ф. Слоўнік Гродзенскай вобласці / Т. Ф. Сцяшковіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1983.
10. Фразеалагічны слоўнік мовы твораў Якуба Коласа. – Мінск : Навука і тэхніка, 1993.
11. Холошевская, Г. Писанки / Г. Холошевская // Наука и религия. – 1968. – № 3.

СКРЫПАЧ, ГЛЯДАЧ, БАРАДАЧ

АСАБОВЫЯ ЎТВАРЭННІ З СУФІКСАМ *-ач (-яч)* У БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

Беларускі мовазнаўца Пётр Вярхоў у артыкуле “Назоўнікі з суфіксам *-ач (-яч)* у беларускай мове” [2, с. 75] прыводзіў заўвагі даследчыкаў адносна згаданага суфікса, якія яскрава сведчаць пра складанасць і нераспрацаванасць гэтага пытання ў беларускім мовазнаўстве.

Дакладна вызначаным з’яўляецца факт праславянскага паходжання суфікса *-ач (-яч)*; у ім гук [ч] узнік як вынік аб’яднання *к* з наступным *-ь (jo)*, а гук [а] – вынік змянення дзеяслоўнага суфікса [3, с. 185]. П. Вярхоў лічыў, што ў дачыненні да ранняга перыяду славянскіх моў “заканмерна выдзяляць у аддзяслоўных назоўніках не фармант *-ач*, а фармант *-ч*. <...> У такім выпадку самым старажытным неабходна прызнаць аддзяслоўны тып утварэння назоўнікаў з фарматывам *-а-*, на базе якога склаўся дадзены афікс” [2, с. 75]. Аддзяслоўныя ўтварэнні паслужылі асновай для далейшага ўцягнення ў кола ўтварэнняў з фарматывам *-а-* старажытных імённых асноў з наяўным у іх суфіксальным элементам *-ат*. Таму многія формы на *-ач* суадносяцца з формамі на *-аты*. Часцей гэта назіраецца ў словах, якія называюць асобу па якой-небудзь яскрава выражанай знешняй або ўнутранай рысе [4, с. 184]. Акрамя гэтага, у гісторыі беларускай мовы сустракаецца значная колькасць неасабовых назоўнікаў на *-ач* [2, с. 76].

У беларускай мове 20-х гг. ХХ ст. суфікс *-ач (-яч)* быў не вельмі прадуктыўным. Па нашых падліках, пры яго дапамозе ўтварылася каля 3% назваў асоб паводле дзейнасці, зафіксаваных у тагачасных слоўніках.

Нешматлікую групу складаюць словы, якія захаваліся да нашага часу без змен у структуры. Палова з іх пры гэтым адлюстравана ў слоўніках без змен у семантыцы і канатацыі (*глядач, дзеяч, слухач, ткач*). Некаторыя словы ў мове нашага часу належаць да перыферычных пластоў беларускай лексікі і ў слоўніках падаюцца з паметамі: *аснач* “уст.” (устарэлае), *надглядач* “абл.” (абласное), *тлумач* “гіст.” (гістарызм). Слова *капач* сёння фіксуецца ў больш шырокім значэнні: да значэнняў ‘той, хто займаецца капаннем зямлі; землякоп’ і ‘прылада для капання зямлі, выкопвання карняплодаў’ далучылася яшчэ азначнае ‘марудлівы, лянiвы чалавек’. Прычым ва ўсіх трох значэннях слова *капач* мае памету “разм.” (размоўнае; ТСБМ, т. 2, с. 628).

Большасць назваў на *-ач* у мове нашага часу змянілі словаўтваральны афікс (у асобных вы-

падках і прэфікс). Суфікс *-ач* замяніўся на *-льнік*: *аглядач* – *аглядальнік*, *апавядач* – *апавядальнік*, *выхавач* – *выхавальнік*, *збірач* – *збіральнік*, *наглядач* – *наглядальнік*, *назірач* – *назіральнік*, *наглядач* – *наглядальнік*, *хавач* – *хавальнік*, *-шчык (-чык)*: *даглядач* – *даглядчык*, *дакладач* – *дакладчык*, *збірач* – *зборшчык* і некаторыя іншыя.

Не захаваліся ў мове нашага часу наступныя назвы асоб паводле дзейнасці на *-ач*: *азірач* (аглядальнік), *зарубач* (мяснік), *куграч* (варсавальшчык), *пастрыгач* (цырульнік), *перасылач* (адпраўшчык), *спацікач* (наглядальнік, назіральнік), *сяпач* (разнік, мяснік), *хадач* (карабейнік).

Сёння суфікс *-ач (-яч)* выкарыстоўваецца пры ўтварэнні назоўнікаў ад асноў назоўнікаў, прыметнікаў і дзеясловаў. Адна з оўнікаваыя ўтварэнні абазначаюць асоб па аб’екце іх заняткаў ці ўласцівасці або месцы працы (*скрыпач, сілач*), а таксама па выразнай фізічнай прымеце (*барадач, вусач*); апошні разрад слоў дапускае і суадноснасць з прыметнікам (*барадаты, вусаты*). Ад прыметнікаваыя назоўнікі абазначаюць асоб паводле прыметы, названай утваральным словам (*багаты – багач, махнаты – махнач*). Аддзяслоўныя назоўнікі абазначаюць асоб (істот) паводле дзеяння, названага ўтваральным словам (*глядзець – глядач, уцякаць – уцякач*), а таксама прадметы, прызначаныя для выканання адпаведнага дзеяння (*капаць – капач, таўчы – таўкач*). Словы з прадметным значэннем могуць ужывацца ў дачыненні да асобы пераважна як мянушкі (*пугач, таўкач*) [1, с. 236]. Такім чынам, назвы асоб паводле дзейнасці складаюць адназоўнікавыя і аддзяслоўныя ўтварэнні; абодва тыпы маюць прадуктыўнасць у гутарковай мове.

Спіс літаратуры

1. *Беларуская граматыка* : у 2 ч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1985. – Ч. 1.
2. *Вярхоў, П. В.* Назоўнікі з суфіксам *-ач (-яч)* у беларускай мове / П. В. Вярхоў // *Беларуская мова*. – Мінск : Навука і тэхніка, 1965. – С. 74 – 94.
3. *Гарбачык, М. Р.* Назвы асоб па рамяству і прафесіі ў беларускай мове: дыс. ... канд. філал. навук: 10.02.02 / М. Р. Гарбачык. – Мінск, 1992. – 240 с.
4. *Хацкевіч, В. Б.* Суфіксальнае словаўтварэнне назоўнікаў, якія абазначаюць асобу мужчынскага полу ў сучаснай беларускай мове / В. Б. Хацкевіч // *Даследаванні па беларускай і рускай мовах*. – Мінск : БДУ, 1958. – С. 175 – 193.

Алена ГУБКІНА,
кандыдат філалагічных навук.

ПРА НОС, ЯКІ НЕ АДЧУВАЕ ПАХАЎ

Чалавек здаўна прывык адлюстроўваць свае назіранні ў метафарычных выказваннях – фразеалагізмах. Пры спасціжэнні навакольнага свету ён праводзіў пэўныя паралелі з тым, што было яму добра вядома, напрыклад, з часткамі цела, таму саматызмы (назвы частак цела чалавека або жывёлы) сталі адной з асноў для такіх моўных адзінак. Сімвалічныя функцыі частак цела называлі чалавека або давалі яму характарыстыку; так з’явіліся выразы *правая рука* ‘памочнік’, *галава з мякіны* ‘няўважлівы або нездагадлівы чалавек’, *язык як памяло* ‘балбатлівы чалавек’ і інш. Як бачым, сувязь паміж значэннем устойлівых адзінак і саматызмам можа быць даволі празрыстай: чалавек заўсёды працаваў рукамі, таму рука стала сімвалам працы або працавітасці, усе разумовыя здольнасці чалавека звязваліся з галавою, язык мае непасрэднае дачыненне да здольнасці чалавека размаўляць, адсюль і шматлікія выразы пра балбатлівасць. Цікава тое, што толькі асобныя фразеалагізмы літаратурнай мовы з саматызмам **нос** маюць метафарычнае значэнне, утворанае на аснове функцыі гэтага органа ўспрымаць пахі: *біць у нос, даваць у нос, зрываць нос, ударыць у нос* – ‘востра, рэзка пахнуць, выклікаючы адмоўную рэакцыю’. Усе астатнія фразеалагізмы з такім саматычным кампанентам, вынесеныя ў рэестр “Фразеалагічнага слоўніка беларускай мовы” Івана Лепешава (у 2 т. Мінск, 1993), маюць розныя метафарычныя значэнні, не звязаныя са здольнасцю чалавека ўспрымаць пахі або дыхаць (усяго ў слоўніку налічваецца 70 фразеалагізмаў з такім саматызмам).

Фразеалагізмы літаратурнай мовы з саматызмам **нос** ужываюцца для абазначэння розных дзеянняў: *без фігі не да носа, крукам носа не дастаць, фігай (кукішам) носа не дастаць* ‘хто-небудзь ганарыцца, фанабэрыцца, зазнаецца; да каго-небудзь не падступішся’; *соваць нос, ткнуць нос, тыцкаць нос* ‘умешвацца ў што-небудзь’; *павесіць нос, вешаць нос на квінту* ‘даходзіць да адчаю, маркоціцца’; *высоўваць нос* ‘выходзіць куды-небудзь, адкуль-небудзь’; *не ў нос, не па носе* ‘не падабаецца’, *не майго носа палоса* ‘мяне не датычыць’.

Выразы з такім саматычным кампанентам выкарыстоўваюцца для абазначэння асобы або ўказання на яе: *нос не дарос, не з чым носам* ‘хто-небудзь занадта малады ці не надта вопытны, каб займацца чым-небудзь; *на нос* ‘кожнаму, на кожнага’. Фразеалагічныя адзінкі могуць

указваць на колькасць (з *вераб’ёў нос, з камарыны нос* ‘вельмі мала, невялікі па колькасці’) або адлегласць (*над самым носам, перад носам* ‘у непасрэднай блізкасці ад каго-небудзь, побач, блізка’; *носам у нос, нос у нос сутыкацца, сустракацца* ‘вельмі блізка адзін ад другога’).

Даволі вялікая колькасць фразеалагізмаў народнай нерушы, у складзе якіх ёсць саматызм **нос**, ужываюцца з метафарычнымі значэннямі.

Фразеалагізмы з саматычным кампанентам **нос** могуць даваць характарыстыку якому-небудзь дзеянню або прадмету. Выраз *торкнуць нос* мае значэнне ‘умешвацца ў што-небудзь (у чые-небудзь справы)’, *носа даваць* – ‘адмаўляць таму, хто сватаецца’. Фразеалагізм *на нос падаць* характарызуе якасць выканання працы чалавекам (‘вельмі старанна, да знямогі’). Адзінка *свой вецер пад носам мець* сведчыць пра здольнасць чалавека самому астудзіць гарачую страву. Фразеалагізм *нос на нос* ужываецца пры характарыстыцы размовы без сведак, без пабочных асоб. Выразам *што з носа спадзе* называюць тое, што нікому не патрэбнае, лішняе. Адзінка *пуза, жыво т вышай носа*, наадварот, мае значэнне ‘вельмі вялікі, тоўсты (жывот)’. Фразеалагізмы *нос кульбачкай не дастаць, у носе козы* даюць няўхвальную характарыстыку ганарыстай, фанабэрыстай асобе.

Прыклады ўжывання саматызма **нос** у пераносным значэнні можна знайсці і ў першых працах, прысвечаных вывучэнню і апісанню беларускай мовы і культуры. Міхал Федароўскі ў чацвёртым томе працы “Люд беларускі на Русі Літоўскай” падае 48 прыказак і фразеалагізмаў з такім саматызмам, і ніводная адзінка не адлюстроўвае функцыі носа (дыханне або ўспрыманне пахаў). Прыкладзём некалькі прыкладаў: *ад носа палоса* ‘кожны, хто ў кампаніі, павінен заплаціць’, *даць носа* ‘напамінанне’, *мае чмялі ў носе* ‘п’яны’, *не яго носам* ‘няздольны зрабіць што-небудзь’, *перад носам* ‘блізка’.

Як бачым, большасць фразеалагічных адзінак з саматызмам **нос** мае метафарычнае значэнне.

* Прыклады ўзяты з кнігі І. Лепешава “З народнай фразеалогіі: дыферэнцыяльны слоўнік” (Мінск, 1991). Усе выразы, уключаныя ў слоўнік, належаць да фразеалагічнай нерушы; яны не апісваліся ні ў нарматыўных слоўніках беларускай літаратурнай мовы, ні ў даведніках беларускай народна-дыялектнай фразеалогіі (працах Ф. Янкоўскага, Г. Юрчанкі, Е. Мяцельскай і Я. Камароўскага), ні ў асобных публікацыях па фразеалогіі.

АБВЕСКАВАЦЬ – АШЛЮБАВАЦЬ

МАТЭРЫЯЛЫ ДА СЛОЎНІКА АКАЗІЯНАЛЬНАЙ ЛЕКСІКІ 20 – 30-х гг. ХХ ст.

АБВЕСКАВАЦЬ. Забудаваць (акружыць) вёскай (вёскамі). *Супастаўна каля хат абвяскована дарога: радасці і суму шмат, і натхнення многа* (У. Хадыка).

АБВЕСНЕННЫ. Які адчуў на сабе ўздзеянне вясны; вясновы, весні. *Ідуць з абвесненай на рады...* (У. Хадыка); *Кініць абвеснены прасцяг* (У. Хадыка); *Уроўнь з высокімі мурамі, я мкну, абвеснены, па бруку...* (У. Хадыка); *Мар дарожных усмешкай абвеснены і татарскай фурманкі званок* (У. Хадыка); *...быў ён [люд] свеж, як абвеснены лог* (З. Бядуля).

АБГІМНІВАЦЬ. Урачыста апяваць (як у гімне); услаўляць. *Я канечна абуран: індустрыя? Александровічу б яе абгімніваць!* (А. Звонак).

АБМЯКІНІЦЬ. Пакрыць мякінай. *Хлявы раскідаюць каровы, абмякініўшы пысы ў мякіну* (Я. Пушча).

АБНЭПЛЕННЫ. Які мае прыметы нэпа. *Іду, а душы маёй комфракцыя абурана натоўпам абнэпленым* (А. Звонак).

АБНЯДОЛІЦА. Набыць прыметы нядолі; збяднець. *Ты і вёскаю, ты і горадам абнядолілаць, поле роднае* (Я. Купала).

АБУРШТЫНІЦА. Пакрыцца бурштынам; набыць прыметы бурштыну. *...смалою [племя] абурыштынілася...* (З. Бядуля).

АБ'ЯСНІЦЬ. Зрабіць ясным. *Няўжо нас не аб'ясніць розум ясны?* (Я. Купала).

АГНЁВА-КАЛЮЧЫ. Складаны прыметнік ад агнёвы і калючы; калючы, як агонь. *Сам Віктар не бачыў і не чуў ні дарогі..., ні шурпатага снегу, што агнёва-калючай жарствою абсыпаў яго твар* (М. Зарэцкі).

АГНЁВА-ПРАМЯНІСТЫ. Складаны прыметнік ад агнёвы і прамяністы; прамяністы, як агонь. *Зазыла жыццё даўно патрачаным бляскам, усміхнулася агнёва-прамяністай усмешкай* (М. Зарэцкі).

АГНЁВАСЦЬ. Абстрактны назоўнік ад прыметніка агнёвы (агнявы); святло. *І ночы таемнасць пазнай ты глыбоку і зор яе дробных агнёвасць, святло...* (А. Гурло); *...прад намі – агнёвасць пазіцый* (А. Звонак).

АГНЁВА-ЯСНЫ. Ясны, як агонь. *...я адчуў тут усім нутром з агнёва-яснай выразнасцю ўсю неабходнасць гэтай пераробкі і немінучасць яе* (М. Зарэцкі).

АГНЕЦЦА. Свяціцца, як агонь. *Агнеюцца паходні* (З. Бядуля).

АГНІСТАСЦЬ. Абстрактны назоўнік ад прыметніка агністы; святло. *Месяц глянуў, схваўся між гор, не адважыўся ласцы прэрэчыць тых, хто ззяе агністасцю зор* (А. Гурло).

АГНІЦЬ. Праяўляць уласцівасці агню; рабіцца (быць) такім, як агонь. *Чырвань тулава ярка іскравіць, агніць пад праменьнямі сонца-агнішча* (З. Бядуля); *Ой, ты, гаю шоўказонны, над табой агніць зара* (С. Хурсік).

АГНЯВЕЙ. Агнявы (цёплы, гарачы) вецер (ад агнём веяць). *Я бачу – вясны агнявей імчацца ў жытнёвы абшар...* (З. Астапенка).

АГНЯВІСТА. Прыслоўе ад прыметніка агнявісты; цёпла, светла. *...Беларусь, над табой агнявіста новай квадры настаў маладзік!* (П. Трус).

АГНЯВОКІ. З агнявымі вачыма; які мае (нагадвае) агнявое вока (агнявыя вочы). *Вось здалёку, з-за цьмянага бору агнявокае бліснула сонца* (Я. Журба).

АГНЯЗОРНЫ (ВАГНЯЗОРНЫ). Які характарызуецца агнём зор; ясны, светлы, яскравы. *Пад жыццёвы штодзённы шум, пад гадзін агнязорных веянь растрасу накіпаўшы сум* (А. Куляшоў); *Здабудзем шчасце для сябе, для ўнукаў пад Савецкім вагнязорным цудам* (З. Бядуля); *Думкі агнязорныя ў далячынь бясконца птушкай вырываюцца...* (С. Ракіта).

АГНЯКРЫЛЫ. Які мае агнявыя крылы; з вогненнымі (чырвонымі) крыламі; з крыламі, якія нечым нагадваюць агонь. *...на дарозе між прысад ходзіць вечар, ускрыляе агнякрылых птушанят* (А. Александровіч).

АГНЯПАС. Пас агню. *...і ночкі цень раскінула над намі свой агняпас* (М. Машара).

АГНЯТОННЫ. Які характарызуецца тонамі агню. *У іх [песнях] гоман сталі звонкае, удары малатка, напевы агнятонныя фабрычнага гудка* (А. Дудар).

АГНЯЦВЕЦЦЬ. Праяўляць уласцівасці агняцвету (ярка цвісці); рабіцца такім, як агняцвет. *...ў шэрані бярозаў – агняцвецяць словы* (Я. Туміловіч).

АДВАЖНА-ХРАБРЫ. Складаны прыметнік ад адважны і храбры. *Пад штандар бел-чырвона-белы гартуйся, раць, адважна, смела адважна-храбрых ваякоў* (У. Жылка).

АДЛЮСТРОЎКА. Адбітак, адлюстраванне. *Ружавела сонца пацалункам рання, і блішчалі далі адлюстроўкай шкла* (М. Лужанін).

АДПАЧЫН. Адпачынак. *Над плоймай струнных гукаў гучных адпачынаў агнеюцца паходні* (З. Бядуля).

АДЦВІЛАСЦЬ. Абстрактны назоўнік да адцвілы. *Жудасна, баюся дагарэць. А ў жыцці адно: адна адцвіласць* (З. Бандарына).

АЖАЛОБІЦА. Набыць прыметы жалобы; быць у стане жалобы. *Смуткам, распаччу вачэй прарубы вуліц ажалобіліся* (З. Бядуля).

АЖВІРАНЫ. Пакрыты жвірам. *Не заплача сэрца з журавамі у туман ажвіраных* далін (Т. Кляшторны).

АЗЯРНЯЦЦЬ. Пакрыць зярнятамі; засеяць. *Скідае куточак, азярняціць поле...* (Я. Купала).

АКАМСАМОЛІЦЬ. Зрабіць камсамольцам; надаць прыметы (якасці) камсамолу. *“Маладняк” сваім юнацкім запалам акамсамоліў і амаладнечыў і тых старых пісьменнікаў, якія ўвайшлі ў “Маладняк”* (А. Вольны).

АКВЕЧАНЫ. Пакрыты (упрыгожаны) кветкамі; услаўлены. *І вось паўстае, аквечаны заравам, ўгадованы воляй высокі разгон...* (В. Мараккоў); *Тады – я памятаю – ў вуліцах аквечаных ішлі ў сярмягах вы...* (Хв. Ільяшэвіч).

АКВЯЦІЦЬ. Пакрыць кветкамі. *...аквяці лугавыя пакосы...* (Я. Купала); *Нядоля і слёзы сабой краіны чало аквячалі...* (У. Дубоўка).

АКСАМІЦЦЬ. Пакрываць аксамітам; рабіць такім, як аксаміт. *Сонца тварам у снезе купаецца, аксаміціць шырокае поле...* (Ю. Базыленка).

АМАЛАДНЯЧЫЦЬ. Зрабіць такім, як “Маладняк” (як у “Маладняку”), маладняцкім. *“Маладняк” сваім юнацкім запалам акамсамоліў і амаладнечыў і тых старых пісьменнікаў, якія ўвайшлі ў “Маладняк”* (А. Вольны).

АНЯСМЕЛЕНЫ. Нясмелы; які стаў нясмелым. *І з пальцаў ваішых анясмеленых цымбалаў ураджайных хмель і скрытак сок рабінавы не ўспейся вяселлем...* (Хв. Ільяшэвіч).

АРАТОРЫЦЬ. Быць аратарам; утвараць дзеянне, уласцівае аратару (урачыста выступаць). [Мікіта]: *Мітынг – гэта тое з вушамі таварыства, дзе араторыць буду я, а слухаць будуць яны...* (Я. Купала).

АРЛІНАГОРБА. Прыслоўе ад арлінагорбы; як арліны горб. *Сагнуўшыся арлінагорба, уваветрыўшы ў прасцяг руку – то Афрадытай, то Ніобай здавалася дзяўчына* (У. Дубоўка).

АРФАЗВОННАСЦЬ. Абстрактны назоўнік ад аказіянальнага арфазвонны (які характарызуецца званам арфы). *...няма сталёвасці і арфазвоннасці* (У. Дубоўка);

АСЕННЕ-НОВЫ. Складаны прыметнік ад асенні і новы. *...і скрозь туман здаецца ўсё другім, у вопратках асенне-новых* (С. Дарожны).

АСНЕЖАНАСЦЬ. Абстрактны назоўнік ад аснежаны (пакрыты снегам); белізна. *Аснежанасць – белаю пенай змяі ў разгневаных хвалях сярдзітай зімы* (Я. Пушча).

АЎСЯНІЦА. Ад аказіянальнага аўсяніць. Праяўляць уласцівасці аўсянага (жаўцець, зелянець, развівацца пад ветрам). *І зарю аўсяніўся песень наліў* (Я. Пушча).

АЎСЯНІЦЬ. Рабіць аўсяным. *Вецер над гаем песняю поўдзень аўсяніць* (Я. Пушча).

АЦЯМРЫЦЬ. Пакрыць цемрай; давесці да выніку дзеянне, названае дзеясловам цямрыць; давесці да невуцтва. [Ярмо чужога ўладарства] *ацямрыла і затрымала на доўгія вякі наша культурнае і нацыянальнае развіццё...* (Я. Купала).

АШЛЮБАВАЦА. Давесці да выніку дзеянне, названае дзеясловам шлюбавацца; паяднацца (у шлюбе, як у шлюбе). *Прыйдзе час... І пад сцягам чырвоным ашлюбуюцца з Нёманам Вісла...* (П. Трус).

АШЛЮБАВАЦЬ. Давесці да выніку дзеянне, названае дзеясловам шлюбаваць; паяднаць, злучыць (у шлюбе, як у шлюбе). *Не сумуйце ж, лясы Беларусі, што мяне ашлюбуюе расстрэл* (П. Трус).

Мікалай ШАБОВІЧ,
кандыдат філалагічных навук.

Звяртаем увагу нашых новых падпісчыкаў на тое, што ў часопісе неаднаразова змяшчаліся матэрыялы, прысвечаныя аўтарскім неалагізмам. Гэта слоўнік “Аўтарскія неалагізмы” (1995, №№ 8, 10, 12), падрыхтаваны Г. Басавай і М. Прыгодзічам, а таксама артыкулы «“Сэнс у іх хваецца яшчэ большы, чым паэзія...”: Аўтарскія неалагізмы як факт мовы» (1995, № 8) М. Прыгодзіча; “Лістабой, ліставей, ліставір...: Аказіянальныя назоўнікі, створаныя паводле канкрэтнага ўзору” (1995, № 10) і «“Наталяю смагу словам сакавітым...”: Аказіянальнае слова і яго значэнне» (1995, № 12) Г. Басавай; “Смутнагляд, хваляспын, ценярыс: Словаўтваральныя неалагізмы ў тэрміналогіі 20-х гг. ХХ ст.” (2001, № 9) М. Уласавай; “Адлюстроўваць, адлюстравак, летнік: 3 лексічнай спадчыны 1920-х гг.” (2005, № 3) і “Агнясталь, санцавей, шматструнне: Назоўнікі-кампазіты ў творах першай паловы ХХ ст.” (2006, № 3) В. Зразікавай; “Адценні колераў і не толькі...: Аказіянальныя прыметнікі-кампазіты з падпарадкавальнымі адносінамі асноў у беларускіх мастацкіх тэкстах 20 – 30-х гг. ХХ ст.” (2007, № 3) М. Шабовіча.

Сяргей ВАЖНІК

НАВУКА ВЫБАЧАЦЬ, або ЯК ПРАВІЛЬНА ПА-БЕЛАРУСКУ ПРАСІЦЬ ПРАБАЧЭННЯ І ЯК ВЫБАЧАЦЬ

Толькі моцныя ўмеюць дараваць.
Эліза Ажэшка.

Сапраўды, толькі людзі моцныя, з вялікай душой і добрым сэрцам здольныя *прабачаць*, *выбачаць* і нават *дараваць*. Здавалася б, адпаведныя дзеясловы маюць у сучаснай беларускай літаратурнай мове калі не тоесныя, то вельмі блізкія значэнні. Аднак, як паказвае прааналізаваны матэрыял, яны істотна адрозніваюцца паміж сабой у плане функцыянавання. Выбар дзеяслова (і, адпаведна, “выбачальнай” формулы) залежыць ад таго, наколькі *вялікая / малая* “віна” моўцы перад “пакрыўджаным”, “абураным” і г. д. суразмоўцам. Градацыя “выбачальных” значэнняў у сучаснай беларускай мове (гл. табліцу 3) дазваляе моўцу дакладна праводзіць нюансіроўку пэўных камунікатыўных сітуацый.

Калі адносіны паміж удзельнікамі працэсу камунікацыі пагоршыліся па віне аднаго з іх, то далейшая паспяхова камунікацыя паміж імі немагчымая без камунікатыўнага акта прабачэння або перапрошвання. Прапануем вашай увазе “прабачальна-даравальныя” формулы беларускай і рускай моў, без ведання і выкарыстання якіх адносіны паміж людзьмі пагоршыліся б раз і назаўсёды.

Табліца 1. Этыкемы прабачэння / даравання.

Руская мова	Беларуская мова
1. Спецыяльныя нейтральныя формулы	
Извини(те)! 'из вины исключите'	Прабач(це)! / Прабачай(це)! / Выбачай(це)!
Извини(те)!	Перапрашаю! параўн. з польск. <i>Przepraszam!</i>
Извини(те), пожалуйста! Пожалуйста, извини(те)!	Прабач(це), калі ласка! Калі ласка, прабач(це)!
Прости(те)! Простите (меня), пожалуйста! Прости(те) нас, люди!	Даруй(це)! Даруй(це) (мне), калі ласка! Даруй(це) нам, людцы!
Извините за беспокойство!	Вывабайце / перапрашаю за турботы!
Извините за неэтичный вопрос!	Вывабайце за неэтычнае пытанне!
Извините, я нечаянно!	Вывабайце, я няўзнак / незнарок!
2. Спецыяльныя “стылістычна ўзвышаныя” формулы з адценнем афіцыйнасці	
Приношу вам свои извинения!	Прыношу вам свае прабачэнні!

Матэрыялы пад рубрыкай “Кірунак сказаў” друкуюцца са студзенскага нумара (нацыянальная сінтаксічная ідыяматэка – № 1; ветлівыя звароты – № 2; формулы вітання, развітання – № 3; формулы просьбы, падзякі – № 4; формулы згоды, нязгоды – № 5).

Приношу вам свои извинения за... / за то, что...	Прыношу вам свае прабачэнні за... / за тое, што...
Примите, пожалуйста, мои извинения!	Прыміце, калі ласка, мае прабачэнні!
Разрешите извиниться (перед вами)!	Дазвольце вас перапрасіць! / Дазвольце прынесці (вам) свае прабачэнні!
Позвольте попросить (у вас) извинения / прощения!	Дазвольце папрасіць у вас прабачэння!
Позвольте принести (вам) свои извинения!	Дазвольце прынесці (вам) свае прабачэнні!
Позвольте попросить у вас прощения за... / за то, что...	Дазвольце папрасіць у вас прабачэння за... / за тое, што...
Простите (мне) мою оплошность!	Даруйце (мне) мой промах!
(Бога ради,) извините мне мою ошибку!	(Калі ласка,) даруйце мне маю памылку!
Простите мне эти слова!	Даруйце мне гэтыя словы!
Виноват! Исправлюсь!	Даруйце! Выпраўлюся!
Весьма сожалею, что доставил вам беспокойство!	Вельмі шкадую, што прычыніў вам турботы / нарабіў вам клопату!
Не вызыщите!	Вывабайце (прабачце / даруйце), калі што не так!
Ждал случая, чтобы извиниться!	Чакаў выпадку, каб папрасіць у вас прабачэння / каб вас перапрасіць!
Извините, если я был бестактен!	Вывабайце, калі я быў нетактоўны!
3. Формулы – тлумачэнні віны / прычыны прабачэння	
Извините / простите за... / за то, что... / что...!	Вывабайце / даруйце за... / за тое, што... / што...!
Извините за опоздание!	Вывабайце за спазненне! / Перапрашаю за спазненне!
Извините меня, пожалуйста, за поздний приход!	Вывабайце, калі ласка, за позняе з’яўленне!
Извините, заставил вас ждать!	Прашу прабачэння, прымусіў вас чакаць!
Прошу извинить меня за...!	Прашу прабачэння ў вас за... / Даруйце мне за... / Я перапрашаю вас за...!
Простите его! Язык без костей!	Даруйце яму! Язык панёс яго далей, чым дазваляюць добрыя манеры!
Извините, что я вас побеспокоил!	Прабачце, што я вас патурбаваў!
4. Просьбы-прабачэнні	
(Очень) прошу меня простить!	(Вельмі) прашу мне прабачыць / мне дараваць!
Прошу вас, не сердитесь на меня!	Прашу вас, не злуйцеся на мяне!
Не сердитесь, пожалуйста, что так вышло!	Прашу вас, не сярдуіце / не злуйцеся, што так атрымалася / здарылася!
Не смотрите на меня так! Извините, пожалуйста!	Не глядзіце на мяне так! Прабачце, калі ласка!

5. Мадальныя формулы	
Я хочу / мне хочется / я хотел бы / мне хотелось бы извиниться (перед вами) / попросить (у вас) извинения / прощения!	Я хачу / мне хочацца / я хацеў бы / мне хацелася б перапрасіць вас / папрасіць (у вас) прабачэння!
Я должен извиниться перед вами!	Я павінен / мушу папрасіць у вас прабачэння!
Я не могу не попросить у вас извинения / прощения!	Я не магу не папрасіць у вас прабачэння / даравання!
Жаль, но должен вас побеспокоить!	Шкада, але мушу вас патурбаваць!
Может, я вас стесняю?! Я вас не стесняю?	Можа, я вам перашкаджаю?! Я вам не перашкаджаю?
6. Эмацыянальна-экспрэсійныя формулы	
Если вы можете, извините меня / простите меня!	Выбачайце, калі можаце! / Даруйце, калі можаце!
Если ты только можешь, прости меня, пожалуйста!	Калі ты толькі можаш, даруй мне, калі ласка!
Обещаю тебе, что это было в последний раз!	Абяцаю табе, што гэта было апошні раз!
Извините меня! Я в самом деле не хотел!	Прабачце мне! Сапраўды я не хацеў!
Мне очень жаль (, что так случилось)!	Мне вельмі прыкра (, што так здарылася)!
Мне очень неприятно, что приходится вас беспокоить, но...!	Мне вельмі прыкра / непрыемна, што даводзіцца вас турбаваць, але...!
Это какая-то ошибка! / Это какое-то недоразумение!	Гэта нейкая памылка! / Гэта нейкае непаразуменне!
Жаль, очень жаль!	Шкада, вельмі прыкра!
Извините, хотел как лучше, а получилось как всегда!	Даруйце, хацеў як лепей, а атрымалася як заўсёды!
7. Формулы – прызнанні сваёй віны	
Это моя вина! Извините, пожалуйста!	Гэта мая віна! Вельмі вас перапрашаю!
Это моя ошибка! И я за нее извиняюсь!	Гэта мая памылка! І за яе перапрашаю!
У меня нет ничего в свое оправдание!	Не маю нічога для свайго апраўдання!
8. Гіпербалізаваныя формулы	
Тысяча извинений!	Тысячу разоў выбачайце / даруйце!
Нет мне прощения!	Няма мне даравання!

Рэплікі ў адказ.

Прабачэнні або прымаюцца суразмоўцам (у гэтым выпадку канфлікт можна лічыць калі не вычарпаным, то хаця б спыненым або замаруджаным), або не прымаюцца (канфліктная сітуацыя ў такім разе пераходзіць на іншы ўзровень; хоць часам адмоўны адказ на просьбу аб прабачэнні таксама дазваляе вокамгненна вырашыць канфлікт, дакладна расставіўшы ўсе кропкі над і. У сувязі з гэтым рэплікі ў адказ падзелім на **станоўчыя** (гл. формулы пад №№ 1 – 5) і **адмоўныя** (гл. формулы пад № 6).

Таблица 2. Этыкемы прабачэння: рэплікі ў адказ.

1. Нейтральныя формулы	
Пожалуйста!	Калі ласка!
Я прощаю вас / тебя!	Я дарую вам / табе!
Ничего!	Нічога!
Не страшно!	Не бяды! / Не бяда!
Ничего не случилось!	Нічога не здарылася!
Всё в порядке!	Усё ў парадку!
Бывает!	Бывае!

Это не ваша вина!	Гэта не ваша віна!
Не стоит (даже) и вспоминать!	Не варта (нават) і ўспамінаць!
Понимаю!	Разумею!
2. “Стылістычна ўзвышаныя” формулы	
Я принимаю ваши извинения! – адказ на “стылістычна ўзвышаныя” формулы тыпу <i>Приношу свои извинения! Примите мои извинения!</i>	Я прымаю вашы прабачэнні!
Не беспокойтесь, пожалуйста!	Не турбуйцеся (з-за гэтага), калі ласка! / Не клапаціцеся, прашу вас!
3. Рэплікі ў адказ пасля асабліва перакананых просьбаў аб прабачэнні	
Хорошо!	Добра!
(Ну,) хорошо!	(Ну,) добра!
4. Рэплікі ў адказ, калі просьба аб прабачэнні падаецца моўцу збытковай або перабольшанай	
Да (ну) что вы!	За што?! / Ну што вы!
За что же извиняться!	За што ж прасіць прабачэння! / За што ж перапрашаць!
Не за что извиняться!	Няма за што прасіць прабачэння! / Няма за што перапрашаць!
Какие пустяки!	Дробязь! / Дробязя!
Это такие пустяки!	Гэта такая дробязь!
Какая ерунда!	Дробязь! / Дробязя!
Это такая ерунда!	Гэта такая дробязь!
Не обращайтесь на меня внимания, пожалуйста!	Не звяжайце на мяне, прашу вас!
5. Фамільярныя формулы	
Ладно! / Ну, ладно!	Добра!
Да ладно (уж)!	Добра! Хай сабе (так)!
(Ну) так и быть!	Хай сабе (так)!
(Ну) что же поделаешь / поделать!	(Ну) што ж зробіш!
Ну да ладно уж! Но чтобы это было в последний раз!	(Ну) добра! Але каб гэта было апошні раз!
6. Адмоўныя формулы (часта з адмоўным аксіялагічным значэннем)	
Нет, никогда (не прощу)!	Не, ніколі (не дарую)!
Мне очень досадно / неприятно! / К сожалению!	Мне вельмі прыкра! / На жаль!
Плохо, очень плохо!	Гэта вельмі кепска! / Кепска, вельмі кепска!
Скверно! / Гадко!	Брыдка! / Агідна!
Отвратительно! / Мерзко! / Омерзительно! / Противно!	Агідна!
Стыдно! / Как не стыдно!	Сорамна! / Як не сорамна!
Мне это не нравится!	Мне гэта не падабаецца!
Так люди не делают / себя не ведут!	Так людзі не робяць / сябе не паводзяць!
Оставьте меня одну (одного) / в покое!	Пакіньце мяне адну (аднаго) / у спакой!

Даруй мне з маёю музай!, або Спецыфіка кіравання беларускіх дзеясловаў у рускамоўным дачыненні.

У беларускіх “прабачальна-даравальных” формулах ужываюцца пераважна чатыры дзеясловы сацыяльных міжасобасных адносінаў: *прабачаць, перапрошваць, выбачаць і дараваць*. Як мы ўжо высветлілі ў самым пачатку артыкула, кожны з пералічаных дзеясловаў адказвае за выражэнне сваёй “выбачальнай” канатацыі.

Пры гэтым варта казаць пра наяўнасць адмысловай моўнай апазіцыі: *віна суразмоўцы нязначная, дробная, неістотная vs. віна суразмоўцы вялікая* (гл. табліцу 3).

Табліца 3.

Мадэлі кіравання беларускіх і рускіх дзеясловаў.

Руская мова ¹	Беларуская мова ²
1. "Агульнае" віна: ужываецца, калі віна моўцы нязначная, дробная, неістотная	
ИЗВИНИТЬ // + кого – за что : <i>Извините меня за опоздание; Извините нас за нескромный вопрос; Вы меня извините за беспокойство;</i> // + кому – что : <i>Я вам никогда не извиню этого поступка</i> (Лермонтов); <i>Извините ребенку его любопытство.</i>	ПРАБАЧЫЦЬ // каму – за што : <i>Няхай і пан ваявода нам прабачыць за дачасную сустрэчу</i> (Паслядовіч); <i>Прашу прабачыць мне</i> (ТСБЛМ, 486); // + каму – што : <i>Палын скрываўся, нібы ад зубнога болю, але прабачыў нетактоўнасць гэтаму мужыку</i> (Шчарбатаў).
ИЗВИНИТЬСЯ // + перед кем – за что : <i>Я готов извиниться перед учителем.</i> (ПО)ПРОСИТЬ ИЗВИНЕНИЯ // + у кого – за что : <i>Просить извинения / прощения у матери.</i>	ПЕРАПРАСИЦЬ // + каго – за што : <i>Не, ён не пойдзе перапрошваць жонку, нізашто!</i> (Марціновіч); <i>Перапрашаю за затрымку / за сённяшнія турботы / за спазненне / за бязгледую памылку / за цікаўнасць / за банальнасць / за адхіленне ад тэмы і пад.</i> ; // + што + даданая частка складанага сказа : <i>Перапрашаю, што зацягнуў абяцаным адказам; Перапрашаю фарумчанаў, калі сваімі адказамі зачэпаў чыесь пачуцці; Ад усяго сэрца шчыра перапрашаю Цябе, што я зайшоў да Цябе... (калі Цябе не было дома).</i> (ПА)ПРАСИЦЬ ПРАБАЧЭННЯ // + у каго – за што : <i>Хачу папрасіць прабачэння ва ўсіх, каму дрэнна зрабіў; "Хачу ад сябе асабіста і ад супрацоўнікаў ДАІ папрасіць прабачэння ў бязвінна пацярпелых у гэтай сітуацыі грамадзян"</i> – сказаў кіраўнік ДАІ Аляксандр Мендзелеў на прэс-канферэнцыі 13 сакавіка ³ .
2. Сярэдняя ступень віны	
Гл. ИЗВИНИТЬ	ВЫБАЧАЦЬ / ВЫБАЧЫЦЬ // + каму – за што / што : <i>Выбачай мне за спазненне</i> (Кірэнка) / <i>гэтае спазненне; А каму выбачае Бог, таму выбачыць і гаспадар гэтага лесу</i> (Пестрак). // + на што : <i>Не, няхай на гэта яна выбачае</i> (Колас) – 'як форма нязгоды, пратэсту'.
3. Вялікая ступень віны: ужываецца, калі моўца моцна вінаваты	
ПРОСТИТЬ // + кого – за что : <i>Простите меня за невнимательность;</i> // + кому – что : <i>Он вчера простил аренду мужикам из Дмитровки...</i> (Толстой).	ДАРАВАЦЬ ⁴ // + каму – што : <i>Вы мне даруйце, шанойны дзядзька Ян... (Колас); Крытык! Родненькі! Даруй / Мне з маёю музай!</i> Кіраваць то ты кіруй, / Ды не вельмі тузай (Крапіва).

Больш за тое, назіраецца нацыянальная спецыфіка ў мадэлях кіравання адпаведных беларускіх дзеясловаў, што выяўляецца пры іх супастаўленні з рускімі адпаведнікамі *извинить* і *простить*. Так, у мадэлях беларускіх дзеясловаў пазіцыя суразмоўцы выражаецца праз форму давальнага склону; рускія

ж дзеясловы маюць у адпаведнай пазіцыі форму роднага склону. Гэтую ўласна беларускую сінтаксічную норму, датычную "выбачальных" дзеясловаў, пацвярджаюць і дадзеныя «Слоўніка мовы "Нашай Нівы"» (Мінск, 2003, т. 1, с. 326, 524 – 525).

Аднак нават у дастаткова сур'ёзных лексікаграфічных беларускамоўных крыніцах знаходзім відавочныя сінтаксічныя калькі з рускай мовы. Так, напрыклад, у слоўніку-даведніку "Кіраванне ў рускай і беларускай мовах" Г. Арашонкавай, В. Лемцюговай прыводзіцца яшчэ адна мадэль кіравання дзеяслова *выбачаць*: // + **каго** – **за што** ('прызнаваць, што хто-н. заслугоўвае даравання'): *Трэба выбачаць дзяцей за неабдуманы ўчынак; Выбач яго за спазненне* (с. 61). Гэта, па сутнасці, тое ж самае, што і сказаць *дзякаваць каго. У адпаведнага дзеяслова мадэль кіравання такая ж, што і ў дзеяслова *дараваць*, на што ўказваюць іншыя крыніцы (ТСБЛМ, 1996, с. 120).

Уласна беларуская сінтаксічная спецыфіка выяўляецца таксама ў сакральных тэкстах канфесійнага тыпу, дзе дзеясловы, у адрозненне ад "цывільнага" маўлення, маюць адметную спалучальнасць. Так, пры выказванні прабачэння / даравання за віну ў рэлігійным разуменні (грэх, падзенне, адрачэнне і пад.) выкарыстоўваюцца не толькі нейтральныя агульнаўжывальныя дзеясловы *дараваць* і *прабачыць* (на месцы дзеяслова *простити*), але і стылістычна маркіраваны апісальны прэдыкат *адпускаць правіны*. Пры гэтым назіраецца даволі істотная розніца паміж дзвюма разнавіднасцямі (= традыцыямі) беларускай канфесійнай мовы. Так, у традыцыі Slavia Latina радок з "Ойча наш" ...и *прости нам грехи наши, ибо и мы прощаем* всякому должнику нашему... (Евангелле паводле Лукі) гучыць наступным чынам: ...и *адпусці нам правіны нашы, як і мы адпускаем* вінаватым нашым... (Каталіцкі малітоўнік). У традыцыі Slavia Orthodoxa той жа радок пададзены ў наступнай форме: ...и *даруй нам грахі нашы, бо і мы даруем* кожнаму даўжніку нашаму... (паводле Біблейскай камісіі Беларускай Праваслаўнай Царквы). Тое ж бачым і ў перакладах В. Сёмухі і Р. Барадуліна.

ЕВАНГЕЛЛЕ ПАВОДЛЕ ЛУКІ

Біблейская камісія⁵

Ойча наш, Які ў нябёсах! няхай свяціца імя Тваё; няхай прыйдзе Царства Тваё; няхай будзе воля Твая як на небе, так і на зямлі; хлеб наш надзённы давай нам кожны дзень; і даруй нам грахі нашы, бо і мы даруем кожнаму даўжніку нашаму; і не ўвядзі нас у спакусу, але збаві нас ад злога.

Пераклад Васіля Сёмухі⁶

Войча наш, Які існы ў нябёсах! хай сьвяціца імя Тваё; хай прыйдзе Царства Тваё; хай будзе воля

Твая і на зямлі, як на небе; хлеб наш надзённы давай нам на кожны дзень; і **даруй** нам грахі нашыя, як і мы **даруем** кожнаму вінаватому перад намі; і не дапусьці нас у спакусу, але ратуй нас ад ліхога.

Пераклад Рыгора Барадуліна⁷

Ойча наш, што ў нябёсах,
Хай свяціца Імя Твае
І ў зорах, і ў лёсах.
Хай прыйдзе Валадарства Твае,
Як спатоля,
Хай Твая ўсёўладарная
Збудзеца воля
Як на небе,
Гэтак і на зямлі.
Хлеб наш надзённы паілі,
Жыццядар, сённа нам.
І **даруй** нам нашы даўгі,
Як **даруем** і мы даўжнікам.
Адгарадзі ад нас
Спакуслівыя лугі.
І ў смутны час,
І ў цёмныя дні
Нас ад нячысціка аслані.
Не зрушыца Валадарства Твае.
І рушаць рухава
Ад Твайго цвярдога парога
І сіла, і слава
Твае мілаты і лагоды,
Айца, і Сына, і Духа Святога
Цяпер і заўсёды.
І на вячніны вячнін. Амін.

Яшчэ раз перапрашаю за свае правіны і прашу ў вас малітоўнай падтрымкі ў справе моўнага этыкету! Чытайце ў на – ступным нумары артыкулі “Сумняваюся, а значыць, жыцьцё!”, або Спосабы выражэння ўзнёўненасці і сумнення на – беларуску”.

Заўсёды з Вамі С. В. ☺

¹ Мадэлі кіравання рускіх дзеясловаў прыводзяцца паводле слоўніка-даведніка Д. Э. Разенталя “Управление в русском языке” (М., 1986, с. 65, 189).

² Мадэлі кіравання беларускіх дзеясловаў прыводзяцца паводле слоўніка-даведніка Г. У. Арашонкавай і В. П. Лемцюговай “Кіраванне ў беларускай і рускай мовах” (Мінск, 1991, с. 61, 194, 200), “Тлумачальнага слоўніка беларускай мовы” (у 5 т., Мінск, 1977 – 1984) і “Тлумачальнага слоўніка беларускай літаратурнай мовы” (Мінск, 1996).

³ У сучасным маўленні сустракаюцца таксама мадэлі-калькі: (1) + у **каго**, відаць, па аналогіі з рускай канструкцыяй *просить прощения у кого-л.* Параўн.: * *Яшчэ раз перапрашаю ва ўсіх, каму забыла паведаміць пра адмену каляднай імпрэзы, асабліва... М-м, ва ўсіх-усіх і ў Глебы з Жэнем і гітарай!*; * *Гэта мая памылка і за яе перапрашаю ў чытачоў*; (2) + **перад кім**, відаць, па аналогіі з рускай канструкцыяй *извиниться перед кем-л.* Параўн.: * *Хачу напросіць прабачэння перад усімі сябрамі* (усе прыклады ўзяты з Байнэту).

⁴ Усе прыведзеныя дзеясловы могуць ужывацца і без дапаўнення ў складзе агульных нейтральных этыкет-просьбаў да каго-небудзь аб прабачэнні за турботы, правіннасць, непаслушэнства і пад.

⁵ Паводле: **Свяшчэннае Евангелле**. – Мінск : Свята-Петра-Паўлаўскі сабор, 2007. – С. 176.

⁶ Паводле: **Новы завет. Псалтыр**. – Мінск : ВЦ “Бацькаўшчына”, 1995. – С. 99.

⁷ Паводле: **Барадулін, Р.** Ксты. – Мінск : Рымска-каталіцкая парафія Святога Сымона і Святой Алены, 2005. – С. 20.

Скарбы мовы

“БЕЗ ПЕСЕНЬ СВАЙГО НАРОДА НЯМЕЕ НАВАТ ПРЫРОДА”

ПЕСНЯ – ДУША І ЖЫЦЦЁ ЧАЛАВЕКА – У БЕЛАРУСКІХ АФАРЫСТЫЧНЫХ ВЫСЛОЎЯХ

Без крылаў песні не ўзляцець высока (А. Званак. Без крылаў песні не ўзляцець высока...).

Без песень свайго народа / Нямеє нават прырода (А. Грачанікаў. Народ і песні).

Без тваіх, маці, жніўных песень / Свет шырокі зрабіўся б цесен. / Без твае скупой прыгажосці / Я ў жыцці пратаптаўся б госцем (М. Лужанін. Праз вайну).

Была б праўдзіва песня спета, / А вывад – кожны зробіць сам (А. Бачыла. Сышліся жонкі на хвіліну...).

Бяскрылай песняй іскры не запаліш, / Што палкай думкай сэрца апячэ... (А. Званак. Без крылаў песні не ўзляцець высока...)

Глухому салаўю / Не трэба нотаў велькіх (Я. Янішчыц. Самае блізкае).

Дзе песня галаву ўзняла, / Там шэрасці не вьжыць (Н. Мацяш. Узмах крыла, узмах крыла...).

Заўсёды песні лечаць, / нават горкія калі... (А. Зэкаў. Матуліны песні).

І салаўя не радуе вясна, / Калі з грудзей не льюцца самі песні (А. Бачыла. Што можаш здзейсніць...).

І толькі слова, толькі песні / Жывучыя, як мой народ (С. Законнікаў. Народныя песні).

Каб песню, вартую народа, / На поўны голас шчыра спець, – / Што трэба творцу? Вельмі многа! – / Радзіму ў сэрцы трэба мець! (Н. Гілевіч. Родныя дзеці).

Калі вы далоні злучылі навек, / Каб крочыць дарогай адною, – / На ічасце, на згоду, як дар-завет – / Песню бярэце з сабою! (Н. Гілевіч. Песню бярэце з сабою).

Калі не складаецца песня, / Сумей / Адмовіцца слабую скласці (Ю. Свірка. Калі не складаецца песня...).

Калі песня не грэе / У мароз і завею, – / Дык нашто твая песня! (Л. Якубовіч. Чалавеку).

Калі п'яецца песня, / Тады мілей наход (А. Александровіч. Сонца і песня).

Каротка, песня, ты, каротка! / І заціхаеш так не ў часе! (Я. Колас. Новая зямля).

Колькі жыць на свеце будуць людзі, / пра адно спяваць ім птушка будзе. / І ніхто не ў крыўдзе на яе, / што старую песню зноў п'яе (А. Вольскі. Мы адны...).

Нават сумная песня – / не плач па жывым чалавеку (Д. Бічэль-Загнетава. Ефрасіння Полацкая).

Навек астанешся ты песняй няспетай, / Мая Беларусь (А. Бачыла. Ёсць дальнія землі, там вечнае лета).

Нам песня – тое, што і хлеб (С. Законнікаў. Родная песня).

Народ без песні – не ўмее, / Народ без песні – нямае (А. Грачанікаў. Народ і песні).

Не прыдумаць цяплейшага краю / за родную песню (Д. Бічэль-Загнетава. Ты – гэта ты).

Не ўзнікне прызыўная песня, / Калі анямае пясняр (І. Ралько. Не родзіцца мудрае слова...).

Не цурайцеся роднай песні ў ічасці і ў жалобе (Я. Купала. Падсякайце тое дрэва).

Не я п'яю – народ божы / Даў мне ў песні лад прыгожы (Я. Лучына. Не я п'яю).

Няўжо ж тая песня спета, / І ёй водгулля няма? (Я. Колас. Сымон-музыка).

Няўжо наш век аглухне і адвернецца / Ад гэтых песень, што спявае мама? (Н. Гілевіч. А дзе ж тая крынічанька?).

Пакуль песня – ў хлебе, – хлеб – у песні (А. Пысін. Падымаецца камочак...).

Песень дар – агонь душы і сэрца жар (Я. Колас. Сымон-музыка).

Песні, знайце, – сэрца дар (Я. Купала. Песня аб песнях).

Песня вольная / Вольную мае душу, / Не п'яецца ў няволі ніколі (Р. Барадулін. Заваёўнікам трэба песняў...).

Песня і праўда – бяспэчныя зліткі! (Я. Янішчыц. І прасвечваюць нашыя сэрцы).

Песня мая не ўзышла сярод кветак (Я. Купала. Песня мая...).

Песня мая не шукае чырвонцаў (Я. Купала. Песня мая...).

Песня не ведае скону і тлену. / Дзедава песня – эпохі арган (Н. Загорская. Дзедава скрыпка).

Песня не носіць ярма (Р. Барадулін. Няма народаў малых...).

Песня помніць: / Адступіся яна ад людскае душы – / І ўжо не ўберагчы / Анічым / Чалавека (Н. Мацяш. Песня).

Песня пташкі ўсім належыць, / не належачы нікому (В. Жуковіч. Воля).

Песня-споведзь / Умее абмываць душу (А. Пысін. Хмарынку ручаі напояць...).

Сярод людзей / Без песні – няма надзей (А. Грачанікаў. Народ і песні).

Таму лепш песень не дарыць, / Хто сам свае спявае (Ю. Свірка. Я лесу песню падарыў...).

Ты любіш народ свой і край? / Песні яго спявай (А. Грачанікаў. Народ і песні).

У кожнай песні доля свая, / Адной – лунаць у нябёсах, / Другая між траў / У смутку чмяля / Шукае мядовага лёсу (Н. Тарас. У кожнай песні доля свая).

У кожнай песні свае тоны / І свой адбітак глыбіні (Я. Колас. Мой дом).

У песні ёсць аснова / Той таямнічасці жыцця, / Перад якой нямае мова / Ад лішку мар і пацуця (А. Грачанікаў. Бясконцыя рэйкі).

Хацела словы слаць прывету, / А выйшла песня незнарок (Н. Тарас. Тваё маўчанне – зноў загадка...).

Хіба без песні жыў чумацкі шлях? (Я. Янішчыц. Тарасаў шлях).

Хто з песняй ды танцам сябруе, той і грашыць меней (І. Жарнасек. Апошняя дзея).

Хто склаў песню народу, / Яе рэхам уваскросне (М. Танк. Той, хто дрэвы садзіў...).

Якая песня ў лебедзя? / Як лебедзь (У. Някляеў. Майстры вясны).

Якія песні – такія й лад. / Які мінор – такія й гуслі (В. Аколава. У вянок Максіму Багдановічу).

Яшчэ ў пупышках новае лісцё, / Якому песню сонца пець старую... (Н. Мацяш. Яшчэ ў пупышках новае лісцё...).

Падрыхтавалі
Ніна ГАЎРОШ,
Ніна НЯМКОВІЧ.

У лістападаўскім нумары за 2005 г. Ніна Гаўрош і Ніна Няжковіч акрэслілі праблему вывучэння афарызмаў беларускіх пісьменнікаў. У 2006 г. змешчаны іх падборкі афарызмаў на тэмы “Сям’я, ічасце, сяброўства, каханне” (№ 5), “Чалавек і грамадства” (№ 6), “Родны край” (№ 8), у 2007 г. – “Душа, духоўнасць” (№ 2), “Думка, мова, слова” (№ 4), “Філасофія жыцця і смерці” (№ 6), “Чалавек, яго маральныя якасці” (№ 9), “Творчасць і творца” (№ 11).

Таццяна СТАРАСЦЕНКА

ПУБЛІЦЫСТЫЧНЫ СТЫЛЬ

ТЭМА 3

Публіцыстычны стыль – гэта сістэма моўных сродкаў, якая абслугоўвае шырокую сферу грамадскіх адносін (палітычных, культурных, спартыўных). Вылучаюць тры падстылі публіцыстычнага стылю: *газетна-публіцыстычны, радыё- і тэлежурналісцкі, аратарскі*. Жанры гэтага стылю падзяляюцца на: інфармацыйныя (*заметка / нататка, справаздача, рэпартаж, інтэрв’ю*), аналітычныя (*артыкул, карэспандэнцыя, рэцэнзія, агляд*), мастацка-публіцыстычныя (*нарыс, эсэ, фельетон, памфлет*).

У сучаснай публіцыстыцы аўтарскае “я” набывае рысы мяккасці, раскаванасці, чалавечнасці. Яно больш разнастайнае і багатае ў параўнанні з абагульнена-афіцыйным “мы”, якое актыўна выкарыстоўвалася ў савецкай журналістыцы. З газетнай перыёдыкі знікла такая жанравая разнавіднасць, як перадавы артыкул, а рэдакцыйная ці аўтарская ацэнка рэчаіснасці даецца ў спецыяльных рубрыках “Калонка рэдактара”, “Рэдакцыйны артыкул” і інш. Такую жанравую мадыфікацыю адзначае ў сваім навуковым артыкуле Т. Падаляк [5, с. 73]. Напрыклад, у часопісе “Маладосць” існуе “Старонка галоўнага рэдактара”, матэрыялы якой сведчаць пра даверлівасць і павагу да чытача:

Грамадства ва ўсе часы, у самых розных стагоддзях развіваецца ў гармоніі матэрыяльнага з духоўным. Матэрыяльнае часта гіне пад няскімі часу, духоўнае – застаецца... Уважліва прынікнем да творчасці беларускіх пісьменнікаў сярэдняга пакалення, і кожнаму стане зразумела: наша літаратура жыве, дыхае, развіваецца. Трэба толькі схачець гэта пабачыць.

*З найлепшымі пажаданнямі –
Раіса Баравікова.*

Функцыя ўздзеяння гэтага тэксту выражаецца праз ацэначныя формы *гармонія, найлепшыя* і метафару *літаратура жыве, дыхае*. Рэалізацыі сатворчасці з чытачом спрыяе і дзеяслоўная форма 1-й асобы множнага ліку (форма сумеснага дзеяння) *прынікнем*.

Публіцыстычны стыль (асабліва мастацка-публіцыстычныя жанры) сістэмай моўных сродкаў і функцыянальна найбольш збліжаецца з мастацкім, аднак існуюць пэўныя адрозненні. У мастацкім творы аб’ектыўная рэчаіснасць перадаецца ў вобразнай форме, праз фантазію

пісьменніка. У публіцыстыцы жыццё адлюстроўваецца непасрэдна, журналіст адкрыта выражае сваю пазіцыю. Звернемся да тэкстаў мастацкага і публіцыстычнага стыляў на тэму “Травень / май”. Мастацкі тэкст:

*Зялёнай ніткай травень вышывае
Пяшчотныя, празрыстыя карункі.
Упала з неба пацерка жывая,
І дождж нахлынуў цёплым пацалункам.*

*З-пад небасхілу коннікамі хмары
Абрынулі вясновую пагоню.
А людзі беглі па няўключным шары,
Над кожным шчыт – вясёлы парасонік.*

Ірына Багдановіч.

“Зялёнай ніткай травень вышывае...”

Эстэтычная функцыя гэтага мастацкага твора рэалізуецца праз разнастайныя вобразныя сродкі – метафары (*травень вышывае карункі, зялёная нітка, вясновая пагоня*), эпітэты (*пяшчотныя, празрыстыя, няўключны, вясёлы*), параўнанні (*цёплы пацалунак, коннікі, шчыт*), перыфразу (*кропелька дажджу ў вершы – пацерка жывая*).

Прыклад публіцыстычнага тэксту (урывак з эсэ):

Май – умайвае нашу зямлю. Май – гэта месяц травы. Нездарма ж яшчэ ў старажытнасці мы звалі яго траўнем.

І яшчэ гэта – месяц зеляніны, месяц апранання: кожнае дрэва, кожны куточак ён апранае ў зялёныя ўборы. Да таго ж гэта месяц колераў – у ім вельмі хораша суседнічаюць і добра адпавядаюць адно аднаму ўсе колеры вясёлкі. (Янка Сіпакоў. “Наш каляндар”)

Для гэтага тэксту-эсэ характэрна вобразнасць: *месяц апранання, месяц колераў, апранае ў зялёныя ўборы*. Аднак такая вобразнасць спрыяе найперш інфармацыйнасці, аўтарскаму самавыяўленню.

У мастацкім творы з мэтай стылізацыі аповед можа весціся ад 1-й асобы. Тым не менш “я” апавядальніка не супадае з аўтарскім “я”. У публіцыстычным творы “я” або “мы” – гэта не стылізацыя, а рэальнае выражэнне адносін да рэчаіснасці. Прааналізуем прыклады:

Дзякуючы Жулю Верну я рана пачаў вандраваць па свеце. Для гэтага не трэба было ні караблёў, ні цягнікоў, ні цягавітых мулаў. Хапала адной фантазіі. Пасля кожнай кнігі Жуля Верна я крочыў па тых самых сцежках, што і яго героі.

Тэма 1 “Афіцыйна-справавы стыль” змешчана ў №№ 1, 2, тэма 2 “Навуковы стыль” – у № 4.

Гэта было лёгка і ўдавалася ў любы час і ў любым месцы. (Іван Навуменка. “Жуль Верн”)

Прыведзены тэкст – мастацкага стылю, у ім выяўляецца вобраз апавядальніка праз форму 1-й асобы займенніка *я*. Публіцыстычныя тэксты выразна адлюстроўваюць пазіцыю моўцы:

Знаёмства з беларускай літаратурай пачалося ў школе, на чытанках.

Да Купалы і Коласа, пра чытацкую дружбу з якімі я ўжо трохі пісаў, хочацца ўпершыню дадаць Багушэвіча. Без намагання замацаваліся ў памяці “Воўк і авечка”, “Ахвяра” і асабліва “Калыханка”. Таксама, як радкі Пушкіна ці Міцкевіча, – з нашы замацаваліся, з накрэмзанай парты, ад цьмянай газавай лямпы над родным сталом. І ў сталасць са мною пайшлі, часта і цёпла напамінаючы вобраз іх аўтара, мілага, мужага чалавека. (Янка Брыль. “Думы ў дарозе”)

“Я” гэтага публіцыстычнага тэксту – не стылізацыя, а выяўленне асабістай пазіцыі аўтара.

Публіцыстычны стыль рэалізуе дзве функцыі мовы – інфармацыйную і ўздзеяння. Першая з іх спрыяе фарміраванню нейтральнай лексікі, маўленчых стандартаў, другая абумоўлівае наяўнасць ацэначнай лексікі. Дзякуючы ўзаемадзеянню гэтых дзвюх функцый у газетным тэксце спалучаюцца стандарт і экспрэсія.

Для публіцыстыкі характэрны такія рысы, як сацыяльная ацэначнасць і камунікатыўная агульнадаступнасць моўных адзінак. У газетных тэкстах не толькі паведамляюцца факты і падзеі, але і даецца іх сацыяльная ацэнка, інтэрпрэтацыя. Ацэначнасць уваходзіць у семантычны аб’ём многіх слоў публіцыстычнай лексікі: *сумленны, дастойны, трывалы, стабільны; грунтоўнасць, энтузіязм, ініцыятыва; безгаспадарчы, раўнадушны* і інш. Так, у манаграфіі “Дыскусія беларускіх СМІ. Арганізацыя публіцыстычнага тэксту” В. Іўчанкаў разглядае ацэначную шкалу друку. Даследчык звяртаецца да 70-х гг. XX ст., перыяду перабудовы і пачатку XXI ст. [2, с. 71 – 72]. Напрыклад, у савецкім друку 70-х гг. XX ст. станоўчую ацэнку набылі словазлучэнні *раішэнні партыі, крокі пяцігодка, пакарэнне космасу, светлае будучае, наватары вытворчасці, працоўны энтузіязм, прагрэсіўныя сілы* і іншыя, адмоўную – *буржуазная прапаганда, акулы імперыялізму, антысаветчыкі, гонка ўзбраенняў, свет капіталу, загнуваючы капіталізм, гнойныя язвы капіталізму, буржуазная мараль* і інш. У канцы XX ст. дзеянне сацыяльнай ацэначнасці захавалася, але яна набыла іншыя формы: знік рэзкі падзел моўных сродкаў на станоўчыя і адмоўныя, многія словы памяншалі сваю ацэначнасць на супрацьлеглую (*бізнес, бізнесмен*) або нейтралізаваліся (*эліта*).

Камунікатыўная агульнадаступнасць моўных адзінак – спецыфічная асаблівасць публіцыстычнага тэксту, у якім неабходна пазбягаць незразумелых або вузкаспецыяльных слоў. Аднак інфармацыйная функцыя публіцыстыкі часта звязана з выкарыстаннем прафесіяналізмаў і тэрмінаў, функцыя ўздзеяння – размоўных і прастамоўных слоў, аўтарскіх неалагізмаў. Інфармацыйная функцыя спрыяе стандартам – гэта значыць, наяўнасці моўных штампаў. З аднаго боку, такія адзінкі дазваляюць хутчэй зразумець сэнс выказвання, а з другога – пазбаўляюць маўленне журналіста індывідуальнасці і арыгінальнасці. На думку даследчыкаў, “штамп – гэта сцёрты шматразовым ужываннем выраз” [4, с. 332]. Прыклады моўных штампаў: *вытрымаць экзамен на сталасць, малая радзіма, працаваць з агенчыкам, унесці дастойны ўклад, сур’ёзныя недахопы, прапіска ў юнацтве, паставіць кропку*. Сустрэкаюцца і штампаваныя газетныя загалоўкі: *Свята кнігі; Зялёны цэх краіны; Новае жыццё старога горада; Майстры добрага настрою*.

Спецыфіка публіцыстычнага тэксту ў многім абумоўлена характарам публіцыстычнага суб’екта. Журналіст – канкрэтная асоба, чалавек “прыватны”, маўленню якога ўласцівы эмацыйнасць і суб’ектыўнасць. Адначасова аўтар публіцыстычнага тэксту – чалавек сацыяльны, што абумоўлівае сацыяльна-палітычны і сацыяльна-ацэначны падыход да рэчаіснасці. Якраз грамадска-палітычная лексіка і складае самы значны пласт публіцыстыкі: *прагрэс, вытворчасць, мандат, ініцыдэнт* і інш. Актыўна ўжываюцца словы інтэрнацыянальнай палітычнай лексікі: *рэйтынг, эксклюзіўны, прэзентацыя, спікер, парламент, электарат* і інш.

На марфалагічным узроўні для тэкстаў публіцыстычнага стылю характэрна частае выкарыстанне аддзяяслоўных назоўнікаў: *падпісанне, прыватызацыя, падрыхтоўка, выкарыстанне, набліжэнне*. Менавіта назоўнік выступае ў ролі выразніка асноўнай думкі. Назоўнікі часцей за іншыя часціны мовы могуць спалучацца з прыназоўнікамі, напрыклад: *пажаданні ад сяброў, аплата за кватэру, камісія па аздараўленні, гатоўнасць да дыскусіі, размова пра надзённае, цікавае да навізны, прапановы аб супрацоўніцтве*. У публіцыстычных тэкстах назіраецца працэс расшчаплення выказніка, у выніку чаго асноўнае семантычнае нападзенне набывае назоўнік: *акцэнтаваць – рабіць акцэнт, уплываць – аказваць уплыў, непакоіцца – выказваць непакой*. Для публіцыстыкі характэрна ўжыванне дзеясловаў загаднага ладу:

Усё гэта – пушча. Усё гэта – неўміручая душа яе. Яна цудоўная, як душа нашага народа. Калі

вы стаміліся, калі хочаце прыпасці вуснамі да вечна жывой крыніцы жыцця – **прыйдзіце сюды, у найдзівоснейшы куток зямлі. Бо тут – фарпост чалавечнасці, літасці чалавека да прыроды, сястры нашай.** (Уладзімір Караткевіч. Прадмова да кнігі “Белавежская пушча”)

Зварот да чытача ў гэтым тэксце выражаецца і дзеяслоўнай формай загаднага ладу – **прыйдзіце.**

На сінтаксіс газетнай мовы значны ўплыў аказвае размоўны стыль, для якога характэрны сцісласць і лаканічнасць. Ёмістасць зместу сведчыць пра важнае патрабаванне сучаснасці: у адзінку часу – максімум інфармацыі. Асаблівую выразнасць набываюць эліптычныя сказы – “самастойныя няпоўныя сказы, у якіх апушчанымі адчуваюцца дзеяслоўныя выказнікі са значэннем існавання, наяўнасці, знаходжання, руху, дзеяння” [12, с. 166 – 167]. Напрыклад: *Разам – на навуковы Эверэст* (“Звязда”); *Выратаванне – у вакцынацыі* (“Звязда”).

У публіцыстычных тэкстах выкарыстоўваюцца сегментаваныя канструкцыі. Яны складаюцца з дзвюх частак (сегментаў): першая частка называе асобу (прадмет), якая ў другой частцы абазначаецца займеннікам: **Улюбёнец публікі, Артыст, майстар камедыйнага жанру.** Яго пазнаюць у класічнай аперэце і ў мюзікле, у святочным тэатральным шоу і ў спектаклі, адрасаваным самаму патрабавальнаму глядачу – дзецям. (“ЛіМ”) Газетныя тэксты часта пачынаюцца ўводнай канструкцыяй, што ўказвае на крыніцу паведамлення: *Паводле даных Сусветнай арганізацыі аховы здароўя, штогод на грып хварэе каля 20 працэнтаў насельніцтва планеты.* (“Звязда”); *Паводле інфармацыі Мінскага абласнога ўпраўлення МНС, з раныцы жыхары Жодзіна прыехалі сюды па дары лесу.* (“Звязда”) Для ўзмацнення выразнасці маўлення журналісты звяртаюцца да парцэляцыі, калі змест выказвання рэалізуецца не ў адной, а ў некалькіх інтанацыйна-сэнсавых адзінках:

Лёг [Макаравіч] на тым жа тапчанку, заплюшчыў вочы. Думкі тут жа паслужліва перанеслі яго ў вёску. Дзе вырас... Дзе наўчыўся касіць і хадзіць за плугам. Дзе пазнаёміўся з нябожчыцай-жонкай... Дзе вадзіў на рыбалку сыноў, а потым і ўнукаў... Дзе рос цяпер яго сад... Дзе (вакол яго!) было столькі сваіх, столькі добрых людзей і чыстага гаючага паветра. (“Звязда”)

Вылучэнне даданых частак у асобныя сказы спрыяе экспрэсіўнасці. Параўнаем: *Думкі тут жа паслужліва перанеслі яго ў вёску, дзе вырас, дзе наўчыўся касіць і хадзіць за плугам, дзе пазнаёміўся з нябожчыцай-жонкай...* У такім варыянце ўвага чытача акцэнтуюцца не на пэўных момантах жыцця Макаравіча, а на вёсцы. Яшчэ

прыклад: *Фатаграфуемся каля помніка пісьменніку. На памяць.* (“ЛіМ”) Перабудуем: *На памяць фатаграфуемся каля помніка пісьменніку.* Відавочна, што ў журналісцкім прыкладзе прыцягвае ўвагу спалучэнне *на памяць*. Яно падкрэслівае асаблівую значнасць фотаздымка.

Да сродкаў экспрэсіўнага сінтаксісу публіцыстыкі адносяцца намінацыйныя сказы, якія толькі канстатуюць існаванне прадметаў і з’яўрачаіснасці. Такія сказы звычайна выкарыстоўваюцца з іншымі тыпамі сказаў:

Узгоркі Наваградчыны, калі глядзець з гары, ледзь не ў шахматным парадку ўкрытыя пералескамі. Дубы і грабы. Жытнія мэндлі. Грэчка ў пахкай красе. Жніўная песня. Рупліва махае рукамі жнярка. (Янка Брыль. “Толле чапае нас лістотай”)

Для публіцыстыкі характэрны сінтаксічны паралелізм, заснаваны на аднолькавых мадэлях сказаў:

І палюе на янотаў егер. І клічуць-клічуць белыя лебедзі, б’юць на рэках пудоўвыя шчупакі, шумяць сонечныя дубы і грабы. І чырванеюць падасінавікі. І дымок ад ранішняга вознішча змешваецца з туманам. (Уладзімір Караткевіч. Прадмова да кнігі “Белавежская пушча”)

У многіх сказах тэксту ўжываецца інверсія – адметны ад звычайнага парадак сінтаксічных кампанентаў, калі, напрыклад, дзейнік стаіць пасля выказніка.

Як бачым, інфармацыйная функцыя і функцыя ўздзеяння публіцыстычнага стылю рэалізуюцца на розных моўных узроўнях.

Спіс тэарэтычнай літаратуры

1. **Асновы культуры маўлення і стылістыкі** / пад рэд. У. В. Анічэнкі. – Мінск : Універсітэцкае, 1992. – С. 48 – 55.
2. **Іўчанкаў, В. І.** Дыскусія беларускіх СМІ. Арганізацыя публіцыстычнага тэксту / В. І. Іўчанкаў. – Мінск : БДУ, 2003. – 257 с.
3. **Каўрус, А. А.** Стылістыка беларускай мовы / А. А. Каўрус. – Мінск : Нар. асвета, 1987. – С. 48 – 51.
4. **Лексікалогія сучаснай беларускай літаратурнай мовы** / пад рэд. А. Я. Баханькова. – Мінск : Навука і тэхніка, 1994. – С. 328 – 334.
5. **Падаляк, Т.** Жанры журналістыкі : Традыцыі і наватарства / Т. Падаляк // Роднае слова. – 2006. – № 3. – С. 71 – 73.
6. **Розенталь, Д. Э.** Справочник по русскому языку. Практическая стилистика / Д. Э. Розенталь. – М. : ООО “Издательство Оникс” : ООО “Издательство “Мир и Образование”, 2006. – С. 33 – 44.
7. **Стилистика и литературное редактирование** / под ред. проф. В. И. Максимова. – М. : Гардарики, 2004. – С. 114 – 126.
8. **Стилистический энциклопедический словарь русского языка** / под ред. М. Н. Кожинной. – М. : Флинта : Наука, 2003. – С. 312 – 315.
9. **Цікоцкі, М. Я.** Стылістыка беларускай мовы / М. Я. Цікоцкі. – Мінск : Універсітэцкае, 1995. – С. 265 – 274.
10. **Цікоцкі, М. Я.** Стылістыка тэксту / М. Я. Цікоцкі. – Мінск : Бел. навука, 2002. – С. 183 – 192.
11. **Юрэвіч, А. К.** Стылістыка беларускай мовы / А. К. Юрэвіч. – Мінск : Выш. шк., 1992. – С. 112 – 115.
12. **Яўневіч, М. С.** Сінтаксіс сучаснай беларускай мовы / М. С. Яўневіч, П. У. Сцяцко. – Мінск : Аверсэв, 2006. – С. 165 – 168.

ПРАКТЫЧНЫЯ ЗАДАННІ

1. Выпішыце з прыведзеных словазлучэнняў моўныя штампы.

Далейшае ўдасканаленне, разрадка напружанасці, раўнавага сіл, пальма першынства, празрыстыя карункі, прапісныя ісціны, сродкі масавай інфармацыі, атрымаць пуцёўку ў жыццё, газетны тэкст, моўная сістэма, сябраваць з кнігай, чорнае золата, свабодная вакансія, асвоіць выпуск, мова газетнай паласы, перыяд часу, інтэлектуальная эвалюцыя, сюжэтная канва, стылістычны кантэкст, сацыялінгвістычная з’ява, журналісцкая творчасць.

2. Прааналізуйце ўрывак з артыкула Т. М. Трыпуцінай “Мова газетных загаловаў” (Культура мовы і грамадства: Матэрыялы Міжнар. навук.-практ. канф. – Мінск: БДПУ, 2002. – С. 234 – 235).

Непажаданую стылістычную афарбоўку надаюць загаловам так званыя канцылярызмы і штампы. Звернемся да загалова “Інфармаванне аб стане навакольнага асяроддзя – важнейшая задача айчынных метэаролагаў”, які можна прапанаваць студэнтам-журналістам для аналізу на занятках па тэме “Як не трэба пісаць”. Назоўнік *інфармаванне* ўтварыўся ад дзеяслова *інфармаваць* (такія аддзяслоўныя назоўнікі – прэрагатыва афіцыйна-справавага стылю). У беларускай мове ёсць назоўнік *інфармацыя*, які мае некалькі значэнняў. Сэнсавае адрозненне паміж прыгаданымі назоўнікамі настолькі неістотнае, што, мабыць, не было патрэбы ўжываць у загаловах аддзяслоўны назоўнік, які, хутчэй за ўсё, з’явіўся ў выніку перакладу з рускай мовы слова *информирование*.

Замест прыназоўніка *аб*, які найчасцей ужываецца ў афіцыйна-справавым стылі (прыгадаем: *Закон аб адукацыі, Дэкларацыя аб дзяржаўным суверэнітэце, Указ аб памілаванні*), варта было б ужывць прыназоўнік *пра*, што больш адпавядае ладу беларускай мовы. Прымем пад увагу і тую акалічнасць, што ў прыгаданым заглаўку на стыку слоў (*аб стане*) узнікае спалучэнне трох зычных гукаў, цяжкіх для вымаўлення і нехарактэрных для беларускай мовы.

Назоўнік *задача*, як і назоўнікі *работа, увага, пытанне, склад, якасць, уздым* і пад., належыць да так званых універсальных назоўнікаў, з дапамогай якіх журналісты могуць пісаць на любыя тэмы. Лексічнае значэнне гэтых слоў відавочна аслабляецца, у мове газет яны набываюць вельмі няпэўнае, прыблізнае значэнне.

Пра адрозненне простых формаў вышэйшай і найвышэйшай ступеняў параўнання прыметнікаў ведаюць вучні сярэдняй школы. Але журналісты ігнаруюць правілы граматыкі і замест найвышэйшай формы (*найважнейшая задача*) ужываюць вышэйшую.

Празмернай здаецца і колькасць слоў у заглаўку – спецыяльныя даследаванні паказваюць,

што колькасць лексічных адзінак у заглаўку не павінна перавышаць 5-6.

3. Напішыце заметку (тэматыка: паездка на завод, экскурсія па вядомых мясцінах Беларусі і інш.), выкарыстоўваючы стылістычна нейтральныя моўныя сродкі, і тэматычна такую ж заметку, але са стылістычна афарбаванымі сродкамі. Прыдумайце і запішыце заглаўкі тэкстаў.

4. Напішыце тэксты – публіцыстычнага, мастацкага і навуковага стыляў – на тэму “Вера-сень”.

5. Уявіце, што вам неабходна расказаць замежным гасцям пра Беларусь. Падрыхтуйце тэкст выступлення публіцыстычнага стылю на тэму “Мая Беларусь”.

6. Прааналізуйце лексічныя і граматычныя асаблівасці публіцыстычнага тэксту.

Мы – беларусы! Як горда, як пашанотна павінны гучаць два гэтыя словы ў сэрцы кожнага з нас! Мы – нашчадкі славітага старажытнага славянскага роду, дзеці зямлі, што, нягледзячы на ўсе навалы, войны і катастрофы, якое ўжо стагоддзе корміць-поіць нас, і мы абавязаны памятаць пра гэта. Абавязаны – і перад продкамі, што не далі вынішчыць ні зямлі, ні мовы сваёй, і перад нашчадкамі, што ўздаюць і чыстае крынічнае вадзі, і чыстага, спеўнага слова беларускага, бо і ім, як нам, не жыць без гэтага.

Усё – і ва ўласным дабрабыце, і ў дабрабыце нашай краіны – залежыць ад нас. Ад нашай адданасці сям’і, справе, Айчыне. Ад нашай упэўненасці ў сваёй сіле, у сваёй праваце. Ад нашай перакананасці ў сваім праве гучна, горда заявіць усяму свету: мы – беларусы! (“ЛіМ”)

АДКАЗЫ ДА ПРАКТЫЧНЫХ ЗАДАННЯЎ

1. Моўныя штампы: *далейшае ўдасканаленне, пальма першынства, прапісныя ісціны, атрымаць пуцёўку ў жыццё, сябраваць з кнігай, чорнае золата, асвоіць выпуск.*

3. Прыкладныя тэксты на тэму “Паездка на завод”.

Тэкст са стылістычна нейтральнымі моўнымі сродкамі.

Таямніца знаёмых пакетаў

У пачатку снежня вучні 1 “А” класа 30-й мінскай школы наведалі Мінскі гармалаказавод № 3. Арганізавалі экскурсію настаўніца пачатковых класаў Н. У. Ракітніцкая і бацькі першакласнікаў. На заводзе вучням раздалі халаты, правялі па асноўных цэхах, дзе разліваюць малако, кефір, ёгурты. А яшчэ першакласнікі ўбачылі цэнтральны пульт кіравання тэхналагічнымі працэсамі, які вызначае ўсе стадыі пры-

гатавання – ад сырога малака да ўжо гатовага для спажывання. У канцы экскурсіі дзяцей пачаставалі ёгуртамі, пудынгамі і сырам з мармеладам.

Атмасфера добразычлівасці надоўга запомніцца першакласнікам. Нехта з іх, убачыўшы на паліцах магазінаў знаёмыя пакеты, абавязкова прыгадае паездку на завод.

Тэкст са стылістычна афарбаванымі моўнымі сродкамі.

Беласнежнае задавальненне

У пачатку снежня вучні 1 “А” класа 30-й мінскай школы атрымалі беласнежнае задавальненне дзякуючы адміністрацыі і работнікам Мінскага гармаказавода № 3. Арганізавалі экскурсію настаўніца пачатковых класаў Н. У. Ракітніцкая і бацькі першакласнікаў. На заводзе вучням раздалі халаты, правялі па асноўных цэхах, дзе разліваюць малако, кефір, ёгурты. А яшчэ першакласнікі ўбачылі цэнтральны пульт кіравання тэхналагічнымі працэсамі, які вызначае ўсе стадыі прыгатавання – ад сырога малака да ўжо гатовага для спажывання. У канцы экскурсіі дзяцей чакала зала дэгустацыі, дзе можна было пакаштаваць ёгурты, пудынгі і сыр з мармеладам.

Добразычлівасць да цікаўных і вясёлых гасцей заводу стварала асабліваю ўтульнасць. Яна захаваецца ў дзіцячай памяці надоўга. І, знаходзячы на паліцах магазінаў знаёмыя пакеты, нехта з першакласнікаў абавязкова прыгадае, дзе нараджаюцца якасныя прадукты.

4. Прыкладныя тэксты на тэму “Верасень”.

Тэкст публіцыстычнага стылю.

Спяшаюся ва ўспамінах у вераснёўскі ранак – звонкі ад галасоў, рознакаляровы ад кветак, цёплы ад усмешак. Школьны верасень. Першы званок. Яшчэ не астылыя ад лета калідоры. Якім будзеш ты, новы навучальны год? Што прынясеш і чым парадуюш? А ў прамежку паміж пытаннямі – захапленне вераснёўскім ранкам, такім па-летняму святочным, але ўжо па-восеньску заклапочаным. Я іду ў школу!

Тэкст мастацкага стылю.

Гаспадарлівы верасень завітаў у лес. Ён развесіў белыя павуцінкі-карункі на дрэвах і шчодраю рукою ўпрыгожыў усё навокал. У ягонай палітры – самыя розныя колеры, але найбольш светлых, сонечных. Уначы верасень спіць у непраходным гушчары, а ўранні зноў пачынае працаваць. Шукае новыя колеры для дрэў, гадуе грыбочкі і ветліва сустракае лясных гасцей.

Тэкст навуковага стылю.

Верасень – дзевяты месяц года. Назва гэтага месяца паходзіць ад слова *veras*, які менавіта ў гэты час пачынае красаваць. Ва ўкраінскай мове ўжываецца слова *вересень*, у англійскай, французскай і нямецкай – варыянты рымскага *september*. Як зазначаюць даследчыкі, у французскім рэспуб-

ліканскім календары *верасень* называўся *фрукцідорам* – месяцам пладоў, які заканчваўся 22 верасня і завяршаў год.

5. Прыкладны тэкст выступлення на тэму “Мая Беларусь”.

Урывак з эсэ Янкі Сіпакова “Дзе мы знаходзімся ў свеце” (Зялёны лісток на планеце Зямля. – Мінск : Харвест, 2006. – С. 5).

Любая Радзіма! Вельмі шануюная мая Беларусь! Маці наша родная – усіх нас разам і кожнага паасобку! Нізка схіляюся перад табою ў пашане толькі за тое, што ты заўсёды была, заўсёды ёсць і заўсёды будзеш. І калі думаеш пра цябе, і калі часам забываешся – ты спрадвеку з намі!

Твае палі – самыя хлебадайныя, твае лугі – самыя духмяныя, твае аблогі – самыя высокія, твае вятры – самыя ласкавыя, твае крыніцы – самыя чыстыя, твае лясы – самыя прыгожыя, твае людзі – самыя добрыя, а твая зямелька – як лекі нам: прыкладзі да раны – адразу ўсё зажывае...

Вельмі прыгожая наша зямля. У нас шмат лясоў, рэк і рэчак, вялікіх і малых азёраў. З космасу, як сцвярджаюць нашы землякі-касманаўты Пятро Клімук і Уладзімір Кавалёнак, Беларусь выглядае зялёнаю-зялёнаю. З блакітнымі ўкрапінамі азёраў – нездарма нашу краіну называюць у свеце сінявокаю.

У нас цудоўныя людзі – добрыя, ласкавыя, спагадлівыя, працавітыя, сціплыя, вясёлыя, але не бесклапотныя. Мы крыху задумлівыя – час і войны, якія з рэдкім пастаянствам праязджаліся па нашай зямлі, навучылі нас думаць пра многае.

У нас не горача і не холадна. У нас не сыра і не суха. Праўда, часам бывае і холадна, і горача, і сыра, і суха. Але ў асноўным – памяркоўна. Бо клімат у нас такі – памяркоўна-кантынентальны!

Твой народ, з якім ты заўсёды і які заўсёды з табою, нязводны. Цябе немагчыма разлучыць з ім, як і яго з табою. Як кару з дрэвам, як птушку з крыламі, як раку з рэчышчам, як траву з зямлёю... Так і кожнага з нас нельга разлучыць з Радзімаю, з роднай зямліцаю.

6. Лексіка-стылістычны і граматыка-стылістычны аналіз прыведзенага публіцыстычнага тэксту сведчыць, што падбор моўных сродкаў у ім стварае патэтычнае гучанне, якое адпавядае пачуццям грамадзяніна-патрыёта. У тэксце выкарыстаны словы ацэначнай лексікі *горда, пашанотна, чыстае, спеўнае*; уласцівыя размоўнаму і мастацкаму стылям двухскладовыя канчаткі прыметнікаў *чыстае крынічнае* (вады); клічныя сказы; паралелізм канструкцый *Мы – беларусы!.. Мы – нашчадкі!..*; парцэляваныя канструкцыі: *Ад нашай адданасці сям’і, справе, Айчыне. Ад нашай упэўненасці ў сваёй сіле, у сваёй праваце!..*; інверсаваныя дапасаваныя азначэнні *мовы сваёй, слова беларускага*. Такія моўныя сродкі рэалізуюць функцыю ўздзеяння публіцыстычнага тэксту.

Наталля ФІЛІМОНАВА

УРОК ПРАВЕРКІ І АЦЭНКІ ВЕДАЎ ПА ТЭМЕ “ЛІЧЭБНІК”. VI клас

Форма ўрока: дзелавая гульня (праца ў групах).

Мэты: выявіць веды вучняў па тэме “Лічэбнік”; развіваць уменні і навыкі работы ў групах; садзейнічаць рэалізацыі творчых здольнасцей вучняў; пазнаёміць з паняццем энергіі, з відамі энэргарэсурсаў, якія здабываюцца на тэрыторыі Беларусі; выхоўваць пачуццё адказнасці за энэргетычны патэнцыял Беларусі.

Эпіграф:

Над усім, што адбываецца ў бязмежнай прасторы ў плыні часу, уладарыць энэргія, як багіня, як царыца – тут адорваючы, там адбіраючы, а ўвогуле не адорваючы і не адбіраючы. Яна ўладарыць са строгай справядлівасцю, непрадузята азараючы сваім вечна роўным святлом аднолькава і былінку, і геніяльнага чалавека.

Ф. Ауэрбах.

Эмблема ўрока.

ХОД УРОКА

I. Уступнае слова настаўніка.

Настаўнік зачытвае эпіграф да ўрока. Затым задае пытанне класу: “Што ж такое энэргія?” (Вучні *выказваюць свае меркаванні.*) Настаўнік падводзіць вынікі і адзначае, што **энэргія** – слова грэчаскага паходжання, азначае ‘дзеясць’. Усе віды дзейнасці чалавека звязаны з затратай энэргіі, і сэнна на ўроку мы таксама будзем абменьвацца энэргіяй адзін з адным, будзем яе траціць і зноў набываць, замацоўваючы і працяраючы свае веды па тэме “Лічэбнік”.

II. Што? Дзе? Калі?

Клас падзелены на чатыры групы, якія атрымалі тэксты з рознымі назвамі. Настаўнік прапануе капітанам каманд агучыць назву тэксту сваёй каманды (“**Нафта**”, “**Торф**”, “**Гаручыя сланцы**”, “**Дровы**”). Пытанне вучням: “Якое паняцце аб’ядноўвае ўсе названыя словы?” Камандзе даецца паўмінута на абмеркаванне. Вучні агучваюць свае адказы, і тая каманда, якая правільна адказвае на пытанне, атрымлівае свой

першы бал. Калі правільнага адказу не прагучала, настаўнік паведамляе, што ўсё гэта энэргарэсурсы, якія здабываюцца ў Рэспубліцы Беларусь.

III. Письмовае заданне.

Лічбы ў квадратных дужках запісаць словамі, падкрэсліць арфаграмы, вызначыць разрад кожнага лічэбніка. Падчас выканання задання ўдзельнікі каманды могуць раіцца адзін з адным. Пасля выканання задання вучні з кожнай каманды называюць па парадку адзін лічэбнік, каменціруюць правапіс і называюць разрад лічэбніка. За кожны правільны адказ каманда атрымлівае адзін бал. У кожнай каманды ёсць памятка “Адзінкі вымярэння”, якая дубліруецца на дошцы.

Нафта

Радовішчы нафты на тэрыторыі Беларусі сканцэнтраваны ў Прыпяцкай упадзіне, плошча якой каля [30] тысяч квадратных кіламетраў. Да катэгорыі прамысловых запасаў адносіцца [46%] выбіраемых запасаў нафты. У перыяд з [1965] да [1999] г. былі адкрыты [182] залежы нафты на [62] радовішчах з сумарнымі запасамі [164,99] мільёна тон. Адназначна неразведаныя рэсурсы нафты ацэньваюцца на ўзроўні [190,57] мільёна тон.

Торф

У рэспубліцы разведана больш за [9] тысяч тарфяных радовішчаў агульнай плошчай [2,54] мільёна гектараў і першапачатковымі запасамі торфу [5,65] мільярда тон. Геалагічныя запасы ацэньваюцца ў [4,3] мільярда тон, што складае [75%] ад першапачатковых. Асноўныя запасы торфу залягаюць на радовішчах, якія скарыстоўваюцца сельскай гаспадаркай [(1,7 млрд т)] ці аднесены да прыродаахоўных аб’ектаў [(1,6 млрд т)].

Гаручыя сланцы

Прагнозныя запасы гаручых сланцаў (Любанскае і Тураўскае радовішчы) ацэньваюцца ў [11] мільярдаў тон, прамысловыя – [3] мільярды тон. Адзін мільён тон такіх сланцаў эквівалентны прыкладна [220] тысячам тон умоўнага паліва. Цеплата згарання – [1000 – 1510] ккал/кг, попельнасць – [75%], выхад смол – [6 – 9,2%], утрыманне серы – [2,6%]. Па сваіх якасных паказчыках беларускія гаручыя сланцы не з’яўляюцца эфектыўным палівам з-за іх высокай попельнасці і нізкай цеплаты згарання.

Дровы

У цэлым па рэспубліцы гадавы аб'ём цэнтралізаваных нарыхтовак дроў і адходаў лесапілення складае каля [0,94 – 1,00] мільёна тон умоўнага паліва. Частка дроў паступае насельніцтву за кошт саманарыхтовак, аб'ём якіх ацэньваецца на ўзроўні [0,3 – 0,4] мільёна тон. Максімальныя магчымасці рэспублікі па выкарыстанні дроў у якасці паліва можна вызначыць, зыходзячы з натуральнага гадавога прыросту драўніны, які прыблізна ацэньваецца ў [25] мільёнаў кубічных метраў або [6,6] мільёна тон умоўнага паліва. Да [2015] г. плануецца падвоіць нарыхтоўку дзелавой драўніны, а таксама выкарыстоўваць адходы драўніны для вытворчасці цеплавой энергіі.

Адзінкі вымярэння

Энергію можна разглядаць як *меру здольнасці выконваць работу*. Таму адзінкі вымярэння энергіі і работы адны і тыя ж. Найбольш часта выкарыстоўваюцца наступныя адзінкі:

- у сістэме СІ – джоўль (Дж). 1 Дж – гэта работа сілы ў 1 Н (ньютан) пры перамяшчэнні кропкі яе прылажэння на 1 м, г. зн. 1 Дж = 1 Н·м;
- калорыя (кал), 1 кал = 4,1868 Дж;
- ват-секунда (Вт·с) – работа, якая выконваецца на працягу 1 с з магутнасцю ў 1 Вт, 1Вт·с = 1 Дж;
- кілават-гадзіна (кВт·г), 1 кВт·г = 1000 Вт·3600 с = 3 600 000 Вт·с = 3 600 000 Дж.

Тут дарэчы будзе напамінь, што ват (Вт) – гэта адзінка магутнасці. **Магутнасць** роўная адносінам выкананай работы да прамежку часу, на працягу якога яна выконвалася. Такім чынам, 1 Вт = 1 Дж/1 с.

Наступныя прыстаўкі выкарыстоўваюцца для абазначэння дзесяцічных кратных адзінак энергіі:

кДж (кіладжоўль)	=1000 Дж	=10 ³ Дж
МДж (мегаджоўль)	=1000 кДж	=10 ⁶ Дж
ГДж (гігаджоўль)	=1000 МДж	=10 ⁹ Дж
ТДж (тэраджоўль)	=1000 ГДж	=10 ¹² Дж
ПДж (петаджоўль)	=1000 ТДж	=10 ¹⁵ Дж
ЭДж (эксаджоўль)	=1000 ПДж	=10 ¹⁸ Дж

Таксама неабходна сказаць пра такое важнае паняцце, як **умоўнае паліва**. Гэтае паняцце ўведзена для супастаўлення розных відаў паліва. Гістарычна ў СССР, а цяпер у краінах СНД, адзінкай вымярэння з'яўляецца **тона ўмоўнага паліва**, роўная па сваёй энергетычнай вартасці тоне вугалю. За мяжой у якасці эквівалента вы-

карыстоўваецца тона нафты. Энергетычная вартасць 1 тона ўмоўнага паліва складае: 1 паліўны тона-эквівалент па нафце (тнэ) = 41,8 ГДж, 1 паліўны тона-эквівалент па вугалю = 0,7 тнэ = 29,3 ГДж

• Праскланяць любыя дробавыя лічэбнікі з тэксту.

Каманда выбірае аднаго вучня для адказу. За кожную правільную схлонавую форму каманда атрымлівае адзін бал.

IV. Конкурс матэматыкаў.

Кожнай камандзе даецца па адной аднатыпнай задачы.

1. У Беларусі вытворчымі сельскагаспадарчымі спажывальцамі выкарыстоўваецца 6,8% электраэнергіі, гарадскім насельніцтвам – 14,4%, чыгуначным транспартам – 1,3%, гарадскім транспартам – 1,2%, непрамысловымі спажывальцамі – 10,9%, прамысловымі спажывальцамі – 60,1%.

Колькі электраэнергіі спажываецца сельскім насельніцтвам?

2. У Беларусі вытворчымі сельскагаспадарчымі спажывальцамі выкарыстоўваецца 6,8% электраэнергіі, сельскім насельніцтвам – 5,3%, чыгуначным транспартам – 1,3%, гарадскім транспартам – 1,2%, непрамысловымі спажывальцамі – 10,9%, прамысловымі спажывальцамі – 60,1%.

Колькі электраэнергіі спажываецца гарадскім насельніцтвам?

3. У Беларусі вытворчымі сельскагаспадарчымі спажывальцамі выкарыстоўваецца 6,8% электраэнергіі, сельскім насельніцтвам – 5,3%, гарадскім насельніцтвам – 14,4%, гарадскім транспартам – 1,2%, непрамысловымі спажывальцамі – 10,9%, прамысловымі спажывальцамі – 60,1%.

Колькі электраэнергіі спажываецца чыгуначным транспартам?

4. У Беларусі вытворчымі сельскагаспадарчымі спажывальцамі выкарыстоўваецца 6,8% электраэнергіі, сельскім насельніцтвам – 5,3%, гарадскім насельніцтвам – 14,4%, чыгуначным транспартам – 1,3%, непрамысловымі спажывальцамі – 10,9%, прамысловымі спажывальцамі – 60,1%.

Колькі электраэнергіі спажываецца гарадскім транспартам?

V. Дэманстрацыя дыяграмы “Структура электраспажывання ў Беларусі”, аналіз якой дазваляе прыйсці да вываду, што першае месца па выкарыстанні электраэнергіі займаюць прамысловыя спажывальцы, другое – гарадское насельніцтва, трэцяе – непрамысловыя спажывальцы.

VI. Конкурс капітанаў.

Капітаны каманд сядуць за асобны стол. Настаўнік чытае тэкст, з якога як капітаны, так і астатнія члены каманд выпісваюць толькі лічэбнікі. Пасля таго як тэкст прачытаны, капітаны па чарзе называюць лічэбнікі і іх разрады. Калі ў капітана лічэбнікі “скончыліся”, на дапамогу прыходзіць каманда. За кожны названы лічэбнік каманда атрымлівае адзін бал. За правільна вызначаны разрад лічэбніка даецца яшчэ адзін бал.

Энергія заўсёды з’яўлялася асновай існавання грамадства. Імкненне жыць лепш, камфортней прыводзіла і прыводзіць да большага спажывання энергіі (лепшае асвятленне і ацяпленне жылля, лепшы транспарт і г. д.). Кожная эпоха характарызувалася сваёй энергасістэмай. Да прамысловай рэвалюцыі чалавецтва ў забеспячэнні сваіх энергетычных запатрабаванняў арыентавалася выключна на вырошчванне раслін і развядзенне жывёл. Расліны выкарыстоўваліся для ежы і ў якасці паліва, жывёлы – для ежы і механічнай працы. Энергія ветру і гідраэнергія выкарыстоўваліся толькі для млыноў і суднаў. Такая карціна захоўвалася на працягу многіх тысячагоддзяў.

Але некалькі стагоддзяў назад сітуацыя ў свеце пачала хутка змяняцца. У XVIII ст. са з’яўленнем паравых машын і фабрычнай вытворчасці вугаль становіцца асноўным відам паліва для патрэб прамысловасці; у канцы XIX ст., пасля стварэння рухавіка ўнутранага згарання, стала выкарыстоўвацца нафта, а ў XX ст. – яшчэ і прыродны газ.

У 40-я і 50-я гады XX ст. шырокае распаўсюджанне атрымлівае выкарыстанне атамнай энергіі. Сёння доля атамнай энергіі ў сусветных запасах першаснай энергіі складае 2,3%, а ў сусветнай вытворчасці электрычнасці – 17%. Бурна развіваецца таксама і гідраэнергетыка.

Драўнянае паліва і біямаса і зараз застаюцца найважнейшымі крыніцамі энергіі. Па розных падліках, доля гэтага паліва ў сусветных запасах першаснай энергіі складае 6 – 15%.

Чалавецтва не толькі знаходзіла новыя крыніцы энергіі, але і пастаянна павялічвала яе спажыванне. Па некаторых ацэнках, прырост спажывання энергіі ў XX ст. у сярэднім складаў 3%, а за апошнія 20 гадоў мінулага стагоддзя чалавецтва выкарыстала больш энергіі, чым за ўсю вядомую да гэтага гісторыю існавання цывілізацыі.

Аднак ніякая энергетычная сістэма не ў стане забяспечыць пастаянны рост вытворчасці і спажывання энергіі.

Дзе ж выйце з такога становішча? Вярнуцца да лучыны? Адмяніць аўтамабілі і самалёты, забараніць тэлевізары, магнітафоны і пральныя машыны?

Выйце ёсць, і яно вельмі простае. Неабходна зніжаць агульны ўзровень спажывання энергіі. А гэта можна зрабіць толькі адным шляхам – больш эфектыўным выкарыстаннем энергіі (яго называюць яшчэ энергазберажэннем).

VII. Слова настаўніка.

Задача, якая стаіць перад чалавецтвам і нашай краінай, заключаецца ў тым, каб павысіць эфектыўнасць выкарыстання энергарэсурсаў. Магчыма, у будучым нехта з вас знойдзе шляхі самага эфектыўнага выкарыстання энергіі. А адзінае, што мы можам зрабіць, – быць больш ашчаднымі ў выкарыстанні энергарэсурсаў.

VIII. Чытанне верша “Беражыце электраэнергію” (з элементамі інсцэніравання) і яго абмеркаванне.

Вечар. Цямнее. Нядзеля.

Я куляй ўлятаю ў кватэру:

Бо ў мяне запрашэнне

Да сяброўкі на дзень нараджэння.

Хутка ўключаю чайнік і тостэр:

Хочацца нешта перакусіць;

Фен на бягу ўключаю проста,

Бо валасы трэба хутка завіць.

Сукенку убачыўшы, прас уключаю,

Канечне, камп’ютэр, пакуль прас нагрэецца.

Шчоўкаю тэлік – глядзець пачынаю.

Поўны парадак у хаце, здаецца...

Ды раптам...

Фен зашытэў і гудзец перастаў,

Тостэр паказваць пачаў капрызы,

Прас адключыўся, свяцільнік пагас,

І чамусьці камп’ютэр “завіс”.

Скеміў, якая ў вершы мараль?

Тады патлумач і ўсім раскажы.

Разам прыбораў имат не ўключай.

Электраэнергію беражы!!!

IX. Каменціраванне эмблемы ўрока.

X. Выстаўленне адзнак.

Члены каманды калектыўна абмяркоўваюць работу кожнага з удзельнікаў і выстаўляюць адзнакі. Кожнаму члену той каманды, якая набрала найбольшую колькасць балаў, адзнака павышаецца на бал.

XI. Падвядзенне вынікаў урока.

– Якія пытанні вамі не зусім засвоены і патрабуюць дапрацоўкі?

– Чым быў карысны ўрок?

– Што новага даведаліся з урока?

– Чым падтрымлівалася ваша цікаўнасць на працягу ўрока?

– Ці задаволены вынікам асабістай работы? З чым гэта звязана?

Іван ШПАК

Праграма па беларускай мове ставіць перад педагогічнай практыкай задачы, якія выходзяць далёка за межы засваення граматычнай тэорыі. На кожным уроку арганізуецца праца па ўдасканаленні маўленчых уменняў школьнікаў: навыкаў чытання, успрымання зместу прачытанага і пачутага, умення выказвацца вусна і пісьмова на прапанаваныя тэмы, выбіраць з багатага арсенала выяўленчых моўных сродкаў самыя трапныя, дакладныя і пераканальныя. Важнае месца ў гэтым плане адводзіцца асобным урокам развіцця звязнага маўлення, дзе вучні выконваюць розныя навучальныя працы творчага характару. Пры вывучэнні, напрыклад, адасаблення ў дзевятым класе 12-гадовай школы гэта аналіз і пераказ мастацкіх тэкстаў на гістарычную тэму з апісаннем, пераклад на беларускую мову тэкстаў гістарычнай тэматыкі з элементамі апісання і сачыненне – апісанне помніка гісторыі (культуры). Прапануем шэраг урокаў, у час якіх вучні рыхтуюцца да выканання творчых прац.

ПЕРАКАЗ МАСТАЦКАГА ТЭКСТУ НА ГІСТАРЫЧНУЮ ТЭМУ

ІХ КЛАС

Мэты: выпрацоўваць у вучняў уменні аналізаваць апавядальны тэкст, вызначаць яго тэму і асноўную думку, тып і стыль, кампазіцыйныя асаблівасці, бачыць “тэхніку” яго стварэння;

вучыць школьнікаў узнаўляць прапанаваны тэкст, карыстаючыся словам з улікам яго значэння, стылістычных і выяўленчых магчымасцяў, лексічнай спалучальнасці, складаць апісанне помніка гісторыі;

развіваць адчуванне стылю, узбагачаць маўленне вучняў лексічнымі, фразеалагічнымі і граматычнымі сродкамі мовы;

выхоўваць міласэрнасць і заклапочанасць лёсам духоўнай спадчыны.

Вучні павінны

ведаць:	умець:
• асаблівасці падрабязнага пераказу	• вызначаць тэму і ідэю тэксту, стыль мовы
• адметнасці апісання як тыпу тэксту	• аргументаваць выказанае сцверджанне
• будову апавядання з элементамі апісання	• складаць план тэксту згодна з яго кампазіцыяй
	• пераказваць тэкст згодна з планам

Тып урока: урок творчасці.

Слова настаўніка. Настаўнік распавядае пра радасць творчасці, магчымасці, якія яна дае: душэўны ўздых, перамогу над самім сабою, шлях да самапазнання і адкрыцця самога сябе. Потым абвешчае тэму ўрока (пераказ мастацкага тэксту на гістарычную тэму з апісаннем помніка гісторыі).

Даведка для вучняў

Пры першым чытанні тэксту

трэба:

- уважліва слухаць;
- вылучыць асноўную думку;
- вызначыць функцыянальны стыль мовы;
- запомніць паслядоўнасць апавядання;
- скласці тэзісны план;

не трэба:

- старацца запісаць як мага больш слоў, словазлучэнняў, сказаў, бо гэта парушае цэласнасць успрымання;

- намагацца запомніць складаныя сінтаксічныя канструкцыі.

Пры другім чытанні тэксту

трэба:

- сфармуляваць тэму і ідэю;
- удакладніць паслядоўнасць пераказу;
- яшчэ раз асэнсаваць змест тэксту і яго моўнае выражэнне.

Уступнае слова. Педагог разважае пра чалавека і яго справу: па справе мяркуюць пра кожнага, дакладней, па адносінах да справы; для некаторых людзей справа, якой яны служаць, становіцца сэнсам жыцця. Гісторыя ведае ня мала такіх асоб. Сярод іх Еўфрасіння Полацкая, асветніца, далучаная народам да ліку святых.

Потым настаўнік знаёміць вучняў з патрабаваннямі да ведаў і ўменняў, неабходных для напісання творчай работы.

Першае слуханне тэксту. Тэкст № 469. Беларуская мова: вучэбны дапаможнік для IX класа ўстаноў, якія забяспечваюць атрыманне агульнай сярэдняй адукацыі, з беларускай і рускай мовамі навучання з 12-гадовым тэрмінам наву-

Іван Сцяпанавіч Шпак – дырэктар Тышкавіцкай сярэдняй агульнаадукацыйнай школы Іванаўскага раёна, настаўнік беларускай мовы і літаратуры. Закончыў Брэсцкі педагагічны інстытут імя А. С. Пушкіна (1970). Працаваў у школах Брэстчыны. Выдатнік адукацыі.

чання (базавы, павышаны ўзроўні) / Л. А. Антанюк [і іншыя]. – Мінск : НІА, 2005.

ЛІНГВААНАЛІЗ ТЭКСТУ

– Пра якія падзеі, з’явы, прадметы, пра якія асоб распавядаецца ў тэксце? Сфармулюйце тэму тэксту.

Аўтар У. Мароз звярнуўся да паказу мінуўшчыны нашага народа і абмаляваў жыццё патрыёткі, асветніцы, далучанай да ліку святых, Еўфрасінні Полацкай. Акрамя таго, тэкст распавядае пра два непаўторныя гістарычныя помнікі нацыянальнай культуры: Спаса-Еўфрасіннеўскую царкву і напастольны крыж, створаны полацкім ювелірам Лазарам Богшам. Таму тэмай тэксту можна лічыць паказ слаўнага лёсу беларускай асветніцы і ўдзячнасці ёй суайчыннікаў.

– Вызначце ідэю тэксту. У чым хоча пераканаць аўтар чытача?

Ідэя твора навучальная, дапамагае нам, нашчадкаў слынаць асветніцы, усвядоміць простую ісціну: народ высока цэніць духоўнасць і бескарыслівасць. Таму ідэю тэксту можна сфармуляваць наступным чынам: “Народ глыбока шануе і далучае да ліку святых тых, хто аддаў і бескарысліва служыць Бацькаўшчыне” або “Духоўнае багацце асобы, аддадзенае служэнню людзям, узвышае яе да святасці”.

– Падбярэце да тэксту загаловак, каб ён раскрываў адначасова тэму і ідэю твора.

“Шлях да прызнання”, “Служэнне Богу, людзям і краю”, “Багаты ўраджай духоўнасці”, “Буйныя ўсходы духоўнасці”, “Клопат пра нашчадкаў”, “Нябесная заступніца Беларусі”.

– Вызначце стылёвую прыналежнасць урыўка. Аргументуйце сваё рашэнне.

Тэкст з’яўляецца часткай артыкула, прысвечанага Дню славянскага пісьменства і змешчанага ў перыядычным друку. Функцыя тэксту інфармацыйна-ўздзейная. Аўтар ставіць за мэту не толькі паведаміць чытачу пра лёс Еўфрасінні Полацкай і яе справы, але і выклікаць у яго пачуццё захаплення яе бескарыслівасцю і адданасцю Бацькаўшчыне і народу. Таму тэкст адрасаваны ўсім, хто неабякава да будучыні свайго

краю. Для тэксту характэрны эмацыянальнасць, ацэначнасць, вобразнасць і павучальнасць. Ён адносіцца да публіцыстычнага стылю.

– Да якога тыпу належыць тэкст?

У тэксце ўдала спалучаецца апавяданне з апісаннем, прычым апісанню адводзіцца больш месца, чым апавяданню. Апавяданне выконвае ролю абрамлення: з яго пачынаецца тэкст і ім заканчваецца. Аснову апавядання складае паведамленне пра тое, як унучка Усяслава Чарадзея “ўсё жыццё аддала служэнню Богу, людзям і краю”, як “скончыўся яе зямны шлях”. Прадметам для апісання стала Спаса-Еўфрасіннеўская царква і напастольны крыж Еўфрасінні Полацкай.

– Як Прадслава стала Еўфрасінняй Полацкай? Як закончыўся яе зямны шлях?

Пад канец жыцця Еўфрасіння выправілася ў падарожжа па Святой зямлі, мясцінах, дзе нарадзіўся і вучыў людзей Ісус Хрыстос. У горадзе Іерусаліме падарожніца захварэла і памерла. Пазней яе мошчы прывезлі на Бацькаўшчыну. Еўфрасіння Полацкая зрабіла для нашага народа столькі добрага, што людзі назвалі яе святой. Пасля смерці яе сталі маляваць на абразях і прасіць у яе дапамогі супраць злых сіл. Нашы продкі верылі, што асветніца і з неба спрыяе людзям ва ўсіх добрых справах.

– На якіх дэталях завастрае ўвагу У. Мароз, даючы апісанне Спаса-Еўфрасіннеўскай царквы і крыжа Еўфрасінні Полацкай?

Другое слуханне тэксту. Пасля другога праслухоўвання вучні вылучаюць тэкставыя фрагменты, характарызуюць кожны згодна з мікратэмай і моўным афармленнем.

У тэксце свабодна выдзяляюцца 4 часткі, якія адпавядаюць абзацам. Пачынаецца першы абзац апавяданнем пра маленькую радзіму гераіні, пострыг у манашкі, “шчыраванне на ніве асветніцтва”. Каб расказаць пра гэта, аўтар выкарыстаў ацэначныя выразы: “шчыравала на ніве асветніцтва”, “ўсё жыццё аддала служэнню Богу, людзям і краю”, “кідала зерне асветы, якое з часам дало ўраджай”, “белаю свечкаю ўзнёсся Спаса-Праабражэнскі храм”. (Гэтыя выразы неабходна выкарыстаць у пераказе.)

Другая частка – апісанне – малюе Спаса-Еўфрасіннеўскую царкву. Аўтар канцэнтруе ўвагу чытача на чатырох масіўных калонах, што трымаюць барабан купала, на фрэсках, адна з якіх выяўляе лік самой Еўфрасінні, на келлі-галубніцы, дзе найпадобнейшая аддавалася духоўнай працы, на абразе Эфескай Маці Божай, перад якім малілася асветніца.

Трэцяя частка – апісанне напастольнага крыжа, створанага полацкім ювелірам Лазарам Богшам. Каштоўнасць яго менш за ўсё мастац-

кая, а найбольш – духоўная. У ім знаходзіліся хрысціянскія рэліквіі: кроплі крыві Ісуса Хрыста, кавалачак Крыжа Гасподняга, каменьчыкі ад дамавіны Багародзіцы...

Апошняя частка з’яўляецца апаবাদаннем. У. Мароз расказвае пра тое, як асветніца здзейсніла паломніцтва на Святую зямлю, дзе памерла, пра тое, што і цяпер нябесная апякунка з тымі, хто кладзе свае сілы на адраджэнне Бацькаўшчыны.

Педагог прапануе вучням скласці тэзісны план згодна са зместам і кампазіцыяй тэксту. Да кожнага пункта плана трэба зрабіць нататкі, у якіх адлюструюцца асаблівасці мовы ўрыўка.

Тэзісны план	Нататкі
1. “Усё жыццё аддала служэнню Богу, людзям, краю”	“Справамі была не менш слаўная”, пастрыглася ў манашкі, келля Сафійскага сабора, кідала зерне асветы, белай свечкаю ўзнёсся Спаса-Праабражэнскі храм, дойдзі Іаан
2. “Тут найпадобнейшая аддавалася духоўнай працы”	Спаса-Еўфрасіннеўская царква, чатыры масіўныя калоны, барабан купала, унікальныя фрэскі, абраз Эфескай Маці Божай, евангеліст Лука, візантыйскі імператар і патрыярх
3. “Найгалоўнейшая святыня зямлі беларускай – напастольны крыж, створаны Лазарам Богшам”	Непаўторны шэдэўр, хрысціянскія рэліквіі, няпросты лёс святыні
4. “Першая сярод жанчын далучана да ліку святых”	Паломніцтва ў Святую зямлю, нябесная апякунка кладзе свае сілы на адраджэнне Бацькаўшчыны

Вусны пераказ. Выкарыстоўваючы тэзісны план і зробленыя нататкі, школьнікі пераказваюць тэкст па частках.

Заклучнае чытанне тэксту.
Самастойная праца вучняў.

Афармленне чарнавых варыянтаў.
Рэдагаванне матэрыялаў.

Афармленне чыставых варыянтаў работ.

Рэфлексія. На аркушы паперы ці ватмане намалявана карта з адлюстраваннем астравоў з наступнымі назвамі: в. Радасці, в. Смутку, в. Недаўмення, в. Трывогі, в. Чакання, в. Прасвятлення, в. Натхнення, в. Надзеі, в. Задавальнення, в. Асалоды. Кожны вучань мае права намаляваць на карце і які-небудзь новы востраў, са сваёй назвай. Карта астравоў вывешваецца на дошцы, кожнаму вучню прапануецца падысці да яе і намаляваць свой караблік у адпаведным раёне карты, які адлюстроўвае душэўны, эмацыянальна-пачуццёвы стан.

Спіс літаратуры

Кныш, М. Навучанне пераказу на літаратурным змесце / М. Кныш // Роднае слова. – 2000. – № 3. – С. 56 – 58.
Лаўрэль, Я. Навучанне пераказам з творчымі заданнямі па тэкстах падручніка / Я. Лаўрэль // Роднае слова. – 2006. – № 9. – С. 46 – 49.
Лаўрэль, Я. Навучанне пераказу па тэкстах падручніка / Я. Лаўрэль // Роднае слова. – 2000. – № 2. – С. 44 – 47.
Лаўрэль, Я. Падрабязны пераказ па тэкстах падручніка / Я. Лаўрэль // Роднае слова. – 2001. – № 5. – С. 67 – 70.
Пачаповіч, В. Слухаю. Чытаю. Гавару. Пішу : Метадычныя парады да навучання пераказу / В. Пачаповіч // Роднае слова. – 2000. – № 2. – С. 48 – 50.
Протчанка, В. Пераказ як метады навучання і агульнаадукацыйнае ўменне / В. Протчанка // Роднае слова. – 2000. – № 4. – С. 32 – 36.
Чэчат, А. Вусны пераказ як асобны від развіцця творчых здольнасцяў вучняў / А. Чэчат // Роднае слова. – 2000. – № 3. – С. 59 – 63.

У наступных летніх нумарах будуць надрукаваныя яшчэ два ўрокі Івана Шпака, якія дапамогуць настаўніку падрыхтаваць вучняў да напісання творчых прац: “Пераклад тэксту на гістарычную тэму з элементамі апісання” і “Сачыненне – апісанне помніка архітэктуры”.

УВАЖЕ АСПІРАНТАЎ!

Па інфармацыі Вышэйшай атэстацыйнай камісіі Рэспублікі Беларусь у выкананне Плана мерапрыемстваў па павышэнні эфектыўнасці дзейнасці аспірантуры і дактарантуры, зацверджанага Першым намеснікам Прэм’ер-міністра Рэспублікі Беларусь У. І. Сямашкам 01.10.2007 г. на сумесным пасяджэнні калегій Вышэйшай атэстацыйнай камісіі Рэспублікі Беларусь і Дзяржаўнага камітэта па навуцы і тэхналогіях Рэспублікі Беларусь, было прынята рашэнне (ад 29.12.2007 №29/13/15) **рэкамендаваць рэдакцыям навуковых выданняў, уключаных у Пералік навуковых выданняў Рэспублікі Беларусь для апублікавання вынікаў дысертацыйных даследаванняў, публікаваць без чаргі навуковыя артыкулы аспірантаў апошняга года навучання (уключаючы артыкулы, падрыхтаваныя імі ў сааўтарстве) пры ўмове іх поўнай адпаведнасці патрабаванням, якія прад’яўляюцца да навуковых публікацый гэтымі выданнямі.**

Звяртаем увагу на тое, што правядзенне незалежнай экспертызы рукапісаў артыкулаў ажыццяўляецца рэдакцыйнай калегіяй выдання. Уключэнне ў правілы для аўтараў патрабавання прадастаўляць разам з рукапісам рэцэнзіі на артыкул не забяспечвае прынцыпу незалежнасці. Рэдакцыя пакідае за сабой права пры адсутнасці рашэння незалежнай экспертызы адмовіць аўтару ў публікацыі артыкула на старонках часопіса.

Аляксандр ШАБЛОЎСКИ

ЧАЛАВЕК

БЕЛАРУСКАЯ ЛЕКСІЧНАЯ ЭКЗОТЫКА

Аббруіцца, *зак.* [Звычайна пра дзіця: справіць малую патрэбу сабе ў штаны, спадніцу, пасцель; ма-чыцца пад сябе.] *Аббруіўся дзіцёнык на самыя рукі і ляжыць мокрый. Узіла яго на рукі, а ён мяне ўсю аббруіў, а што ж ты надзелыў, га?* (Бялькевіч) – Мсцісл. Аднакаранёвыя словы: **бруіцца** і **бруіць** ‘цячы, пераліваючыся (пра ручай, крыніцу і пад.)’; **бруісты** ‘які бруіцца, струменісты’ (ТСБМ). Семантычна блізкія словы: **абмачыцца** ‘1. Абмачыць на сабе адзенне, абутак; 2. Спусціць пад сябе мачу (пра дзяцей, хворых)’ (ТСБМ).

Абірацца, *незак.* Знімаць з цела, адзення парушынкі ў стане непрытомнасці. *Чалавек перат смерцю абіраецца. Абіраецца, ужо ён памрэ* (СПЗБ) – Шчуч. А-бір-ацца. Непасрэдная матывацыйная сувязь з літаратурным *абіраць* адсутнічае. Найбольш блізкія значэнні: ‘1. Знімаць плады з дрэва, куста і пад. 2. Абразаць, знімаць лушпінне з чаго-небудзь’ (ТСБМ). Аднакаранёвыя словы: **браць** ‘дакранацца да чаго-небудзь, чапаць што-небудзь рукою’; **выбраць** ‘1. Беручы адно за адным, дастаць, выняць усё да апошняга, зрасходаваць’; **брацца** ‘1. Хапацца рукамі за які-небудзь прадмет, за каго-небудзь’ (ТСБМ). Фармальна блізкія словы: **абабрацца** ‘1. Пра немагчымасць пазбавіцца каго-, чаго-небудзь, справіцца з чым-небудзь; 2. Вылучыцца, вызначыцца, знайсціся’.

Аблунець, *зак.* Зрабіцца ненармальным. [Гэта не значыць ‘з’ехаць з глузду’. Гаворка ідзе, на нашу думку, пра больш складаны псіхічны стан нейкай заклапочанасці, суму, тугі ці засяроджанасці на чым-небудзь, калі чалавек у сваіх паводзінах пачынае кіравацца не зусім зразумелымі для іншых людзей матывамі.] *І разумны чалавек аблунець, калі будучь на яго казаць, што ён ніякі. // Куры бес пітуха аблунелі* (СПЗБ) – Паст. **Аблўцтва**, *н.* Бязглуздзіца. *Пляцець аблўцтва якоя, а добрага не скажыць* (СПЗБ) – В.-Дзв. **Лунь**, *ж.* [Пра тое, што здаецца, здань]. *Лунь ходзіць – начная цень. Цень – гэта табе здалося, гэта лунь ішла* (СПЗБ) – Чэрв. Аб-лун-ець – прыставачна-суфіксальнае ўтварэнне ад *лунь* ‘разумова недаразвіты чалавек’. У такім значэнні назоўнік *лунь* зафіксаваны на поўначы і паўночным захадзе Беларусі – Верхнядзвінскі, Браслаўскі, Глыбоцкі, Пастаўскі раёны. Калі ўлічыць яшчэ і той факт, што з *лунём* даволі часта параўноўваюць абьякавых да жыцця старых лю-

дзей, то слова *лунь* больш дакладна ўспрымаецца ў значэнні ‘прыбіты, зацюканы, прыгнечаны чалавек’. Менавіта таму Ю. Мацкевіч [НЛ, с. 165, 167] суадносіць семантыку назоўніка *лунь* з Месяцам (Луной) праз прамежкавую ступень *луннік* ‘лунацік’. Такім супастаўленнем вельмі пераканаўча, на наш погляд, тлумачыцца метафорыка словазлучэння *хадзіць як лунь* ‘як лунацік, як ненармальны, як здань, пасоўвацца ў маўчанні, у змярцвеласці’ [*Ты ходзіш з кутка ў куток, як лунь* (НЛ) – Глыб., Паст.]. Аб-лу-цтва – суфіксальнае ўтварэнне ад *аблунець*. Аднакаранёвыя словы: **лунаць** ‘1. Плаўна лятаць, рухацца ў паветры. // Перамяшчацца, пераносіцца, не атрымліваючы выразнай праявы (пра ўсмешку, думкі і пад.); 4. Знаходзіцца ў стане ўзвышаных або далёкіх ад рэчаіснасці пачуццяў’ (ТСБМ). Семантычна блізкія словы: **адурманіцца** ‘1. Затуманіць уласную свядомасць, паддацца дурману, ап’яніць сябе; 2. *перан.* Затлуміць сабе галаву, атруціць сваю свядомасць памылковымі ўяўленнямі’; **адурнець**, **адурэць**, **здурнець** ‘страціць розум, зрабіцца дурным’; **здурваць**, **здурэць** ‘сказаць, зрабіць якое-небудзь глупства, дурасць’; **звар’яцець** ‘1. Захварэць на псіхічнае расстройство, страціць розум; 2. Страціць развагу, раз’юшыцца, ашалець’; **змаркатнець** ‘зрабіцца маркотным, сумным’ (ТСБМ). Фармальна блізкія словы: **лунь** ‘1. Драпежная птушка сямейства ястрабіных, з шаравата-белым апярэннем у дарослых самцоў; мышалоў; 2. Белы балотны туман’ (ТСБМ).

Абравіта, *прысл.* Гаворыцца ў дачыненні да дзеяння, якое павінна адбыцца ў любым выпадку. *Абравіта ўсё будзіць зьдзелына, кылі я скызаў* (Бялькевіч) – Клім. Семантычна блізкія словы: **абавязкова**; **безагаворачна** і **безумоўна** ‘без усялякіх дадатковых умоў і агаворак, у поўнай меры’; **немінуча** ‘так, што гэтага нельга пазбегнуць, таму што гэта вынікае з абставінаў’; **няўхільна** ‘так, што гэтага нельга парушыць, таму што гэта не падлягае змяненню’.

Абноч, *прысл.* [На працягу адной ночы.] *Абноч назад пасьпелі* (Каспяровіч) – Віц.

Абудзён, *прысл.* [На працягу аднаго дня.] *Із горада абудзён вырнуўся* (Каспяровіч) – Віц. Структурна тоесныя прыслоўі, утвораныя пры дапамозе прыстаўкі **аб-** / **абу-** ад назоўнікаў *ноч* ‘частка сутак ад заходу да ўсходу сонца, з вечара да раніцы’ і *будзень* ‘будны, не святочны дзень’. У беларускай літаратурнай мове ім адпавядаюць выразы: *у тую самую ноч, у той самы дзень ці за ноч, за дзень*.

Агледзець, *зак.*; у выразе: **на сабе агледзець**. *Перажыць, зазнаць тое, чаго жадаеш другім. Клялі мя-*

У № 9 за 2005 г. і № 10 за 2006 г. змешчаны матэрыялы раздзела “Навакольны свет”, у № 3 за 2008 г. – матэрыялы раздзела “Побыт. Гаспадарка. Абрады” са “Слоўніка моўнага пашырэння”, складзенага А. Шаблоўскім з дыферэнцыяльнай лексікі беларускіх народных гаворак.

не, а цяпер на сабе агледзялі (Мат. мін.-мал.) – Пух. У літаратурнай мове такое ўжыванне падтрымліваецца асноўным значэннем дзеяслова *агледзець* – ‘акінуць позіркам, разгледзець з усіх бакоў’, назоўнікам *агледзіны* ‘1. Агляд чаго-небудзь з мэтай знаёмства; 2. Абрад знаёмства жаніха і яго сваякоў з нявестай’, а таксама некаторымі значэннямі слова *глядзець*: ‘рабіць агляд, абследаванне каго-, чаго-небудзь’; *перан.*: мець нейкі выгляд, выглядаць’.

Адграміць, *зак., экспр.* Адстаяць з боем. *Хуць з крыкам, з гвалтам, але ж атграмілі сабе тый лог, што хацелі* (Бялькевіч) – Мсцісл. Параўнайце таксама экспрэсіўнае **награміць** ‘набраць, накласці звыш меры’: *Нагроміла поўну сетку хлеба, чуць несё* (ТС) – Жытк. Семантычна блізкія словы: **адваяваць** ‘1. У вайне, у барацьбе адабраць захопленнае ворагам або завалодаць тым, што належыць ворагу; 2. *перан.* Дамагчыся чаго-небудзь, здабыць што-небудзь у выніку барацьбы, настойлівасці’ (ТСБМ).

Адзінец, *м.* Адзіны сын у сям’і. *У адзінца не п’юць вінца, а колі п’юць, то не дзякуючы йдуць* (прымаўка, адзінец жыве адзінай гаспадаркай з бацькамі, ён сам – не гаспадар). // *Адзінец одно плеўку есць* (ТС) – Стол., Жытк.

Адзініца, *ж.* Адзіная дачка ў сям’і. *Хлопец – адзінец, а дзеўка – адзініца. З ей важна гаворыць, вона вусоко несе себе* (ТС) – Жытк. Аднакаранёвыя словы: **адзінец** ‘зусім адзін, адзінокі; адзінокі, бессямейны, бабыль’; **адзіночка** ‘той, хто адзін, без сям’і, не ў пары’ (ТСБМ).

Адквіціць, *зак., безас.* [Пра ежу: не падабацца, не выклікаць апетыту.] *Дзіва што дзіця атквіціць ад гэтай манкі, ты яму давай, што ўсе ядуць* (Сл. Гродз.) – Слон. Ад-кві-ці-ць – слова члянціца па марфемах, але жывыя словаўтваральныя сувязі адсутнічаюць. У літаратурнай мове найбольш блізкімі па значэнні дзеяслову *адквіціць* з’яўляюцца два фразеалагізмы – *вярнуць нос, з душы верне*. Фармальна блізкія словы: **адквітаць** ‘разлічыцца з кім-небудзь, адплаціўшы тым самым’; **адквітнець** ‘скончыць цвісці, адцвісці’; **аквёціць** ‘надаць прыгожы, прыемны выгляд пры дапамозе каго-, чаго-небудзь’ (ТСБМ).

Аказіць, *зак.* Наслаць гора. *То ж трэба чловека так окозіць, таке горо!* (ТС) – Жытк. Аднакаранёвыя словы: **аказія** ‘1. Зручны выпадак для паездкі або перасылкі чаго-небудзь спадарожным транспартам; 2. Нечаканае здарэнне, непрадбачаны выпадак’ (ТСБМ).

Амяга, *ж.* Стомленасць, слабасць ад гарачыні. *Нейкыя ны мяне амяга ныпала, проста ног ні пацягнуш* (Бялькевіч) – Зах.-Бран. А-мяг-а. У гаворцы бяссуфікснае ўтварэнне ад **амягнуць** ‘стаміцца, аслабець ад гарачыні’, якое часткова адпавядае беларускім літаратурным *сасмагнуць* і *сасмягнуць* ‘1. Знемагчы, змучыцца ад смагі, гарачыні; 2. Перасохнуць (пра губы, горла, рот)’ (ТСБМ). Аднакаранёвыя словы: **амяглы** ‘падсохлы, прывялы без вады ў гарачую пару’; **сасмаглы** ‘1. Зняможаны, змучаны ад смагі,

гарачыні; 2. Перасохлы (пра губы, горла, рот)’; **смага** ‘1. Моцнае жаданне піць; 2. Недахоп вільгаці, суша, спёка; 3. *перан.* Моцнае імкненне да чаго-небудзь’ (ТСБМ). Семантычна блізкія словы: **змóга** ‘моцная стомленасць, поўнае бясцілле’; **змóранасць, знямóга** і **знямóгласць** ‘стан крайняй стомленасці, страты сіл, знясіленне’; **слабасць** ‘недахоп або ўпадак фізічных сіл, недамаганне’; **стома** ‘аслабленне сіл, зморанасць ад цяжкай работы ці якога-небудзь занятку’; **стóмленасць** ‘стан стомленага, бясцілле’ (ТСБМ). Фармальна блізкія словы: **амéга** ‘назва апошняй літары грэцкага алфавіта’ (ТСБМ).

Анадое, *прысл.* За два дні да таго моманту, калі вядзецца гаворка. *А што вы думаеце, мы анадое і ў Мінск з канцэртам ездзілі* (Мат. мін.-мал.) – Нясв.

Анодась, *прысл.* Не вельмі даўно, калісьці. *Анодась і Параска наша была маладой* (СЦБ) – Бярэз.

Апяшалы, *прым.* [Пра юнака, мужчыну, які не ведае, як паводзіць сябе ў прысутнасці жанчыны, губляецца.] *Віцька йіх зусім апяшалы, ні з воднай дзеўчынай пагаварыць ні можа* (Сл. Гродз.) – Сморг. Семантычна блізкія словы: **баязлівы** ‘які ўсяго баіцца, палахлівы’; **збянтэжаны** ‘разгублены, атарapelы’; **нясмéлы** ‘які не вызначаецца смеласцю’; **разгублены** ‘які страціў рашучасць, які ад хвалявання не ведае, што рабіць’; **сарамлівы** ‘які лёгка саромеецца, бянтэжыцца’ (ТСБМ).

Асмакоўвацца, *незак.* Наганяць апетыт.

– *От булак мне хочацца, а ў нас німа ў магазіні.*

– *На во, укусі, кап хаця ні памерла.*

– *А німа чаго асмакоўвацца. Каб добра паеў, а то трошкі ўкусіш* (СЦБ) – Лаг. А-смак-оў-ва-цца. Ад смак ‘адчуванне, якое ўзнікае ў выніку раздражнення слізистай абалонкі языка рознымі рэчывамі’, а таксама ‘задавальненне, ахвота’ (ТСБМ). Аднакаранёвыя словы: **асмакавацца** ‘ўпадабаць што-небудзь па смаку’ (ТСБМ).

Ачуціць, *зак.* Прывесці да прытомнасці. *Яны раскідалі гэты амбар – і зваліўсё. Казалі, іскуцьвяно дыханё рабілі, прыводзілі ў чутва – ачуцілі* (СЦБ) – Стаўб. Аднакаранёвыя словы: **ачнуцца** ‘1. Прачнуцца, абудзіцца; 2. Апрытомнець, апамятацца’; **ачуняць** ‘паправіцца пасля хваробы’; **ачухацца** ‘апрытомнець, апамятацца, ачуняць’; **ачуцца** ‘1. Прыйсці да памяці, ачнуцца, акрыяць; 2. Падаць голас, стаць чутным; 3. Прачнуцца, праявіцца; 4. Апынуцца’ (ТСБМ).

Працяг будзе.

Скарачэнні

Бялькевіч – Бялькевіч І. Краёвы слоўнік усходняй Магілёўшчыны. – Мінск, 1970; **Гарэцкі** – Гарэцкі М. Невялічкі беларуска-маскоўскі слоўнік. – Выд. 2. – Вільня, 1921; **ЖС** – Жывое слова. – Мінск, 1952; **Каспяровіч** – Каспяровіч М. Віцебскі краёвы слоўнік. – Мінск, 1927; **Мат. Гродз.** – Сцяшковіч Т. Матэрыялы да слоўніка Гродзенскай вобласці. – Мінск, 1972; **Мат. Гом.** – Матэрыялы да дыялектнага слоўніка Гомельшчыны // Беларуская мова і мовазнаўства. – Вып. 3 – 10. – Мінск, 1975.

Астатнія скарачэнні гл. у матэрыяле А. Шаблоўскага ў № 3.

КОМПЛЕКСНАЯ РАБОТА ПА БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ І ЛІТАРАТУРЫ
(ТРЭЦІ ЭТАП РЭСПУБЛІКАНСКАЙ АЛІМПІЯДЫ.
2007/2008 НАВУЧАЛЬНЫ ГОД)

Х КЛАС З ДВАНАЦЦАЦІГАДОВЫМ ТЭРМІНАМ НАВУЧАННЯ

Заданне 1. У Тлумачальным слоўніку беларускай літаратурнай мовы падаецца 37 слоў, якія пачынаюцца на гэтую літару, прычым толькі 7 з іх можна аднесці да лексікі славянскага паходжання, усе астатнія – запазычанні. Адсюль вынікае, што гэтая пачатковая літара сігналізуе нам пра тое, што словы, якія пачынаюцца з яе, адносяцца да неславянскіх запазычанняў. Адкажыце на пытанні.

Максімальная колькасць балаў – 5.

- 1) Пра якую літару ідзе гаворка? (1 бал)
- 2) Чаму з гэтай літары не могуць пачынацца (а калі пачынаюцца, то вельмі рэдка) славянскія словы? (2 балы)
- 3) Запішыце чатыры славянскія словы, што пачынаюцца з гэтай літары. (2 балы)

Заданне 2. Устанавіце, якімі гукамі адрозніваюцца прыведзеныя пары слоў. Укажыце іх у квадратных дужках.

Максімальная колькасць балаў – 3.

рыс – рысь	[ ] – [ ]	мёд – медзь	[ ] – [ ]
ёлка – зёлка	[ ] – [ ]	круг – крук	[ ] – [ ]
гуж – гуз	[ ] – [ ]	званар – святар	[ ] – [ ]

Заданне 3. Утварыце ад прапанаваных слоў пры дапамозе ўказаных суфіксаў новыя лексічныя адзінкі.

Максімальная колькасць балаў – 5.

Вяснушка + ават(ы) = _____ спаць + нн(ё) = _____
 вялікі + ын(я) = _____ берагчы + лів(ы) = _____
 саха + нік = _____ Зоська + ын = _____
 чысты + еньк(і) = _____ дровы + ян = _____
 дарагі + а = _____ кропля + н-іц(а) = _____

Заданне 4. Запішыце складаныя назоўнікі, якімі можна перакласці на беларускую мову наступныя рускамоўныя словазлучэнні.

Максімальная колькасць балаў – 5.

- 1) жёлтая листва – _____
- 2) чесальщик шерсти – _____
- 3) старое, обычно сухое дерево – _____
- 4) верховая вода – _____
- 5) изо всей силы – _____

Заданне 5. Замест прабелаў запішыце рознакаранёвыя антонімы да вылучаных слоў.

Максімальная колькасць балаў – 4.

1. Які сёння дзень і якая дата? Для каго – **будзень**, для каго – _____? (А. Грачанікаў)
2. “Дзень добры, дзеці. Жонка, як сябе адчуваеш? **Стамілася** тут з імі?” – “Ды што ты, Стась. Я не стамілася, я _____”. (Я. Брыль)
3. Дамы стаялі, як віціны, то **ўдоўж**, то _____ радамі, то закрываліся садамі. (Якуб Колас)
4. Ён наогул не ведаў, што такое страх, таму што сам быў для іншых страхам. Каго яму баяцца, калі ён сам бадай **усёмагутны**. Але гэтая ўсёмагутнасць адначасова сведчыла і аб тым, што ён недзе і _____ . (В. Казько)
5. Адразу відаць, што ў сям’і растуць хлопцы, ды не **ціхоні** – _____ . (І. Новікаў)
6. У барацьбе ўсенароднай непрымірымья бакі: там – **подласць**, тут _____ . (В. Жуковіч)
7. Патроны яшчэ былі ў вінтоўцы, **збраў** іх Каровін сабе ў кішэню, вінтоўку на плячо павесіў, не _____ ужо. (І. Пташнікаў)
8. Рыхтуй **летам** сані, а _____ калёсы. (Прыказка)

Заданне 6. Запішыце шэсць сінанімічных прыказак да наступнага выслоўя: *Якая заслуга, такая і пашана*.

Максімальная колькасць балаў – 6.

Заданне 7. Выпішыце са сказаў выклічнікі этыкету і ўкажыце, якія часціны мовы сталі базай для іх ўтварэння.

Максімальная колькасць балаў – 4

(2 балы за правільна выпісаных выклічнікі + 2 балы за правільна ўказаныя часціны мовы).

1. Дзякуй, хлопча, за ўвагу.
2. Выбачайце, я вось не ведаю, як вас назваць.
3. Здароў, Міхал! Як пажываеш?

Заданне 8. Прачытайце ўрывак з твора А. Бязлепкінай “Улляна, альбо Нарадзі ў сабе гейшу”. Запішыце, на якую граматычную памылку звярнуў увагу прафесар і чаму?

Максімальная колькасць балаў – 3.

– Уляна, вы ўжо самі зразумелі, што пісаць – гэта праца. І цяжкая праца... Я не магу сказаць, што вы непісьменная, вы хутчэй няўважлівая. Ну што гэта за назва “Ноч на бігудзях”?

Заданне 9. Запоўніце табліцу.

Максімальная колькасць балаў – 5.

№ п/п	Роля ў сказе слова калі	Сказ, які гэтую ролю пацвярджае	Значэнне слова калі
1.	прыслоўе	Калі ўжо прыйдзе лета?	у які час?
2.		Ці бачыў ты калі такое?	
3.			няпэўнае абазначэнне часу
4.		Усе абрадаваліся, калі пачулі знаёмы голас.	
5.	злучнік		заўсёды, кожны раз
6.		Калі падумаеш, адкажаш на ўсе пытанні	
7.	часціца		эмацыянальная рэакцыя: непапраўнасць сітуацыі

Заданне 10. Вызначце стыль і тып тэксту. Укажыце асноўныя сродкі сувязі ў ім. Дапоўніце тэкст сваімі ўласнымі азначэннямі.

Максімальная колькасць балаў – 5.

Стыль	Тып	Сродкі сувязі
<p>Човен. Сама таемнасць затаілася ў слове. Тут і чарот шэпча і вір завінаецца. Тут і вецер і венцер. Чорны вечар і чуйнае дасвецце. Чало й вечнасць. Ветах і вехаць. Чабор і верас. Човен роздумны. Човен чулы, човен парыўны.</p> <p>Човен – калыска. Калыша клопат. Калыша дапытнасць. Люляе мрою.</p> <p>Човен – птах. І аднакрылы. І двухкрылы. Вёслакрылы. Вёснакрылы. А ў неба ніяк не ўзляціць. Але ж ад зямлі адарваўся.</p> <p>(Р. Барадулін)</p>		
Човен _____		
Човен _____		
Човен _____		

Заданне 11. Устаўце прапушчаныя літары. Запішыце імёны і прозвішчы аўтараў наступных радкоў.

Максімальная колькасць балаў – 4

(0,5 бала за правільна ўстаўленыя літары + 0,5 бала за правільна ўказанае імя і прозвішча аўтара).

1) Трэба дома бываць ча...цей, Трэба дома бываць не го...цем, Каб душою не ачарс...вець, Каб н... страціць святое што...ці.	3) Бывай, абу...аная сэрцам, дарагая. Чаму так горка, н... магу я зразумець.
2) Я н... ганю землі чужыя, – Хай іх сонца н... абміне. Толькі б дзе за морам н... жыў я, Беларусь мая снілася мне	4) О, шмат прыгожа...кіх дзяўчатаў Старонцы нашай Бог прывдбаў! Царэвіч ехаць мог бы ў сваты К ёй н... адной, каб толькі знаў.

1)	3)
2)	4)

ДАВЕДКІ

Заданне 1.

1) Пра літару **о**.
2) У адпаведнасці з правіламі, перад літарай **о** ў пачатку славянскіх слоў пад націскам з’яўляюцца прыстаўныя: *водбліск, вока, восень, вопыт*.

3) 1. **о** – выклічнік, 2. **ого** – выклічнік, 3. **одум** (разм.), 4. **окаць**, 5. **окаючы**, 6. **ох** – выклічнік, 7. **охабень** – старадаўняе рускае верхняе адзенне ў выглядзе кафтана з чатырохвугольным адкладным каўняром.

Заданне 2.

рыс – рысь	[с] – [с’]	мёд – медзь	[от] – [эц’]
ёлка – зёлка	[й] – [з’]	круг – крук	[х] – [к]
гуж – гуз	[ш] – [с]	званар – святар	[звн] – [с’в’т]

Заданне 3.

Вяснушка + ават(ы) =
вяснушкаваты
вялікі + ын(я) = *велічыня*
саха + нік = *сашнік*
чысты + еньк(і) = *чысценькі*
дарагі + а = *дарага*

спаць + нн(ё) = *спаннё*
берагчы + лів(ы) = *беражлівы*
Зоська + ын = *Зосьчын*
дровы + ян = *дрывяны*
кропля + н-іц(а) = *кропельніца*

Заданне 4.

1) жёлтая листва – *жаўталісце (жаўталіст)*;
2) чесальщик шерсти – *ваўначос*; 3) старое, обычно сухое дерево – *старадрэвіна*; 4) верховая вода – *верхаводка*; 5) изо всей силы – *шtosілы*.

Заданне 5.

1. Які сёння дзень і якая дата? Для каго – *будзень*, для каго – *свята*? (А. Грачанікаў)
2. “Дзень добры, дзеці. Жонка, як сябе адчуваеш? *Стамілася* тут з імі?” – “Ды што ты, Стась. Я не стамілася, я *адпачыла*”. (Я. Брыль)
3. Дамы стаялі, як віціны, то *ўдоўж*, то *ўпонарак* радамі, то закрываліся садамі. (Якуб Колас)
4. Ён наогул не ведаў, што такое страх, таму што сам быў для іншых страхам. Каго яму баяцца, калі ён сам бадай *усёмагутны*. Але гэтая ўсёмагутнасць адначасова сведчыла і аб тым, што ён недзе і *бездапаможны*. (В. Казько)
5. Адразу відаць, што ў сям’і растуць хлопцы, ды не *ціхоні – сарвігаловы*. (І. Новікаў)
6. У барацьбе ўсенароднай непрымірымых бакі: там – *подласць*, тут *высакароднасць*... (В. Жуковіч)
7. Патроны яшчэ былі ў вінтоўцы, *збраў* іх Каровін сабе ў кішэню, вінтоўку на плячо павесіў, не *аддаў* ужо. (І. Пташнікаў)
8. Рыхтуй *летам* сані, а *зімой* калёсы. (Прыказка)

Заданне 6.

Які госць, такое і частаванне.	Якая справа, такая і слава.
Якая на свінні шэрсьць, такая ёй і чэсць.	Які музыка, такая і музыка.
Якая птушка, такое і гняздзечка.	Якія самі, такія і сані.
Якія сані, такі і гаспадар.	

Каментарый: Сэнс прыказкі *Якая заслуга, такая і пашана* наступны: ‘кожны мае тое, што заслугоўвае’. Таму прыказкі тыпу *Які куст, такі і адростак; Яблык ад яблыні недалёка падае; Якое карэнне, такое і насенне; Якое дрэва, такі клін, які бацька, такі сын* – не падыходзяць, паколькі аб’яднаныя трохі іншым значэннем: ‘свае недахопы, загану дзеці пераймаюць ад бацькоў’.

Заданне 7.

Дзякуй, выбачай – дзеясловы; *здароў* – кароткі прыметнік.

Заданне 8.

“Слова *бігудзі* не скланяецца,” – заўважыў прафесар.

Заданне 9.

№ п/п	Роля ў сказе слова <i>калі</i>	Сказ, які гэтую ролю пацвярджае	Значэнне слова <i>калі</i>
1.	прыслоўе	<i>Калі ўжо прыйдзе лета?</i>	у які час?
2.	прыслоўе	<i>Ці бачыў ты калі такое?</i>	няпэўнасці: калі-небудзь
3.	прыслоўе	<i>Вось калі трэба было падумаць.</i>	няпэўнае абзначэнне часу
4.	злучнік	<i>Усе абрадаваліся, калі пачулі знаёмы голас.</i>	паслядоўнасць дзеяння: пасля таго як
5.	злучнік	<i>Мы заўсёды рады, калі бачым яго.</i>	заўсёды, кожны раз
6.	злучнік	<i>Калі падумаеш, адкажаш на ўсе пытанні</i>	умовы
7.	часціца	<i>Калі тут ужо пісаць! Часу няма!</i>	эмацыянальная рэакцыя: непапраўнасць сітуацыі

Заданне 10.

Стыль (1 бал)	Тып (1 бал)	Сродкі сувязі (2 балы)
Публіцыстычны	Разважанне	
<p>Човен. Сама таемнасць затаілася ў слове. Тут і чарот шэпча й вір завінаецца. Тут і вецер і венцер. Чорны вечар і чуйнае дасвецце. Чало й вечнасць. Ветах і вехаць. Чабор і верас. Човен роздумны. Човен чулы, човен парыўны.</p> <p>Човен – калыска. Калыша клопат. Калыша дапытнасць. Люляе мрою.</p> <p>Човен – пах. І аднакрылы. І двухкрылы. Вёслакрылы.</p> <p>Вёснакрылы. А ў неба ніяк не ўзляціць. Але ж ад зямлі адарваўся.</p> <p>(Р. Барадулін)</p>		<p>Найбольш істотнымі з’яўляюцца наступныя: паўторы слоў; злучнікі; займеннікавая анафарычная сувязь; кантэкстуальныя сінонімы; непаўната сказаў; паралельнасць арганізацыі сказаў.</p>

Човен _____
 Човен _____
 Човен _____
 (1 дадатковы бал: ацэньваецца арыгінальнасць і глыбіня)

Заданне 11.

1) Трэба дома бываць часцей, Трэба дома бываць не госцем, Каб душою не ачарсцвець, Каб не страціць святое штосьці.	3) Бывай, абуджаная сэрцам, дарагая. Чаму так горка, не магу я зразумець.
2) Я не ганю землі чужыя, – Хай іх сонца не абміне. Толькі б дзе за морам ні жыў я, Беларусь мая снілася мне.	4) О, шмат прыгожых дзяўчатаў Старонцы нашай Бог прыдбаў! Царэвіч ехаць мог бы ў сваты К ёй не адной, каб толькі знаў.

1) Рыгор Барадулін	3) Аркадзь Куляшоў
2) Геннадзь Бураўкін	4) Янка Купала

ТЭКСТ ДЛЯ ВОДГУКУ

Лясы і рэкі

Лясныя рэкі вучылі плаваць,
 А лес карміў нас, сушыў анучы.
 Народным мсціўцам аддаў ён славу,
 Сабе пакінуў адну пявучасць.

З ягад крушыны рабіў чарніла,
 Арэхі сыпаў шчодро ў кішэні.
 Аддаў нам стойкасць, аддаў нам сілу,
 Сабе – куванне зязюлі шэрай.

Дык як мы любім?
 І што ратуем?
 Якое заўтра ўнукам рыхтуем?
 Паціху ў нас лясы высыкаюць,
 Таму і рэчкі перасыхаюць.

Паглядзіш – і камяк у горле:
 Парадзеў і збяднеў наш бор,
 І блакітную скуру здэрылі
 Дзе-нідзе з нашых рэк-азёр:

Леглі плямы мазуту і нафты,
 Бруд сцякае з усіх бакоў.
 Як там птушкам пяецца?
 Не надта.
 Як там рыбы?
 Спытай рыбакоў.

Смерць лясоў для мяне непрымальна,
 Як і гібель павольная рэк...
 Людзі, людзі, жывіце нармальна
 І пра будучы думайце век.

Пімен Панчанка.

Падрыхтаваў Уладзімір КУЛІКОВІЧ.

*Што на небе начным аблачынай
Шчасце раптам навек адплыло?
Ды не можа ніколі прапасці
Чалавечае простае шчасце,
І ніхто не сумее спыніць
Песень дрэваў, птушыных гаворак,
Адзінокіх паэтаў і зорак,
І лістоты, што ў восень ляціць.*

Чалавек, яго ўнутраны свет, прырода, грамадства, мінулае і будучыня – вось напрамкі творчага асэнсавання рэчаіснасці. Лірычны герой – яркі, індывідуальны – гэта і канкрэтны чалавек, і ў той жа час абагульнены вобраз. Сучасная паэзія выпрабуе яго жыццём, каханнем, шчырасцю, імкненца вызваліць ад зла і маральнай абыякавасці.

Радуе тое, што маладыя паэты працягваюць лепшыя традыцыі прадстаўнікоў папярэдніх пакаленняў – Максіма Лужаніна, Аляксея Русецкага, Рыгора Барадуліна, Анатоля Вяцінскага, Ніла Гілевіча, Сяргея Грахоўскага, Навума Гальпяровіча, Раісы Баравіковай, Алеся Разанава, Сяргея Законнікава, Уладзіміра Някляева, Леаніда Галубовіча і інш.

Назва дэбютнага зборніка паэзіі Аксаны Спрычан “Вершы ад А” дакладна адпавядае зместу. Гэта своеасаблівая візітоўка: аўтар з крапчай непасрэднасцю распавядае пра сябе, пра свет сваіх пачуццяў і летуценняў, пра свае зямныя клопаты, пра жаночыя ілюзіі і расчараванні.

*Вы казалі – мядовыя,
Вы казалі – чайныя,
Арэхавыя і шакаладныя
Вочы мае.
Вы кахалі – мядовыя.
Вы кахалі – чайныя.
Арэхавыя і шакаладныя
Вочы мае.
Не казалі – самотныя.
Не кахалі – самотныя.*

Аўтэнтычнасць вершаванага радка ў зборніку далучае да светаасэнсавання паэтыкі, дае магчымасць зірнуць на жыццё яе вачыма. А гэта заўсёды цікава, бо мастацтва слова спецыфічна ўніверсальнае. Тут усё мае свой сэнс. Паэзіі А. Спрычан уласціва філасафічнасць:

*Нават калі зляціць у агонь
Усе лісты, што мы атрымалі,
Застануцца вершы з тваім дыханнем,
Напісаныя мной...*

Яе жаночыя пачуцці, апранутыя ў адпаведныя ўборы “каляровых” слоў і карункавых фраз, набываюць выразнасць, акрэсленасць і важкасць. Гэта асабліва заўважаецца ў вершах

“Для мяне Вы шукалі...”, “Шэрай зязюляй...”, “Чорнай коткаю...”, “Жоўтае лісце пад нагамі...” і інш. Сакавітыя фарбы сэнсава-эмацыйных адценняў дакладнымі няўлоўнымі мазкамі падкрэсліваюць алегарычнасць паэтычных вобразаў, метафарычнасць мастацкіх сімвалаў.

*Шэрай зязюляй
накуваю табе гадоў.
Жаўруком заспяваю –
убачыш неба.
Ластаўкай буду лятаць над зямлёй
папярэджваць няшчасці.
Мудрай савою
пакажу празрыстыя дні начэй.
Чырвонай грудкай гіля
на снезе белым
нагадаю пра мінулае
і будучыню Радзімы.
Белым буслом і чорным
падзялю жыццё на палосы.*

Зміцер Вішнёў, Наталля Кучмель, Зміцер Арцюх, Віка Трэнас, Алесь Сініцын, Усевалад Гарачка, Ігар Клепікаў, Рагнед Малахоўскі, Сяргей Патаранскі... У гэтым сугуччы шчырых галасоў кожны па-свойму адметны і непаўторны:

*Сны мае – зламаныя рыфмоўкі.
Два радкі. Шматкроп’е – і абзац.
Вобразы, як божыя кароўкі,
Новым танцам зноў шукаюць пляц.
(З. Арцюх)*

Бясспрэчна адно – сучасная беларуская паэзія (і традыцыйная, і авангардысцкая) жыве, пульсуе, развіваецца, а значыць, у гэтай какафоніі гукаў будзе гучаць чысты голас.

*Я веру рыфмаванаму радку,
Нібыта маці ды і сябру веру.
І лёсы нашы, нібы тыя дзверы,
Не зачыняюцца перада мной пакуль.
Хай, можа, старамоднасцю яго
Зноў напракне сучаснік іранічны,
Я ведаю, што для мяне не знікне
Яго высокай мужнасці агонь.
Ён для мяне пачатак і выток,
Працяг жыцця і вечны дух шукання,
І хочацца, каб хоць адзін радок
Застаўся тут, калі мяне не стане.*

(Н. Гальпяровіч)

Я таксама веру “рыфмаванаму радку”, бо для мяне паэзія – незвычайная краіна святла і цеплыні, якая дае прытулак кожнаму, хто захоча звярнуцца да яе. І кожны ў ёй – жаданы, доўгачаканы. Краіна сучаснай паэзіі запрашае ў госці, дык чаму ж не завітаць?

Алеся КУЗЬМІНАВА,
вучаніца 11 “А” класа
САШ № 166 г. Мінска.

Надзея СЕНАТАРАВА

“ЖЫВЕ КАХАННЕ НА ЗЯМЛІ”

ЛІТАРАТУРНА-МУЗЫЧНАЯ КАМПАЗИЦЫЯ ПАВОДЛЕ ЛІРЫЧНАЙ ПАЭЗІІ МІКОЛЫ ШАБОВІЧА

Мэта праекта: знаёмства вучняў старэйшых класаў з інтымнай лірыкай сучаснага беларускага паэта Міколы Шабовіча, выхаванне сродкамі мастацкага слова пяшчотных, узвышаных адносін да жанчыны.

Абсталяванне: на сцэне – чырвоныя шары ў выглядзе сэрца, кветкі, плакаты і інш. Побач са сцэнай – выстаўка кніг і публікацый Міколы Шабовіча.

Дзейныя асобы: вядучыя – Ён і Яна; чытальнікі вершаў.

Святло прыглушана. Гучыць песня на словы Міколы Шабовіча “Наша каханне” (музыка Міколы Яцкова). Потым ярка ўспыхвае святло, на сцэну выходзяць **вядучыя і І-ы чытальнік**, які дэкламуе верш.

Ёсць два словы, займеннікі два,
Што ратоўча гучаць з нематы
І якім падуладна трава,
Лесу гонкага шолах густы.
Ёсць два словы, займеннікі два –
Я і Ты.

Тыя словы абудзяць сінеч,
Тыя словы народзяць зару,
Разарвуць цемру ночы, як меч,
Сонца ўздомуць увысь-угару.

І тады заблішчыць сінява,
Загарацца ад промняў лісты...
Ёсць два словы, займеннікі два –
Я і Ты.

Яна. Я і Ты – мужчына і жанчына – гэта вянец боскага стварэння Сусвету, а каб жыццё не было прэсным і нецікавым, Тварэц уліў у сасуд будзённасці кропельку жыватворнага напою, які мае назву Каханне. Каханне паміж мужчынам і жанчынай – невычэрпная крыніца творчасці паэтаў розных вякоў. Гэтае светлае пачуццё – вызначальная тэма і сучаснай паэтычнай творчасці. Мы хочам запрасіць вас у падарожжа і здзейсніць даўнюю мару – наве-

даць краіну Каханне. Яна – краіна-зачараванне, краіна-летуценне. Яна – месца, дзе жывуць самыя шчаслівыя людзі, добрыя, прыгожыя, светлыя. Вы адразу пазнаеце іх па лагоднай усмешцы на вуснах і зіхацінках радасці ў вачах.

Ён. Краіна гэтая размясцілася на старонках паэтычных зборнікаў беларускага паэта Міколы Шабовіча: “Дом”, “Яшчэ пакуль не лістапад”, “Падары мне сваю адзіноту”, “Мая надзея”. Яго паэзія – гэта цэлы свет. Яскравы, сакавіты, напоўнены жыццёвай сілай і прыгажосцю. Магчыма таму, што нарадзіўся паэт у краі чысцючкіх блакітных азёр, гаючых крыніц і дрымучых бароў на Мядзельшчыне, у маляўнічай вёсачцы з прыгожай назвай Бадзені.

Яна. Краіна Каханне. У ёй няма ніякіх межаў, няма моўных бар’ераў, узроставых перашкод. Гэта краіна – адгадка таямніц быцця, гармонія з усім светам.

Ён. Шлях у краіну Каханне адкрыты для ўсіх: маладых і не вельмі, прыгожых і разумных, таленавітых і самых звычайных людзей. Каб трапіць туды, трэба мець шчырае, адкрытае сэрца, чыстыя намеры і жаданне прынесці шчасце іншым людзям. Галоўным вынікам наведвання гэтай краіны можа стаць тое, што самыя звычайныя людзі, пазнаўшы вялікі цуд кахання, стануць здатнымі да подзвігаў і змогуць дасягнуць найвялікшых поспехаў у жыцці.

Яна. Сёння будуць гучаць словы кахання. Мы пазнаёмімся з інтымнай лірыкай Міколы Шабовіча. Будзем чытаць і слухаць яго вершы, прысвечаныя самай чароўнай, самай прыгожай, самай пяшчотнай істоце на зямлі – жанчыне. На працягу ўсёй сваёй творчасці паэт не здраджвае тэме кахання, тэме абагаўлення жанчыны. Яго вершы могуць даць адказы на многія пытанні, якія ставіць перад намі жыццё.

Ён. Пагаворым сёння пра сапраўднае каханне, тое, на якім трымаецца свет, якое акрыляе людзей, дадае ім моцы і мудрасці. Каханне – гэ-

**Надзея Іванаўна Сена-
тарава** – галоўны біб-
ліёграф Нацыянальнай
бібліятэкі Беларусі. За-
кончыла Мінскі дзяржаў-
ны інстытут культуры
(1978). Працавала ў біб-
ліятэках Расіі і Беларусі.
Апошнім часам выступае
ў перыядычным друку як
крытык.

та пачатак усяго і ўсяго завяршэнне, бо яно до-
рыць новае жыццё, той кволы парастак, тонкі
і бездапаможны, які з’яўляецца вынікам усяго
чалавечага існавання.

Яна. Настроімся на лірычны лад, выкінем
з сэрцаў тугу і турботы, напоўнім іх спакоем і
радасцю. Мы пачынаем. (*Выходзяць яшчэ два
чытальнікі.*)

Чытальнік 2-і.

Шчымліва нараджаецца жанчына
Ў дзяўчынцы чатырнаццаці гадоў.
Прыгожай, з незакрытымі плячыма,
Ёй цяжка быць звычайнай між сяброў.

Ён. Нараджэнне жанчыны адбываецца
неўпрыкмет. Яшчэ ўчора гарэзлівае дзяўчо, а
сёння...

Чытальнік 3-і.

Сукенку папраўляе без прычыны
Пад позіркі цікаўных мужчын.
Аднойчы нараджаецца жанчына.
Я ведаю: вясна тут ні пры чым.

Яна. Вось так неўпрыкмет да нас прыходзіць і
першае каханне. Яго цудоўны свет мы адкрыва-
ем для сябе паступова. І вядзе да яго наша сэрца,
напоўненае надзеяй і верай у сваю шчаслівую
зорку. Вечныя спадарожнікі кахання – пяшчота,
адданасць, заўсёдна гатоўнасць да самаахвар-
насці дзеля сваіх адзіных і непаўторных. Шлях
да кахання цудоўны і яскравы, насычаны мно-
гімі момантамі нечаканых адкрыццяў. Няхай
кожны з вас паспрабуе прайсці свой асабісты
шлях, як прайшоў яго герой верша “Лірычны
ўспамін”:

Чытальнік 1-ы.

Веяла міла вясной
Ад скрыпкі шчымлівага грання.
Дзень нараджэння твой –
Дзень нараджэння кахання.

Ціхі, забыты клас,
Зорка на небе – пані,
І нікога між нас,
Калі не лічыць кахання.

Першы нясмелы ўздых,
Першая спроба прызнання.
Месяц адзін на дваіх,
Адно на дваіх каханне...

Ён. Некаторыя лічаць, што каханне – гэта
хвароба, бо яно забірае часам сон, спакой, апе-
тыт. А што дае чалавеку каханне? Прывабнасць
і цуд кахання ў тым, што яно абяцае рай на
зямлі, дасягненне сваёй мары і імкненне да са-
маўдасканалення. Каханне, якое паказвае Мі-
кола Шабовіч у сваіх вершах, – гэта яго паэ-
тычнае натхненне, праяўленне яго паэтычнага
дару. Выклікаць гэтае натхненне можа і рэаль-
ная жанчына, і мроя, палёт творчай фантазіі.
Каханне ў яго вершах – самае чыстае ў сваёй
дасканаласці пачуццё. Гэта поўнае яднанне з
прадметам свайго абагаўлення, поўнае пры-
няцце яго, ідэалізацыя як знешняга выгляду,
так і ўнутранага стану. Яно надае жыццю сэнс,
прыпраўляе яго цудоўным водарам паўнаты
пачуццяў. Для закаханых нават у дажджлівае
надвор’е блакіцяцца нябёсы, нават позняй во-
сенню хапае цяпла і кветак.

Чытальнік 2-і.

Нібыта зорачкі ўначы,
Так Вашы вочы паглядзелі.
Мой сум і боль куды падзелі?
Нібыта зорачкі ўначы,
Так Вашы вочы паглядзелі.

Таго пагляду не забыць,
Бо ён прынёс вясны залеву.
Цяпер – мая Вы каралева,
І мне маліцца і маліць,
Усе адкінуўшы сумневы.

Калі ж мы стрэнемся яшчэ,
І ці пашле нам Бог спатканне?
Так нараджаецца каханне...
І ў Вашым позірку вачэй
Жыве надзея на спатканне...

Яна. Каханне перайначвае чалавека, робіць
яго дужым і мэтанакіраваным. Не адводзьце
вачэй, калі сустрэнеце гэтае светлае пачуццё,
не выракайцеся яго, не ганіце, не вырываўце са
свайго сэрца, таму што гэта тая гаючая крыні-
ца, якой сілкуецца само жыццё. Дазвольце ка-
ханню паказаць усю моц, дазвольце яму нейкі
час кіраваць вашымі ўчынками. Місія кахан-
ня – узвысіць чалавека, даць магчымасць пра-
явіць свае высокія эмоцыі і светлыя парывы.
Хай нават на адно імгненне, але душа ўзляціць
да нябёсаў, да яскравага і цудоўнага. Такую не-
бывалую ўзнёсласць пачуццяў свайго лірыч-
нага героя паказаў Мікола Шабовіч у вершы
“Дыпціх”:

Чытальнік 3-і.

Як добра зноў вярнуцца на зямлю,
Ісці па ёй упэўнена і цвёрда,
І прамаўляць расчулена “люблю”,
І музыку складаць на тры акорды.

Чытальнік 1-ы.

Я музыку складаў, а ў вышыні
Так ціхаспеўна, мякка і шчымліва
Трымцелі сінязорныя агні.
Я музыку складаў. Я быў шчаслівы.

Ён. У краіну Каханне рана ці позна непазбежна завітае кожны з нас, і каханне павядзе па жыцці, як пуцяводная зорка.

Чытальнік 2-і.

З табою быць – мне шчасця больш не трэба.
Хай да шчакі прытуліцца шчака!
Пакуль нам зорна абяцае неба, –
Наш зорны час не згубіцца ў вяках.

Яна. Якім бывае каханне? Многія ўжо спазналі яго. А сапраўднае яно ці не?

Чытальнік 3-і.

Мы з табою прыдумаем самі
Нашу казку – хай доўжыцца вечна.
Мы з табою прыдумаем самі
Шлях яднання, сутонлівы, Млечны.

Мы з табою прыдумаем самі,
Як прайсці лабірынты сумневу.
Мы з табою прыдумаем самі
Вуснаў шал і пяшчоты залеву.

Мы з табою прыдумаем самі...

Калі неба прыдумае нас...

Ён. Ці прынесла каханне асалоду? Ці не памылка яно ў нашым жыцці?

Чытальнік 1-ы.

Здарэнне! Здарэнне! Здарэнне!
На вуліцы Эннай апоўначы
Адбылося сэрцатрасенне –
Чагось супадзенне, чагось разбурэнне
Поўнасцю.

Карэспандэнты прабегалі ранне,
Не замаўкала радыё,
А гэта ўсяго наступіла каханне, –
Сапраўднае.

Яна. Паэт Мікола Шабовіч упэўнена вядзе свайго лірычнага героя па краіне Каханне, і той не сумняваецца, што сустрэў сваю палавінку: “Мы – дзве яблыка роўныя долькі, // Што не хутка на дол упадзе”. Ён марыць аб вечным шчасці.

Чытальнік 2-і.

Зоркі глядзяць на нас
Дораць сваю апеку,
Каб не апошні раз,
Каб удваіх давеку.

Ён. Кахаць – вялікая радасць. Рамантызацыя вобраза каханай жанчыны, яе загадкавасць – адна з адметных рысаў паэзіі Міколы Шабовіча. Яго вершы напоўнены яркімі, сакавітымі эпітэтамі, якія характарызуюць выбранніцу як незямную, узнёслую істоту. Дзякуючы каханню паэт паказвае жанчыну то багінняй, то князёўнай, то німфай, то царэўнай.

Чытальнік 3-і.

Я сёння думаў пра цябе,
Ты мне здавалася багінняй,
Што неба песціла ў журбе
І атуляла зорна-сінім.

Чытальнік 1-ы.

У далечы малітоўнай
Над цэлым бялюткім светам
Была ты маёй князёўнай
І быў я тваім паэтам.

Чытальнік 2-і.

Казыча ветрык валасы.
Я знаю: німфа ты лясная.
Царыцай быць зямной красы
Табе нішто не замінае.

Яна. На вяршыні навізны пачуццяў усё астатняе перастае існаваць, губляе сэнс. Гэты стан кахання – усеабдымнае захапленне, падобнае на пакуту. На жаль альбо на шчасце, такі перыяд не вельмі даўгавечны. Пачуццё, якое не мае ўзаемнасці, альбо мінае бяследна, альбо пераходзіць у больш спакойнае рэчышча. Каханне трэба берагчы, а многія гэтага не робяць, і таму яно хутка праходзіць.

Чытальнік 3-і.

А ты пралескай першаю цвіцеш,
Хоць да вясны яшчэ далекавата,
І ў тым, што развітаемся навек,
Ні ты, ні я – ніхто не вінаваты.

Чытальнік 2-і.

Я сягоння згубіў каханую,
Неяк проста гучыць зусім.
Над кахання майго вулканами
Папяліцца расстання дым.

Ён. Часта каханне выклікае ў нас супярэчлівыя пачуцці, іх дыяпазон – ад нясцерпнага абагаўлення да лютай нянавісці, якая ў любое імгненне можа зноў ператварыцца ў гарачае пачуццё.

Чытальнік 1-ы.

Я цябе не магу не кахаць,
Забываю – і ледзьве не плачу.
Без цябе я нічога не значу,
Бо цябе не магу не кахаць.

Называю найгоршай цябе,
Толькі ў думках са мной – ты царэўна.
Сам я ведаю: гэта дарэмна.
Называю найгоршай цябе.

Праклінаю той дзень, як сустрэў,
Толькі сэрца зноў прагне спаткання,
І ўжо не дачакацца змяркання...
Праклінаю той дзень, як сустрэў.

Я адною надзеяй жыву,
Што забуду цябе, што забуду.
Кім жа буду тады? І ці буду?
Я ж адною табою жыву.

Яна. Лірычны герой у адзіноце са смуткам прыгадвае былыя сустрэчы, і яго сэрца разрываецца ад болю.

Чытальнік 2-і.

У звесненай сінізне,
Дзе зорыцца ціш сляпая,
Цябе не хапае мне,
Цябе не хапае.

Чытальнік 3-і.

А ты далёка ад мяне,
А ты далёка.
Адно што зорачкай міргнеш –
І за аблокі.

Ён. Шкадаванне аб мінулым гучыць у многіх вершах. Паэт знаходзіць самыя разнастайныя вобразныя сродкі, каб паказаць адчай чалавека, які страціў каханне.

Чытальнік 1-ы.

Не вярнуць наноў –
Можна не старацца –
Белацвет садоў,
Жаўтацвет акацый.

Не вярнуць наноў
Трапяткое лета,
Казку нашых сноў,
Песню, што не спета.

Яна. Нягледзячы на рэальныя доказы розуму, сэрца не хоча прыняць страту каханай і жыве надзеяй на аднаўленне пачуццяў.

Чытальнік 2-і.

З табой ішлі мы па жыцці наўпрост.
А што цяпер? Два вострыя асколкі.
Ды прыгадай: ёсць светлы міг вясклікі
І ў навальніц, як выратоўны мост.

Зрабі насустрач хоць адзіны крок,
Мне падары усмешку незнарок,
Яшчэ, мажліва, цепліцца надзея...

Чытальнік 3-і.

Нас цяпер аніхто не разлучыць.
Я надзею ў свой верш пасялю,
Каб пасля пры сустрэчы агучыць
Ціхім словам прызнання: “Люблю!”

Ён. Паэт умее перайначваць жыццё па законах прыгажосці і дабрыні. Яго словы крыніцаць,

як чысты струмень, цудоўныя пачуцці выказваюцца вольна і дасканалы: “Люляе мары любасці рака // І з вуснаў песня просіцца ў сінечу, // Калі рукі кранаецца рука // І сэрца птушкай злоўленай трапеча”.

Яна. Або наступныя: “Ты ўвасабленне чысціні, // Праменьчык сонечнага лета. // Тваім цяплом сагрэты дні, // А ночы марамі сагрэты...”.

Ён. І шмат-шмат іншых: “Гэты свет без цябе – быццам ноч, // Гэты свет без цябе – як пустэча. // Без тваіх супакойлівых воч // Так няўтульна ў халоднай цямрэчы...”.

Яна. Так і хочацца цытаваць:

Ведаюць вуліцы вусцішнасьць крокаў тваіх,
Ведае вечар узвышанасць мараў высокіх.
Ты нараджаеш пяшчотлівых струн ускалых.
Музыка льецца і кліча з сабой за аблокі.

Ён. Мелодыя каханья лірычнага героя Міколы Шабовіча высакародная і ўзвышаная.

Чытальнік 1-ы.

Як на цябе, я, мабыць, не глядзеў
Шчэ ні на кога – толькі на ікону.
Спатканая сягоння неспадзеў,
Ты не мая, але мая да скону.

Ты нараджаеш рыфмы і радкі.
Ў тваім паглядзе яснаспевіць лета.
О, як крануцца мне тваёй рукі,
Мая Джаконда і мая Джульета?!

Як і прыйшла, ты пойдзеш неспадзеў,
Хоць не мая, але мая да скону.
Як на цябе, я, мабыць, не глядзеў
Шчэ ні на кога – толькі на ікону.

Яна. Можна бясконца гаварыць пра святы чуд пачуцця, і хоць наша сённяшняе падарожжа заканчваецца, мы павінны цвёрда памятаць, што краіна Каханне знаходзіцца заўсёды з левага боку нашых грудзей, там, дзе б’ецца сэрца. Каханне ў кожнага сваё: шчаслівае і спакойнае ці неразделенае і пакутлівае, але мы ніколі не страчваем надзею на ўзаемнае пачуццё. Няхай кожнага з нас вядзе па жыцці каханне! Захоўвайце яго як самы дарагі скарб! Захінайце яго сваімі далонямі, як пяшчотную кволую кветку, ад розных сцюж і жыццёвых віхур! Падтрымлівайце жар каханья сваім дыханнем, і яно будзе радаваць, саграваць і ўзвышаць вас на працягу доўгіх-доўгіх гадоў жыцця.

На заканчэнне гучыць песня “Жыве каханне на зямлі” на словы Міколы Шабовіча (музыка Міколы Яцкова).

ЖЫВЕ КАХАННЕ НА ЗЯМЛІ

Словы Міколы ШАБОВІЧА

Музыка Міколы ЯЦКОВА

Помніш дзіўны час, той чароўны май:
Белая фата агуляла сад.
Сіні твой пагляд – неба акіян –
Мне вяртае зноў твая дні назад.

У руцэ рука, нібы ў першы раз,
Ціха шалясцяць утары лісты.
Болей аніхто не разлучыць нас,
Будзем удваіх – толькі я і ты.

Мараў трапяткіх легкаккрылы сон,
Наша пачуццё – як віно праз край.
Ты не забывай мілых рук палон,
Наш такі святы і спакусны рай.

Прыпеў.

Прыпеў:
Не гавары,
Не гавары, што ўсё мінае,
Пакуль гады,
Пакуль гады яшчэ не адцвілі.
І верым мы:
Пакуль над нами
Зорны спеў лунае, –
Заўсёды будзе жыць
Каханне на зямлі.

Восеньскай слагой, белаю зімой
Хай сагрэе нас літасцівы лёс.
Зноў, як і тады, ты ідзеш са мной,
І вянчае нас светлапад нябёс.

Прыпеў.

Не хутка

Пом-ніш дзіў-ны час, той ча-роў-ны май,
бе-ла-я фа-та а-ту-ля ла сад, сі-ні твой па-
гляд не-ба а-кі-ян, мне вяр-та-е зноў
ты я дні на-зад. Нега-ва-ры, нега-ва-ры, што ўсё мі-
на-е па-куль га-ды, па-куль га-ды я-шчэ не ад-цві-
лі. І ве-рым мы па-куль над на-мі зорны спеў-лу-
на-е, заў-сё-ды бу-дзе жыць ка-хан-не на зям-лі.

НАША КАХАННЕ

Словы Міколы ШАБОВІЧА

Музыка Міколы ЯЦКОВА

Яна: Маёй адзіноты снег...
Ён: Атуліць маю шчаку...
Яна: Спакусна-салодкі грэх...
Ён: Ізноў павядзе за руку...
Яна: У самы высокі храм,
Туды, дзе ўладарыць ноч.
Ён: Там будзе так добра нам,
Ты толькі са мною кроч.

Яна: Сузор'і на нас глядзяць,
І просіцца ў неба спеў.
Ён: Так многа хацеў сказаць,
Ды толькі я не паспеў.

Прыпеў.

Прыпеў:
Яна: Я твая...
Ён: Я твой, павер...
Разам: Ляцяць летуценні-мроі...
Яна: Я з табой...
Ён: Я з табой цяпер...
Разам: Мне хораша быць з табою...
Яна: Я скажу...
Ён: Я таксама пра тое...
Разам: Каханне прыйшло нечакана,
Каханне прыйшло залатое,
Наша каханне.

Яна: Самотна-тужлівы боль
Ён: Агорне нячутна нас.
Яна: Мо разам не быць нам больш,
Ён: Мо гэта апошні раз.

Не хутка, лірычна

Ма-ёй а-дзі-но-ты снег а-ту-ліць ма-ю шча-ку, спа
кус-на са-лод-кі грэх і зноў па-вя-дзе за ру-ку у са-мы вы-со-кі
храм, ту-ды, дзе ўла-да-рыць ноч, там бу-дзе так до-бра нам, ты
толь-кі са-мн-ю кроч. Я тва-я, я твой, па-вер, ля-цяць ле-ту-цен-ні
мро-і, я зта-бой. я зта-бой ця-пер, мне хо-ра-ша быць зта-бо-ю, я ска-
жу, я так-са-ма пра то-е, ка-хан-не прый-шло не-ча-ка-на, ка-
хан-не прый-шло за-ла-то-е, на-ша ка-хан-не.

БУДНІ ПЕДАГОГА

Літаратурны ветразь

Рубрыку вядзе
Мікола ШАБОВІЧ

Надзeya ШУК

Надзeya Шук нарадзілася ў 1985 г. у вёсцы Наваселле Шаркаўшчынскага раёна Віцебскай вобласці. Студэнтка 2-га курса філалагічнага факультэта БДУ. Друкавалася ў часопісе “Маладосць”, альманаху “Дзвіна”, газетах “Літаратура і мастацтва”, “Раніца”. Аўтар кніжкі “Шаркаўшчынскае сэрца” (2002). Вершам паэтэсы ўласціва светлая пачуццёвасць, шчымлівасць, адкрытасць. Веру ў шчаслівы літаратурны лёс Надзеі і жадаю ёй удачы ў няпростай дарозе на Парнас.

***

Цябе няма. Цябе і не было...
Як не было сустрэч і развітанняў.
Сама сабе прыдумала каханне
Зіме і сюжы сённяшняй назло...

Цябе няма. Цябе і не было.
Халодны змрок і золкае світанне...
Я ведаю: дарэмнае чаканне,
Ды для цябе палю ўначы святло...

Цябе няма. Цябе і не было!
Са мной ніколі ты не быў, каханы,
І лёсам ты з другою паяднаны.
Мяне няма. Мяне і не было...

***

Чаму? – сама не разумею –
Прыходзяць да мяне часцей
Лагодны сум тваіх вачэй
І слоў пяшчотная завея.

Чаму? – сама не разумею.

На скрыжаванні ста дарог
Сустрэцца ўсё ж наканавана:
Ці позна ўвечары, ці рана
Ты завітаеш на парог...

Чаму? – сама не разумею –
Усмешка у тваіх вачах.
У нас з табою розны шлях:
Ты – ў белы дзень, а я – ў завею...

Чаму? Сама не разумею...

***

Так шчымліва у ішчасце верыцца,
І не ведаеш, як даверыцца,
І не можаш ніяк адважыцца...
Як размову пачаць наважыцца,
Калі сэрца ў грудзях не месціцца,
Калі вочы, як зоры, свецяцца,
Калі думкамі песні родзяцца,
Калі слёзы ад ішчасця коцяцца?..

...І не трэба ні пекла, ні раю,
Толькі б ЁН адказаў: “Кахаю!”

***

“Застанься! – шаптаў нясмела. –
Да рання яшчэ далёка...”
За вокнамі ноч шалела,
Залева глушыла крокі.

Быў з вечнасцю свет з’яднаны,
І ішчасцем была пакута...
“Адзіны ты мой! Каханы!”
І вусны, як мёд атрутны...

Гадзіннік стаіў дыханне.
Быў ранак нясцерпна золкі.
Ты словы шаптаў кахання,
І ў вечнасць ляцелі зоркі...

***

Засынаць на тваім плячы,
У пяшчоце тваіх абдымкаў...
Я твая да апошняй радзімкі –
Паланянка тваёй начы...

Словы – заўтра. Пакуль маўчы!
Палка танчаць ад свечак блікі...
У сусвет неспазнана вялікі
Я сягоння знайшла ключы...

З кім ты зоркі раней лічыў,
Каго першай назваў ты мілай,
Мне не важна, калі ішчаслівы
Ты заснеш на маім плячы...

Анатоль Зэкаў нарадзіўся ў вёсцы Патапаўка Буда-Кашалёўскага раёна. Працаваў у “Чырвонай змене”, узначальваў мінскую гарадскую газету “Добры вечар”, “Беларускую лясную газету”, быў намеснікам галоўнага рэдактара часопіса “Вожык”. Цяпер – загадчык аддзела прозы часопіса “Полымя”. Выдаў кнігі паэзіі “Боль сумлення” (1989), “Аварыя сумлення” (1996), “Лісты да цябе” (2005), “Чарнобыльскі вецер” (2006), кнігу прозы “Вясельнае падарожжа ў Стамбул” (2000) і інш. Асаблівую папулярнасць паэту прынеслі яго зборнікі літаратурных пародый “Дуэль” (1994), “Дуэль-2” (1995) і “Кругі ў галаве” (2007). Спадзяюся, чытач не будзе расчараваны і ў новых творах гэтага вядомага майстра парадыйнага жанру.

Анатоль ЗЭКАЎ

ПАРОДЫ

БЯССОННІЦА БЕЗ КРОПКИ

Калі мяне выпусціць з лап
Бяссонніца – госця світальная?
Завершаны нейкі этап,
А кропка дасюль

не пастаўлена.

Галіна Каржанеўская

*Хоць нешта шапчы, хоць маўчы,
Няма ў тым нікае розніцы.
Не спіцца чамусьці ўначы –
Пакутую я ад бяссонніцы.*

*Губляючы час дарагі,
Ляжу я, хоць спаць дужа хочацца,
І столькі на сэрцы тугі:
Калі ж усё гэта закончыцца?*

*Ці мужа мо мне паштурхаць,
Што побач ляжыць і не горнецца?
Калі мне не хочацца спаць,
То справай і ён няхай зоймецца.*

*Не вырвецца муж з маіх рук,
Бо столькі начэй ужо спалена.
Дык хай жа хоць знае, цяльпук,
Што кропка яшчэ не пастаўлена.*

ЧЫМ ЛЕПШ, ТЫМ ГОРШ

Сталі смешнымі ўсе сваркі
І наўнымі – абразы.
А хіба яшчэ што з Вамі
Нас утрымлівала разам?!

Алесь Бадак

*Сваркі, бойкі і абразы,
Што б пры гэтым ні казалі,
Нас утрымлівалі разам,
Бо пасля іх са слязамі
Абвівалі Вы мне шью
І “кахаю” зноў шапталі...*

*Сталі мы, на жаль, чужыя,
Як сварыцца перасталі.*

ЧУЖЫ КАХАНАК

Не ведаю, чый ты каханак,
і чуць не хачу пра гэта,
бо ўжо здагадаўся ранак,
што я цябе выкрала ў лета.

Раіса Баравікова

*Чым бы ні быў ты дагэтуль,
чый бы і я ні была,
цябе ўсё ж адбіла у лета
і ў восень сваю завяла.*

*Няхай і не мой ты каханак,
не бойся застацца са мной.
Цябе адпушчу я пад ранак –
мне хопіць і ночы адной.*

*Магчыма б, і не адпусціла
цябе я, прыгрэўшы узбоч,
каб быў ты не гэтакі хілы,
якога й хапае на ноч.*

НЕ ПОМНЮ...

Аслепла ад зайздрасці поўня.
Ты стала радней і бліжэй...
Што далей было – не помню.
Ты ж тайну ў сабе беражэш.

Алесь Пісарык

*Блукалі мы на лузе росным –
І ноч хіліла бліжай нас.
А ты адно шаптала: “Позна.
Пара дамоў ісіці якраз”.
Мне ж не хацелася дахаты.
Я абдымаў твой гнуткі стан.
Гарэлі вочы блазнавата,
А ў думках спеў грахоўны план.
Я распранаў цябе пад поўняй,
Як мы ляжалі на траве.
А што далей было – не помню,
Бо памутнела ў галаве.
І нават пружыцца дарэмна,
Ды й ты маўчала, як на зло.
...Праз дзевяць месяцаў, напэўна,
Успомню ўсё, што ў нас было.*

“ВАШЫ ЛІСТЫ САГРАВАЮЦЬ МЯНЕ...”

З ПЕРАПІСКІ СЯРГЕЯ ДРЭЙЗІНА З БАЦЬКАМ ЮЛЬЯНАМ МІКАЛАЕВІЧАМ І РОДНЫМІ (1941 – 1943)

Заканчэнне. Пачатак у папярэднім нумары.

Сяргей Дрэйсін – сям’і

1.ІІ.1942 г.

Мілыя, дарагія мае!

Ляціць час. Вось ужо і студзень прамінуў. Як падумаеш пра мізэрнасць нашай планеты ў сусветнай прасторы, дык і наогул усё пачне здавацца такім нецікавым, што проста жах. Ужо вечар. Дзень быў цудоўны. Свяціла ва ўсю сонца, і мароз быў вельмі моцны. Менавіта ў такія дні я ездзіў у Лямонскі лес. Як цудоўна там цяпер, напэўна. Памятаеш, татуля, як я дыскуціраваў з Эўнікай (дзе гэта яна цяпер?) па пытанні шчасця і прыводзіў у прыклад момант у Лямонскім лесе. Так, я не памыляўся. У тыя часы, калі я бываў там адзін, на лыжах, у цішыні і таямнічасці лесу, у акружэнні нерухомых ялін, у тыя моманты я адчуваў сябе шчаслівым.

Зараз поўня. Відавочна, па матуліных прыкметах, будзе перамена надвор’я. Пэўна, стукнуць марозцы...

Ну, цалую, цалую, цалую вас. Сярожа.

Ю. М. Дрэйсін – сыну

9.ІІ.1942 г.

Сярожанька, мілюся мой родны!

Сёння атрымалі твой ліст ад 28/І, у якім ты ўгаворваеш Дзіму вучыцца, гартаваць сябе і сябраваць з сумленнымі хлопцамі. Дзіма вучыцца ў школе цудоўна – амаль выдатнік... Ён сумленна і старанна рыхтуе ўрокі, усе кніжкі і сшыткі ў яго ў ідэальным парадку, усе абгорнуты ў газетную паперу, ён ня-мала чытае – словам, у гэтых адносінах у яго ўсё добра і пахвальна. А вось наконт загартоўкі справы ідуць значна слабей, ён гэтым зусім не займаецца. І тут яго віны няма. Яму ж толькі чатырнаццаты год, г. зн. такі ўзрост, калі чалавек расце і патрабуе асабліва добрага харчавання. А гэтага ж цяпер і няма: ён, папросту кажучы, заўсёды паўгалодны, а таму, каб вызваліцца ад пачуцця голаду, ён лічыць за лепшае як мага раней легчы і заснуць. Яго, беднага, у гэтых адносінах вельмі шкада, але мы ў дадзеным выпадку бяссільныя...

Я пакуль заняты ў Маскве толькі 3 дні ў тыдзень, а 4 – праводжу дома. Як будзе, калі пач-

нуцца заняткі на філалагічным факультэце ва ўніверсітэце (г. зн. у былым ІФЛІ), я яшчэ не ведаю. А ў МДПІ я ўжо даўно зацверджаны, і ўжо паспеў зарабіць каля 300 р., але яшчэ не атрымаў... А харчовую картку служачага я маю ўжо з пачатку студзеня і час ад часу прыношу дадому то масла (большай часткай алею – баваўнянага ці сланечнікавага, – сметанковага прывёз толькі адзін раз 100 грамаў), то якіх-небудзь крупаў, то беллага хлеба, то цукру ці павідла. Усё гэта, зразумела, у мікраскапічных дозах, але і гэта добра... Дома я правёў тры дні (7, 8 і 9), іграў на скрыпцы кожны дзень (сёння іграў амаль 3 гадзіны). З Нінай Белкіных нямецкай мовай таксама ўжо не займаюся. З ёй я прайшоў увесь курс 5-га класа, а адносна лепшых ведаў, чым гэтага патрабуе школа, каб вучыцца “выдатна”, і яна, і яе бабуля прытрымліваюцца такога ж погляду, як і Дзіма. Вядома, не ўсе ж павінны быць такімі людзьмі кнігі і навукі, як я, – я іх за гэта ніколькі не асуджаю, але мне, старому выкладчыку, які горача любіць і кнігу, і выкладчыцкую справу, шкада, вельмі шкада, калі маладзенькія хлопчыкі і дзяўчаткі, вельмі здольныя, не выкарыстоўваюць свой малады ўзрост, калі чалавечая памяць дзейнічае асабліва моцна, як ніколі пазней яна не будзе дзейнічаць...

Тваё паведамленне пра тое, што спаткання з табой трэба чакаць яшчэ 4 месяцы, мяне і засмуціла, і ўзрадавала. Я расшыфроўваю яго так, што ты яшчэ 4 месяцы будзеш вучыцца на сваіх курсах і выпускаць цябе, калі ўжо будзе поўная вясна, цёпла. А там? Жахліва падумаць! Але не будзем загадваць, тым больш, што дар прадбачання, як ты правільна пішаш, адняў у людзей нехта з грэчаскіх багоў. Раднуся мой, Сярожанька мой любы, як парадавала мяне гэтая заўвага пра прадбачанне. Мае “класічныя” размовы дарма не прапалі. Грэчаскі бог, які адняў у людзей дар прадбачання, быў Праметэй, аб гэтым гаворыцца ў трагедыі Эсхіла “Праметэй”. Шмат вяды сцячэ яшчэ за 4 месяцы, і будзем спадзявацца (а я не толькі спадзяюся, але і ўпэўнены), што гэтая вада будзе цячы на наш млын. Будзь здаровы, маё сонейка, мая радасць, Сярожанька,

Сяргунчык мой дарагі, родны, такі блізкі, любы, абагаўлёны. Усё мы перанясём, усё перажывём, толькі б ты быў шчаслівы і здаровы. Калі я думаю аб спатканні з табой, то мяне ўжо перапаўняе радасць, а гэтую велізарнасць радасці пры фактычным спатканні мой мозг нават не можа ахапіць, усвядоміць, зразумець. Ох, хутчэй бы, хутчэй бы, бо сумую я, сумую, Сярожанька мой дарагі, шчасце маё адзінае. Вечна думаю пра цябе, як жывы стаіш ты перад маімі вачамі, жывы, у самым розным выглядзе – дома ў шаравах, паказваеш, як вы ў школе танчылі, у сваім кароткім паліто прыязджаеш са школы, у карычневым касцюме (які я цяпер нашу) ці ў шэрым і г. д.

Цалую цябе бясконца, мой дарагі, родны, Сярожанька мой ненаглядны. Твой тата.

Ю. М. Дрэйзін, А. І. Дрэйзіна – сыну

11.II.1942 г.

Дарагі, мілы мой Сярожанька!

Сёння атрымаў два тваіх лісткі ад 13 і 22 студзеня. У апошні час таксама імкнуся пісаць табе як мага часцей. Ты бядуеш у адным са сваіх лістоў пра нязгоду ў нашай сям'і. Вядома, адбываецца гэта, галоўным чынам, таму што цяжкае харчовае становішча і ўсе цяпер паўгалодныя, а таму і злыя. "Гэта таксама пройдзе", не бядуі, свецік мой дарагі...

Учора ездзіў у Маскву, а ў 11 гадзін вечара прыехаў назад і прывёз дадому 1 кг 200 г бела-снежнай булкі, грамаў 600 чорнага хлеба, 100 г сланечнікавага алею, 200 г солі і 2 пачкі гарчыцы. Апошнюю, зрэшты, дастаў не ў магазіне, а ў аднаго грамадзяніна, які стаяў разам са мной да цягніка, уступіў мне... Мы яе цяпер пастаянна ядзім з хлебам, бо маміна гарчыца вельмі смачная, ты гэта ведаеш... Эх, і заспяваю я з табой салаўём, калі прыедзеш ты дадому, шчасце маё, радасць ты мая, Сярожанька мой цудоўны.

Да пабачэння, сонейка маё. Твой тата.

Тата заўсёды табе піша ў вясёлкавых колерах, а становішча наша проста катастрафічнае: бульбы не дасталі... І ў мяне ўжо нічога няма з харчу. Як мы яшчэ будзем існаваць далей, не ўяўляю сабе. Стан чалавека, які пастаянна пакутуе ад вечнага недаядання, жахлівы. Паспрабую гэтымі днямі з'ездзіць у Маскву, таму што і мае кураняты засталіся без кармоў. Калі б ім авёс, дык засыпалі б яйкамі. І мы былі б тады, здаецца, выратаваны, бо за яйка я б выменяла хлеба, а пакуль уся надзея на волю Божую. Няўжо не суджана нам вытрымаць усю гэтую жахлівую эпоху. Тата – дзіўнае "дзіця сонца", ён жыве, як на іншай планеце і ў іншым свеце бачыць усё навокал. Будзь здаровы, мой дарагі хлопчык. Не мог бы ты паслаць нам хоць пудзік мукі? Калі немагчыма, то не перажывай, Бог не без міласці і дапамога нам.

22/II-42.
Мілы, родны мой!
1900 пакутаў малочыню і мільметраў ад Нім. Наў
тэпер кандай дзень. Тыміце погалце, дор-
те малочы, малочы, Дзімуньск!!
Я тыву попраману. Сёння ездзілі суп-
ляў на полігон (вядома солончак в камеса-
ним з'ява). Яка гэта все еще у
мільметра. Уз пушкі тэ не стрелял.
Тойда стоит холодна, и сёдня я
здорово-таки пройду. Короно то, что
приехали мы домой до обеда (к 3 часам)
и пообедав послали до в. Сейчас в ка-
тале восьмой час. На улице еще совсем
светло (это все не доказывает близость вес-
ны). А как у вас? Как вы пишете?
Что делаете? Как пишется - то гла-
ное? Родные мои, любимые. Вопрос то.
не идет у меня из ума и все время
передо мной. Как поговорить с вами
и крепко крепко поцеловать, не на очу-
ге, а на самом деле, гудим. Прощай, вас,
и тыміце свои фотографии. Сол и бат Сяргей.

Копія ліста Сяргея Дрэйзіна. 1942 г.

Цалую цябе, родны мой, бясконца і чакаю той радаснай, шчаслівай, бязмерна шчаслівай хвіліны, калі я прыцісну цябе да сваіх грудзей. Мама.

22.II.1942 г.

Дарагі мой Сярожанька!

Учора атрымаў цэлыя 4 твае лісты. Мяркуючы па лістах, ты прабудзеш на сваіх курсах яшчэ некалькі месяцаў... Я, здаецца, пісаў ужо табе, што ІФЛІ перададзены ва універсітэт і рэарганізаваны ў філалагічны факультэт. Запрошаны старыя выкладчыкі, якія засталіся ў Маскве, у тым ліку і я. Але цяпер я буду выкладаць не на літаратурным ці гістарычным аддзяленні, а на класічным, выкладаць класікам – спецыялістам. Гэта для мяне, зразумела, вельмі ганарова, таму што на гэтым аддзяленні выкладаюць карыфеі класіцызму, але патрабуе ад мяне стараннай падрыхтоўкі да заняткаў, таму што трэба не ўдарыць тварам у грязь, трапіўшы ў адзін шэраг з такімі вучонымі, як Сабалеўскі, Пакроўскі, Каралькоў і інш. Мне прызначаны 8 гадзін у тыдзень грэчаскай мовы на 2 курсе класічнага аддзялення, а ў аўторак 24 лютага я пачынаю працаваць. Крышачку нават хвалюся ў сувязі з заняткамі...

Цалую цябе, хлопчык мой любы, бясконца. Будзь вясёлы і здаровы. Твой тата.

2-я гадзіна ночы 23.II.1942 г. У вас вялікая ўрачыстасць: Дзень Чырвонай Арміі!!! Пэўна, вас добра пачастуюць з выпадку такога свята. Я таксама думала заўтра зварыць адзін суп, але цяпер вырашыла зварыць і кашу. Бог не без міласці, будзе

Юльян Дрэйзін з жонкай Аляксандрай.
Магілёў, пачатак 1920-х гг.

што-небудзь і далей, а пакуль я так заўсёды хачу есці, што сёння, убачыўшы двух сабак, якія валяліся на вуліцы Запруднай, ці застрэленых, ці здохлых ад адсутнасці кармоў, падумала, што калі паспрабаваць што-небудзь прыгатаваць з сабачага мяса? Ну, як ты думаеш? Я думаю, і кошку, і курэй я магла б карміць гэтым мясам... Так даўно ўжо мы не елі мяса. Я б, здаецца, і сама ела катлеты з сабачыны...

Твая маці.

Сяргей Дрэйзін – сям’і

1.ІІІ.1942 г.

Родныя, дарагія мае матачка, тата, Дзімуля!

Што ж здарылася з Вамі? Чаму не пішаце? А апошні ліст быў такі неспакойны. Няўжо здарылася што-небудзь з вамі, мілымі, бясцэннымі маімі людзьмі? Ці здаровыя вы? Няўжо не пратрымаецца, няўжо немагчыма як-небудзь падтрымліваць сваё існаванне? Родныя, пішыце мне часцей. Так жахліва быць недасведчаным... Сёння раніцай чамусьці ўспомніўся і асабліва неяк перайначыўся ў маім разуменні раманс “В дымке-невидимке выплыл месяц вешний”. Увесь час цяпер круціцца матыў і я ніяк не магу ад яго адчапіцца, дакладней, і не спрабую гэтага зрабіць, таму што ён так нагадвае пра ўсіх вас, і не толькі ў Нямчынаўцы, але і ў час знаходжання ў родным Мінску, які загінуў цяпер пад бомбамі арыійскіх варвараў. У вашым цяперашнім становішчы вінаваты ж выключна гэтыя нямецкія сабакі. І я пастараюся нагадаць ім і гэта. Пытанне толькі, як хутка? Магчыма, што месяцы

праз тры, а магчыма, і праз паўгода, але некалькіх арыійскіх паганцаў я пастараюся адправіць да іх сабратаў, якія так багата ўдобраўлі сваімі цэламі рускую зямлю. Не смейцеся, гэта не літаратурнае адступленне, а сапраўдныя мае думкі.

Цалую тысячу, тысячу разоў. Пішыце часцей, Сярожа.

Ю. М. Дрэйзін – сыну

1.ІІІ.1942 г.

Дарагі мой, бясцэнны мой Сярожанька!

Атрымалі твой ліст ад 11/ІІ, у якім ты бядуеш пра наша “крытычнае” становішча з харчаваннем... Яно, зразумела, выключна цяжкае, але “крытычным” я асабіста яго назваць не магу. Слова “крытычны” вельмі адноснае. Вось якое наша становішча: бульбы мы не маем ужо цэлы месяц, капусты засталася 4-5 качаноў, круп ніякіх (трошкі пшаніцы), тлушчаў ніякіх, цукру абсалютны нуль. Пры такіх умовах, вядома, ніхто з нас не сыты, але кожны з нас галодны ў рознай ступені, відавочна, у залежнасці ад асабліваццаў свайго арганізму. Найменш галодны я, таму што знаходжуся ў лепшым становішчы: тры разы на тыдзень я абедаў у МДПІ (адчайна мізерна, але ўсё ж), а потым, прыехаўшы дадому, еў і пакінуты мне абед, ды раз на тыдзень абедаю (даволі сытна) у Родзіных. А з заўтрашняга дня пачну штодзённа абедаць ва ўніверсітэцкай сталовай і, каб дома зусім не абедаць, буду абедаць і ў МДПІ. Абеды гэтыя вельмі танныя (ад 50 кап. да 2 руб.), таму што вельмі бедныя, але ўсё ж два абеды, думаю, падхарчуюць мяне, а дома мая порцыя застаецца для іншых. Што ж тычыцца маёй харчовай карткі, то па ёй атрымліваецца вельмі мала, бо даюць далёка не ўсё, што ў ёй напісана... Што мы сёння елі? Раніцай пілі каву з малаком. На абед елі: вараную свежую капусту, зразумела, нішчымную, але трохкі запраўленую жытняй мукой, і блін з падморожанай бульбы, якую нам далі Пахарнаевы... Увечары – гарбата з хлебам (голым)...

Ды вось ідзе вясна, а за ёй лета. Цёпла, з’явіцца гародніна, пачнуць несціся куры (у нас іх 4), павялічыцца надой малака ў кароў. А там?.. А там і вайна, магчыма, скончыцца. Адным словам, я не бачу дастатковых прычын прыходзіць у такі адчай, як маці і Вера... Схуднеем, змарнеем мы вельмі, але не загінем. Каб толькі фронт наш быў моцны, каб толькі немцаў выгнаць з нашай краіны. А іншыя нягоды мы перажывём... Так што ты, мой любы, мой наіўны, любячы Сярожанька, спакойна займайся працай і рыхтуйся дабіваць Гітлера (бо напалову ён ужо разбіты). А пасля вайны мы хутка акрыяем. Два-тры ўраджаі вернуць былы дастак і сытасць.

Бясконца цалую цябе, мой дарагі. Твой тата.

Сяргей Дрэйзін – маці

7.III.1942 г.

Мілая, мілая, любая мамуся!

Мама, мамачка, мамуша мая родная! Не магу нават і выказаць усяго, што ў мяне на душы. Калі б я меў хоць якую-небудзь магчымасць дапамагчы вам. Хоць бы маленькую. Я б, здаецца, зрабіў бы ўсё жахлівае і немагчымае, толькі б вы былі цэлыя і здаровыя. Не магу ўявіць сабе тое, што вы не вытрымаеце гэтага часу. Божая дапамога, на якую разлічваеш ты, мілая, бясконца любая, мамуся мая, наўрад ці добра дапаможа. Ці магчыма татачку што-небудзь зрабіць праз інстытут? Хоць бы пратрымаліся вы яшчэ месяцы тры. Я б змог (да таго часу, я думаю, дакладна) дапамагчы вам у грашовых адносінах...

Навошта турбуешся ты за мяне, навошта хвалюеш сябе, родная мая мама. Я ў цудоўных умовах і, па цяперашнім часе, у самых лепшых паўсяму, магчыма, Саюзу. Я сыты, адзеты, абуты, у цяпле. Сплю нармальна. Жыву ў светлым, прасторным, чыстым памяшканні і нават раз на тыдзень бываю на кінакарціне ці на канцэрце (эстрадным, зразумела). Родныя мае, калі б вы мелі ўсё гэта, я быў бы такі шчаслівы. Сэрца ные за вас. Добра, я атрымліваю лісты Вашы. Не ведаю, як і падбадзёрыць вас, сказаць што-небудзь сцяшальнае. Ды і наўрад ці гэта магчыма. Ведайце, мілыя, што маё жыццё і шчасце – у вашым жыцці і шчасці. Без вас і маё жыццё губляе сэнс. Тысячу разоў цалую вас усіх, усіх.

Трымайцеся, любыя мае. Ваш сын і брат Сярожа.

Сяргей Дрэйзін – сястры

8. IV.1942 г.

Дарагая Верачка.

Што ж гэта? Як жа гэта? Я ніяк не магу зразумець. Божа, хваробы, здаецца – не было... Ці мне не пісалі?... І раптам тэлеграма пра татачку. Дата на тэлеграме – 28 сакавіка, а атрымаў я яе вечарам 6 красавіка. Учора я хадзіў цэлы дзень і не змог нават напісаць ліст. Што з матуляй? Ці адвезлі яе ў бальніцу? Гэта трэба зрабіць абавязкова. І добрае харчаванне, харчаванне ёй патрэбна больш за ўсё. Вечарам 6-га я адаслаў на тваё імя 150 руб. Калі яшчэ змагу дастаць грошай, адразу вышлю. Мамачку, мамачку, ратуйце... Калі б я меў магчымасць, я прыехаў бы, на чым бы змог. Але мяне не адпускаюць... У якім стане матуля? Бедная, бедная яна. Пастарайся падбадзёрыць яе. Будзь сама больш аптымістычнай. Што ж зробіш, родная мая сястра. Незваротная, неацэнная, жахлівая рэч. Я ніяк яшчэ не магу ўявіць гэтага сабе. Татачка, наш мілы, наш родны татуся. Няўжо цябе няма. Як жа гэта здарылася?..

Цалую цябе моцна, мілая мая. Сярожа. Дзімачка як сябе адчувае?

А. І. Дрэйзіна – сыну

11. IV.1942 г.

Дарагі мой, мілы мой, бедны мой Сярожанька!

Вялікае страшэннае гора спасцігла вас, цябе і Верачку, мой дарагі, бяспэчны, шчасце маё, мой Сярожанька! Так, вас, бо пра мяне няма чаго казаць: адной нагой я таксама стаю ў магіле, і хто ведае, колькі яшчэ мне наканавана пражыць, але вы... страцілі такую незвычайную скарбніцу мудрасці і навукі, а я, я толькі для вас пажытак цялесны, якая толькі можа гатаваць, мыць, шыць і... і больш нічога... Я не змагла захаваць для цябе твайго дарагога бацьку, гэтага сапраўды святога пакутніка, якім ён быў у апошнія месяцы свайго жыцця... Твой татачка дарагі памёр 28 сакавіка раптоўна ў сне, дома, на сваім ложку, а палове адзінаццатай вечара. Сёння ўжо будзе два тыдні, як мы жывём без яго.

17. IV.1942 г.

...Цяпер нікога няма дома: Вера яшчэ раніцай паехала ў Маскву хадайнічаць пра месца для сябе і на конт маёй пенсіі і дапамогі нам. Яна ўжо ездзіла некалькі разоў, але пакуль нам далі толькі грошы, якія зарабіў татачка ў МДПІ, – 71 р. і 100 р. дапамогі на пахаванне, якое нам абышлося ў 500 руб. Пахавалі мы татачку на Рамашкаўскіх могілках каля агароджы, недалёка ад царквы. Пахавалі ціха, сціпла, нікога не было з яго сяброў, вучняў і таварышаў... Я страшэнна стамляюся. Нешта ад веснавога паветра яшчэ больш хочацца есці. Схуднелі. Цалую цябе, мой родны! Прабач мне, мой хлопчык, калі зможаш, што я не зберагла табе твайго татачку.

Твая мама.

Сяргей Дрэйзін – маці

27.IV.1942 г.

Дарагая мамачка!

...Атрымаў сёння твой ліст ад 11 красавіка – першы пасля жахлівай тэлеграмы. Так шмат захацелася сказаць табе, але наўрад ці я гэта змагу... 3 паловы лютага чакаў я ўжо жахлівых непапраўных вестак ад вас. Кожны ліст я раскрываў з душэўным заміраннем, чакаў тэлеграм. Але праходзілі тыдзень за тыднем, а вы ўсё пісалі мне лісты, калі сумныя, а калі нават і бадзёрыя. І я прызвычаўся да думкі аб магчымасці няшчасця, звывся з ёю.

Не мог я ўявіць да сённяшняга дня, што татачка не існуе на свеце. Не ўкладвалася гэта ў мяне ў галаве. Татуся, татуся, родны мой, заўсёды вясёлы, жартаўлівы, працуючы татачка; разумны, які ўсё ведаў і мог растлумачыць; такі

Юльян і Аляксандра Дрэйзіны са знаёмымі ў час адпачынку.
Магілёў, 1910-я гг.

заўсёды ласкавы да мяне, з першых маіх успамінаў пра зайчыху-паскакалачку і да працы над Каменскім – мой любы татачка не можа ніколі нікуды знікнуць. Не, я яго бачу перад сабой, цалую яго (так часта няголенага, а калі паголіцца, дык якая мяккая скура бывала на шчоках), абдымаю. Я не плакаў і нават не шкадаваў, таму што не ведаў – што гэта такое – “татачка памёр”. Толькі сёння, атрымаўшы твой ліст, за абедам я зарыдаў, што так не характэрна для танкістаў па самой сутнасці іх зносінаў з металам. Нават форма іх выглядае сурова – чорны шлем, сіні камбінезон. І толькі сёння я зразумеў (і то нават не да канца, не магу я гэтага ўсвядоміць), што ніколі больш не змагу я спытаць у свайго бацькі, сябра, што значыць тое ці іншае слова, як зразумець гэтае ці іншае пытанне. Ніколі не дакрануся я да яго мяккіх валасоў, ніколі не пацалую радзімку на шыі, якую так часта цалаваў у дзяцінстве. Слёзы цякуць і цяпер у мяне... Занадта цяжкі час выпаў на долю сталага арганізма. Так хацеў ён пражыць яшчэ гадоў 10-15, як ён казаў... Ён так часта пісаў, як яму не хапае мяне. Успамінаў, як я выглядаю. Мілы, родны, памяць, светлая памяць пра яго будзе заўсёды жыць у маім сэрцы.

Дарагая мамачка!.. Як, на якія сродкі жывеш ты цяпер? Які твой стан? Напішы мне, што сказала медыцына пра татачку смерць?.. Цалую цябе моцна-моцна. Твой Сярожа.

Сяргей Дрэйзін – сям’і

2.VI.1942 г.

Дарагая, мілая мамачка!

Дарагія мае Вера і Дзіма!

Выбачайце, што не пісаў вам ужо некалькі дзён. Справа ў тым, што я цяпер заняты. Пра-

цую на вялікім заводзе. Я зрабіўся сапраўдным рабочым. Нават, здаецца, атрымаў сапраўдны разрад. Зразумела, вельмі нізкі. Але справа, вядома, не ў гэтым, а ў самім факце. Праца вельмі цікавая, а галоўнае – карысная для мяне як практыка. А менавіта яе ў мяне і не хапала. Я ж ніколі раней не сустракаўся з тэхнікай, а тут нечакана “сеў”, як бы мовіць, на апошняе яе слова. Цяпер я працую ў начную змену, з 8 да 8 раніцы, а днём сплю... Мілая, чым я магу дапамагчы вам? Гэтымі днямі вышлю рублёў 200, якія зарабіў на заводзе.

Цалую яшчэ раз, Сярожа.

Сяргей Дрэйзін – маці

14.VI.1942 г.

Мілая, родная мая матуля!

Сёння раніцай вярнуўся я з “капуснага фронту” (садзіў капусту на дапаможнай гаспадарцы вучылішча за 40 км ад Чэлябінска). Там я знаходзіўся ўсяго 6 дзён, але ж выдатна адпачыў, плаваў у вялікім возеры і атрымоўваў асалоду ад маёй любімай прыроды. Зразумела, працаваў і на полі, але ж гэта адно задавальненне...

Родная мая матуля, усё ж адрас мой, відэавочна, будзе мяняцца і зменіцца з заўтрашняга дня (дакладней, з сённяшняга – з 4 гадзін дня). Так што не пішы на мой стары адрас, а чакай новага. У Чэлябінску, па маіх разліках, прабуду яшчэ доўга, але жыць я буду ўжо не ў вучылішчы, бо з сённяшняга дня я не курсант, а лейтэнант танкавых войскаў СССР. А 4 гадзіне быў зачытаны загад.

Так шмат чаго хочацца сказаць табе, дарагая мая, так шмат сказаў бы я татусю, калі б ён быў жывы. Як ён разважаў пра маю будучую спецыяльнасць? Ці ты памятаеш? Ён, здаецца, быў бы рады, каб яго сын атрымаў нейкую спецыяльнасць. Ну, пакуль, я заканчваю. Цалую, родная, цябе, Верачку і Дзімушу. Як толькі даведаюся пра адрас – напішу... Твой сын Сярожа – лейтэнант.

Мілы, любы Дзімушанька! Што ж рабіць? Калі ты вырашыў стаць мараком, едзь, родны. Жадаю табе шчасця. Цалую цябе, маё сонейка.

Сяргей Дрэйзін – сястры

27.VIII.1942 г.

Мілая Верачка!

Сяджу цяпер на вельмі сумным занятку і вырашыў напісаць табе лісточак. Як ты жывеш, чым занятая?.. Калі табе не цяжка, дык напішы

што-небудзь пра татачку. Я так часта думаю пра вас і пра яго. Як усё жажліва складваецца ў нашай сям'і. Неяк усё не так, неяк няправільна, страшэнна несправядліва і непатрэбна. Ты выбачай, калі я нешта не тое гавару. Але ў мяне бываюць вельмі паршывыя думкі і прыгнечаны настрой.

Дарагая Верачка, ты ведаеш, я вельмі адвык ад дома. Я нават не ведаю, як бы я стаў жыць у нашай кватэры, як бы сустрэўся з вамі ўсімі. Так часта я ўспамінаю мінулыя часы. Як жажліва, што яны ніколі, ніколі не вернуцца.

Мілая Верачка, пішы мне часцей. Мамачка піша мне, і так прыемна атрымліваць яе лісты. Мілая мамачка. Яна ж засталася ў нас адна. Адзіны наш клопат і наша любоў. Я б лічыў, што толькі яна адна звязвае нас з жыццём. Яна ж ужо вельмі старэнькая і ёй так патрэбна наша любоў. Мне страшэнна балюча, дарагая Верачка, што я не магу поўнасьцю дапамагчы табе ў клопатах пра маці... Моцна цалую цябе, мамачку і Дзімушу. Твой брат Сярожа.

Сяргей Дрэйзін – сям'і

8.X.1942 г.

Родныя, дарагія, мілыя мае мамачка і Вяруша!

Я ўсё на ранейшым месцы, у рэзерве. Пазаўчора напісаў вам трохкутнічак, а сёння вырашыў яшчэ паслаць. Я жывы і здаровы. Харчуюся, як ужо пісаў вам, добра. Жыву ў лесе, у зямлянцы. Надвор'е да гэтага часу стаіць цёплае, дажджоў няма, і навокал вельмі хораша. Але ўсё ж такі пачынае дакучаць гэтае становішча: хочацца дзейнасці, у часць, да справы. У зямлянцы нас 20 чалавек, многія ўжо некалькі разоў былі на фронце. Шмат цікавага раскажваюць пра сябе і пра франтавое жыццё. Думаю, што ўсё ж хутка і я траплю куды-небудзь і займуся асноўнай справай. Ну, пакуль заканчваю.

Моцна вас цалую, родныя мае. Сярожа. Днямі вышлю грошы.

12.XI.1942 г.

Мілыя, родныя мамачка і Вярушка!

Моцна Вас цалую і абдымаю. Не падайце духам, будзьце весялейшымі, родныя мае. Сёння я вырашыў напісаць вам вялікі ліст, паколькі "баявыя эпізоды" ў маёй біяграфіі адсутнічаюць, буду пісаць пра ўсялякія дробязі, з надзеяй, што вас зацікавіць і гэта.

Паўтары тыдні таму мы пераехалі з ранейшага месца і ўладкаваліся на новым. Пакуль што мы жывём у маленькіх зямлянках па 6-8 чалавек. Сёння трэці дзень мы будзем вялікую зямлянку (чалавек на 25). Заўтра, магчыма, пераедзем у яе. За гэтыя два (як хутка ляціць час!) месяцы

вымушанага ляжання на баку і гультайства я стаў страшэнным лайдаком. Акрамя таго, я вельмі паспраўнеў і цяпер выглядаю зусім кабанчыкам. Так страшэнна сорамна мне перад вамі і зноў жа нічым не магу вам дапамагчы. Выбачайце, родныя...

Пазаўчора я выменяў на тытунь (які я атрымліваю тут аднолькава з курцамі) заплечны рэмень ("партупе"), і цяпер стаў зусім падобны да камандзіра, бо я ўсё яшчэ лічу сябе непаўнаважнасцю камандзірам, таму што практыкі я не маю зусім ніякай...

Учора атрымаў... вялікі цудоўны ліст ад Дзімушкі. Ён, як бачна, вельмі нядрэнна ўладкаваўся і жыве. Я вельмі рады за яго. Ён піша, што адправіў вам ужо 8 лістоў, а ад вас не атрымаў ніводнага. Напішыце яму, дарагія. Я ведаю, якая гэта радасць атрымліваць лісты, калі жывеш сярод чужых і па духу, і па "прыродзе" людзей. Так прыемна ўсведамляць, што пра цябе нехта думае і ўспамінае...

Праз 5 дзён вышлю трохкі грошай. Пішыце. Сярожа.

29.XI.1942 г.

Мілыя, родныя мае!

...Якая радасць у нас. Немец трашчыць па ўсіх швах. Шкада толькі, што я не ўдзельнічаю ў гэтым выдатным наступленні...

21.I.1943 г.

Дарагая, мілая мая мамуся, дарагая Вяруша!

Як усё выходзіць супраць маіх жаданняў. Сяджу цяпер і чакаю ля мора пагоды. Усе нашы паехалі, застаўся я ўдваіх з адным з маіх падначаленых каля пашкоджанай машыны. Відаць, будзем так сядзець, пакуль наша часць не скончыць ваяваць і адыдзе на адпачынак. Тады пра нас узгадаюць. Так крыўдна. Таварышы ж нашы гоняць немцаў, геройскія здзяйсняюць подзвігі. Відавочна, будуць узнагароджаны. А я сяджу ў тыле. Сорамна потым і ў вочы ім будзе глядзець... Знаходзімся мы ў гарадку, які фігураваў нядаўна ў зводках інфармбюро. Сёння роўна месяц, як я атрымаў тваю, матуля, пасылачку, а з ёй і апошнюю вестачку пра вас. Так хочацца даведацца, што з вамі, як вы жывяце? Ад мяне вы ўсё ж павінны былі атрымаць лісты 3-4. У гэтым месяцы я выслаў вам 700 руб. Ці атрымалі вы? Ну, моцна-моцна цалую вас, родныя мае. Калі не лянуецца, напішыце сціплыя пісулечкі да мяне.

Моцна яшчэ раз цалую. Сярожа.

Творы беларускай графікі – грунтоўны пласт нацыянальнай культуры, што фарміраваўся не адно стагоддзе. Унікальнасць гэтага мастацтва – у незвычайнай здольнасці адгукацца на ўсе праявы чалавечага жыцця і творчасці. Развіццё графікі заўсёды ішло поруч з асветай і мастацтвам прыгожага пісьменства.

“Роднае слова” неаднаразова звярталася да гэтай тэмы, адкрываючы новыя імёны мастакоў-графікаў, даследуючы стасункі графічнага мастацтва з беларускай літаратурай і кнігадрукаваннем. У бліжэйшых нумарах рэдакцыя мяркуе пазнаёміць чытачоў з артыкуламі вядомага мастацтвазнаўцы Уладзіміра Рынкевіча пра творчасць беларускіх графікаў XIX – XX стст., а таксама надрукаваць рэпрадукцыі унікальных і малавядомых твораў разнастайных графічных тэхнік.

Беларуская графіка: гісторыя і сучаснасць

Уладзімір РЫНКЕВІЧ

ЯН ДАМЕЛЬ – МАЙСТАР ХУТКАГА РЫСУНКА

Алоўкавы ці пёравы накід – гэта зафіксаванае ліній і імгненне жыцця, адбітак пластыкі поз і рухаў, адценняў эмоцый. Ён патрабуе ад творцы тонкага, чулага ўспрымання рэчаіснасці, асаблівых здольнасцяў да мастацкага бачання і бездакорнага валодання рысавальнай тэхнікай. Такім дарам хуткага рысунка дасканала валодаў мінскі мастак, які жыў у першай палове XIX ст., **Ян Крыстаф Дамель** (1780 – 1840). “Непераўздызены рысавальшчык і да таго ж гумарыст”, – казаў пра яго даследчык Е. Раставецкі.

На Беларусі Ян Дамель вядомы як аўтар жывапісных палотнаў на рэлігійную і гістарычную тэмы, афіцыйных партрэтаў-карцін, роспісаў храмаў і тэатральных дэкарацый [1 – 3]. Разам з Ю. Аляшкевічам і Ю. Пешкам ён належаў да першай генерацыі выхаванцаў Віленскай мастацкай школы*. У гісторыю мастацтва ўвайшоў як жывапісец класічнага кірунку, блізкі да рамантычных плыняў. Значныя зборы арыгінальнай графікі Я. Дамеля, якія знаходзяцца ў фондах Нацыянальнага музея ў Варшаве (НМВ)** і амаль невядомы беларускім аматарам мастацтва, даюць уяўленне пра мастака як выдатнага майстра-рысавальшчыка.

Графічная спадчына Я. Дамеля ў асноўным складаецца з малюнкаў, якія не былі прызначаны для шырокага паказу. Гэта эцюдныя замалёўкі: партрэты і фігуры людзей розных сацыяльных слаёў, жанравыя сцэны, краявіды,

задумы сюжэтных кампазіцый будучых карцін, фантазійных практыкаванні рукі і думкі. Асобныя аркушы і альбомы-дзённікі змяшчаюць на кожнай старонцы па некалькі выяў, некаторыя з іх пазначаны канкрэтнымі датамі і імёнамі. Гартаючы малюнкi, мы быццам крочым разам з аўтарам па яго жыццёвым шляху, сапраўды багатым на падзеі, нечаканыя павароты і важныя сустрэчы, наканаваныя лёсам.

Паходзіў Я. Дамель з Курляндый з сям’і палкоўніка саксонскіх войскаў. Вучыўся (з 1799 г.) на мастацкім аддзяленні Віленскага ўніверсітэта. Атрымаўшы ступень магістра мастацтва (1809), працаваў ад’юнктам кафедры жывапісу, потым (да 1816 г.) – настаўнікам у Віленскай гімназіі. У 1820 г. Дамель быў асуджаны на ссылку ў Сібір па справе фальшывамакетчыкаў братоў Цэйзікаў, з якімі меў прыяцельскія зносіны. Але ўжо праз два гады вярнуўся на Беларусь, абраўшы для пастаяннага месца жыхарства горад Мінск, дзе амаль бязвыезна правёў другую палову свайго жыцця, цалкам аддаўшыся мастацкай творчасці. Пахаваны мастак на Кальварыйскіх могілках. Невядома, чым быў абумоўлены такі выбар, але ў тым, што “Ян Дамель і Валенцій Ваньковіч – вялікія нашы жывапісцы, аўтары найвыдатнейшых карцін” – аселі “ў... пясках і багнах Палесся... была не толькі выпадковасць, але і заканамернасць”, – пісаў у сваіх успамінах сучаснік і першы біёграф Дамеля, ураджэнец Случчыны Адам Шэмеш [8, с. 164].

Ужо ва ўніверсітэцкія часы Дамель праявіў сябе як здольны рысавальшчык, аб чым сведчаць альбомы віленскага перыяду. Адзін з іх, датаваны 1810 – 1812 гг., першапачаткова

* **Віленская мастацкая школа** – умоўная назва мастацкіх кафедраў, якія дзейнічалі пры Віленскім універсітэце ў 1797 – 1832 гг. Была цэнтрам мастацкіх ведаў, адыграла вялікую ролю ў развіцці літоўскай, беларускай і польскай культуры канца XVIII – першай паловы XIX ст. Гл. таксама: **Рынкевіч, У.** Віленская мастацкая школа / У. Рынкевіч // Адукацыя і выхаванне. – 2002. – № 6. – С. 53 – 59; **Лявонава, А.** Ля вытокаў мастацкай адукацыі на Беларусі / А. Лявонава // Роднае слова. – 2002. – № 12. – С. 82 – 86.

** У НМВ захоўваецца пяць альбомных сшыткаў з рысункамі Я. Дамеля (Rys. pol. 1758 (1 – 74), 5987 (1 – 71), 5985 (1 – 40), 5986 (1 – 105), 5987 (1 – 74), 5992 (1 – 30)).

У “Родным слове” друкаваліся матэрыялы Уладзіміра Рынкевіча: “Графіка Альфрэда Ромера” (2002, № 3), “Артур Бартэльс: талент пісьменніка і мастака” (2003, № 7), “Пачынальнік вучонага гравёрства на Беларусі. Жыццё і творчасць Міхала Падалінскага” (2004, № 8).

належаў да лагойскай калекцыі графа Канстанціна Тышкевіча, з якім мастак меў сяброўскія зносіны. Па змешчаных у альбоме выявах можна меркаваць пра кола творчых інтарэсаў маладога мастака. Натуральна, што сярод сюжэтных кампазіцый сустракаюцца работы вучэбнага характару (“Эцюд мужчынскай паўфігуры і трох галоў”, “Дзве выявы чалавека, які крычыць”). Але ўсё ж большасць рысункаў – тыпы просталюдзінаў з характэрнымі паводзінамі, адзеннем і атрыбутамі працы. Малюнкi сведчаць пра назіральнасць аўтара і дэмакратычнасць яго поглядаў на жыццё. У характары малюнкаў адбіўся вясёлы нораў мастака. Беглая, упэўненая лінія гуллiва, з гратэскавай выразнасцю малое дынамічныя фігуры, жэсты персанажаў. Пяро ў руцэ Дамеля набыло, здаецца, поўную свабоду дзеяння, яно нібы надзелена дзіўнай энергіяй увасаблення эмацыянальна-пачуццёвага зместу. Штрых то кучарава-заліхвацкі, то прамы, моцны, то лёгкі, вытанчаны, які амаль знікае ў белым прасторы аркуша і без бачнага намагання перадае настрой абурэння, лёгкую ўсмешку, падазрона-дакорлівы позірк. Малюнак чалавечых постацяў канструкцыйна дакладны. Бадай ніколі пазней лініі ў малюнках мастака не былі такімі бесклапотна-лётаючымі, раскаванымі, як у тыя маладыя гады.

З’яўленне першых альбомаў Я. Дамеля прыпадае на тыя часы, калі выявы, створаныя хуткімі лініямі-рысамі (адсюль дакладны тэрмін – *рысунак*) набылі шырокую папулярнасць у еўрапейскім мастацтве. Гэта быў перыяд, калі падрыхтоўчы малюнак, без якога было немагчымым увасабленне любой творчай задумы ў іншых відах выяўленчага мастацтва, зацвярджае сваё самастойнае мастацкае значэнне. Менавіта тады замалёўкі, зробленыя алоўкам і тушшу, пачалі збірацца калекцыянерамі і аматарамі мастацтва як самакаштоўныя творы. Складзеныя ў папкі, яны ўтваралі альбомы арыгінальнай графікі, якія пазней паслужылі прататыпамі літаграфічных выданняў малюнкаў К. Бахматовіча, М. Кулешы, А. Бартэльса, Н. Орды і інш.

Шматлікія замалёўкі Дамеля да жывапісных карцін рэлігійнага, алегарычнага зместу і графічных сюжэтаў антычнага і гісторыка-этнаграфічнага зместу – з’ява невыпадковая. Яны сведчаць пра захопленасць аўтара плынню неакласіцызму ў тагачасным жывапісе, арыентаваным на гістарычную тэматыку. Адзначым, што яшчэ ў канцы XVIII – пачатку XIX ст. у працах польскіх пісьменнікаў і гісторыкаў былі акрэслены найважнейшыя тэмы агульнай беларуска-літоўска-польскай гісторыі (сярод іншых

Уладзімір Іванавіч Рынкевіч – мастацтвазнаўца, мастак. Кандыдат мастацтвазнаўства (1987), член Беларускага Саюза мастакоў. Загадчык кафедры народнага дэкаратыўна-прыкладнага мастацтва Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры і мастацтваў. Даследуе беларускую станковую графіку. Аўтар больш як 70 навуковых, навукова-папулярных і метадычных прац, у тым ліку дзвюх манаграфій.

трохтомнае даследаванне польскага пісьменніка беларускага паходжання Ю. Нямцэвіча “Панаванне Зігмунта III”, выдадзенае ў Кракаве ў 1816 г.). Гістарызм у творчасці Дамеля быў прамым працягам мастацкіх ідэй яго настаўніка, прафесара Францішка Смуглевіча, аўтара вялікіх жывапісных кампазіцый на тэмы біблейскай міфалогіі, а таксама цыкла вялікафарматных малюнкаў, на якія яго натхніла шматтомная “Гісторыя народа польскага” А. Нарушэвіча (Варшава, 1780 – 1786 гг.). Рысункі Я. Дамеля гістарычнай тэматыкі вельмі блізкія па стылі і манеры выканання да работ біблейскай і старажытнарымскай тэматыкі Ф. Смуглевіча. У іх часта выкарыстоўваюцца традыцыйныя для заходнееўрапейскага малюнка тэхнікі сангіны, сепіі, тушы, работа па таніраванай паперы пэндзлем, пяром. Аднак найбольшага поспеху Я. Дамель дасягнуў у лінейна-штрыхавой тэхніцы рысунка, у чым пайшоў нават далей за свайго настаўніка.

Сярод выхаванцаў Віленскай школы ў жанры “хуткага рысунка” Я. Дамель меў бясспрэчнае першынство. У гэтым можна ўпэўніцца пры знаёмстве з альбомам, сабраным ў 1824 г. Міхаілам Чарноцкім*. Работ Я. Дамеля, пазначаных вядомай манаграмай, у альбоме каля дваццаці. Іх лёгка пазнаць па індывідуальнай манеры выканання. У асноўным гэта партрэтныя накіды маладых людзей з універсітэцкага асяроддзя, інтэлігенцыі; амаль кожнаму з персанажаў дадзена выразная псіхалагічная характарыстыка. Мастак дэманструе выдатнае валоданне тэхнікай пісьма акварэллю і гуашшу: тонкія манахромныя заліўкі спалучаюцца з папулярнай на той час “кропачнай” тэхнікай. Малюнкi людзей у экстравагантных позах танца, вершнікаў на конях выяўляюць упэўненае валоданне то “гравюрным” штрыхом, то бязладна раскіданым “афортным павуціннем”, то прыёмамі танальна-манахромнага пісьма. Спыняе ўвагу з гумарам выкананы сяброўскі шарж на прафесара Я. Рустэма, адлюстраваць

* Альбом захоўваецца ў зборах НМБ (Rys. Pol. 8940).

Ян Дамель. Паляўнічы.

гарбаносы профіль якога лічыў за абавязак ледзь не кожны вучань школы.

Лепшыя рысункі Я. Дамеля па мастацкай экспрэсіі можна параўнаць з работамі яго знакамітых сучаснікаў: Аляксея Ягорава, якога называлі рускім Рафаэлем, і Аляксандра Арлоўскага, польскага мастака, вучня Я. Норбліна. Аднак у параўнанні з творамі калег, якія набывалі мастацкі вопыт у Пецярбургу і Заходняй Еўропе, малюнкам Я. Дамеля, на нашу думку, не хапае еўрапейскага лоску. Разам з тым аб прызнанні прафесійнага майстэрства мастака сведчыць той факт, што па яго рысунках рэзаў медзярыты вядомы гравёр, прафесар Віленскага ўніверсітэта, Джозэф Сандэрс.

Сярод тэматычных кампазіцый вылучаюцца батальныя і жанравыя сцэны з фігурамі афіцэраў, намалёваныя з відавочным захапленнем. Дынамічным адрывістым двайным-трайным штрыхом створаны рамантычныя вобразы бравых гусараў на фоне баявых дзеянняў з удзелам кавалерыі і артылерыі. Захаваліся і некаторыя алоўкавыя эскізы жывапісных твораў, якія паказваюць, як лёгка і свабодна Я. Дамель будзе кампазіцыю па першапачатковай задуме (“Паранены Касцюшка ў бітве пад Мацэвічамі”). Прыкметна, што калі ў алейных работах Я. Дамеля звычайна адчуваецца стрыманасць, халадок, нават суровасць, то ў хуткіх малюнках праяўляецца дзіўнае ўменне мастака схопіваць найбольш характэрныя рысы мадэлі. Некалькі альбомаў Я. Дамеля належалі Т. Гесэ, мастаку віленскай школы, які жыў у Слуцку. Абапіра-

ючыся на гэтыя і іншыя эскізы, што рабіліся па ўспамінах падзей 1812 – 1813 гадоў, Я. Дамель стварыў вядомыя акварэльныя кампазіцыі батальнага жанру (“Пераход напалеонаўскіх войскаў праз Бярэзіну”, “Адступленне французў праз Вільна”), маючы намер напісаць карціны і алеем. Адна з акварэляў “1812 год на плошчы Ратушы ў Вільні” атрымала шырокую вядомасць дзякуючы яе літаграфічнай копіі, змешчанай у “Альбоме Віленскім” Ю. Вільчынскага, а таксама рэпрадукцыям у перыядычным друку.

Здольнасць Я. Дамеля знаходзіць мастацкую прывабнасць у звычайных праявах рэчаіснасці характэрна і для пейзажных твораў. Прыгожая кампазіцыя, тонкае, трохі дэкаратыўнае выкарыстанне пастэлі, цёплых колераў сепіі, нязменная чыстая лінія пярэ з’яўляюцца пацверджаннем несумненнага майстэрства. У поўнай меры гэта тычыцца і малюнка пярэ па ўяўленні “Італьянскі пейзаж з вадаспадам”. Я. Дамелю не давялося наведаць Італію, але мініяцюра сведчыць пра папулярнасць італьянскіх пейзажных матываў сярод аматараў мастацтва і добрае засваенне мастаком штрыхавой тэхнікі падчас вучобы і працы ў Віленскім універсітэце. Гэтыя ж рысы мастацкай манеры выразна праявіліся ў малюнках прыроды (“Штудыя дуба”, “Штудыя раслін”). Захоўваючы тыповасць акадэмічнага малюнка і застаючыся ў плыні класічных традыцый, мастак гатовы надаць выяве глыбокі, вобразна-рамантычны, сімвалічны змест. Скрупулёзна выкананы малюнак раслін вельмі нагадвае “Куст травы” рукі А. Дзюрэра і ўзбуджае думку аб сапраўднай прыгажосці і сіле жыцця, якая тоіцца ў самых звычайных праявах прыроды.

Ян Дамель быў шырока эрудзіраваным чалавекам: гаварыў па-польску, ведаў рускую, французскую, нямецкую мовы, нядрэнна музыцыраваў, меў аўтарытэт у грамадстве; уваходзіў у склад масонскай ложы “Руплівы літвін”. Маючы добразычлівы нораў, ён лёгка сыходзіўся з людзьмі і ствараў шматлікія партрэты сяброў. На доўгатэрміновыя графічныя штудыі не хопала часу, затое паўсюль, дзе толькі можна, рабіў хуткія партрэтныя накіды знаёмых ці нават проста сустрэчных. Віртуозна выкананыя алоўкавыя мініяцюры спалучаюць прыём растушоўкі і “разцовага” штрыха. Тушавыя рыскі рабіліся без папярэдняга алоўкавага накіда, адразу пярэ і ад гэтага набывалі незвычайную свежасць. Некалькімі штрыхамі мастак мог перадаць велічныя позы задрапіраваных антычных фігур альбо жаночыя і дзіцячыя постаці. “У эцюдзе рука ўпэўненая і лініі смелыя, арыгінальныя”, – з павагай пісаў пра Я. Дамеля вядомы польскі знаўца мастацтва і калекцыянер

Юзэф Крашэўскі [5, с. 184], які меў у сваёй калекцыі дванаццаць яго малюнкаў [7, с. 83].

Асобную старонку ў графічнай творчасці Я. Дамеля займаюць “сібірскія малюнкi”, выкананыя падчас яго вымушанага “падарожжа”. З першых дзён (з ліпеня 1820 да кастрычніка 1822 г.) ён веў дзённік, у якім побач з занатоўкамі ўражанняў аб мясцінах з нядаўнімі слядамі напалеонаўскіх разбурэнняў па шляху ад Барысава да Масквы замалёўваў віды гарадоў, мястэчак, бытавыя сцэны з жыцця сялян, дарожныя сцэны. З успамінаў А. Шэмеша вядома, што, аб’язджаючы Табольск, Томск, Іркуцк, Омск, Енісейск, Дамель рысаваў партрэты ссыльных і мясцовай інтэлігенцыі [8, с. 173 – 174]. Сярод іх – партрэты омскага ўрача Ф. Зільберштэйна, пратапопа Філіцыяна, капітана з Табольска П. І. Пікорда (начальніка Камчаткі), Н. Т. Крываногавы (начальніка Табольскай паліцыі), Ф. І. Бутціца (інспектара сібірскіх земляў па медыцынскай частцы) і інш. Сярод сібірскіх малюнкаў знаходзяцца і партрэтныя замалёўкі М. Сперанскага, генерал-губернатара сібірскага краю, ініцыятара дзяржаўных рэформаў у Расіі. Эскізы прызначаліся для задуманага, але не зробленага алейнага партрэта. Верагодна, М. Сперанскі і садзейнічаў хуткаму вяртанню Я. Дамеля з высылкі, сяброўскія адносіны з якім захаваліся і надалей (ёсць звесткі, што М. Сперанскі наведаў Я. Дамеля ў Мінску) [6, с. 39 – 47].

Партрэтныя выявы, зробленыя ў Сібіры, перамяжоўваюцца з дзівакаватымі карыкатурамі і жанравымі сцэнамі (“Сцэна, у якой начальнік разважае перад падначаленымі”). Малюнкi народных тыпажоў з глыбінкі Расіі (чарамісаў, чувашаў, татар) і сёння выклікаюць цікавасць у этнографію [4]. Сібірскі перыяд пакінуў значны след у творчасці мастака, але да бытавых жанравых матываў пасля высылкі мастак звяртаецца значна радзей. У параўнанні з віленскім перыядам змянілася і сама манера рысунка. Замалёўкі набылі грунтоўнасць, некаторую цяжкаватасць.

Асобную групу ў графічных творах Я. Дамеля складаюць танальныя графічныя партрэты, выкананыя вугалем ці італьянскім алоўкам. Партрэтыстам мастак быў выдатным, маляваў хутка і падобна. Партрэты доктара Якуба Шымкевіча, аўтара вядомых прац па педыятрыі, і гравёра Готліба Тэафіля Кіслінга (каля 1825) розныя і па вобразнай задуме, і па тэхніцы выканання, аднак іх аб’ядноўвае жвавая, экспрэсіўная манера малявання, якая дазваляе дакладна выявіць індывідуальнасць асобы.

Ян Дамель. Накід жыхароў Сібіры.

У эцюдных накідах і эскізных замалёўках яскрава раскрыўся талент Дамеля-рысавальшчыка, для якога характэрны дапытлівая назіральнасць, паэтычнае зачараванне і жвавае адлюстраванне рэчаіснасці. Графічныя творы сведчаць не толькі пра добры прафесійны ўзровень адносна заходнееўрапейскіх узораў малюнка, але і пра блізкасць творчых пазіцый мастака да поглядаў вядучых прадстаўнікоў рускай акадэмічнай школы. У творах Дамеля праявіліся характэрныя рысы пануючага на пачатку XIX ст. класічнага накірунку і першыя праявы рамантызму і рэалізму ў творчасці прадстаўнікоў Віленскай мастацкай школы. Дэмакратызм трактоўкі тыпажоў розных саслоўяў, выразны псіхалагізм партрэтных вобразаў і дынамічны характар адлюстравання рытму жыцця пры віртуознай тэхніцы выканання выяў Яна Дамеля сталі значнай з’явай у развіцці беларускай станковай графікі XIX ст.

Спіс літаратуры

1. Дробов, Л. Н. Живопись Белоруссии XIX – начала XX в. / Л. Н. Дробов. – Минск, 1974. – С. 71 – 85.
2. Кацёр, М. С. Изобразительное искусство Белоруссии дооктябрьского периода / М. С. Кацёр. – Минск, 1969. – С. 136 – 137, 154.
3. Орлова, М. А. Искусство Советской Белоруссии / М. А. Орлова. – М., 1960. – С. 11 – 13.
4. Свирида, И. Сибирские рисунки Яна Дамеля / И. Свирида // Советское славяноведение. – 1968. – № 6.
5. Kraszewski, J. Pagadanki o skice / J. Kraszewski // Athenaeum. – 1844. – IV.
6. Matariewa, K. W. Tematyka Syberyjska w twórczości Damela / K. W. Matariewa. – Warszawa, 1975.
7. Suchodolska, M. Rysunki z kolekcji J. I. Kraszewskiego w Muzeum Narodowym w Warszawie / M. Suchodolska, I. Jakimowicz, J. Jaworska. – Warszawa, 1961.
8. Szemesz, A. Wspomnienia o Damelu / A. Szemesz // Athenaeum. – 1842. – T. 2.

Галіна ГОРАВА

РАСЛІННАСЦЬ І ПРАХАЛОДА

СЕМАНТЫКА ЗЯЛЁНАГА КОЛЕРУ ТВОРАЎ БЕЛАРУСКАГА СТАНКОВАГА ЖЫВАПІСУ

Пейзажны жывапіс Беларусі багаты на зялёныя тоны і адценні, аднак у ненатурных тэматычных творах беларускіх станкавістаў ХХ ст. зялёны колер дамінуе зрэдку. Яшчэ радзей можна пабачыць тэматычную карцінку ў манахроміі зялёнага, што можна патлумачыць духоўнай пасіўнасцю гэтага колеравага тону, а таксама тэхнічнай складанасцю выбудавання каларыстычных адносінаў у сістэме зялёнага. Таму ў творах, не напісаных з прыроды, што адбіраліся ў якасці стымулюючага матэрыялу для правядзення аўтарскага эксперыментальнага даследавання па асаблівасцях колераўспрымання твораў беларускага станковага жывапісу ХХ ст., зялёны колер вылучаўся гледачамі як асноўны нячаста, напрыклад, удвая радзей за чырвоны. Зялёны колеравы тон атрымаў утрыя меней азначэнняў, чым той самы чырвоны тон. Рэспандэнты не выяўлялі да зялёнага колеру таго інтарэсу, які выклікалі ў іх астатнія асноўныя спектральныя колеры: чырвоны, сіні і жоўты.

Гэта можна патлумачыць таксама агульнымі для твораў беларускага станковага жывапісу ХХ ст. тэндэнцыямі да храматычнай “ломкі” зялёнага: да яго ўскладненняў (Уладзімір Тоўсцік. “Белы, белы дзень”, 1996), выбельвання (Алег Скавародка. “Дом Васіля”, 2004), выхалоджвання (Аляксей Марачкін. “Дарога”, 1976), зачарнення (Міхась Філіповіч. “Карагод”, 1922), што робіць харызму семантыкі зялёнага яшчэ больш расплывістай і аморфнай. Імкненне беларускіх мастакоў ускладніць зялёны колер, знайсці ў ім дадатковыя адценні не здзіўляе, бо яны ўвесь час сочаць за складанасцю і шматалічнасцю гэтага колеру ў роднай прыродзе.

У асноўнай групе гледачоў зялёны колер асацыіраваўся пераважна з колерам травы (у 6,8% выпадкаў), жыцця (5,1%), спакою (3,4%), холаду (3,4%), мяккасці (2,3%), цяжару (2,3%), лістоты (1,7%), зямлі (1,7%), гладкасці (1,7%) і тугі (1,7%). У кантрольнай групе

ўдзельнікаў эксперымента зялёны звязваўся са значэннямі: трава (10,7%), цяпло (6,7%), спакой (6,7%), зеляніна (5,3%), цяжар (4%), адраджэнне (2,4%), мора (1,2%), лес (1,2%), луг (1,2%), балота (1,2%).

Асноўнае значэнне зялёнага колеру беларускай жывапіснай палітры, безумоўна, звязанае з яго архетыпам, бо для ўсіх народаў зялёны колер заўсёды з’яўляўся колерам расліннасці. Дзякуючы таму, што дыяпазон палітры зялёнага беларускіх майстроў шырока расцягнуты, зялёны колер у іх працах выклікае асацыяцыі самага рознага характару. Уласна з травой ўстойліва звязваюцца толькі самыя яркія і насычаныя адценні зялёнага, напрыклад, сакавітыя інтэнсіўныя фоны ў працах Васіля Касцючэнкі “Белая на чырвоным” (1999) і “Прагулка” (1998). Пяшчотныя, пастэльныя адценні зялёнага колеру нагадваюць пра мяккія свежыя фарбы вясновага росквіту прыроды. Пра вясну, пах таполевой лістоты, якая распускаецца, нагадваюць белаваата-зялёныя тоны карціны “Шляхам жыцця” Пятра Сергіевіча (1934); ласкавае шапаценне лістоты, адчуванне празрыстай вясновай лясной смугі даносіць светлы бірузовы тон карціны “Пад зоркаю” Наталлі Залознай (1990). У супастаўленні з яркімі адкрытымі тонамі сіняга, чырвонага і жоўтага цёмны зялёны колер таксама здольны нагадваць пра вясну (Міхась Філіповіч. “Карагод”, 1922). Складаныя, ламаныя, няпэўныя адценні зялёнага наводзяць на адназначныя рэмінісцэнцыі з балотам. З балотам, цінаю, ліпкасцю, вязкасцю асацыіруецца асноўны тон карціны “Адзінота” Віктара Альшэўскага (1987), які распавядае пра асабістую трагедыю старой жанчыны; з туманам, водарасцямі, бруднаю вадою, вязкасцю і вільгацю – халодны зялёны каларыт карціны “Бяда” таго самага аўтара (1987), прысвечанай ахвярам чарнобыльскай трагедыі. У карціне “Мадонна Біркенау” Міхаіла Савіцкага (1978) зялёны колер, звязаны з жаночым вобразам, нагадвае пра мора і навальнічыя хмары. Зялёна-умбрыстыя адценні ўласцівыя зямлі (Уладзімір Тоўсцік. “Васілю Уладзіміравічу Быкаву прысвячаецца”, 1985), магчымыя асацыяцыі зялёнага з елкай, яблыкамі (Васіль Касцючэнка. “Спас”, 1999), з лесам (Язэп Драздовіч. “Пагоня”, 1927), з мятаю (Руслан Івашкевіч. “Кветкі

Цыкл публікацый Галіны Горавай, прысвечаных успрыманням колераў беларускага жывапісу, распачаты ў лістападаўскім нумары за 2006 г. артыкулам “Колер як фактар прыроды і культуры”. Ужо змешчаны матэрыялы “Святло і свежасць” (2007, № 1), “Энергія і цяпло” (2007, № 8), “Радасць і дабрабыт” (2007, № 12) пра семантыку белага, чырвонага і жоўтага колераў.

і марская ракавіна”, 2001), з летам (Васіль Касцючэнка. “Прагулка”).

У творах беларускага станковага жывапісу зялёны таксама з’яўляецца колерам камянёў: нефрыту (Алег Скавародка. “Дом Васіля”), малахіту (Наталля Залозная. “Пад зоркаю”), парослых імхом валуноў (Віктар Грамыка. “Чырвоныя землі Полаччыны”, 1970), а таксама акісленай бронзы (Наталля Залозная. “Пад зоркаю”), бутэччанага шкла (Аляксандр Ксяндзоў. “Выкраданне Еўропы”, 1992).

У залежнасці ад таго, з якімі з’явамі, працэсамі і рэчывамі жывой прыроды звязваецца вобраз зялёнага колеру ў карціне, мяняецца і духоўнае значэнне зялёнага. Жыццесцвярджальным сэнсам напоўнена энергічнае, ажыўленае зялёнае адценне ў “Пагоні” Язэпа Драздовіча. Тут яно з’яўляецца ўвасабленнем жыцця, росквіту, прабуджэння, адраджэння прыроды і чалавека, яго струменістая мяккасць і лёгкасць асацыіруюцца з пачуццём надзеі, будучых пераменаў. Летняе квітненне зялёнага ў карціне “Прагулка” Васіля Касцючэнка наводзіць на думкі пра спакойнасць і ўстойлівасць зямнога жыцця, матэрыяльныя карані чалавечага існавання. Пяшчотныя блакітна-зялёныя адценні, прысутныя на палатне “Льны беларускія” Віктара Грамыкі (1986), нараджаюць пазітыўны настрой: у іх ёсць зарад святла, весялосці, у гэтых мазках чуецца смех, бомканне званочкаў, спевы птушак. Изумрудны колер на яго ж карціне “Чырвоныя землі Полаччыны” агортвае атмасферай таямніцы: глядачы характарызуюць яго як зменлівы і загадкавы, у ім чуецца музычныя пералівы, якія клічуць да бясконцасці. Увогуле, па меры паглыблення зялёнага, а таксама яго пераходу ў халодную смарагдавую танальнасць, ён робіцца глыбокім, таямнічым, набывае ірэальныя адценні. Нешта падобнае, на наш погляд, адчувае чалавек, які патрапіў у гушчэчу беларускага хваёвага лесу. Такі зялёны колер у пейзажах Фердынанда Рушчыца і Альгерда Малішэўскага.

Містычныя, таямнічыя адценні халоднага зялёнага добра адчувае ў сваіх творах беларускі жывапісец Васіль Сумараў. Незвычайнасць, нервознасць, трывожнае міргаценне сіне-зялёнага прывабіла мастака пры выбары гамы для твора “Ноч, у якую расцвіў кактус” (1974); трывожнасць, несупакоенасць – для тэматычнага палатна “Па родных мясцінах” (1975), містычнасць, архаізм – для карціны “Зямля маёй маці” (1978)*.

* Паводле гутаркі з Васілём Сумаравым аўтаркі артыкула (май 2006 г.).

Галіна Валер’еўна Горава – мастак-жывапісец. Закончыла жывапіснае аддзяленне Беларускай акадэміі мастацтваў (1999) і аспірантуру пры кафедры гісторыі і культуры мастацтваў Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры і мастацтваў (2007). Старшы выкладчык кафедры мастацтваў Дзяржаўнага інстытута кіравання і сацыяльных тэхналогій БДУ.

Па амбівалентнасці сваіх духоўна-выразных значэнняў зялёны ў чымсьці падобны да чырвонага: у залежнасці ад свайго адцення, светласці, насычанасці, месца і характару выкарыстання на палатне, тэматычнай скіраванасці працы ён здольны перадаць разнастайныя нюансы семантычных станаў карціны: ад мажору апафеозу зямнога жыцця (Васіль Касцючэнка. “Белая на чырвоным”) да мінорных нотаў тугі, шчымлівага і пранізлівага неспакою (Аляксей Марачкін. “Дарога”).

Але, як ужо адзначалася, зялёны колеравы тон нашмат больш пасіўны для ўспрымання, чым чырвоны, таксама выразнае гучанне гэтага колеру нашмат болей залежыць ад адцення зялёнага, чым ад тэматычнага кантэксту твора.

У залежнасці ад таго, што і як выяўлена зялёнаю фарбаю, яна можа выклікаць разнастайныя фактурныя асацыяцыі: гладкасць (Руслан Івашкевіч. “Колеры і марская ракавіна”), матэрыяльную адчувальнасць на дотык (Міхась Філіповіч. “Карагод”), фактурнасць (Аляксей Марачкін. “Дарога”), іншыя.

Матэрыяльнасць гэтага зямнога колеру прыводзіць да таго, што глядачы найчасцей успрымаюць яго цяжкім і шчыльным. Так, цяжар зялёнага быў адзначаны глядачамі пры ўспрыманні твора “Дарога” Аляксея Марачкіна. Нягледзячы на тое, што зялёны колеравы тон сам па сабе тэмпературна нейтральны, рэспандэнты найчасцей адзначаюць яго холад (Міхаіл Савіцкі. “Мадонна Біркенау”) і прахалоду (Васіль Касцючэнка. “Прагулка”).

Зялёны чуецца як манатонны гук, арган, труба, шолах і шум лісця; у карціне “Шляхам жыцця” Пятра Сергіевіча чуецца стракатанне конікаў. Глядачы адзначалі сакавітасць зялёнага колеру ў карцінах, дзе ён асацыіруецца з маладой зялёнай расліннасцю (Наталля Залозная. “Пад зоркаю”). Зялёны колер рэдка дапамагае ўвасобіць з’явы, працэсы, рэчы і прадметы другой прыроды. Асноўнымі асацыяцыямі ў гэтай катэ-

горы і з'яўляюцца тканіна, шоўк, аксаміт, атлас і ткацтва ўвогуле.

Як ужо адзначалася, зялёны колер здольны правакаваць мажорныя, пазітыўныя душэўныя станы ў людзей: пачуцці надзеі (Аляксей Марачкін. “Дарога”), радасці (Наталля Залозная. “Пад зоркаю”). Але часцей ён выклікае нейтральныя эмоцыі: спакой, ураўнаважанасць і сузіральнасць (Пётр Карылін. “Геаметрычная кампазіцыя”, 1994), а таксама тугу, трывогу, нуду, смутак, паныласць, неспакой. З пачуццямі безвыходнасці, жалобы, настальгіі па памерлым звязваецца мінорная зялёная гама карціны “Адзінота” Віктара Альшэўскага. Зялёныя тоны карцін у рэдкіх выпадках здольныя справакаваць у глядачоў эмацыйнае адмаўленне: агіду, грэблівасць, непрыязнасць.

Акрамя свайго асноўнага архетыпа, зялёны колер мае складаную, неадназначную семантыку ў сусветнай культуры, што можна звязаць з вялікай амплітудай яго каларыстычных і семантычных мадуляцый. Нямецкі мастацтвазнаўца Ёханэс Ітэн зазначае: “Урадлівасць і здаволенасць, спакой і надзея вызначаюць семантычныя вартасці зялёнага колеру, у якім злучаюцца спазнанне і вера. Калі зіхатлівы зялёны зацямяецца шэрым колерам, то ў глядача лёгка ўзнікае пачуццё ля-

нотнай млявасці. Калі зялёны прымае жоўтыя адценні, набліжаючыся да жоўта-зялёнага колеру, то гэта стварае ўражанне юных, вясных сіл прыроды. Вясновы ранак ці ранак ранняга лета без жоўта-зялёнага колеру, без надзеі і радаснага чакання летніх пладоў цяжка ўявіць. Калі зялёны прымае сіняе адценне, то гэта прыводзіць да павелічэння яго духоўнай значнасці. Сіне-зялёны колер у супрацьвагу да зялёнага і сіняга стварае ўражанне моцнай халоднай агрэсіўнасці. Амплітуда мадуляцый зялёнага колеру надзвычай вялікая, і з дапамогаю кантраставых супастаўленняў можна дасягнуць яго самых разнастайных семантычных значэнняў”¹. Сказанае вышэй шмат у чым актуальнае для значэнняў зялёнага колеру ў беларускім станковым жывапісе ХХ ст.

Такім чынам, зялёны колер у творах беларускіх жывапісцаў – гэта колер травы і разнастайных відаў расліннасці, вясновых і летніх станаў прыроды, росквіту зямнога матэрыяльнага жыцця, а таксама ў халодных адценнях – таямнічай халоднай містычнай глыбіні; прахалоды, цяжару, шырокага дыяпазону эмацый: надзеі, супакаення, спакою і тугі.

Пераклад з рускай мовы.

¹ **Иттен, И.** Искусство цвета / И. Иттен. – М. : Д. Аронов, 2001.

Рыгор БАРАДУЛІН

ЗЯЛЁНАЯ ЦІШЫНЯ

*Учарашні дождж спадае з лісіа
Па чарзе
На ніжнія лісты.
Пад галінай схіленай схіліся –
І ад мітусні адыдзеш ты.*

*Цішыня не любіць мітусіца,
Рупіцца і цэдзіць спакваля
Ціхі змрок праз травяное сітца,
Што прайшоў праз рэшата галля.*

*Жаўранка ў яго парывах крозных
Тушыць гаспадарскі ўзлёт чмяля.
Зеляніну на нячутных кроснах
Тчэ абновай дню штодня зямля.*

*Ці абнова, ці зялёны саван
Засцілае збеглыя сляды?
А ў гняздзе жыхар
Зялёны самы –
Плача жаўтароцік без яды.*

Віктар ШНІП

* * *

*Пачынаецца лета, і ў травах зялёных
Зноў губляюцца сцэжкі на лузе*

шырокім,

*Дзе крыніца бруіцца вадою сцюдзёнай,
У якую глядзяцца сусвет і аблогі.*

*А калісьці рака на вясне затапляла
Гэты ціхі прастор, дзе раслі*

вербалозы,

І вада звар’яцела наўкол вірвала...

Я гляджу на прастор праз самотныя

слёзы,

*Бо я помню яшчэ белы ветразь і вецер,
Што мяне і сяброў прадзімаў на*

світанні.

*Разышліся сябры на задымленым свеце,
І сплылі вербалозы, загінулі ў твані.*

*Ды крыніца бруіцца вадою сцюдзёнай,
І пакуль мы ў трывозе – яна не загіне...*

*Пачынаецца лета, і ў травах зялёных
Вольна дыхаць людзям і Айчыне.*

Іна ШВЕД

ЗЯЛЁНЫ КОЛЕР У ТРАДЫЦЫЙНАЙ КАРЦІНЕ СВЕТУ БЕЛАРУСАЎ

Зялёны з'яўляецца маркіраваным колерам у традыцыйнай карціне свету беларусаў і выступае адным са значных складнікаў сістэмы колеравай сімволікі традыцыйнай культуры. Прататыпныя носьбіты прыметавага канцэпту 'зялёны' – гэта расліннасць і некаторыя хтанічныя жывёлы. Параўнаем: “Зялёны, як жаба”, “Зялёны, як зялянуха”, “Зялёны, як мурава”, “Зялёны, як рута” [5, с. 331].

Распусканне першай веснавой зеляніны ўспрымалася як падзея, якая адкрывае сезон вегетацыі, як адна з найважнейшых прымет надыходу вясны: “Дабравешчанніко святое, / Паішлі сонейка залатое, / Каб зямелька адышла / Ды вясна да нас прыйшла, / Каб распусціліся ветачкі, / Каб раскраснеліся кветачкі, / Каб лугі зазелянеліся” [3, с. 150]. Калі лісце на дрэвах з'яўляецца пасля прылёту зязюлі, то, паводле народных прыкмет, гэта прадвясчае бяду. Калі ж зязюля пачынае кукаваць “на зялёны лес” – да ўраджаю злакаў. На Магілёўшчыне забаранялася пачынаць спяваць вяснянкі “на голы лес”, г. зн. пакуль не разгорнецца лістота на дрэвах. У вяснянках з'яўленне новай зеляніны малюецца як вынік сезоннага “адмыкання зямлі”, якая выпускае з сябе *травіцу, расіцу, на лясочак лісточак* [12, с. 311]: “Юр'ева маці / Па гары хадзіла, / Ключыкі насіла, / Зямлю адмыкала, / Траву выпускала, / На травіцу – расіцу...” [3, с. 164]. Матыў “выхаду з-пад зямлі” вызначае некаторыя хтанічныя прыметы зеляніны, яе сувязь з іншасветам, продкамі, персанажамі нячыстай сілы (зялёныя валасы ў лесавіка, русалкі, водніка; зялёнага колеру нячысцік, воднік; вочы зялёнага колеру маюць лесавік, русалкі, воднікі) [11, с. 306].

У песенных тэкстах семантычна важным выступае падкрэсліванне зялёнасці дрэва ці яго частак: “Закаціся, сонейка, / За зялёнае дрэва” [1, с. 306]; “Зялён явар, зялёны!” [2, с. 81, 91 і інш.]. Пры гэтым пастаянны эпітэт *зялёны*, з'яўляючыся часам лішнім (напрыклад: “У гародзе зялёная ветачка зялёна...” [6, с. 218]), валодае стойкай пазітыўнай, жыццесцвярдзальнай се-

мантыкай і, верагодна, успрымаецца больш не як колер, а як стан дрэў: “Пахавала сына ў зялёным садочку, / Маладу нявестку – ў балоце з краёчку” [1, с. 455]. Параўнаем апазіцыю *зялёны / сухі* (= *жывы / мёртвы*), а таксама сувязь зелянення і гарэння: “А ў бару, бару ель гарэла, / Божа мой! / Не так гарэла, як зелянела. / А там дзевачкі краскі збіралі...” [9, с. 307]. Інфармацыйную перанасычанасць, якая назіраецца пры спалучэнні аб'екта і яго прыметы (“дрэва”+“зялёны”), можна разглядаць як рэалізацыю прынцыпу ўзмацнення сэнсу. І дрэва, і “зялёнасць” паасобку могуць выяўляць тую самую семантыку жыцця, а таксама зменлівасці, пераходнасці, што звязана з сезоннай зменлівасцю вегетацыі. Так, у беларускіх замовах (як і ў замовах іншых славянскіх традыцый) зялёны колер маюць месцы, куды высылаюцца хваробы: “Высылаю, высыляю на зялёныя лугі...” [8, с. 201]. У сувязі са сказаным паказальны беларускі праклён: “Каб табе на зелле!” [5, с. 212]. У замовах, паводле Л. Радэнкавіча, зялёнае разглядаецца ў найбольш шырокім сэнсе як атрыбут прыроды і адкрытай прасторы, у якой знаходзіцца і валадарыць нячыстая сіла. Таму такая прастора ўяўляе патэнцыяльную небяспеку для чалавека. У вузкім сэнсе зялёны колер звязаны з той часткай прасторы, куды выганяецца нячыстая сіла ці дзе адбываюцца нейкія міфічныя падзеі, якія выклікаюць змяненне стану рэчаў (аддзяленне нячыстай сілы ад чалавека). Эпітэт *зялёны* ў замовах таксама вызначае месца, па якім праходзіў Хрыстос [13, с. 137 – 138].

Значную ролю адыгрывае зеляніна ў паваротных моманты года, адзначаныя ў беларускім (шырэй – славянскім) календары шэсцямі пераапранутых, а таксама на пэўных этапах абрадаў жыццёвага цыклу. Пры яе дапамозе рэалізуецца апатрапейна-прадукавальная семантыка абраду. Зеляніна з'яўляецца асноўным упрыгожаннем галоўнага персанажа і ўдзельнікаў святочных шэсцяў, цэнтральным аб'ектам рытуалізаваных дзей на Юр'я, Вербніцу, Сёмуху (Зелянец), Івана Купалу, Спаса і інш. Формы рытуальнага выкарыстання свежай зеляніны (травы, галін, кветак, лісця, букетаў) у вясенне-летніх каляндарных абрадах – гэта збор траў і нарыхтоўка раслін для рытуальных, магічных і лекавых мэт; біццё зялёнай галінай сямейнікаў і свойскай жывёлы як сродак супраць хвароб і для надання бадзёрасці;

Летась Іна Швед надрукавала ў “Родным слове” шэраг артыкулаў, прысвечаных ролі розных колераў у народнай свядомасці: “Белы колер у вераваннях і абрадавай практыцы беларусаў” (№ 3), “Гарыць агнём золата: Чырвоны колер у беларускай міфапаэтычнай карціне свету” (№ 9), “Жоўты колер у вераваннях і абрадавых практыках беларусаў: Агульнаславянскі кантэкст” (№ 12).

упрыгожанне зелянінай двароў і пабудоў; варожбы [12, с. 309]. У рытуальна-магічнай практыцы зеляніна выкарыстоўваецца як сродак, які нейтралізуе, адганяе зло (хваробы, сурокі, нячыстую сілу, стыхійныя бедствы, дзікіх зьяроў, шкоднікаў) і валодае жыццёвай, прадукавальнай сілай. Зеляніна прысутнічае на вяселлі (матэрыял для вяскоў, упрыгожання вясельнікаў, каравае, вясельнага дрэўца, памяшкання). У варожбах вызначальнымі прыметамі (асэнсаванымі як станоўчы прагноз) лічыліся своечасовае з'яўленне лістоты на загадзя зрэзаных і пастаўленых у ваду галінах, роўнае сплаўненне пучкоў зеляніны і вяскоў па вадзе, захаванасць свежасці раслін [12, с. 310].

Члены апазіцыі *зьялены* / *сухі* адпаведна накладваюцца на апазіцыю жыццё / смерць. Так, жыхарка вёскі Ляплёўка Брэсцкага р-на расказвае пра сваю сястру, якая пражыла палову веку (сорак два гады): перад смерцю сястра пабачыла ў сне, што яна праходзіць палову *зьяленага* саду і трапляе ў сухі сад. Між тым як *зьяленыя*, так і сухія расліны (саломы) міфалагічна асацыіруюцца з памерлымі. *Зьяленая* галіна ўвасабляе памерлага сваяка ці яго душу. Сухая і *зьяленая* расліннасць у сімвалічных кантэкстах могуць выступаць разам. У такіх выпадках звычайна *зьяленае* дрэва функцыянуе як медыятар – адпраўшчык на той свет міфалагічных істот. У пахавальна-памінальных абрадах *зьялены* з'яўляецца колерам таго свету. Яйкі *зьяленага* колеру вядомыя як памінальная ежа ва ўсходніх славян і балгар. На Палессі на Вялікдзень фарбавалі яйкі ў *зьялены* колер, калі на працягу года памёр хтосьці з сямейнікаў [11, с. 306].

У паэтычных творах *зьялены* можа асацыіравацца з багаццем, прыгажосцю, высокім сацыяльным статусам (“...*Дасць табе пан вараного каня, / Святы вечар добрым людзям. / А царэўначка – зьялены жупан, / Святы вечар добрым людзям. / Будзе Ванечка маладзенькі пан...*” [4, с. 77]), а таксама весялосцю (“...*Ды чаму ж ты, яліначка, / Не зьялена, / Не зьялена? / – Ды як жа мне, яліначцы, / Зьяленай быць, / Зьяленай быць? / Пада мной два купчыкі / Начавалі, / Начавалі, / Яны ж маё карэнейка / Вытапталі... / Ды чаму ж ты, дзяўчыначка, / Не вясёла, / Не вясёла? / – Ды як жа мне, маладзенькай, / Вясёлай быць, / Вясёлай быць? / Калі ў мяне два малойцы начавалі, / Начавалі, / Яны ж мае падушчкі / Вытаўкалі...*” [3, с. 311 – 312]).

Зьялены з'яўляецца кампанентам шэрагу сучасных фразеалагізмаў – напрыклад, *зьяленая вуліца*, які стаў гістарызмам і ўжываецца са значэннем ‘строй салдат са шпіцрутэнамі’ толькі ў тэкстах і вуснай мове, калі гаворка ідзе пра з'явы мінулага. У царскай Расіі было такое пакаранне: абвінавачанага праводзілі праз строй салдат, кожны з якіх павінен быў выцяць асуджанага па голай

спіне шпіцрутэнам – двухметровай гнуткай палкай. Праход паміж дзвюма шарэнгамі ўяўляўся як “вуліца”, а “зьяленай” яна называлася таму, што ў руках салдат былі звычайна зьяленыя, з ланяку, пруты. Гэты фразеалагізм мае і другое значэнне – ‘свабодны шлях, без перашкод і затрымак’. Паходзіць з прафесійнай мовы чыгуначнікаў: калі трэба тэрмінова даставіць па чыгунцы важны груз, то цягніку на працягу ўсяго яго руху адкрываюць зьяленыя семафоры [10, с. 172].

У хрысціянстве *зьялены* колер, у адрозненне ад трансцэндэнтнага сіняга, асэнсоўваўся як больш “зямны” і абазначаў жыццё, адраджэнне, вясну, маладосць. У візантыйскім мастацтве – аддзяляў боскае (ці царскае) ад зямнога [13, с. 137]. Часам гэты колер надзяляўся негатыўнай семантыкай, абазначаў спакушэнне, каварства, а сатана ўяўляўся з зьяенымі вачыма (згадаем сучаснае: “*У бяды вочы зьяленыя*”, “*Туга зьяленая*”).

Такім чынам, утрымліваючы дзве процілеглыя тэндэнцыі – жыцця і смерці, – *зьялены* колер функцыянуе як амбівалентны сімвал. Як галоўны тон лета *зьялены* – гэта колер поўнай жыццёвых сіл расліннасці, прыроды ў яе зменлівасці, няспеласці, маладосці, які выяўляе актыўнасць, стварэнне, жыццязстойкасць, сімвалічна звязваецца з ідэяй пераходнасці. З іншага боку, асацыіруючыся з пасіўнасцю, нерухомасцю, *зьялены* сімвалізуе безжыццёвасць, чужы свет і яго прадстаўнікоў.

Спіс літаратуры

1. **Балады** : у 2 кн. / уклад. Л. М. Салавей, Т. А. Дубкова. – Мінск : Навука і тэхніка, 1977. – 1978. – Кн. 1. – 1977. – 782 с.
2. **Валачобныя песні** / склад. Г. А. Барташэвіч, Л. М. Салавей, В. І. Ялатаў. – Мінск : Навука і тэхніка, 1980. – 560 с.
3. **Веснавыя песні** / склад. Г. А. Барташэвіч, Л. М. Салавей, В. І. Ялатаў. – Мінск : Навука і тэхніка, 1979. – 607 с.
4. **Вечнае**: Фальклорна-этнаграфічная спадчына Веткаўскага раёна / Аўт. уклад. : І. Ф. Штэйнер, В. С. Новак. – Гомель : УА ГДУ імя Ф. Скарыны, 2003. – 362 с.
5. **Выслоўі** / склад. М. Я. Грынблат. – Мінск : Навука і тэхніка, 1979. – 520 с.
6. **Вяселле**. Песні : у 6 кн. / склад. Л. А. Малаш, З. Я. Мажэйка. – Мінск : Навука і тэхніка, 1980 – 1988. – Кн. 5. – Мінск, 1986. – 708 с.
7. **Замовы** / уклад. Г. А. Барташэвіч. – Мінск : Бел. навука, 2000. – 2-е выд. – 597 с.
8. **Жніўныя песні** / уклад. А. С. Ліса, В. І. Ялатава. – Мінск : Навука і тэхніка. – 816 с.
9. **Купальскія і пятроўскія песні** / уклад. А. С. Ліса, С. Т. Асташэвіч, Г. В. Таўлай. – Мінск : Навука і тэхніка, 1985. – 631 с.
10. **Лепешаў, І. Я.** Этымалагічны слоўнік фразеалагізмаў / І. Я. Лепешаў. – Мінск : БелЭн, 2004. – 448 с.
11. **Белова, О. В.** Зелены цвет / О. В. Белова // Славянские древности. Этнолингвистический словарь : в 5 т. / под общ. ред. Н. И. Толстого. – Т. 2 : Д – К. – М., 1999. – С. 305 – 306.
12. **Виноградова, Л. Н.** Зеленъ / Л. Н. Виноградова, В. В. Усачева // Славянские древности. Этнолингвистический словарь : в 5 т. / под общ. ред. Н. И. Толстого. – Т. 2 : Д – К. – М., 1999. – С. 308 – 312.
13. **Раденкович, Л.** Символика цвета в славянских заговорах / Л. Раденкович // Славянский и балканский фольклор. Реконструкция древней славянской духовной культуры: источники и методы. – М. : Наука. – С. 122 – 148.

Віктар КАРАМАЗАЎ

УРОКІ МАСТАКА

ЭСЭ*

Паўсотні гадоў мінула ад таго дня, калі мы, студэнты другога курса журфака БДУ, сядзелі ў аўдыторыі, чакалі незнаёмага нам пакуль выкладчыка спецкурса па жывапісе. Мы былі яшчэ наіўнымі хлопцамі ды дзяўчатамі, пераважна вясковымі, жывога мастака ніхто з нас не бачыў, і кожны ўяўляў сабе сустрэчу з чалавекам прыгожым і тварам, і вопраткаю, і гаворкаю, і жэстамі, і манерамі. Мастака!

І раптам у аўдыторыю ўварваўся, нібы ў чужыя дзверы, чалавек разгублены, сумятлівы, невялікага росту, у нешта шэранькае апрануты, з блішчастым ад поту тварам, зачырванелымі вушамі. Каля дзвярэй спыніўся, агледзеўся і заспяшаўся да кафедры, а з чорнага планшэта, які ён прыціскаў да бока, следам на падлогу сыпаліся белыя аркушы паперы. У акне адчынілася фортка, шугануў вецер, паперы закружылі па аўдыторыі, усе кінуліся іх лавіць, збіраць, узняўся вэрхал, рогат. Нарэшце, сабраўшы паперы з замалёўкамі ды занатоўкамі, чалавек спыніўся за кафедрай, спрабаваў штосьці сказаць, махаў рукамі – яго мала хто чуў і слухаў. Але ўсе рассядаліся па сваіх месцах, і ён, злавіўшы цішэйшую хвіліну, загаварыў, чырваняючы яшчэ мацней, як дзіця:

– Я мастак. Мікола Лукіч Тарасікаў. Я буду чытаць вам курс беларускага жывапісу.

Гамонка не суціхалася, і ён стараўся ўсіх перакрычаць:

– Вы мастакамі не будзеце. І пісаць пра мастакоў не будзеце. Пра іх мала хто піша. Каму гэта цікава – прыходзьце, каму не цікава – можаце не прыходзіць. Залікі я ўсім пастаўлю...

Гадоў праз дзесяць, калі Тарасікава ўжо не было сярод жывых, я ўспомніў знаёмства з ім у размове з мастаком Антонам Бархатковым. Той глянуў на мяне строгім вокам і сказаў:

– А быў выдатны мастак. Талент ад Бога. І сумленне ад Бога. Нябесны чалавек. Цікавы. Яго стараліся замаўчаць. Хто? А тыя, што былі ў мастацтве пры ўладзе.

Мне тады зрабілася сорамна не гэтак перад Бархатковым, як перад сабою, што ў тым студэнцкім рысталішчы і я некалі не зразумеў мастака. Пачаў шукаць яго работы, але знайсці іх было цяжка. Ні альбомаў, ні выстаў. Прыйшоў у Мастацкі музей.

Партрэт акадэміка М. М. Нікольскага, напісаны алеем яшчэ да вайны, у 1940 годзе, вісеў у акружэнні карцін вядомых майстроў пэндзля, насупраць цудоўных работ Рэпіна, але глядзеўся выдатна, нічым не саступаючы класікам. Ён прывабляў да сябе жывапісным вобразам вучонага, даследчыка старажытных усходніх культур, псіхалагізмам, інтэлектам, спакойнай духоўнай веліччу, сціплай абаяльнасцю. Акадэмік сядзеў за пісьмовым сталом, штосьці чытаў, выпісваў, думаў. Тады мне ўспомнілася вядомая карціна вялікага рускага мастака-рэаліста Мікалая Ге, на якой за пісьмовым сталом працаваў Леў Талстой, і партрэт Тарасікава, кампазіцыйна блізкі да партрэта Ге, дыхнуў на мяне большай натуральнасцю, жыццёвай праўдай і духоўнасцю, цеплынёю. Граф Леў Талстой быў, як вядома, і мужыком. Ге гэта ў партрэце ўлічыў, але ж Нікольскі ў Тарасікава і тут не прайграваў, яго аблічча было не менш зямным, ад працы і духоўнай моцы селяніна. І выяўлялася яшчэ адна цудоўная якасць работы Тарасікава. Нікольскі на партрэце быў мастаком убачаны як бы ў імгненне, калі, працуючы, ледзь адхіліўся ад стала і разам з выцягнутай на стала рукою, з адкрытым тварам пашыраў перад сабою прастору, даваў рух думцы. Псіхалагічная дакладнасць малюнка і кампазіцыі, тонкае адчуванне гармоніі ўсіх кампанентаў вобраза ў спалучэнні з каларытам, стрыманым і разам з тым насычаным адценнямі, паўтанамі, стваралі і просты і праўдзiва ўзвышаны вобраз мысляра. Адчуць яго красу мог, безумоўна, толькі той мастак, які быў сам на гэтай інтэлектуальнай і духоўнай вышыні.

Тут зноў мне прыгадаўся мастак у студэнцкай аўдыторыі. Што агульнага было паміж тым, разгубленым, і гэтым – упэўненым у сабе і смелым, дзёрзкім аўтарам партрэта?

Прыгадваецца, ужо цяпер, успамін яго сястры Антаніны: “Коля з маленства быў вельмі сціплы, сарамлівы, ранімы”.

Пра тое казаў і Бархаткоў: “Аднойчы я пахваліў яго работы. Ён захваляваўся. Вельмі сціплы быў чалавек”.

Але ж пра Тарасікава казалі і кажуць таксама процілеглае?

Усе знямелі, калі ён выставіў свой, напісаны ў маладыя гады, аўтапартрэт з неверагодна дзёрзкім подпісам: “Я і сацыялізм”.

* Пачатак эсэ змешчаны на чацвёртай старонцы вокладкі часопіса.

Скульптар Андрэй Бембель успамінаў: “Убачыўшы яго годную натхнёную постаць з бляскам у вачах, накіраваных у будучыню, здавалася, што перад табою жывы правобраз мудраца, вядомы па візантыйскіх фрэсках”.

Мастакі і цяпер успамінаюць, як ён, бывала, на кожным іх з’ездзе, сходзе падымаўся да трыбуны, кідваў у залу: “Я вам скажу прама...” – і пачынаў гораца адстойваць таленавітыя творы, сумленных мастакоў, высокія маральныя прынцыпы, усё ў жывапісе новае, маладое, смелае, не баючыся сказаць самую бескампрамісную праўду ў вочы любому аўтарытэту і начальніку.

Цікавы па тэмпераменце ліст ад Тарасікава захоўваўся ў Бембеля: “Мілы, Андрэй! Перамога ў вайне – гэта творчасць. Для мастака – гэта жыццё. Я збудзіўся па жывапісе, малюнку – вяртанне ў мастацтва для мяне вялікая радасць. Гэтыя чорныя ... гады ўсё вынішчылі, але мастак жывы. Ён, як вясновае рака, прарвецца буйна, страсна, прыгожа. Дзе пісаць? Дзе матэрыял, фарбы? Дзе жыць? Гол як сакол. Усё згарэла. Мінск – руіны. Але я вельмі цяроплівы і барацьбу давяду да канца карцінай. Чакаю... свабоды, творчай свабоды. Мой дэвіз у жыцці – мастацтва. Толькі яно вечнае і вернае”.

Ліст напісаны 9 чэрвеня 1945 года, праз месяц з Дня Перамогі, калі мастак яшчэ не зняў з сябе армейскі шынель. Ён яшчэ доўга будзе насіць яго, нават калі сябры апрануцца ў цывільнае.

Складаны характар, тэмперамент мастака можна зразумець толькі ў звязку з яго жыццёвым лёсам.

Бацька Міколы Тарасікава працаваў рабочым чыгуначных майстэрняў у Гомелі, выдатна выразаў балты для ўкладкі на шпалах сталёвых рэек і разам з тым быў прафесійным рэвалюцыянерам. Быў высланы ў Сібір на катаргу. Адбыўшы пяць гадоў у турмах Краснаярска, ажаніўся. Жыў і працаваў у рэвалюцыйным падполлі то ў Омску, то ў Краснаярску. Адтуль з сям’ёю пераехаў у Петраград, дзе браў самы актыўны ўдзел у захопе ўлады бальшавікамі. І зноў – Омск, адтуль – вяртанне ў родны Гомель. У сям’і ўжо было шасцёра дзяцей, старэйшы з іх – Мікола. Пакуль бацькі былі на працы, ён выходваў і карміў меншых. Сам часта заставаўся галодны. Але без фарбаў і алоўкаў ужо дня пражыць не мог. Вучыўся ў школе, дома даглядаў малодшых братоў і сяцёр і хадзіў у студыю выяўленчага мастацтва.

Яго першым настаўнікам па мастацтве ў Сібіры быў паліткатаржанін Штрэмберг, другім, у Гомелі, – кіраўнік студыі Сяргей Каўроўскі. У архівах Тарасікава засталіся цяжкія для прачытання старонкі пра любімага настаўніка. Адтуль: “Тры гады я вучыўся ў Каўроўскага. Адчуў, як

вырас. Паверыў у сябе, у тое, што ад прыроды я мастак”.

Школа Каўроўскага – на ўсё жыццё.

«Аднойчы я прынёс Каўроўскаму сваіх малюнкаў сотні дзве. Уважліва, прыдзірліва пераглядаў іх Сяргей Аляксандравіч. Мне было вельмі цікава сачыць за яго настроем. Гэтак я правяраў сябе пазней пры сустрэчах з Фаворскім, Паўлінавым, Пятровым-Водкіным, Істоміным, Лебедзевым, Тырсам, Фалькам, Дрэвіным. Усё перагледзеўшы, ён падняўся з крэсла і кажа: “Вы мастак. Са сваёй тэхнікай, індывідуальнасцю, тэмпераментам. Добры мастак, самастойны. Я вамі задаволены. Таленавіты, але вельмі ціхі. Па натуре. А час бурны, цяжкі для мастацтва. Нас з вамі чакае вялікае змаганне за перамогу над пошласцю, ілжывасцю ў мастацтве. Змагацца трэба пэндзлем і словам. Бярыце прыклад з Маякоўскага”.

Каўроўскі ездзіў у Маскву, сустракаўся з Маякоўскім. Яны сябравалі. Вяртаўся баявы, натхнёны. Вы ўсе, казаў вучням, павінны быць “левымі”. Я выпісваў часопіс “ЛЕФ”^{*}».

Змаганняў Тарасікава хапала і пасля вайны.

Калі ў мастацтве краіны пачыналі шукаць і бэсціць касмапалітаў, іх шукалі і ў Беларусі. І знаходзілі. Каго? Тарасікава.

Калі былі патрэбныя, каб адкрыць новы фронт, фармалісты, нігілісты, мадэрністы, іх таксама знаходзілі. Каго? Тарасікава. Што быў ціхі? Ці таму, што быў, як сам казаў, цяроплівы? Ён мог пакутаваць за ўсіх, але не выглядаў пакутнікам. Галаву трымаў высока.

У яго доўга не было кватэры, не было майстэрні, не было прыстойнай вопраткі, абутку, харчу, яго карціны не куплялі, не выстаўлялі, яны, як і яго малюнкi, гінулі ў полімі то рэвалюцыі, то вайны, ён імі расплочваўся з людзьмі за дабрыню, за хлеб, за сяброўства, але толькі ён мог сказаць аднойчы:

– Я шчаслівы, як мая эпоха.

Хоць добра ведаў, якая гэта трагічная эпоха.

Адкуль жа карані трывушчасці? Адкуль і таленту? Ад прыроды? Ад апантанага рэвалюцыйнай бацькі? Ад першага настаўніка – катаржнага мастака Штрэмберга? Ад палымянага, гучнага, як звон, Каўроўскага? Ці ад самой эпохі?

Антаніна Лукінічна, сястра мастака, успамінае:

^{*} “ЛЕФ” – часопіс, які выдаваўся ў Маскве літаратурна-мастацкім аб’яднаннем “Левы фронт мастацтваў” (1922 – 1929). У яго склад уваходзілі паэты У. Маякоўскі (кіраўнік), М. Асееў, Б. Пастарнак і інш., мастакі А. Родчанка, В. Сцяпанав і інш. Аб’яднанне арыентавалася на “жыццёбудаўнічае” мастацтва, максімальна набліжанае да рацыянальна арганізаванай духоўнай “вытворчасці” і урбаністычнай культуры, і не прымала мастацкую выдумку, часам адмаўляючы традыцыйныя віды і жанры мастацтва. – *Заўвага рэд.*

“У Колі быў цудоўны голас, і ён любіў спяваць, але саромеўся, калі хто-небудзь слухаў, як ён спявае. Адночы мы з сям’ёю адпачывалі на Пралетарскім лузе, у Гомелі на Сажы, дзе пляж, лес, рака. Купаліся, каталіся на лодцы, загаралі. Раптам Коля ўскочыў на пень і заспяваў арыю з оперы, потым другую. Глядзеў на Сож, бачыў толькі яго, сонечны, прыгожы, людзей не заўважаў, а тыя на яго голас падыходзілі бліжэй – з лугу, з лесу. Ён радаваўся дню, сонцу, прыродзе. Заспяваў шалёпінскае: “Блоха, ха-ха!..” І тут усе навокал яго запляскалі ў далоні. Ён спахапіўся і – у Сож. Нырнуў, паплыў. Мы спалохаліся, ведаючы, што сюды, дзе людзі, ён ужо не вернецца. Ускочылі ў лодку і паплылі за ім. Нагналі, узялі ў лодку, і ўжо там, далёка ад чужых людзей, ён, стоячы ў лодцы, спяваў.

Як цудоўна! Ён хоць і быў сарамлівы, але, калі глыбока адчуваў красу, радасць, святло, пачынаў жыць нечым глыбока сваім, мастацтвам, і тады на ўсё іншае забываў, рабіўся захоплены, смелы, рашучы. У любых умовах ён жыў мастацтвам”.

Яшчэ на адным аркушы паперы ён пакінуў запіс:

“З маленства ўва мне жыло пачуццё агіды да копіі, асабліва вядомых карцін. Сам я не капіраваў. Прызнаваў толькі сваё ўласнае, аўтарскае, арыгінальнае. Гідзіўся ілжывага, салодзенькага, блакітненькага з ружовенькім. Любіў строгае, праўдзівае, самабытнае”.

Адну са сваіх аўтабіяграфій ён нечакана, магчыма, і для сябе самога, пачаў радком:

“Гарачы, тэмпераментны, праўдзівы...”

І тут, як і заўсёды, ён быў – Мастак.

КАЛЯНДАР ПАМЯТНЫХ ДАТАЎ І ЮБІЛЕЙНЫХ ДЗЁН на 2008 г.

ЖНІВЕНЬ

1 жніўня – 85 гадоў з дня нараджэння Міколы Грынчыка (1923 – 1999), літаратуразнаўцы і крытыка, заслужанага дзеяча навукі Беларусі

4 жніўня – 170 гадоў з дня нараджэння Юзафа Беркмана (1838 – 1919), жывапісца

5 жніўня – 75 гадоў з дня нараджэння Паўла Цомпеля (1933 – 1997), скульптара

6 жніўня – 105 гадоў з дня нараджэння Барыса Платонава (1903 – 1967), акцёра, педагога, народнага артыста Беларусі, народнага артыста СССР

70 гадоў – з дня нараджэння Ігара Лучанка, кампазітара, народнага артыста Беларусі, народнага артыста СССР

8 жніўня – 75 гадоў з дня нараджэння Ларысы Гусевай, літаратуразнаўцы і крытыка

9 жніўня – 115 гадоў з дня нараджэння Васіля Мацўльскага (1893 – 1973), літаратуразнаўцы

70 гадоў з дня нараджэння Алы (Альбіны) Сямёнавай, крытыка, празаіка

10 жніўня – 130 гадоў з дня нараджэння Еўсцігнея Міровіча (сапр. Дунаеў; 1878 – 1952), рэжысёра, драматурга, педагога, аднаго са стваральнікаў беларускага савецкага тэатра, народнага артыста Беларусі

12 жніўня – 115 гадоў з дня нараджэння Аляксандра Ружанцова (псеўд. Ал. Ружанец-Ружанцаў; 1893 – 1966), беларуска-, літоўска-, англійскамоўнага паэта, перакладчыка, мастака, гісторыка, бібліяграфа. Жыў у ЗША

110 гадоў з дня нараджэння Сендэра (Аляксандра) Палееса (1898 – 1964), мастацтвазнаўцы

13 жніўня – 95 гадоў з дня нараджэння Анатоля Багатырова (1913 – 2003), кампазітара, педагога, народнага артыста Беларусі

15 жніўня – 90 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Кульваноўскага (1918 – 2003), мастака тэатра, графіка і жывапісца

16 жніўня – 100 гадоў з дня нараджэння Таццяны Разінай (1908 – 1992), мастака тэатра, жывапісца

80 гадоў з дня нараджэння Аляксея Бяляева (1928 – 1990?), акцёра, рэжысёра, заслужанага работніка культуры Беларусі

80 гадоў з дня нараджэння Браніслава Спрыначана, рускамоўнага паэта, перакладчыка

75 гадоў з дня нараджэння Віталія Чацверыкова (1933 – 1983), кінарэжысёра, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі, народнага артыста Беларусі

17 жніўня – 80 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Мацвееўкі, паэта

18 жніўня – 70 гадоў з дня нараджэння Юрыя Любімава, мастака дэкаратыўна-ўжыткавага мастацтва

21 жніўня – 70 гадоў з дня нараджэння Станіслава Ларчанкі (1938 – 2003), скульптара

24 жніўня – 80 гадоў з дня нараджэння Янкі Раманоўскага (1928 – 1974), графіка

25 жніўня – 70 гадоў з дня нараджэння Генадзя Грака, графіка

27 жніўня – 80 гадоў з дня нараджэння Сяргея Вакара (1928 – 1998), скульптара, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі

28 жніўня – 120 гадоў з дня нараджэння Анатоля Багдановіча (1888 – 1969), беларускага і рускага мовазнаўцы

120 гадоў з дня нараджэння Георгія Пятрова (1888 – 1960), піяніста, хормайстра, дырыжора і педагога, заслужанага артыста Казахстана, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі

90 гадоў з дня нараджэння Міхася Пянкрата (1918 – 2001), паэта, празаіка

29 жніўня – 85 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Казбурука, літаратуразнаўцы, крытыка

30 жніўня – 90 гадоў з дня нараджэння Алеся Макарэвіча (1918 – 1967), літаратуразнаўцы і крытыка

80 гадоў з дня нараджэння Ірыны Клімашэўскай, празаіка

31 жніўня – 60 гадоў з дня нараджэння Васіля Шырко, празаіка, публіцыста, паэта

Паводле картатэкі БДАМЛМ.

ДОМ – ГЭТА СУСВЕТ

Ва ўсіх старажытных народаў існавалі ўяўленні, заснаваныя на паняцці “цэнтра”. Гэта магла быць свяшчэнная гара, Сусветнае дрэва, якое злучала тры касмічныя зоны – неба, зямлю і падзем’е. Потым – храм, царскі палац, сталіца краіны і г. д. Стварэнне чалавека, паводле рэлігійных уяўленняў, таксама адбывалася ў цэнтры Сусвету, напрыклад, у раі. Гэта – у плане макракасмічным. У плане мікракасмічным – любое чалавечае жыллё таксама праецыруецца на цэнтр Сусвету. Наогул старажытны чалавек адчуваў сябе непасрэдна звязаным з прыродай, з космасам і яго рытмамі.

Калі ў чалавека з’явілася жыллё, дом, то з’явіўся і універсальны пункт адліку ў сусветнай прасторы. Чалавек свядома імкнуўся абараніць сябе і сваіх дзяцей ад варожых стыхій, драпежных звяроў, злых духаў і г. д. Асвоеная ім прастора, агароджаная, закрытая ад іншай, чужой, варожай, давала такую магчымасць.

Нашы продкі заўсёды імкнуліся жыць у гармоніі са светам, таму тое месца, дзе чалавек жыў, еў, піў, спаў, нараджаў і гадаваў дзяцей, выконваў важныя абрады, рытуалы, набывала каласальнае значэнне. Ва ўсіх народаў свету ёсць уяўленні аб правільным размяшчэнні жылля ў прыродным кантэксце, што гарантуе шчаслівае, доўгае, бесклапотнае жыццё чалавеку, яго роду, яго сям’і.

Вельмі важным быў выбар часу і месца пабудовы дома, а таксама выбар будаўнічага матэрыялу. І беларусы, і рускія заўсёды лічылі самым спрыяльным часам для пачатку будаўніцтва вясну. Пачынаць любую справу, а тым больш такую важную, раяць заўсёды з аўторка або чацвярга. Ні ў якім выпадку не з панядзелка! Панядзелак лічыцца вельмі цяжкім днём, таму не рэкамендуецца і “новае жыццё” пачынаць з панядзелка: ні на дыету садзіцца, ні рамонт пачынаць, ні новую хату будаваць. Серада і пятніца – жаночыя дні. У гэтыя дні жанчынам не пажадана займацца цяжкімі хатнімі або гаспадарчымі справамі, лепш прысвяціць час сваёй прыгажосці і здароўю. У суботу добра заняцца навядзеннем парадку ў доме. Нядзеля прысвячаецца Богу, прыгажосці, радасці жыцця.

Будаўніцтва дома нельга пачынаць апоўдні. Наогул, поўдзень (12.00) і поўнач (24.00) – сакральны час. У гэты час лепш нічога не рабіць і тым больш не пачынаць новую справу. Трэба перачакаць хаця б 1-3 хвіліны. А новы дом лепш за ўсё закладваць на світанні (як і пачынаць самыя важныя справы).

Месца для будаўніцтва жылля нашы продкі заўсёды вызначалі зыходзячы не толькі з практычнай, але і з сімвалічнай, рытуальнай неабходнасці. Час-

та ў гэтым дапамагалі жывёлы. Людзі назіралі за тым, куды любіла класціся свойская жывёла, дзе любіла адпачываць [карова, авечка, конь, толькі не кошка(!), якая, наадварот, паказвае перакрываючыя энергетычных каналаў], – гэта месца лічылася спрыяльным. Дапамагалі ў выбары месца і розныя магічныя рытуалы. Напрыклад, па кутах будучага дома насыпалі жменьмі зерне і, калі раніцай яно заставалася непарушным, тады лічылі, што месца падыходзіць для новай хаты. Часам пакідалі на гэтым месцы воўну, якая павінна была стаць вільготнай, крэйду, на якую павінны былі сабрацца мурашкі (яны паказвалі, што будзе ў людзей тут багацце, урадлівая зямля і г. д.); расцілалі кавалак палатна, якое за ноч павінна было стаць вільготным, але пры гэтым застацца чыстым; ставілі кадку з вадой і раніцай глядзелі, каб вада не памутнела. Жыллё не будавалі на месцы, дзе раней былі могілкі, дзе адбылося забойства, смерць ад родаў, дзе хто-небудзь параніўся вострым прадметам, дзе было спалена маланкай дрэва або хата, дзе раней знаходзілася лазня, дарога, скрыжаванне дарог. Карацей кажучы, абмежаванняў было вельмі многа. Добрым для будаўніцтва лічылася месца каля ракі ці возера, а сам дом імкнуліся паставіць “на ўзыход сонца”. Раней нашыя продкі лічылі найлепшым будаўнічым матэрыялам дрэва, якое здольна захоўваць касмічную і сонечную энергію, цяпло і паветра, а таксама забірае хваробы і адмоўную энергію.

Не выкарыстоўвалі для будаўніцтва дрэвы, якія раслі на могілках, на перакрываючым дарог, на месцы старых дарог, на месцы былой царквы, капліцы, каля самай дрыгвы, не секлі свяшчэнныя дрэвы ці дрэвы, з якімі былі звязаны розныя павер’і, паданні, старыя ці праклятыя дрэвы, дрэвы з рознымі ананіямі, з дуплом, дрэвы, на якіх збудаваў сваё гняздо бусел і інш. Часцей за ўсё ў будаўніцтве выкарыстоўвалі маладыя здаровыя дрэвы, што растуць усярэдзіне леса.

Доўгі час у розных народаў свету існавалі так званыя “будаўнічыя ахвяры”. У славян прыносіліся часцей за ўсё бяскроўныя ахвяры – грошы, зерне, воўна і інш. Нашы бабулі раяць перад пабудовай новага дома ахвяраваць грошы ў царкве, дапамагаць хворым, сіротам, бяздомным жывёлам і г. д., тады шчасце і здароўе на доўга паселяцца ў вашым жылле.

Важна заўсёды мець добрыя адносіны з тымі, хто будзе будаваць дом (або рабіць рамонт дома ці кватэры). Нашы продкі прыпісвалі цеслярам магічныя здольнасці. Пакрыўджаныя, або незадаволеныя разлікам будаўнікі могуць праклясці ваш дом, “замураваць” у сцяне хваробы і няшчас-

ці. Лепш за ўсё запрасіць святара асвяціць і месца будаўніцтва, і новы, ужо пабудаваны дом (ці кватэру). Па павер'ях, той, хто першым уваходзіць у новы дом, асвойвае яго за кошт свайго жыцця, таму з усіх членаў сям'і першым заходзіў самы стары чалавек (лічыцца, што гэта павінен быць мужчына). Існаваў звычай запускаяць у хату першымі пёўня і ката (толькі не чорных), бо певень – гэта птушка, якая сваім крыкам адганяе злыя сілы, а кот (ці кошка) наогул злучае той і гэты свет. Па народных уяўленнях, дом трэба абжываць сем сутак. У першую ноч там павінен начаваць певень, у другую – кот, у трэцюю – парася, у чацвёртую – свіння, у пятую – карова, у шостую – конь, у сёмую – старэйшы член сям'і са свечкай, асвечанай у царкве, са святой вадой і свежым хлебам.

У некаторых рэгіёнах Беларусі праз парог новай хаты кідалі клубок нітак і, трымаючыся за нітку, члены сям'і ўваходзілі ў хату па старшынстве. Поўнасьцю абжытым і асвоеным дом лічыцца тады, калі ў ім адбываліся (хаця б адзін з іх) абрады жыццёвага цыклу – радзіны, вяселле, пахаванне. Першы памерлы з сям'і станавіўся ў хаце дамавіком, а да гэтага ім быў першы памерлы з членаў гэтага роду. Каб запрасіць дамавіка ў новы дом, трэба прапанаваць яму сані (лапаць або стаптаны бот), пачаставаць хлебам з соллю і горкай гарэлкай, а ў новым доме – свежым хлебам. Лічыцца, што дамавік жыве пад печку, сочыць за парадкам у сям'і і дапамагае толькі тым, хто дбае пра гаспадарку, трымае дом у чысціні, не лаецца, не сварыцца, а жыве ў ладзе, у добрай згодзе. А неахайных гаспадароў і тых, хто сварыцца, можа пакараць – прыдушыць ноччу падушкай (праўда, не да смерці, а толькі ў выхаваўчых мэтах) і не будзе папярэдзваць пра няшчасці. Па павер'ях нашых продкаў, плача і квочча дамавік, грывіць посудам – да непрыемных здарэнняў, скача і смяецца – да добрых падзей. Дамавікам пад печку кідалі грошы, частавалі пірагом ці яшчэ нечым смачным, наогул, ставіліся да іх з павагай.

Беларускі дом заўсёды выглядаў вельмі прыгожа. У хаце ўсё было чыста, вымыта, прыбрана. Прыгожыя поцілкі, тканыя дываны, вышываныя ручнікі, выплеченыя карункі, рознага кшталту вышыванкі ўпрыгожвалі жыллё нашых продкаў. Вельмі важным месцам быў і застаецца сёння парог дома. У глыбокай старажытнасці нябожчыкаў хавалі пад парогам жылля. І верылі, што душы продкаў знаходзяцца тут побач і назіраюць за жыццём жывых членаў роду. Парог – гэта мяжа паміж сваёй і чужой прасторай, унутраным і знешнім светам. Каб зло не ўваходзіла ў хату, а здароўе і дабрабыт не пакідалі яе, уваход аберагалі, напрыклад, вешалі конскую падкову над дзвярыма (пажадана, каб яна была знойдзена на скрыжаванні дарог). Ад нячыстай сілы вешалі

палын, часнок і інш. Цяпер праваслаўныя людзі ахоўваюць свой дом, прымацоўваючы над уваходам (знутры) абраз “Маці Боская Вастрабрамская” (у народзе гэты абраз называюць “ад варот паварот”). Прыкметы і павер'і, звязаныя з парогам дома, дайшлі і да нашых дзён: нельга сядзець на парозе, вітацца праз парог, перадаваць што-небудзь праз парог, уручаць падарункі на парозе, лаяцца на парозе і г. д., інакш будуць сваркі і непрыемнасці. Жаніх першы раз заносіў нявесту ў свой дом на руках, каб перанесці праз парог і тым самым абараніць яе і паказаць духам продкаў, што гэта ўжо свой, не чужы чалавек, каб яны не паставіліся да яе ваража.

Важнае значэнне маюць і вокны. Акно – вока дома, як сонца – вока неба. Адсюль вельмі часта салярная і наогул касмічная сімволіка не толькі ўпрыгожвала, але і ахоўвала аканіцы славянскіх хат. Акно – праваднік нябеснага святла, таму лічылася, што вокны павінны быць заўсёды чыстымі, упрыгожанымі вышыванымі фіранкамі. Праз брудныя вокны дрэнна праходзіць сонечнае святло, а значыць, і здароўе, і добрая энергія. Існуе шмат прыкмет і павер'яў, звязаных з вокнамі. Нельга пакідаць акно на ноч поўнасьцю расчыненым (яго можна крыху прыадчыніць), асабліва там, дзе ёсць маладыя цнатлівыя дзяўчаты, бо могуць заляцець вупыры. Нельга выліваць праз акно ваду, памыі, выкідваць смецце і розныя рэчы, нельга пляваць з акна, інакш выкінецца з хаты ўдача і дабрабыт. Дрэннай прыкметай лічыцца, калі пад вечар у расчыненае [ці разбітае, чаго не павінна быць ні ў якім выпадку(!)] акно заляціць птушка – гэта, па павер'і, пагражае хуткай смерцю каму-небудзь з сям'і, калі ж птушка заляціць раніцай, тады гэта проста да нейкай весткі. Калі чалавек пакідаў хату на ноч і куды-небудзь сыходзіў, трэба было абавязкова зачыніць усе вокны, каб у хату не трапілі ніякія злыя сілы.

У традыцыйнай славянскай хаце існавалі два галоўныя месцы, два цэнтры – гэта чырвоны кут і печ. Чырвоны кут, дзе знаходзіліся абразы, за якімі захоўваліся розныя каштоўныя рэчы (Біблія, грамнічная свечка, дакументы, грошы), увасябляў мужчынскі пачатак, боскі, хрысціянскі. Печка, у якой варылі ежу, на якой спалі, лячылі хваробы, грэліся, часам мыліся, – жаночы, язычніцкі. У чырвоным куце стаяў першы (або апошні) сноп ураджаю. Пад абразамі ў чырвоным куце знаходзіўся стол. Стол у хаце – гэта далонь Бога, як алтар у храме. Пад абразамі мог сядзець толькі сам гаспадар або галоўныя ўдзельнікі якой-небудзь урачыстасці: жаніх і нявеста на вяселлі, кум і кума на хрэсьбінах і г. д. Бліжэй да печы сядзела гаспадыня, ля акна – незаможная дачка, сын – пасярэдзіне на лаўцы. Над сталом беларусы падвешвалі саламянага павука, які паві-

нен быў забіраць усю негатыўную энергію, што магла з'явіцца ў хаце на працягу года. Пад Новы год гэтага павука спальвалі і выпляталі новага. Стол заўсёды павінен быць чыста прыбраным, засцеленым чыстым прыгожым абрусам. Нельга пакідаць на стале рэшткі ежы, нож, брудны посуд і г. д., бо гэта – наапаўненне адмоўнай энергіі ў хаце, якая вядзе да розных хвароб.

Незвычайнай рэччу лічыцца люстэрка. Нашы продкі верылі, што калі глядзіш у люстэрка, то бачыш не рэальны, а ірэальны (іншы) свет. Люстэрка – пэўная мяжа паміж тым і гэтым светам. Адсюль і прыкмета, што разбітае люстэрка нясе няшчасце, бо парушаецца гэтая мяжа. Калі ж такое здаралася, то бралі вядро з вадой (няпоўнае) і венікам змяталі ў яго аскепкі, а потым вылівалі вадку за хату (лепш наогул за вёску) і выкідалі і вядро, і венік. Лічылася, што гэта дапаможа пазбегнуць няшчасцяў. Калі ў хаце знаходзіўся нябожчык, заўсёды завешвалі люстэркі і ўсе бліскучыя прадметы, каб не захавалася яго адлюстраванне і каб потым у хаце не было прывідаў. Нельга глядзець у люстэрка апоўначы, у час навальніцы, нельга дзіця да года падносіць да люстэрка, бо яно можа спалохацца і пачаць заікацца. Беларусы лічылі грахам варажбу з люстэкам, бо нібыта адтуль жаніха дзяўчыне паказвае нячыстая сіла. [Наогул усе рэчы ў хаце ўбіраюць нашу энергію, як станоўчую, так і адмоўную. Калі вы стукнуліся аб шафу, не біце яе ў адказ і не лайце (шафа ж не вінаватая), бо ваша адмоўная энергія асядзе ў вашым доме і будзе прыносіць шкоду. Асабліва здольныя да ўспрымання энергіі драўляныя рэчы.] Усе нашы эмоцыі люстэрка і ўбірае, і аддае. Вось чаму ніколі не крытыкуйце сябе, калі глядзіцеся ў люстэрка. Ніколі не гаварыце (нават у думках!) у гэты момант, што вы сабе не падабаецеся, што вы дрэнна выглядзеце, бо менавіта так і будуць успрымаць вас людзі. Наадварот, глядзячыся ў люстэрка, хваліце сябе, любуйцеся сабой і вы хутка заўважыце, што прыгажосць ваша не старэе, а толькі прыбаўляецца. Вельмі важна і тое, дзе стаіць ложка, канапа і іншая мэбля, на якой чалавек спіць. Трэба класіфікаваць спаць галавой на ўсход. Ложка не павінен стаяць так, каб насупраць ног чалавека, які на ім спіць, адразу знаходзіліся дзверы. Па павер'ях нашых продкаў, гэта скарачае жыццё. Трэба пераставіць ложка, а калі гэта немагчыма, то кладзіцеся спаць да дзвярэй галавой або, у крайнім выпадку, заўсёды зачыняйце пакой.

Вельмі карысна ачышчаць дом, асабліва куты, белаю асвечанай у царкве свечкай. Вельмі добра, калі ў хаце ёсць асвечаныя абразы, якія размяшчаюць на пачэсным месцы, можна за шклом. Трэба добра падумаць, перш чым прынесці ў свой дом якую-небудзь рэч, прадмет. Асабліва гэта датычыцца так званых сувеніраў з розных краін све-

ту. Вы можаце набыць самі або атрымаць у падарунак, напрыклад, якую-небудзь маску, незвычайную расліну і г. д. Некаторыя з такіх прадметаў маглі выкарыстоўваць у рытуалах чорнай магіі невядомых нам культураў. Калі такая рэч паселіцца ў вашым доме, то яна можа прынесці шмат непрыемнасцяў і няшчасцяў. Калі вы атрымалі такі незвычайны падарунак, трэба параіцца са святаром, асвяціць гэты прадмет і ахвяраваць яго з добрымі пажаданнямі, напрыклад, у які-небудзь музей. А сувеніры ў розных краінах свету лепш набываць не ў малых крамах, не на кірмашы, а ў гіпермаркетах і вялікіх гандлёвых цэнтрах.

Уладкоўваючы свой дом, улічвайце ўплыў розных колераў на чалавека і яго псіхічны і фізічны стан. Напрыклад, зялёны колер прыроды аказвае заспакаляльнае, прымірэнчае ўздзеянне. Акрамя таго, зялёны лічыцца духоўным колерам. У многіх народаў свету ён звязваецца з надзеяй, вясёлым настроем, юнацтвам, маладосцю. У зялёнай зале вельмі добра адпачываць пасля напружанай працы, марыць, прымаць гасцей. Аранжавы, залацісты (не блытаць з залатым!) – гэта колер сонца – вытоку жыцця, цяпла, святла. Ён здольны дапамагчы аднавіць сілы, выклікаць прыліў жыццёвай энергіі, падмацаваць волю. Добра падысці для афармлення пакоя падлеткаў, маладых людзей, а таксама тых, хто не вельмі ўпэўнены ў сабе, у каго часта бывае дрэнны настрой, дэпрэсія. Гэты колер спрыяе людзям, якія шмат аддаюць сваёй энергіі іншым (артысты, настаўнікі).

Блакітны колер – колер, які абараняе ад злых сіл і чорнай магіі. Гэта колер неба і мора, вечнасці і неспасцігальнасці, патаемных сіл чалавека і прыроды. Калі вы хочаце захаваць стабільнасць адносінаў з любімым чалавекам, зрабіце спальню блакітнай, а калі трэба ўзнавіць прыгасную палкасць пачуццяў, тады дапаможа чырвоны колер, аднак лічыцца, што чырвоны вядзе да пераўзбуджэння і робіць чалавека агрэсіўным. Таму гэты колер трэба сумяшчаць з ружовым – яго ўплыў больш пяшчотны і мяккі, ён не ўзбуджае, а саграе. Усім вядома, што шакалад нясе ў сабе энергію радасці, гэта моцны антыдэпрэсант. Шакаладны, усе адценні карычневага, кававы колер будуць спрыяць добраму апетыту на кухні або ў сталовым пакоі, але разам з тым не падахвоцяць вас да пераядання. Усім, хто любіць мора, марскія купанні, лепш зрабіць сваю ванну бірузовай ці колеру марской хвалі, або проста свайго ўлюбёнага колеру (непажаданы толькі абсалютна чорны ці абсалютна белы).

Калі вы хочаце зрабіць свой дом па-сапраўднаму ўтульным, не ганіцеся за модай, за суперсучасным дызайнам, а старайцеся, каб вам і вашым блізкім было там цёпла, утульна і радасна.

Ірына КАЗАКОВА,
доктар філалагічных навук.

Праблемы здароўя хвалявалі чалавека ва ўсе часы. Клопат пра яго фізічны стан знайшоў адлюстраванне ў сацыяльных, этычных, філасофскіх аспектах існавання грамадства. У многіх культурах пажаданне здароўя стала складнікам штодзённых вітанняў, першых зычэнняў на сямейнай і сяброўскай бяседзе. Стаўленне да хваробы, яе вытлумачэнне, лекаванне, перажыванне ў грамадстве, як правіла, не вольныя, а заддзеныя ўсёй культурай. У тым, як паводзяць сябе людзі ў гэтай крызіснай сітуацыі, і выяўляюцца калектыўныя каштоўнасці, спосабы ўсведамлення і вытлумачэння рэчаіснасці. Народная медыцына – частка культурнага вопыту, накіраваная на падтрымку і ўзнаўленне здароўя, што папярэднічае навуковай медыцыне і суіснуе з ёю як акрэсленая сфера традыцыйнай культуры са сваімі міфалогіяй, рытуалам і фальклорам. Вядомы фалькларыст Таццяна Валодзіна распачынае цыкл артыкулаў, прысвечаных асобным, ужо забытым і міфалагізаваным або, наадварот, і сёння вядомым хваробам, іх адлюстраванню ў народнай свядомасці і мастацкай літаратуры.

Свет народнай медыцыны

Таццяна ВАЛОДЗИНА

ВОБРАЗ ЗНАХАРА Ў БЕЛАРУСКАЙ НАРОДНАЙ ТРАДЫЦЫІ І МАСТАЦКАЙ ЛІТАРАТУРЫ

Пытанні здароўя набываюць актуальнасць у сучаснай гуманітарыстыцы ў сувязі з радыкальнымі зменамі адносінаў да культуры, характэрных для постмадэрнісцкага навуковага дыскурсу. Класічная арыентацыя на Дух, Розум, Нармальнае і Здаровае выцясненая павышанай цікавасцю да маргінальных сфераў культуры, акрэсліваецца накірунак на перыферыю, на цялеснасць свету, на дэвіянтнае, псіхічна непаўнавертаснае, хваравітае і злачыннае. Разам з тым значная ўвага да хваробаў і іх лекавання з'яўляецца важным элементам міфалагічнага мыслення. Вераванні пра знахараў і чараўнікоў адсылаюць да асноўнай міфалагічнай апазіцыі *добро / зло*. Паколькі ў літаратуры хвароба як тэма твора часта звязана з інтэрпрэтацыяй экзістэнцыяльных праблемаў (веры, бяссмерця ці хуткапыльнасці жыцця або пакінутасці чалавека Богам), такое выяўленне свету было аб'ектам даследавання з цікавасцю да рэлігійнай і філасофскай праблематыкі, незалежна ад постмадэрнісцкай апазіцыі *душа / цела*.

Для ўсходнеславянскай культуры і літаратуры важныя тры іпастасі ўрача: знахар, манастырскі лекар-манах і лекар свецкі. Першапачаткова знахарства звязалася з язычніцкімі волхвамі, ведунамі (ад *ведаць*), якім прыпісваўся шэраг не толькі ўласна лекавальных функцый. “Знахарства як магічны спосаб пазнання навакольнага свету і практычнага выкарыстання гэтых ведаў, скіраванага на актыўнае ўзаемадзеянне са звышнатуральнымі суб'ектамі і стыхіямі, з'яўлялася неад'емным атрыбутам традыцыйнага грамадства. Стабільнасць знахарства як формы арганізацыі мэтанакіраванай дзейнасці і ўстойлівасць грамадскіх адносінаў у яе рамках надавалі яму характар адметнага сацыяльнага інстытута” [1, с. 50].

«Перадача магічных ведаў і прыёмаў адно толькі ў межах роду дазваляе разглядаць “прыродных”, “патомных” знахараў як нашчадкаў жрэцкіх карпарацый той ці іншай вясковай акругі (характэрна, што і ў XIX – XX стст. “моцныя” знахары ніколі не жывуць на блізкай адлегласці адзін ад аднаго), якія фармаль-

на ўспрынялі хрысціянства і такім чынам былі “легітымізаваныя” як “белыя”, “добрыя”, нягледзячы на політэстычную сутнасць іх практык» [2, с. 190]. Самымі моцнымі знахарамі на Беларусі былі менавіта мужчыны, звычайна не звязаныя непасрэдна з сельскай гаспадаркай. У беларускай мастацкай літаратуры да такіх асабліва моцных чарадзеяў і належаць якраз мужчыны – Раман Когут у Караткевіча, Янка-чараўнік у Гарэцкага. Канцэптуалізацыю знахара, лекара ў літаратуры можна аналізаваць з пункту гледжання змены літаратурных кірункаў, а таксама з боку суадносінаў паміж літаратурай і сяміятычнымі, міфапаэтычнымі ўстаноўкамі. Нягледзячы на рэlevantнасць міфапаэтычных сэнсаў, мастацкі твор прапаноўвае своеасаблівую канцэптуалізацыю шаптуна, арыентаваную перш за ўсё на сацыяльныя, этычныя і філасофскія праблемы. Этнаграфічная дакладнасць выпісвання адсоўваецца на другі план, тым не менш творы асобных аўтараў дасюль застаюцца добрай крыніцаю для даследавання тых ці іншых рысаў вобраза вясковага знахара.

Як вядома, адным з талентаў Яна Баршчэўскага з'яўляецца яго арганічнае ўменне пасродкам мастацкага слова трапна занатоўваць і апісваць ва ўсіх драбніцах традыцыйнае жыццё беларусаў Падзвіння першай паловы XIX ст. Прыроджаная лучнасць пісьменніка са светам беларускай этнічнай культуры, якая натуральным чынам выяўляецца ў яго творах, дазваляе нам зірнуць на свет вачыма ўласна носьбіта Традыцыі [3]. Ян Баршчэўскі стварыў праўдзівы фальклорны вобраз прыроднага знахара. Яго “чараўнік Тамаш” вылучаўся сярод іншых вяскоўцаў ад нараджэння сваімі фізічнымі і магічнымі здольнасцямі, атрыманымі ад Бога: “Пра яго казалі, быццам нарадзіўся, маючы ўсе зубы, а калі вырас, не вучачыся чараваць, ведаў усе сакрэты чараўнікоў... Да ўсіх людзей ён меў прыязнасць, ведаў нейкія сакрэтныя словы, якімі перамагаў злога духа, дапамагаючы пакутным і нешчаслівым людзям”. Звяртае на сябе ўвагу падкрэсленае нараджэнне знахара з зубамі, што

Таццяна Васільеўна Валодзіна – фалькларыст, этналінгвіст. Кандыдат філалагічных навук (1994). Закончыла Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт (1990). З 1992 г. супрацоўнік Інстытута мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору НАН Рэспублікі Беларусь. Даследуе народны календар, міфалогію беларусаў, народную медыцыну. Аўтар кніг “Талака ў сістэме духоўнай культуры беларусаў” (1997), “Семантыка рэчаў у духоўнай спадчыне беларусаў” (1999), “Народная медыцына. Рытуальна-магічная практыка” (2007), адзін з аўтараў энцыклапедычнага слоўніка “Беларуская міфалогія” (2004) і калектыўнай манаграфіі “Малявы жанры. Дзіцячы фальклор” (2004).

здаровы, ці памысна ў сямейцы, як ручыць гаспадарка? Не раз Сымон мяшаў сваю слязу са слязой хворага”.

На беларускім матэрыяле пабудаваны раманы “Знахар” вядомага польскага пісьменніка Тадэвуша Даленгі-Мастовіча, які вырастае на Глыбоччыне. Знакаміты хірург прафесар Вільчур, які стаў па волі лёсу вясковым знаха-

актуалізуе пэўныя асаблівасці яго вобраза ў традыцыі. Хаця сваім знешнім воблікам такія людзі амаль не адрозніваюцца ад звычайных, у традыцыйнай свядомасці заўважаецца ці не кожная цялесная хіба, якая разумелася як сігнал адзначанасці чалавека пячаткаю засветаў.

Як тыповы прадстаўнік рамантычнага напрамку ў літаратуры Ян Баршчэўскі займаўся палявой збіральніцкай дзейнасцю, імкнуўся сам пабачыць быт, зразумець светапогляд і характар беларускага селяніна. І таму ў яго творах аўтарская фантазія на дзіва арганічна спалучаецца з аўтэнтчнымі фальклорнымі запісамі.

Рамантыкі засяроджвалі сваю ўвагу перш за ўсё на хваробах душэўных, што стала выяваю бунту супраць рацыяналізму і канвенцыянальнасці цывілізацыі. У такім выпадку цялесныя дэфекты ці немачы выступалі або як знак дэманічнай ці, шырэй, звышнатуральнай існасці, або ў апазіцыі да духоўнага багацця персанажа. Затое рэалізм XIX – XX стст. у прастору мастацкага твора актыўна ўключае хваробы, перадусім фізічныя. Літаратура з завостранымі сацыяльна-палітычнымі праблемамі нават прыпісвае ўрачу палітычныя задачы. Хвароба разглядаецца як знак недасканаласці грамадства. Максім Гарэцкі ў пачатку XX ст. у допісе ў “Нашу ніву” пад уражаннем колькасці хваробаў вачэй з жалем заўважаў: “Беларусь слепа душой і целам”. Знахар у літаратуры сацыялістычнага рэалізму паказваўся як увасабленне цемрашальства і забітасці.

Знахарства – асаблівы лёс і біяграфія, асаблівае наканаванне, статус доўгу. У руках знахара не толькі жыццё і смерць пацыента, так бы мовіць, фізіялагічныя, але перш за ўсё духоўныя. Наўпрост улучаны ў сацыяфізічны свет і яго праблемы, знахар апынаецца і па-за гэтай матэрыяльнай субстанцыяй. У апавяданні “Мікалай Галубовіч” Вацлава Ластоўскага гаворка ідзе, па словах аўтара, пра паходжанне герба “Расходнік” і “прагатаплястаў” фаміліі пана Мікалая Галубовіча. Напачатку дзед Трафім, што быў кавалём, лячыў зубы ды трасцу, змушаючы пацыентаў пакачацца ў калючым агрэсце ды дзьмухануць у лежань з пчолам. Сын яго Сымон, атрымаўшы пасведчанне пра веданне доктарскага рамяства, прыйшоў да высновы, што “найлепшы доктар – сам бог, а самае скутэчнае лякарства – хлеб з маслам”. Калецтва і пошасць Сымон не называў хваробамі: “...першае – няшчасце, а другое – напасць; хвор чалавек, калі ў яго душа ные... І дзеля гэтага лекарскі экзамен пачынаў Галубовіч прыкладам так:

– Тошна ваішці? Як даўно сэрца ные?

Калі гэтым шляхам не дабіваўся, чаго жадаў, то пачынаў з другой бочкі: ці жывы бацька, маці, ці ўсе

рам, у крытычнай сітуацыі звяртаецца да шаптуна. Магічная працэдура лекавання выпісана настолькі этнаграфічна дакладна і знаходзіць шмат паралеляў у палявых запісах, што няма падстаў меркаваць аб надуманасці яе дэталей. Гэта апісанне яшчэ раз ілюструе архаічнае перакананне аб матэрыялізава-насці хваробы і магчымасці яе выдаліць, выкінуць, як выкідваюць непатрэбную рэч, прычым выдаліць у належныя ёй тагасветы – за акно: «Яго старэчыя сучкаватыя пальцы сціскаліся, як быццам ён збіраў нешта, потым перамяшчаліся да ступняў і там раскрываліся, быццам змахвалі нешта нябачнае... На апошніх словах замовы дзед нечакана падскочыў да акна, адкрыў яго і, выставіўшы рукі, скамандаваў: “Хуценька абліце мне іх вадой з драўлянага вядра”».

Асоба лекара ў народным успрыманні вельмі і вельмі неадзначаная, што пачынаецца ўжо з блытаніны ва ўласна найменні. Для назвы людзей, якія практыкуюць магічную дапамогу пры хваробах, на Беларусі фіксуецца шэраг словаў: *знахар(ка)*, *шаптун(-уха)*, *бабка*, *чараўнік(-ца)*, *ваўхвіха* (гл. тут *волхв* – язычніцкі жрэц) і інш. “Людзі такога называюць ведзьмаром, каторы толькі хоча кепска зрабіць, а адрабіць не ўмее або не хоча, а ест такія, што ўсё кепска могуць зрабіць, анно іх сумленне не дапускае, то яны людзей ратуюць і адрабляюць злое, то такіх, паночку, людзі варажацца называць ведзьмарамі, анно называюць *знахарамі*” [4, с. 101]. Пераважная большасць як друкаваных, так і архіўных запісаў дазваляе вылучыць супрацьпастаўленасць знахара і чараўніка як асобаў, што разгортваюць сваю дзейнасць у сферах, адпаведна спрыяльнай людзям (ад Бога) і зланымыснай (ад чорта). Прытым, што і чараўнік у пэўных сітуацыях мог дапамагчы хвораму чалавеку, а знахар у самых светлых лекавальных мэтах не грэбаваў дапамогай нячыстага. Прыклад з запісаў: «Як мяне лячылі: прышла баба, схадзіла з трох калодцаў узіла вады, а тады падлезла пад палок (такія ў хаці даўней былі палкі). А мяне ламаіць, крышыць, па хаце качаюся. Можна, з паўчаса там сядзела, а мне плоха дзелаіцца. Я ей: “А што ты там дзелаіш?” – “А як жа ты думаіш, мне ж нада ўсіх чараўнікоў сабраць, усе малітвы перамаліцца”. Алі вылічыла мяне, дзякаваць Богу» [5]. Адметнае тут і ўзгаданне ў адным кантэксце чараўнікоў і малітваў. Таму апазіцыя Божае / д’ябальскае ў дачыненні да знахарства выступае не проста нерэlevantнай, але і ў пэўнай ступені некарэктнай.

Сярод знахараў традыцыйна вылучаюцца, так бы мовіць, “прыродныя” і “навучоныя”. Атрыманыя падчас палявых этнаграфічных даследаванняў дадзеныя дазваляюць вылучыць яшчэ адзін тып знахара – абра-

нага Богам, Божай Маці. Знахарка з в. Стрэльна Іванаўскага р-на Лагодзінскага Кацярына Рыгораўна напытанне: “А хто вас навучыў дапамагаць?” шчыра адказала: “Бабка гаворыла. А я запамятала. Погнала я коровы пастыці і я чэрэз дэсяць літ успомніла дзве словы. А потым я... Дзве словы ж умію, а што... Я давай, кажу: Господі вісокі. Еслі естэ же Господь на светі і Сын Божы, і Матка Божя, скажыце мне, якія слова шчэ казаті? І мне ўдалася Матка Божя, прышла, уся хата засіяла золотом, ангелы, свечкі запалылысь. – І вы тады ўспомнілі? – Успомніла. Вона сказала так: еслі з Божым, то... А еслі на лыхо, лыхо робыты, то і не думай. А з помочы людзей ратуваты, пожалуста. Маты Божая подказала мне всі слова. І рожу, всё”. З аповеду знахаркі з Лунінецчыны: «І я тогда научілася зьятыя молитвы. Ну іногда, кожда, работала, у жениціны зуб заболіт – я помолюся, проходіт. Потом, правда, ко мне люди ездют немного. Я думаю: всё, теперь я лечіть не буду. Грех же мне большой! Я не буду лечіть. І вот, шо вы думаете: снітсья мне сон:, как будто я коров пасу у нас на пастбіще. Подходіт ко мне мальчік і гаворіт: “Бабушка, полечі меня!” Я гаворю: “Я уже больше лечіть не буду, я уже скоро помру, і я буду у Бога спасенье зарабатыватъ. Мне грех”. Тогда я слышу такой голос – Божьей Матері. Я вам істину гаворю, то грех вратъ. Закрічала такім голосом: “Лечі его і всех!” Трі раза такім голосом, как будто земля раздавалася. Так я покрестілася і сказала: “Маті Божя, прости меня”. Значіт это добрую молитву – не грех, а грех чело веку зю делатъ» (Запіс А. Боганевай).

Функцыі вясковага лекара мог прымаць на сябе і святар, прычым лекаваў ён не толькі хваробы душэўныя, але і цалкам фізічныя. Так, яшчэ ў сярэдзіне ХХ ст. у Глыбоцкім раёне на Віцебшчыне мясцовы бацюшка замаўляў рожу, а ля Суража поп “адмыкаў” дзіцятку мову – закладаў яму ў роцік ключ ад Царскіх дзвярэй у царкве і паварочваў яго.

Філасофска-этычныя сэнсы, звязаныя з вобразамі лекараў, паглыбляюцца зваротам пісьменнікаў да апісання менавіта смерці знахара, у якой рэалізуецца канцэпцыя расплаты чалавека за зямное, за ўчыненыя грахі, за стасункі з тым светам. Уладзімір Караткевіч пачынае свой раман “Каласы пад сярпом тваім” з аповеда пра смерць Рамана Когута. Ён піша: “Рамана лічылі за ведзьмака. Раман лячыў травамі каросту і скулы, упраўляў звіхі. Выводзіў цемяннік, браў на рукі дзяцей з нярэпалахам і глядзеў ім у вочы, і дзіцяцям адразу рабілася лягчэй. А такія справы без нячыстай сілы, вядома, не робяцца. І кожнаму нават самаму разумнаму варажбіту, нават таму, хто не ўжываў сваёй сілы на злое, даводзіцца пасля смерці расплачвацца”.

Яшчэ ў XVII ст. у Беларусі ў Браслаўскім павеце фіксавалася кланавая арганізацыя чарадзеяў, якая гарантавала “вузкапрафесійную”, міжпакаленную перадачу магічных прыёмаў. Адсюль пашыранае ўяўленне пра тое, што чараўнік, які не перадаў сваіх ведаў нашчадку, памірае асабліва пакутліва. У Караткевіча чытаем: “Прыходзіць такі час, калі вядзьмак павінен залезці ў падпечка, лепей у лазні і там аддаць д’яблу душу. Там Раман працягнуў руку... Усім вядома, калі сын возьме бацькаву руку – уся вядзьмарская сіла прыойдзе да яго. А з сілаю – смерць у падпеччы і тое, што пасля яе. І тады сын рашыўся на тое, што яму пагражала

пакутамі, але бацькаву душу рабіла вольнай ад кіпцюроў нячыстага. Пакутніцкая смерць ад рукі блізкага нішчыць уладу цёмнай сілы. Сын забівае бацьку-чарадзея віламі ў падпечку...”. Караткевіч удала скарыстаў такое вераванне для развагаў аб гонары і злычынстве, сыноўскіх пачуццях і чалавечай годнасці.

Гэтаксама смерці чараўніка прысвечана апавяданне-роздум Максіма Гарэцкага “Што яно”, у якім падаецца апісанне смерці чараўніка Янкі. Гэтаксама не йдзе смерць і да яго: “Выскачыў с падпечка сінянькі аганёк і пабег па хаці. Каціўся, каціўся і белым дымам сшышоў. С таго дыму маляпаткі старычок у чорнай маруліцы выскачыў, у руцэ нейкую торбачку чырвоную меў, кійком патпіраўся... Не йдзець душа з цела за вядзьмарства яго”. Да этнаграфічна дакладнай абмалёўкі рытуальнага палягчэння пакутаў дадаецца па-мастацку страшна пададзеная сцэна: па нячысціку, што ў вобліку неўгамонна-збродлівага ката скроб, грыз на страсе, Янка загадвае страляць не срэбранай куляй, а сваім чорным гнілым зубам, што апёк сыну руку. Ды кажа пры гэтым: “Тахні на страсе ў таго, дык ня буду на начох прыходзіць дзяцей тваіх грызці...”.

Знахары скарыстоўвалі і скарыстоўваюць цэлы комплекс сімвалічных і рацыянальных прыёмаў і сродкаў, ажыццяўляюць засцерагальныя дзеянні, дапамагаюць пры дзіцячых, скураных, нутраных, псіхаэмацыйных хваробах і запаленчых працэсах. Ёсць падставы сцвярджаць, што знахар паўстае як асоба-пасярэднік між соцыумам і ўсёй пазачалавечай сфераю, недаступнай банальнаму чалавечаму ўспрымання. Багаты збіральніцкі вопыт расійскай даследчыцы заклінальнай практыкі ўсходніх славян В. І. Харытонавай, а таксама вынік яе кантактаў з сучаснымі народнымі лекарамі дазволілі зрабіць наступную выснову: “Камунікацыя ў замоўна-заклінальным акце разлічана не на зносіны з рэцыпіентам, а на кантакт з тагасветным, бо асноўная мэта дзеяння – дасягненне пэўнай гарманізацыі з’яў альбо стану шляхам звароту да іншамерных прастораў, у іншасветны хранатоп” [6, с. 97 – 98].

У аповедах прадстаўнікоў Традыцыі знахар паўстае як носбіт народнай мудрасці і магічных ведаў, не проста вясковы аўтарытэт, але праўдзівая Асоба, падтрыманая Небам. Літаратары па-свойму акцэнтуюць здольнасці такіх людзей ды скарыстоўваюць вобраз знахара для вырашэння большай часткаю філасофска-этычных праблем, характэрных для той ці іншай эпохі.

Спіс літаратуры

1. **Філіпенка, У. С.** Знахарства ў сістэме народнай медыцыны беларусаў Падзвіння / У. С. Філіпенка // Полацкі этнаграфічны зборнік. Вып. 1. : Народная медыцына беларусаў Падзвіння : у 2 ч. – Наваполацк, 2006. – С. 50.
2. **Лобач, У.** Знахар / У. Лобач, С. Санько // Беларуская міфалогія : Энцыклапедычны слоўнік. – Мінск, 2004. – С. 190.
3. **Лобач, У. А.** Міфалогія прасторы ў творах Яна Баршчэўскага (у друку).
4. **Federowski, M.** Lud białoruski na Rusi Litewskiej / M. Federowski. – Kraków, 1897. – Т. 1. – С. 101.
5. Зап. у 1997 г. Валодзіна Т. у в. Атокі Лепельскага р-на ад Скавародкі К. Ц., 1912 г. н.
6. **Харытонова, В. И.** Заговорно-заклинательное искусство восточных славян: проблемы традиционных интерпретаций и возможности современных исследований / В. И. Харытонова. – М. : ИЭА РАН, 1999. – С. 97 – 98.

ЗНАЧНАЯ ПАДЗЕЯ Ў ФАЛЬКЛАРЫСТЫЦЫ

Казакова І. В. Беларускі фальклор: вуч. дап. – Мінск, 2007. – 309 с. Тыраж 300 экз.

Ірына Валер’еўна Казакова – доктар філалагічных навук, прафесар Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, аўтар больш чым 70 навуковых прац, сярод якіх – метадычныя дапаможнікі, падручнікі, манаграфіі, прысвечаныя актуальным пытанням беларускага фальклору, вырашэнню складаных навуковых праблем беларускай міфалогіі, рэканструкцыі найважнейшых элементаў традыцыйнай мадэлі свету беларусаў, комплекснаму даследаванню найважнейшых міфалагем, прадстаўленых у нацыянальным фальклору, тэматычнай разнастайнасці і паэтыцы асноўных фальклорных жанраў, іх адметнасці і ролі ў духоўным жыцці народа.

Доўгачаканае выданне І. В. Казаковай “Беларускі фальклор”, дапушчанае Міністэрствам адукацыі Рэспублікі Беларусь у якасці вучэбнага дапаможніка для студэнтаў устаноў, якія забяспечваюць атрыманне вышэйшай адукацыі па філалагічных спецыяльнасцях, заслугоўвае высокай ацэнкі*.

Выкарыстоўваючы найноўшыя аналітычныя прыёмы і метадалогію сістэмнага даследавання, аўтар разгледзела асноўныя аспекты беларускага фальклору. Лагічнай і абгрунтаванай выглядае спроба апісаць беларускі фальклор як цэласную з’яву. Падыход, прапанаваны І. В. Казаковай, не падзяляе цэласны аб’ект – беларускі фальклор – на асобныя складнікі, што ў пэўнай ступені магло б сказіць спрадвечную феноменалогію вуснай народнай творчасці.

У дапаможніку разглядаецца ўся жанравая разнастайнасць фальклору: замовы, каляндарна-абрадавая (зімовы, веснавы, летні, восеньскі цыклы) і сямейна-абрадавая паэзія (радзінная, вясельная паэзія, хаўтурныя галашэнні), пазаабрадавыя лірычныя песні (пра каханне, сямейна-бытавыя і сацыяльна-бытавыя), балады, прыказкі і прымаўкі, загадкі, казкі (пра жывёл, кумулятыўныя, чарадзейныя, сацыяльна-бытавыя), няказачная проза (паданні, легенды, анекдоты, жарты), прыпеўкі, народны тэатр, дзіцячы фальклор. Дапаможнік арыентуе студэнтаў на знаёмства з рознымі фальклорнымі з’явамі, з жывым бытаваннем твораў вуснай народнай творчасці. Гэта спрыяе разуменню мастацтва народа, яго эстэтычных густаў і маральна-этычных нормаў.

Асаблівае месца адводзіцца вызначэнню спецыфікі фальклору, яго ролі ў нацыянальнай культуры.

Цалкам слушна выглядае падкрэсленая ўвага аўтара да гісторыі збірання і даследавання беларускага фальклору ў XIX – XX стст. Гістарыяграфічны агляд матэрыялаў уключае працы М. Чарноўскай, З. Даленгі-Хадакоўскага, Я. Чачога, А. Рыпінскага, Р. Зянькевіча, Я. Тышкевіча, П. Шпілеўскага, А. Кіркора, П. Шэйна, П. Чубінскага, Я. Карскага, І. Насовіча, Е. Раманова, М. Нікіфароўскага, М. Федароўскага, М. Янчука, А. Сержпутоўскага,

*Для выкладчыкаў і студэнтаў вышэйшых навучальных устаноў было выпушчана некалькі падручнікаў па курсу “Беларуская вусна-паэтычная творчасць”. З 1970 да 1996 г. вытрымаў чатыры выданні дапаможнік “Беларускі фальклор: хрэстаматыя (К. П. Кабашнікаў, А. С. Ліс, А. С. Фядосік, І. К. Цішчанка). У 1979 г. выйшаў у свет вучэбны дапаможнік “Беларуская народна-паэтычная творчасць” (К. П. Кабашнікаў, А. С. Ліс, А. С. Фядосік, І. К. Цішчанка, М. Я. Янкоўскі). Пад той самай назвай у 1988 г. выдадзены падручнік, які ў перапрацаваным і дапоўненым выглядзе быў перавыдадзены ў 2000 г.

К. Машыньскага, Ч. Пяткевіча, М. Нікольскага і інш. У дапаможніку прадстаўлены грунтоўны аналіз сучасных фалькларыстычных даследаванняў, прысвечаных асобным жанрам ці відам беларускага фальклору, вызначэнню заканамернасцяў яго развіцця. Адметна, што па-за ўвагай аўтара дапаможніка не засталіся найноўшыя манаграфічныя працы па беларускай міфалогіі і народнай музычнай культуры. “Беларускі фальклор” І. В. Казаковай вылучаецца глыбінёй тэарэтычнага абгульнення багацця эмпірычнага матэрыялу – залатога фонду духоўнага вопыту нашага народа. Важна, што аўтар выкарыстоўвае самыя высокамастацкія творы, пазбягаючы тэкстаў, фалькларыстычная сапраўднасць і вартасць якіх можа быць пастаўлена пад сумненне (на жаль, зборнікаў, якія ўтрымліваюць падобныя тэксты, выходзіла нямала за апошнія дзесяцігоддзі). І. В. Казакова слушна сцвярджае, што “беларускі народ па праву можа ганарыцца багаццем зместу, дасканаласцю мастацкай формы і разнастайнасцю жанраў сваёй вуснай паэзіі. Нават у параўнанні з рускай і ўкраінскай народнай творчасцю беларуская вусная паэтычная творчасць вылучаецца адметнасцю і багаццем высокамастацкіх узораў абрадавай паэзіі, добрай захаванасцю аўтэнтычных формаў, актыўнасцю бытавання, цеснай сувяззю з рэчаіснасцю, поліфункцыянальнасцю” [с. 3]. Матэрыялы, прадстаўленыя ў дапаможніку, сведчаць пра інтэлектуальную фундацыю і мастацка-эстэтычную гармонію народнай свядомасці, дэманструюць складаную эвалюцыю светапогляду беларусаў і даюць падставы для аптымістычных прагнозаў, звязаных з вывучэннем і захаваннем духоўных скарбаў нашых продкаў. Сапраўды, “прафесійнае мастацтва і культура набывалі нацыянальную адметнасць галоўным чынам пад уплывам фальклору, які адыграў найважнейшую ролю ў этнічных працэсах” [с. 3]. Кніга дэманструе самабытнасць і непаўторнасць нашага фальклору і вучыць разумець тую “мову” (у сяміятычным сэнсе), пры дапамозе якой у казцы, замове, песні, абрадзе ўвасоблены глыбінны змест, што адлюстроўвае генезіс народнага светапогляду. Такая падача матэрыялу спрыяе разуменню заканамернасцяў сусветнага культурна-гістарычнага працэсу.

Значную цікавасць уяўляе другая частка дапаможніка, дзе змешчаны тэставыя заданні і ключы да іх. Прапанова падобных тэстаў па фальклору для нашай краіны – з’ява унікальная. Заданні падаюцца сістэмна, лагічна – ад простага да больш складанага. Выданне мае спіс літаратуры, у які ўключаны асноўныя манаграфіі і выданні па беларускім фальклору.

У заключэнне адзначым, што дапаможнік “Беларускі фальклор”, складзены І. В. Казаковай, вылучаецца сапраўднай філалагічнай культурай, удалым спалучэннем асабліва сучаснай навуковай і метадычнай літаратуры і з’яўляецца набыткам для сучаснай фалькларыстыкі і метадзікі выкладання фальклору.

Вучэбны дапаможнік будзе цікавым і карысным не толькі для студэнтаў і выкладчыкаў ВУЗ, але і для работнікаў навукі і культуры, настаўнікаў, школьнікаў і ўсіх тых, хто імкнецца да спасціжэння нашай духоўнай спадчыны.

Іна ШВЕД,

кандыдат філалагічных навук, дацэнт.

ФАЛЬКЛОР: АСЭНСАВАЦЬ І ЗБЕРАГЧЫ

22 – 23 красавіка 2008 г. на філалагічным факультэце Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта па ініцыятыве кафедры беларускай літаратуры і культуры, кабінета-музея народнай культуры адбылася II Міжнародная навукова-практычная канферэнцыя “Фальклор і сучасная культура”.

З прывітальным словам да ўдзельнікаў і гасцей канферэнцыі, сярод якіх былі вядомыя вучоныя-фалькларысты Беларусі, Расіі, Украіны, Чэхіі, Польшчы, звярнуліся дэкан філалагічнага факультэта прафесар І. С. Роўда, яго намеснік С. А. Важнік.

Адкрываючы пленарнае пасяджэнне, загадчык кафедры беларускай літаратуры і культуры прафесар Т. І. Шамякіна, засяродзіўшы асноўную ўвагу на значэнні народнай культуры ў сучасным грамадстве, падкрэсліла, што ўсебаковы, комплексны падыход да вывучэння вуснай народнай творчасці – важнае зыходнае тэарэтычнае палажэнне айчынай фалькларыстыкі як навукі.

Доктар філалагічных навук, прафесар А. М. Ненадзец у сваім дакладзе “Захаванне багацця фальклорнай спадчыны Палесся” выказаў заклапочанасць праблемай захавання культурнай спадчыны беларускага народа ў сітуацыі змянення абставін жыцця вялікіх груп людзей, запазычання асобных элементаў культуры суседніх народаў, дыфузіі моўных і культурных з’яў.

Прафесар Гомельскага дзяржаўнага ўніверсітэта В. С. Новак у сваім выступленні спынілася на мясцовых

У прэзідыуме канферэнцыі: І. В. Казакова, доктар філалагічных навук, прафесар кафедры беларускай літаратуры і культуры, загадчык кабінета-музея беларускай народнай культуры; В. С. Новак, доктар філалагічных навук, прафесар кафедры беларускай культуры і фалькларыстыкі ГДУ імя Ф. Скарыны.

асабліва сучаснага веснавога каляндарна-абрадавага фальклору Жлобіншчыны. Фальклорнай спадчыне Хоцімшчыны быў прысвечаны навуковы даклад загадчыка кабінета-музея народнай культуры прафесара І. В. Казакавай. Адбылася таксама прэзентацыя яе манаграфіі “Фальклорная спадчына Магілёўшчыны (Хоцімскі раён)”.

У рамках канферэнцыі працавалі шматлікія секцыі: “Фальклор: традыцыі і сучаснасць”, “Літаратура і фальклор”, “Фальклор – культура – адукацыя” і інш.

Вядомыя вучоныя, маладыя даследчыкі, студэнты звярталіся да шматлікіх праблем бытвання і развіцця нацыянальнай культурнай спадчыны, захавання традыцый духоўнага багацця народа, эвалюцыі жанраў вусна-паэтычнай творчасці ў кантэксце грамадска-гістарычнага развіцця.

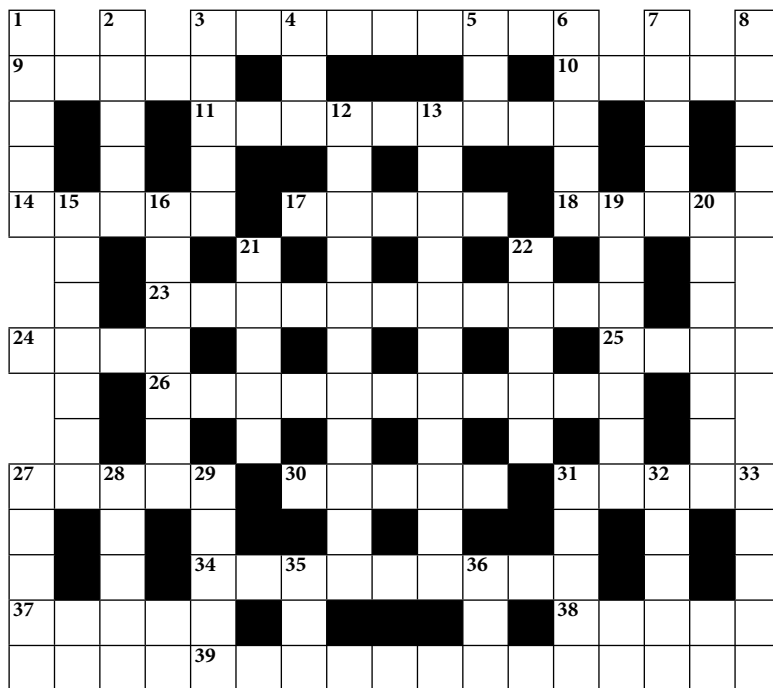
На заканчэнне перад удзельнікамі і гасцямі навуковай канферэнцыі выступілі студэнцыя калектывы філалагічнага факультэта Белдзяржуніверсітэта – фальклорна-этнаграфічны гурт “Багач” і тэатр-студыя “Летуценнік” пад кіраўніцтвам прафесара І. В. Казакавай. Прысутным быў прадэманстраваны дакументальны фільм “Аўсень” пра адраджэнне старажытных абрадаў на Хоцімшчыне.

Таццяна БЕЛЬСКАЯ,
старшы выкладчык
кафедры беларускай літаратуры і культуры
філфака БДУ.

Падчас пасяджэння: Р. М. Кавалёва, кандыдат філалагічных навук, дацэнт кафедры тэорыі і літаратуры БДУ; В. В. Прыемка, кандыдат філалагічных навук, дацэнт кафедры тэорыі і літаратуры БДУ; Т. А. Марозава, кандыдат філалагічных навук, загадчык вучэбна-навуковай лабараторыі фальклору філфака БДУ.

КРЫЖАВАНКА

Па гарызанталі. 3. Архаічны сінонім вінаградніка; збор вершаў Сімяона Полацкага называўся "... мнагацветны". 9. Музыкальная і паэтычная форма (напр., у Максіма Багдановіча: "Узор прыгожы пекных зор / Гарыць у цемні небасхіла..."). 10. Галоўны герой "Аблавы" Васіля Быкава. 11. Першая касманаўтка свету. 14. Заўзятасць, запал. 17. Дрыгва (сінонім). 18. І аснова заробку, і пакрыццё царкоўных абразоў (амонімы). 23. Гетман казакаў у сярэдзіне XVII ст.; яго войскі бралі Менск, Вільню, палілі Бабруйск. 24. Першы зборнік апавяданняў Максіма Гарэцкага (Вільня, 1914). 25. Знакаміты расійскі філолаг XIX ст.; яго слоўнік дагэтуль ва ўжытку. 26. Пасада Янкі Купалы ў "Ведах" у 1908 – 1909 гг. 27. Аўчына на сутнасці. 30. Сталіца Канады, па гучанні падобная да свежай травы. 31. Пачуццё боязі. 34. Прозвішча Марылі, каханай Адама Міцкевіча. 37. Папка з дакументамі. 38. Капітан у Жуля Верна. 39. Незвычайнасць, казачнасць, узнёсласць – у жыцці і літаратуры.

Па вертыкалі. 1. Пакутнік навукі, паэт, спалены інквізіцыяй у Рыме (1600). 2. Брашура або фаліант. 3. Кіслая вадкасць для кансервання прадуктаў. 4. Прамысловы раён у Германіі. 5. Французскі мастак-фавіст Жорж ... . 6. "Раскіданае гняздо" Янкі Купалы (род п'есы). 7. Спешная работа (ад англійскага "over all"). 8. Урачысты агляд войска. 12. Плынь у літаратуры і філасофіі XVIII – XIX ст., прадстаўнікі якой верылі ў магчымасці чалавечага розуму. 13. Сапраўднае прозвішча паэта Уладзіслава Сыракомлі. 15. Глухая, аддаленая ад культурных цэнтраў мясціна (перан.). 16. Ранейшая назва скульптара. 19. Раўнабок і прастакутнік. 20. Беларуская паэтэса і перакладчыца Валянціна ... . 21. Верхні пласт зямной кары. 22. Від агату. 27. Урон, страта. 28. Сінонім прыгнёту. 29. Частка калодзежнага жураўля. 31. Адзін з помнікаў у Брэсцкай крэпасці. 32. Міні-рака. 33. Групоўка ваенных, ласых да цывільнай улады (асабліва ў Лацінскай Амерыцы). 35. Зборнік вершаў Рыгора Барадуліна, "дзе пахнуць смалой і марозам радкі сасновыя". 36. Пачатковыя звесткі ў навуцы.

Адказы.

31. "Смага"; 32. Ручай. 33. Хунта. 35. "Рым". 36. Азб. 39. Рамантыка. Па гарызанталі: 3. Вертаград. 9. Рандо. 10. Роўба. 11. Церашкава. 14. Азарт. 17. Тянь. 18. Акілад. 23. Залатая гарэнка. 24. "Рунь". 25. Дэль. 26. Бібіліятэкар. 27. Шкюра. 30. Атава. 31. Страх. 34. Верашчыка. 37. Дасць. 38. Франт. Па вертыкалі: 1. Бруна. 2. Кніга. 3. Воцарт. 4. Рур. 5. Рую. 6. Драма. 7. Аўрал. 8. Парад. 12. Асветніцтва. 13. Кан-дэрагавіч. 15. Закутак. 16. Развобяр. 19. Квадрат. 20. Акалова. 21. Леба. 22. Онікс. 27. Шкода. 28. Уціск. 29. Асвер.

Склаў **Вольф РУБІНЧЫК**.

Установа «Рэдакцыя часопіса "Роднае слова"». Заснавальнік – Міністэрства адукацыі. Рэгістрацыйны нумар часопіса 346. 220035, г. Мінск, пр. Пераможцаў, 47, кор. 1, пад'езд 2 (уваход з вул. Гвардзейскай, код на ўваходзе: 43 + званок). Р/р № 3015702170012 у Сталічным аддз. ААТ "Белінвестбанк" г. Мінска, код 739, УНН 190241571, ОКПО 37551965.

Тэлефоны:

галоўнага рэдактара (017) 203-35-17, намесніка галоўнага рэдактара і рэдактараў (017) 203-34-79, адказнага сакратара (017) 203-07-40, галоўнага бухгалтара і справавода (017) 203-24-69. Факс (017) 203-24-69. E-mail: rodnaje_slova@tut.by

Пап. да друку 02.06.2008. Фармац 60x84 1/8. Папера афсетная. Гарнітура «Minion Pro». Афсетны друк. Ум.-друк. арк. 13,02. Ум.-фарб. адбіт. 14,07. Ул.-выд. арк. 14,9. Тыраж 3455 экз. Зак. 1450.

Надрукавана ў Рэспубліканскім унітарным прадпрыемстве «Выдавецтва "Беларускі Дом друку"». 220013, Мінск, пр. Незалежнасці, 79.